N

הספריה הלאומית
S 22 A 4163
קמחי, דוד בן יוסף,
פרוש רד"ק על התורה :
C.4
1202448-20
MAH

S22A4163 c.4

האוניברסיטה העברית
המכון למדעי היהדות
הספריה

522

פירוש

רד"ק

על התורה

להחכם הכולל

המדקדק הגדול הנודע בשערים

רבינו **דוד קמחי** זצ"ל.

הפירוש היקר הזה

היה טמון וספון כשש מאות שנה ולא שזפתו עין רואה; וכעת נמצא בין הכתובים בבית אוצר הספרים למלך צרפת (קאֶניגליכע ביבליאָטהעק) אשר בעיר פאריז, והועתק משם על ידי החכם הכולל והנודע בשערים כ"ש מוהר"ר **אברהם הכהן** מק"ק **פרעסבורג** יע"א, אשר כעת בקרית מלך רב עיר מלוכה פאריז, ומידו קבלתיהו והוצאתיו לאור

אני הקטן

אברהם גינצבורג.

ספר בראשית.

פרעסבורג.

געדרוקט בייא אנטאָן עדלען פאָן שמיר.

שנת תרב לפ"ק.

האוניברסיטה העברית
מכון למדעי היהדות

Comentar

zur

GENESIS,

von

Rabbi David Kimchi.

Nach einem Manuscripte in der Bibliotheque royale zu Paris,
auf Veranlassung des Orientalisten

Herrn A. Kohn,

aus Preßburg,

herausgegeben durch

A. Ginzburg.

Preßburg.
Gedruckt bei Anton Edlen von Schmid.

1842.

Vorwort.

Das Erscheinen eines exegetischen Werkes von einem im Gebiete der Sprachkunde wie auf dem Felde der Religionsphilosophie gleich ausgezeichneten und allgemein für den Vater der hebräischen Grammatik anerkannten Manne wie **Kimchi**, muß jeden Interessenten der hebräischen Sprache und Literatur, besonders aber den Bibelfreund freuen. Bei allem unermüdlichen Forschen der Gelehrten unserer Zeit, bei allem Zuwachs der philologisch-exegetischen Literatur sowohl in der Tiefe als in der Weite, werden die Werke der Alten doch stets nicht nur eine unerschöpfliche Quelle für den tiefern Forscher bleiben, sondern selbst dem wißbegierigen Leser der heiligen Schrift in ihrer Ursprache, zuförderst aber dem rabinisch gebildeten Manne, dem die Producte der Neuzeit minder zugänglich sind, immer etwas Neues, noch nicht Gehörtes, etwas eigenthümlich Interessantes zu bieten haben. Von diesem Gesichtspuncte ausgehend, hielt ich die Herausgabe und Verbreitung vorliegenden Werkes für eine verdienstliche Unternehmung, zu deren Ausführung ich keine Zeit, Mühe und Kosten sparte. Jedoch kann ich das Vergnügen, welches dieses Bewußtseyn mir gibt, nicht ruhig genießen, so lange ich den zahlreichen gelehrten Männern in Frankreich und Deutschland, die mir mit ihrem weisen und wohlmeinenden Rath beigestanden, besonders aber dem rühmlichst bekannten Orientalisten Herrn A. Kohn, aus Preßburg, der sich die Mühe gab, das Manuscript in der Bibliotheque roayle zu copiren, und dem emsigen Forscher, Hrn. R. L. Kirchheim, in Frankfurt a. M., der dasselbe mit großem Fleiße zur Veröffentlichung präparirte und mit einigen interessanten Noten versah, und den verehrlichen Herren Subscribenten für ihre edelmüthige Unterstützung und Theilnahme, das Wort der innigsten Dankbarkeit gesprochen habe. Möge das geschätzte Lesepublikum das Hauptverdienst bei der Veröffentlichung dieses Werkes, diesen Beförderern so manches Nützlichen und Heilbringenden, zuschreiben. Mit der belohnenden Überzeugung, die erhaltenen Wohlthaten auf die zweckmäßigste Weise benützt zu haben, ist vollkommen befriedigt

der Herausgeber.

דברי המוציא לאור!

אלקים נתן באדם נפש משכלת, וכח גדול יצק בקרבה לעשות חיל ולפעול רב פעלים לתועלת אחיו בני האדם. והמה למחלקות שונות יתחלקו עושי מלאכתם איש כפי מעלת חכמתו וכפי מדרגת בינתו. אלה יתקרו ויתורו אחרי סתרי הטבע להבין החקים אשר הושמו לתבל ומלואה, מהם ירימו עיניהם לראות ברום שמים וכוכביהם, לדעת חק משטרם אשר על פיו ילכו הלוך ושוב, מהם ידברו נפלאות על חית הארץ ועוף השמים ועל דגי הים ושרץ השורץ על הארץ ובמים. מהם כל דשא ועשב וכל עץ מאכל ועץ היער יכירו וידעו איה מקומם ובמה יגדלו יצמחו, ועוד אחרים בהם אשר ידיעת העצורים בבטן הארץ המלאה אבנים ומתכות ישימו למגמתם — אלה יתחרו למצוא מסלות חדשות בימים ודרך במדבר תוהו. ואלה לעשות כלים ולבנות בנינים חרשים ייגעו וייעפו; והמה גם יחד ברגבי עפר ידובקו ובמורכבי היסודות יחפשו חפש מחפש. ויש בבני האדם אשר רוחם עולה תמיד למעלה לחשוב מחשבות בחכמה ובינה לקחת מוסר השכל להוסיף מזמה ודעת להורות העם מה נעשה בימי קדם ויבינו את הדרך אשר ילכו בה ולדרוש אחרי שרש כל מחשבה ואחרי טעם כל המעשה אשר יעשון. וכאשר רוח האדם אסור בכבלי הגויה לא יוכל המלט משגיאה, ואם לא יקח לו מנהל ומורה חיש מהר יתעה מני הדרך ומי ישיבנו. ותחת כי חשב בלבו להועיל לאחיו להוציאם מחשך לאור האמת, הראה למו אור מכזב ומתעה כאור היוצא מטיט היון והיה הרואה אותו מרחוק מתוך חשכת ליל ישמח אלי גיל ויקוה למצוא שמה מקום מנוחה, יחיש במרוצה לבוא אליו, יבוא עדיו — ויטבע בבוץ. מה מאוד רמו נשגבו מאלה, בני האדם אשר במרומים קן שכלם ישימו. ואחרי דרכי התורה יתורו להבין מתוכה חקי אלקים חיים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם לעולמים, להכין למו הכלים אשר ישרתו בהם בקדש הלא המה היראה והאמונה, ולבנות למו בניני עדי עד, יסודתם בהררי קדש. אשרי האיש אשר חבלים נפלו לו בנעימים אשר חננו אלקים שכל וחכמה להבין דברי חכמים וחידותם. למצוא מתוך אמרותיהם פשר דברי התורה. ולהפיץ אורה בין אחיו להאיר עיניהם ללמדם חדשות לא ידעו ובנתיבות לא ידעו ידריכם. ואם גם לא מקרבו יוציא מלין כי קצר שכלו או בעותי הזמן יבהילוהו יגדרו בעדו, גם לזאת ישמח לבו ותגל נפשו אם יקרה ה׳ לפניו מטמוני החכמה אשר נעלמו מעיני כל חי עד הנה, ויגלו הנסתרים, האסירים הכתובים בספר יושבים בחשך. כלואים בבתי אוצרות הספרים [ביבליאָטעקען] יצאו לאור טרם מספר ימחו ויאבדו מבלי משים אותם על לב, כי אם אמנם לא תהיה תפארתו כתפארת האיש המחבר חדשות לא היו. אך קהל החכמים יזכרו שמו לטובה בהודיעו אותם דברי הראשונים ויקראו בספר ויוסיפו לקח; ולבו סמוך לא יירא מהמית המון הבוחנים והצורפים

[קריטיקער]

[קריטיקער] אשר לפעמים גם על הכסף לא יחוסו והזהב הטוב לאין יחשובו למלאות תאות נפשם כי הסכינה למצוא סגים בכל הבא בידם, לעומת כל אלה המתחכמים והנשענים אל בינתם נכון לב המוציא דברי ראשונים לאור, נכון בטוח, כבודו לא יהיה לכלמה; אך ישים עינו על החכם אשר באמריו יבחר לגלותם לאנשי דורו ודור אחרון — למען חסום פי המלעיגים פן יאמרו: צרור עפר הרים לנו האיש מבין פנינים יקרים, איש שפל ונבזה מתוך בני הענק“.—

הן בימינו הרבו חכמים ונבונים להוציא ישן נושן מבית כלא, לשלוח דברי חכמי עמנו אשר היו בימים אשר היו לפנינו, למען תרונה חכמותיהם בחוצות, ויחנני ה' גם אותי לבוא בקרבם עם הספר הזה רב התועלת אשר אליו תעלונה כליות כל משכיל, הלא זה „**פירוש על ספר בראשית להחכם יקר הערך חוקר ובודק גנזי לשון הקודש הרד"ק ז"ל**“.—

ועתה הואל נא קורא הנכבד הט אזנך ושמע ואודיעך איך בא הפי' הנחמד הזה לידי. הזמן המתהפך כגלגל על ראש כל גבר טלטלני מארץ מולדתי ויוליכני אל העיר הגדולה עיר פאריז, ואמצא שם איש חכם ונבון דעת אשר ענותו הרבתני לקרבני אליו, ואהי אמון אצלו ואמצא שעשועים עמו בכל עת כאות נפשי. זה החכם היקר הנודע במושב החכמים כהר"ר **אברהם הכהן** בן העיר המפורסמת ק"ק פרעסבורג ועתה הנהו בעיר המלוכה פאריז. ויראני באוצרותיו המלאים יקר מדע את הפי' הזה אשר לא יצא עוד לאור, והוא מצא אותו בבית אוצר הספרים ויעתיקהו משם ויביאהו הביתה אחרי היותו שם טמון כשש מאות שנה. ואתפלא מאוד על אשר לא החיש האיש להביאו לבית הדפוס לזכות את הרבים, ויאמר לי כי מלאכתו מרובה ולא תשיג די שים עיון נמרץ על המחברת כאשר יאתה לה, ויוסף עוד לדבר אלי, האם אחפוץ לעבוד עבודת הקדש, וידבנו לבו לב חכם לא יאבה שם ותהלה לתת לי מתנה הזאת הראויה להתכבד. ויאמר אלי: קח נא המטמון הזה היקר מפנינים והביאהו אל חדרי הדפוס ויֵראה לעין כל וישמחו רבים בהֵראותו וגם לך יהיה לשם ולתפארת. אמנם לא רבים יחכמו כאיש הזה אשר לא ישים הכבוד אל לב ותועלת אחיו לבדה תהי לו למטרה ואנכי לא עשיתי עמו חסד ומודע לא קרא לי מתמול שלשם. מה לי עוד לספר תהלת איש חסדי בקהל עם, הלא כל השומע יתן לו תודה בלבו, חכמי העם ירוממוהו ובמושב זקנים יהללוהו. ואנכי במה איפוא אודיע רגשת תודתי הנובעת מקירות לבי לנדיב לב כזה, האקדמנו בשיר תפארת והוא לא חפץ בתפארה, ולשוני לשון עלגים מלדבר צחות — החשיתי מה טוב!

ויהי אחרי הנתן פתשגן כתב היד בידי ואומר בלבי: מי יודע אם אמת נכון הדבר כי זאת מחברת הרד"ק ז"ל, אם לא איש אחר בחר בדוד להתאזר בתפארת שם החכם הזה, וישם את שם הרד"ק לפני חבורו למען הכבד בעיני העם ואבקש ואמצא כי פעמים רבות יזכור את ספרו לֵאמור: כמו שכתבתי במכלול וכדומה; ואם אמנם שערתי בנפשי כי לא יעיז איש את פניו לשים שם אחרים לפני ספרו ושמו לפני ספר אחרים שתי רעות אלה גם יחד, בכל זאת לא שקטה רוחי ולא נחה עד אשר אמרתי אין טוב כי אם לשאול פי יודעי משפט המדקדק הכולל הנ"ל, מכירי דרכי הגיוניו ומשפט מאמריו והמה ישקלו במאזני שכלם ויודיעוני נאמנה אם האמת אתי“.

ויהי

• **ויהי** בעברי דרך עיר פֿראנקפֿורט דמיין ואשים את המחברת הזאת לפני חכמים מביני ספרים יודעים דתי לשון הראשונים ובפרט סגנון לשון הרד״ק לדעת מה יֵעשה לספרי. ויאמרו לי פה אחד כי מילדי רוח הרד״ק הוא, וכי לשון הספר ללשון ספריו האחרים תדמה ודרך מחשביתיו ומשפט מליצתו ישוה לשֶׁתו בחבוריו האחרים מתאימות הנה ומשחת אין בהם. ועל מוצא שפתם יצאתי כהיום להביא הספר הזה אל תחת מכבש הדפוס ולא אירא פן אבוש ואכלם אחרי כי גבורי כח שומעי דבר מתוך דבר תמכוני במשפט שכלם, ובתוכם החכם החוקר הנודע לשם ולתהלה מהו׳ **רפאל ליב קירכהיים** הגדיל חסדו עמדי, כי מלבד אשר בחן בעין בינתו. וטהר הספר הזה מכל סיג עד כי יכון להראות לעיני כל. גם הוסיף עליו הערות אשר תשמחנה עיני כל רואיהם — אשר לזאת רחש לבי אלף תודות להחכם הנ״ל.—

ועתה האנסה עוד לפאר כבוד מחבר הפי׳ הזה, הלא דבר שפתים כוח אך למותר, ומי אנכי כי אשים כבוד והדר על ראש נשיא המדקדקים שר חופר באר אשר ממנו ישקו כל העדרים הצמאים לדעת שפה ברורה לרוות נפשם השוקקה למי התורה להבין מקור אמריה ושרשם ומליצות נביאים וכתובים כפשוטן. מי לא ידע ויבין ערך הספר הזה. אשר לא לבד בידיעת הלשון יורה דרך, אך ביתר שאת ויתר עז יאיר נתיב המחקר להורות מוסר השכל ולפקוח עינים עורות לראות בהיר בכונת הפסוקים ולהוסיף בינה במאמרים רבים אשר יצאו מפי חז״ל הקדושים מיוסדים על מקראי הקדש. באשר תמצא עין הקורא מדי תעיף על ענין הספר.

ואם אמנם שוש אשיש על המחברת הזאת כמוצא שלל רב, בתוך ששוני עצבון רוח יתערב על האובדים אשר עוד לא נמצאו. ומי יתן ויבאו אחרַי חכמים להשלים המלאכה עד תמה. לחפוש היטב אולי ימצאו הפי היקר להחכם הרד״ק על שאר חלקי תורתנו הקדושה.

טרם אכלה לדבר. עוד אחת אשאל מאת הנדיבים אשר באו לחתום שמם להזיל כסף מכיסם טרם הדפסת הספר, נא אל יחר אפם עלי אם אמנע מהם הכבוד הראוי להנתן להם. להזכיר את שמותיהם לשם ולתפארת; אבל קצר המצע מהשתרע, כי כאשר ירבו האמרים כן ירב משא הכסף אשר ישית המדפיס עלי, ואין לאל ידי להוסיף עוד על פרשת הכסף אשר אשקול על ידו.—

ולך ה׳ עושי אתן תודה אין חקר בתם לבב כי הבאתני עד הלום, ודרכי הישרת לפני לבצע מחשבה טובה להפיץ תורה בתוך עמי, באר היטב על פי דעת חכם נפלא; ומי יתן ויקרבו הימים להגלות כל רזי התורה ומלאה הארץ דעה. אמן.

המוציא לאור.

אל הקורא

הכתב יד אשר ממנו נעתק הפירוש הזה חסר בראשיתו עד אמצע פסוק י"ב ולב כל אוהב מדע ידוה על חסרון לא יוכל להמנות, ולמען לא אקריב בעל מום לפני העם. השלמתי את החסרון מתוך ספר השרשים לרד"ק. מס' מכלל יופי ומדברי דוד האחרונים מפסוק י"ב והלאה אשר יתמוכו את ראשית פירושו, כמו שכתב בפסוק יהי מאורות „כמו שכתבנו" וכן על הכתוב ברקיע השמים ונקרא רקיע „כמו שכתבנו" והצבתי ציון כזה *) במקום אשר שמה יתחיל הפירוש בכתב היד.

פירוש בראשית רד"ק

א (א) **בראשית**, איננו סמוך וכן מגיד מראשית אחרית (ישעיה מ"ו י') ופירש בתחלה ברא אלהים את השמים ואת הארץ, אחר כך תולדותיהם, ואחר כך ספר כי בתחילת בריאת הארץ היתה תוהו ובוהו. ברא, ענינו יצירה, וכן "ביום ברא אלהים אדם" (בראשית ה' א') "לב טהור ברא לי אלהים" (תהלים נ"א) וכולם ענין יצירה, אך יש הפרש ביניהם כי לשון יצירה איננו נופל אלא על דבר שיש לו ממש וצורה, ומה שאמר "ויוצר רוח אדם בקרבו" (זכריה י"ב) על יצירת כלי הגוף המקבלים כח הרוח והם המוח והלב, ולשון בריאה נופל על כל דבר גם על דבר שאין בו ממש כמו "ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה" (במדבר ט"ז ל') יאמר פתיחת האדמה דבר, וכן "ויברא אלהים את התנינים וגו'" בראם מלא דבר, ועיקר המלה יצא ההוצאה מן האפס אל היש: (ב) **תהו ובהו**, ענין שממון וריקות והא"ו בשניהם תמורת ה"א למ"ד הפעל. **תהום**, לשון נקבה, וכן "בהעלות עליך את תהום" (יחזקאל כ"ו) "תהום רוממתהו" (שם ל"א) ובלשון זכר "תהום אל תהום קורא" (תהלים מ"ב) והוא מקום המים הרבים ורבוי המים בכלל הוא שיקרא תהום. **ורוח אלהים**, פירוש רוח הרצון והחפץ, כמו "ורוח לבשה את עמשי" (ד"ה א' י"ב) וכן "יען היתה רוח אחרת עמו" (במדבר י"ד) או פירוש רוח, האויר היסודי, וסומך אותו לאלהים לפי שהיתה חזקה, כי כן מנהג הלשון כשירצה להגדיל הדבר סומך אותו לאל, כמו "עיר גדולה לאלהים" (יונה ג') "וארזי אל" (תהלים פ'). **מים**, הוא לשון רבים גם לא יתפרדו, ונאמר מים בלשון שנים לפי שנחלקו לשני מחלקות שהבדיל הרקיע בין מים העליונים למים התחתונים: (ג) **יהי אור**, אף שלא היו המאורות ברקיע השמים עד יום רביעי, מכל מקום נבראו ביום ראשון עם הגלגלים, והכל נברא ברגע אחד, רק לא יראו פעולתם לפעלם על פני תבל, כי אם כל אחד ואחד ביומו; וגם האור לא התחיל לשלח ניצוציו נגדל ליושבי ארץ, ולהיות עשב מזריע זרע עד אשר אחר השם שיהיו מאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ ולעשות פעולתם בעולם האורי. **יום**, מלת יום היא זמן היות השמש על הארץ לבד, וכן "כל היום ההוא וכל הלילה" (שמות י') ופעמים כולל היום והלילה, כמו "ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" ויאמר יום על העת, כמו "ביום הכותי כל בכור" (במדבר ח'): (ה) **ולחשך קרא לילה**, לזמן העדר האור קרא לילה, ואף שאינו דבר יפול עליו השם, כי העדר הדברי' יפול עליהם השם, כמו מות, עורון, כסילות, והדומים להם. **ערב**, העת אשר ביאת שמש נקרא ערב, לשון ערבוב והתחברות הדברים, מפני שהוא עת החשך ויתערבו הדברים שלא יכיר אדם ולא יפריד בין דבר לדבר, ולפי שהערב יחלק הלילה מן היום נקראת הלילה ערב. **בקר**, תחלת היום יקרא

בקר

בקר, לשון דרישה ובקור, כי בבקר יתבקר כל דבר לאור היום. יום אחד, ולא אמר יום ראשון, לפי שאין ראשון בלי שני, ועדיין לא נעשה השני, או כמו שכתב רבי משה ן' עזרא, לפי שהאחד הוא סימן להתחלה אשר אין תחלה קודמת לה, וכן כתב רבינו בחיי הדיין בספר חובת הלבבות בשער היחוד פרק ח': (ו) רקיע, כל דבר הנמתח והמרוקע נקרא רקיע, כמו "ורקיעי פחים" (במדבר י"ז), והוא האויר הסובב את כל כדור הארץ: (ח) שמים, לא ימצא בלשון יחיד, וכתב אא"זל כי פירוש שמים שם מים שאמר יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים, ואמר ויקרא אלהים לרקיע שמים, כלומר שם מים, ולהתחברות שתי מעי"ן חברו האחת כמו שעשו במלת ירבעל מן ירב בו הבעל, ונקרא השמים העליונים על שם הרקיע כמו כן שמים, וכן בדברי רז"ל (חגיגה י"ב) מאי שמים? אמר רבי יוסי בן חנינא שם מים; ולפירושנו קרא האל לרקיע שמים, לפי שגם הם נמתחים כאהל וקראם בדרך השאלה על שם השמים העליונים, וכן "וזרקו משה השמימה" (שמות ט' ח') פירושו לאויר: (ט) יקוו, ענין קבוץ, וכן "ונקוו אליה כל הגוים" (ירמיה ג'): (יא) תדשא, פירושו תוציא דשא, ולכן אמר ותוצא הארץ, מלת תדשא מושך עצמו ואחר עמו וכן הוא פירושו תדשא הארץ דשא וכו' ותדשא עץ פרי. דשא, נקרא כן בתחלת צאתו וכשיגדיל יקרא עשב, ודשא הוא תחלת הפעולה בעשב, לפיכך בא ממנו פעולה כמו מן צמח, ולא בא כן מן עשב. למינו, מה שדומה לו והוא מתכונתו, וטעם למינו על העשב כמו על העץ, כי באחרונה זכר למינו, וכן כשאמר "ותוצא הארץ" זכר בכל אחד למינהו ודעת רבותינו ז"ל אינו כן, שאמרו (חולין ס') דרש ר' חנינא ב"פ יהי כבוד ה' לעולם פסוק זה שר העולם אמרו בשעה שאמר הקב"ה למינהו באילנות נשאו דשאים ק"ו בעצמן וגו', והנה העקר שנצטוו על הכלאים הוא משום שנולד מהם מין חדש, והתורה אמרה "ועץ פרי עשה פרי למינו", כמו שפרשנו, למינו מה שהוא דומה לו, וע"י הרכבת ב' מיני אילנות נולד פרי חדש, אבל ע"י כלאי זרעים אינו נולד מין חדש, והתורה לא אסרה כלאי זרעים אלא משום ערבוביא למשמרת ולהרחיק מכל מיני כלאים ואינו *)עיקר המצוה כי כל אחד צומח לבדו, ובמשמרת לא נצטוו אלא ישראל, ואף לישראל אינו אסור אלא בארץ; והוזהרו אדם ובני נח בהרכבת אילן, והרבעת בהמה שיוציא מהם מין שלישי מורכב משניהם, לפיכך הוזהרו בו שאם יעשו זה כנגד פעולת האל שהוא בראם למיניהם והם ההופכים מעשיו, לפיכך הוצרך החכם לשאול על מה שכתבנו למעלה שדרש ר"ח ב"פ ואמרו בעי רבינא הרכיב שני דשאים לר"ח ב"פ מהו? כיון דלא כתיב בהו למינהו לא מחייב, או דלמא כיון שהסכים הקב"ה על ידן כמאן דכתיב בהו דמי, תיקו: (יב) וירא אלהים כי טוב, אע"פ שיש עשבים שהם ממיתות, גם הם טוב, כי אם הם ממיתות באכילה ושתיה הם מרפאים חלאים קשים בתחבושת: (יד) יהי מארת, לשון הויה אינו שומר בהרבה מקומות יחיד ורבים זכר ונקבה, ואמר יהי לשון יחיד על מארות שהוא לשון רבים, וכן אמר "כי יהיה נערה בתולה" (דברים

כ"ב

---

*) עיין נחל הקודה

פ"ב) והמאורות האלה נבראו ביום ראשון עם הגלגלים, כמו שכתבנו, אלא שלא היה אורן עובר לארץ, לפי שלא היה הרקיע נכון לקבל אותן גם לא הארץ שלא היתה יבשה כל צרכה, ובאשר הרקיע ברצון האל ביום השני נמתח, ונתראה היבשה, והארץ הוציאה צמחה ביום שלישי, ונתחזק הרקיע ברביעי, אמר האל שיראו מאורות ברקיע ויעשו פעולתם בארץ להיות הדשא עשב מזריע זרע, והעץ עושה פרי ברביעי; וזהו שאמרו חז"ל (ר"ה ט"ו, חולין ס') "כל מעשה בראשית בקומתם נבראו" וזה היה ביום הרביעי לדשאים ולאילנות, כלומר נבראו בגדולתם השלם וכן הנבראים האחרים לכל אחד ואחד ביומו, וכל אחד ואחד היה בעת בריאתו בתמונתו השלמה, כפי מה שהוא כל לשון מין ומין, וזהו שאמרו חז"ל "בדעתן ובצביונן נבראו" אם היה בהן דעת וחפץ להכיר, והאדם מכיר בהם הדעת והחפץ, וזהו שאמר קהלת (ג' י"א) "את הכל עשה יפה בעתו", ועת השלמת הדשאים והאילנות ברביעי היה, ולא נשלמה בריאותם עד יום רביעי שמשלו בהם המאורות; וזהו מה שאמרו חז"ל (חגיגה י"ב) "הן הן המאורות שנבראו ביום הראשון אלא שלא תלאן עד יום רביעי", וזהו לשון תלאן, כדבר התלוי מלמעלה למטה, מן הגבוה לשפל. **ברקיע השמים**, הוא האויר, וכן "על פני רקיע השמים" (א' כ') ונקרא רקיע, כמו שכתבנו, לפי שהוא רקוע פרוש ומתוח, וקראו האל שמים, לטעם שכתבנו, וסמך אותו אל השמים, שהם הגלגלים, באמרו רקיע השמים, לפי שהוא טפל להם נדבק להם ומקבל אורם. **להבדיל בין היום ובין הלילה**, כי עד עתה היה האור ביום והחושך בלילה, אבל עתה אמר שיהיה מאור בכל אחד מהם, המאור הגדול ישמש ביום, והאחד הקטן ישמש בלילה וזו היא הבדלה, וכל אחד יעשה גם כן בנמצאות השפלות כפי הנאות לו, תבואת שמש וגרש ירחים, וכן עשו בדשאים ואילנות, כמו שכתבנו, פעולה חזקה ברצון האל אותו היום שנגמרו בגדולם השלם. **והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים**, לאותות, הם השעות, למועדים, הם מועדי השנה ותקופותיה, כי כמו שהשנה נחלקת לארבע תקופות שהם החום והקור, הקיץ והחורף, כן היום והלילה שהם כ"ד שעות נחלקים לארבע תקופות, לפיכך זכר לאותות על שעות היום; ולימים, ימי החדש שהם כ"ט יום וחצי ושני שלישי שעה וע"ג חלקים, ושנים, הם ימי השנה שהיא שנת השמש שהיא שס"ה יום ורביעי, וזה פירוש שנה שתשיב השמש שנית באלה הימים אל הנקודה אשר החלה ממנה, וימי שנת הלבנה הם שנ"ד יום ורביעי, ותרגום ירושלמי "ויהי לאתין ולסמנן ולמקדשא בהון ריש ירחא ושנין": (טו) **והיו למאורת ברקיע השמים להאיר על הארץ**, והיו גם למאורות, ופירושו להאיר על הארץ, כי טרם זה היו גם כן המאורות ולא נוסף אורם ביום הרביעי אלא שנתלו ברביעי ברקיע השמים לתת אור לבעלי הראות, ואורם גם כן נעשה פעולה חזקה בכל הנמצאים השפלים כל אחד כפי הנאות לו: (טז) **ויעש אלהים**, עתה פרש איך עשה אות' להאיר כל אחד בזמנו שקבע לו. **הגדולים**, לא אמר גדולים בגופם, כי כל הכוכבים חוץ מכוכב נוגה גדולים מהלבנה, כמו שחקרו בעלי התכונה, אבל רצה לומר גדולים באורם, והלבנה גדולה באורה מאשר הכוכבים חוץ מהשמש מפני שהיא קרובה לארץ, וקרא שניהם

גדולים

גדולים כנגד שאר הכוכבים *) אבל משניהם השמש גדול, כמו שאמר, המאור הגדול, וכן הוא למראות העין, וחקרו בעלי המחקר כי השמש גדול מהלבנה מאה ושבעים פעמים, והלבנה אין לה אור כי אם מהשמש כי גופה עכורה לפיכך אורה מוסף וחסר כפי התקרבה אל השמש וכפי התרחקה ממנו, והוא המאור הקטן. ואת הכוכבים, כי גם הם משמשים בלילה ומאירים על הארץ עם אור הלבנה וזולתה אבל השמש לא יאיר בלילה מפני שהיא תחת הארץ, והלבנה והכוכבים לא יאירו ביום כי אור השמש שהוא גדול ימנע אורם; והממשלת היא האורה והפעולה: (יז) ויתן, אמר ויתן אחר שאמר ויעש, כי פירוש ויעש כמו שכתבנו, אבל ויתן פירוש שנתנם ברקיע השמים שלא היו שם עד יום הרביעי, כמו שפירשנו. להאיר, פרשנוהו, ולמעלה שאמר להאיר לבדו וממשלת לבדו ולא שיתפם, יהיה הפירוש כל אחד מהם על האורה ועל הפעולה, וכאן ששיתפם ואמר ולמשול אחר להאיר, יהיה הפירוש להאיר על האורה ולמשול על הפעולה: (יח) ולמשול ביום ובלילה, זה ביום וזה בלילה. ולהבדיל, כי מעת זריחת השמש הוא האור והוא היום, ומעת צאת הכוכבים הוא החשך והוא הלילה ונקרא הזמן ההוא חשך אף שיש בו מאירי' לפי שהוא חשך כנגד אור היום: (כ) ויאמר אלהים ישרצו המים, ענין השרצה היא ההולדה עם הרבוי ואחר שהיו המים לבד והיבשה לבד, והיה לכל אחד מכונו, גזר האל עליהם להוציא תולדות, ואמר תחלה למים לפי שהם עליונים על הארץ וכן היה סדר טבעם מתחלה וכן נאמר תחלה לרקיע שהיא על המים; ואמר למים ישרצו ולארץ תוציא, לפי שמיני המים ואישיהם רבו מאוד ממיני הארץ ואישיה, וישרצו כמו שפרשנו לשון רבוי והוא התולדות. שרץ נפש חיה, אמר שרץ אחר שאמר ישרצו כמו שפירשנו בתדשא הארץ ובמזריע זרע, או יהיה פירש שרץ דבר נע כתרגומו רחשא, כמו רחושי מרחשן שפוותיה (סנהדרין ס"ז) והוא ענין תנועה וכן אמר השורץ על הארץ שפירושו מתנועע, ואע"פ כן לא יצא מלשון ומענין הראשון שפירשנו בו לשון רבוי תולדות ושני הענינים נכונים בו. נפש חיה, כי בה יתנועע הנע ומה שהוציאה הארץ ביום השלישי אין לו נפש חיה אלא נפש הצומח לפיכך אמר נפש חיה כי בה יתנועע כל נע; ופירש שרץ נפש חיה, דבר נע ונפש חיה שתהיה כן. ועוף יעופף על הארץ, וישרץ גם כן עוף שיעופף על הארץ והנה הוא אוירי ומימי ברוב תולדותיו. על פני רקיע השמים, הוא האויר כמו שפירשנו; ולא נאמר בהם בלויה למיניהם, כי דרך הכתוב לקצר והוא כתוב בסוף "אשר שרצו המים למיניהם": (כא) ויברא אלהים את התנינים הגדולים, ולא נאמר בפרשה זו ויהי כן. ואמר ויברא, לפי שהמים לא היה בהם כח טבע חזק להוציא נפש חיה מבלתי עזר ה' ומלבד הטבע שנתן בהם ומשניהם נעשו היצורים בהם לפיכך אמר ויברא, ואמר אשר שרצו המים; ודע שהרי במקומות מן המים שהם רחוקים מאוד מן היבשה לא יהיה בהם דגים כי אין כח במים לבדם שירבו בם נפשות חיות לפי שאין בהם עזר מאכל מן היבשה או למחים והבלעים הקרובים אל היבשה או מה שיפול להם מבני אדם הלדים מעוברי הים באניות ובאותם המקומות לא יכנס ליד כי לא תוכל שום ספינה

להכנס

*) הטור על התורה מביא הפירוש הזה בשם ר' יוסף קמחי.

בהכנם שם, אבל ידעו ציידים שהלכו קרוב למקומות ההם שאין דגים ולא יראו שם מתנועע והים סוער מאוד שם. ואמר הגדולים כי יש בנבראיהם גדולים אין ביבשה כמו הם; ראה מה מפליג הכתוב בלויתן בספר איוב (מ) ויש אומרים כי הוא מין אחד ויש אומרים כי הוא איש אחד לבדו, ויש אומרים עוד כי כל התנינים הגדולים מאוד נקראו לויתן וכתב החכם רבי *)אברהם בר חייא ז"ל ואמר בדגים ויברא ולא אמר ויעש מפני שאין חלקם בחיים חלק שלם אבל חיותם הוא כח חיות שאינה שלימה מפני שאין להם ריאה שיתנשמו בה ואין להם כח לחיות חוץ מן המים; וברכם האל בעת בריאתם שנאמר ויברך אותם אלהים, ולא נזכר ברכה בחיות ובבהמות אלא בדגי' ובברכה הזאת היו קיימי' שרצי המים בגזירת המבול ועוד כי מפני הברכה הזאת כל דגי הים ושרציהם פרים ורבים כל ימות השנה שנא' פרו ורבו ומלאו את המים בימים, וכן העופות מולידים ורבים בכל זמני השנה כדכתיב "והעוף ירב בארץ" והיו העופות והדגים נוהגים מנהג בני אדם המבורכים בהם ודומים בענין הזה לענין אדם; והחיות והבהמות אשר לא ברכם האל אינם יולדים כי אם בזמנים ידועים מהשנה. הרמשת, המתהלכה, ורמישתה היא שריצתה: (כב) ויברך אתם, פרו ורבו ומלאו, לווי במקום תי"ו אית"ן, כמו תפרו ותרבו ותמלאו, כלומר אני נותן בהם כח שתפרו, והברכה שירבו לרוב, וכן הם רבים מחיות היבשה, את המים בימים, את המים שהם בימים הנזכרים, כי בנהרות אינם רבים כל כך; והאמירה אינם להם ממש כי אינם בני דעת שיבוא אליהם מאמר אלוה, אלא רצון האל היה בהם, כאילו אמר להם היו כך וכך: (כג) והעוף ירב בארץ, אע"פ שנברא מן המים גדולו ותרבותו יהיה בארץ: (כד) ויאמר אלהים תוצא הארץ, ביום הששי נבראו חיות היבשה עם האדם, כי שניהם ביבשה. נפש חיה, כלל, ואחר כך פרט בהמה ורמש וחיתו ארץ. וחיתו, וי"ו נוספת כוי"ו בנו בעור. ויהי כן, שהוציאה כאשר גזר האל: (כה) ויעש אלהים, טעם ויעש אחר ויהי כן, לפי שהיוצאים מן הארץ הם שלשה חלקים מלבד האדם, הבהמה, החיה והרמש, ועשה אותם האל בטבע שיהיה כל חלק מהם במקום אחד מיוחד, לפיכך הפרידם בפסוק ואמר, את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה, ואת כל רמש האדמה למינהו; ועשה זה כדי שלא ירבה נזק המזיקים אשר בהם, ולטעם זה גם כן לא בירך אותם, כי איך יאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ, כי לא רצה האל שיהיו המזיקים אשר בהם מלאים את הארץ כי ירעו וכי ישחיתו, וחז"ל פרשו

---

*) ר' אברהם בר חייא הנשיא ושמו בערבי צאחיב אלשורטה (רד"ק ירמיה ט' כ"ד) היה תוכן גדול. וחבר חיבורים יקרים על חכמת הכוכבים ותכונת השמים כמו ספר צורת הארץ. ס' מגילת המגילה על משיח ותחיית המתים והביאו רי"א בס' מפעלות אלהים ופירוש על דניאל מעין זה ובדניאל י"א ל' הביא החכם אב"ע ס' הקלין, ואולי הוא ס' מגילת המגילה, ס' הבלבול והוא בין כתבי יד אשר באוצר הספרים של ר"ד אפענהיים, ס' העבור וחכמת הכוכבים הביאם רז"ה בפ"ב דר"ה, ס' החזיון, עתניאל קל"ו הגיון הנפש ספר מוסרין, והוא בואויקאן ומכל חיבוריו לא נדפס כי אם ספר צורת הארץ. לדברי היוחסין ושאר סיפרי הדורות נאסף אל עמיו שנת 4865/1105 והיא השנה שנת יס"ו אמנם החכם דע ראססי כתב בתולדות המחברים העברים שהיה עוד בחיים בשנת 4896/1136 כפי מה שראה בכתב יד של ספר צורת הארץ שלו בחתימת הספר אשר חברו בשנה ההיא. ועוד כתב שם שר"א נ"א היה רבו של ראב"ע והלמוד של ר' מ הדרשן ולא ידעתי מקורו גם היוחסין לא מנה אותו בין תלמידי ר' משה הדרשן:

מפני מה לא ברכן מפני הנחש שנתקללה. ואת הבהמה, אשר היא עם האדם לשמשו, והוא הבקר והצאן והסוס והחמור והגמל; ואת חית הארץ, הוא האריה והדוב והנמר והזאב וכיוצא בהם מן הטורפים, ועשה אותם שלא יגדלו במקום הישוב מפני נזקם כמו שאמר (שמות כ"ג כ"ט) "פן תהיה הארץ שממה ורבה עליך חית השדה" הנה כי אין גדול חיות השדה אלא במקום שאין בו ייׁשוב, וכן תמלא במקרא בכל מקום שזוכר חרבן הארץ שאומר שירבו שם חית השדה. ורמש האדמה ג"כ במקום מיוחד שבמדברות כמו שאמר (דברים ח' ט"ו) "נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים" אבל נמצא מן הרמש במקום היישוב מעט ומזער שאינם מזיקים, ורמש לשון הלוך ותנועה. ראה איך סדר האל בחכמתו. והתולעים הנולדים מהדברים המעופשים אין להם זכר בבריאה לא בכלל ולא בפרט, אע"פ שיש להם תנועה. וירא אלהים כי טוב, אע"פ שיש בהם מזיקים יש בהם תועלת גדולה לדברים רבים, כמו שהעידו חכמי הנסיון, עדן שהנחשים והאפעים יכנס גופם ושמנם בטריאקה כדי שימשוך מה שבגוף מכם המות; ועוד נתן לכל אחד וא' יחוד האברים הצריכים לו, נתן לאריה ולדומה לו כלי הטרף שהם השנים והצפרנים עם הגבורה, ונתן לחיות הנטרפות שאינם במקום ייׁשוב כמו איל וצבי ויחמור והדומים להם כלי המרוצה והקלות עם המורך ומאלה תבין לשאר הנבראים, והכל חכמת מאתו יתברך ואל אמונה הוא ואין עול, ואף על פי שאלה טורפים ואלה נטרפים, הוא יתברך הכין מזונם להנטרפים בענין הנאות להם כמו לטורפים בענין הנאות להם ועת מות לכולם, ימותו הנטרפים מיתת עצמם או מיתת הטרף שוה להם, והוא להם קצה מקרית, ועת ופגע יקרו את כולם, כי גם הטורפים יהיה להם קצה מקרית במיתתם פעמים ע"י אדם או על ידי מקרה אחר בא עת מיתתם; ויתכן כי גם הטורפים תהיה מחיתם בדברים אחרים זולתי הטרף אע"פ שרוב מחיתם בטרף, כמו שאמר (איוב ד' י"א) "ליש אובד מבלי טרף" ואמר (עמוס ג' ד') "הישאג אריה ביער וטרף אין לו", ואמר (נחום ב' י"ג) "וימלא טרף חוריו", ופסוקים רבים כאלה, אי עפ"כ בעת שלא ימלא טרף יאכל עשב או דברים אחרים קודם שימות ברעב, שאם כן לא הבריאה כשהוציאה הארץ נפשות החיים את האריה והכבש, הנמר והעז וכיוצא בהם הנה מין אחד חסר מהבריאה, ואנחנו רואים כי לא חסר אחד; וכן בתבת נח לא טרפו הטורפים, ועוד כי האל נתן את כל ירק לאכלה לטורפים כמו לנטרפים כמו שאמר "ולכל חית הארץ":

(כו) ויאמר אלהים נעשה אדם, בשאר ברואי מטה אמר תדשא הארץ, ישרצו המים, תוצא הארץ, וכשבא לברוא את האדם שהוא המורכב באחרות אמר נעשה אדם; ולמעלת האדם ולכבודו בראו באחרונה להודיע שכל נבראי מטה נבראו בעבורו, ושמנהו אדון על כולם; ומה שאמר נעשה בלשון רבים פרשו אדני אבי ז"ל, כי כנגד היסודות אמר שמהם ילאו הנבראים וברצון האל, כמו שאמר תדשא, ישרצו, תוצא, וכאילו אמר ליסודות, נעשה אני ואתם בשתוף, כי הגוף יהיה מן היסודות ונשמתו יהיה עליוני כמו המלאכים; וכן מלאכו בדברי חז"ל (ב"ר פ"ח) במלאכת שמים וארץ נמלך; ויש מפרשים כי כנגד המלאכים אמר שהם שכלים נפרדים

אמר

אמר נעשה בארץ כולל אחד שיהיה בו חלק עליוני ממנו, ר"ל שיהיה בו שכל נפרדי, וכן מצאנו בדברי חז"ל (ב"ר פ"ח) במלאכי השרת נמלך, ואמרו "למדה תורה דרך ארץ שיהיה גדול נמלך בקטן ממנו" ועוד אמר ר' שמואל בר נחמן בשם רבי יוחנן בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום כיון שהגיע לפסוק זה נעשה אדם אמר לפניו רבש"ע מה אתה נותן פתחון פה למינים? אמר לו כתוב והרוצה לטעות יטעה. וקרא אותו אדם כמו שאמר "נעשה אדם" ואמר (ה' א') ויקרא את שמם אדם, ואדם הוא לקוח מהאדמה, ואם כן למה נקרא שמו אדם כי גם החיים האחרים הם מאדמה? אלא רצה להבדילו בשמו משאר בעלי החיים, כמו שהוא מובדל מהם ברוח ובגוף, כי החיים האחרים ידועים כי הם מאדמה רוחם וגופם ואין צריך ליחסם לאדמה אבל אדם שרוחו מן השמים קרא אותו אדם להבדילו מחיים העליונים שאין להם חלק כלל מאדמה, ואינו צריך לומר אותם שאינם גופות שהם כולם רוחניים, אלא אפילו אותם שהם בעלי גוף, אין גופם מאדמה כלל, ואין יסודם מארבע יסודות שהם אדמיים כי הם יסוד חמישי כמו שחקרו בעלי המחקר, וכשברא הקב"ה את האדם מהעליונים והתחתונים קראו אדם, כלומר אף על פי שרוחו מן השמים אדם הוא כי גופו כולו מן האדמה כמו שאמר עפר מן האדמה, ומושבו באדמה ושם חיותו ותרבותו, ולא יטה לצד עליון אשר בו אלא אחד מני אלף, כמו שאמר שלמה (קהלת ז' כ"ח) "אדם אחד מאלף מצאתי". בצלמנו כדמותנו, לפירוש א"א ז"ל יהיה פירוש בצלמינו גם כן צלם גופני ורוחני שהוא שתוף נו"ן ואין הכנוי כמו נו"ן נעשה. ואם נפרש נעשה כנגד המלאכים יהיה הפירוש צלם ודמות רוחני, כלומר שנשים בו חלק מצלמותינו ומדמותינו שהוא צלם ודמות רוחני, כי צלם ודמות שמות משותפים, ואמר צלם בדבר גשמי כמו (שמואל א' ו' ה') צלמי טחוריכם, צלמי מסכותם (במדבר ל"ג נ"ב), והדומים להם, ויאמר גם כן בדבר רוחני, כמו בצלמינו, בצלם אלהים; וכן דמות יאמר לדבר גשמי, כמו (ש"ה ז' ח') "קומתך דמתה לתמר", והדומים לו, ולדבר רוחני ודמות החיות, כמו (יחזקאל ל"ב ב') "כפיר גוים נדמית", "דמיתי לקאת מדבר" (תהלים ק"ב א') בענין לא בגוף, וכן הדומים להם; וענין נעשה לפי שהם באמצעיים, ובי"ת בצלמינו יהיה בית העזר, כלומר עם צלמינו, שהוא השכל, נעשה ונתקן אותו, אע"פ שהוא מן האדמה; או תהיה הבי"ת בית כלי כלומר שיהיה כענין נעשה בשכל, ר"ל שיהיה אחד מחלקי השכל, ואמר אחר כך כדמותינו, כלומר למה נעשה בצלמינו, כדי שיהיה דומה לנו שישתמש בשכליות, ותהיה כ"ף כדמותינו כ"ף הדמיון שלא יוכל להיות דמותינו ממש, שיהיה דומה לנו בכל חלקיו מפני חלק העפר שיש בו, אלא יהיה דומה לדמותינו שישתמש בשכליות, לפי הכח שיהיה לו בעודנו גוף והוא באדמה, כי אם ירצה יוכל להדמות קצת אלינו כי בידו תהיה הבחירה, וזהו שאמר שלמה (קהלת ז' כ"ט) "אשר עשה אלהים את האדם ישר" ר"ל ישר, טוב וישר שלא יעדיף חלק אחד על חבירו כפי מה שהוכח כל אחד מהם, כי זה ענין ישר, והאלהים עשה אותו שכלי ועפרי כדי שישתמש בכל אחד כפי הראוי לו, ישתמש בשכל כדי

חיותו ובעפר כדי חיותו, בעפר כדי חיותו לבד לא למותרות ולהשאיר אכו בעולם הזה, ובשכל כדי חיותו בעולם הבא; ואמר (שם) "והמה בקשו חשבונות רבים" כלומר, בקשו אותם שהם חשבונות רבים, והם התאות העפריות, ועשו החשבון שהוא אחד, והוא השכל, רבים, והנה אינכו ישר כי כח העפר מכרעת ונשאר המסכן וחכמתו בזויה, ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא. וירדו בדגת הים, להודיע כי כל נבראי מטה לא נבראו אלא בעבור אדם ושיהיה הוא בשכלו מלך ומושל עליהם, שאם לא כן לא היה בעולם השפל מי שיכיר מי בראו; ואמר וירדו לשון רבים, כי אדם כולל זכר ונקבה כמו שאמר ויברך אותם אלהים ואמר גם כן וירדו כי הממשלה והשררה לאדם בברואים בשני חלקיו בכח השכל לחשוב מחשבות איך ירדה בהם, ובכח הגוף בתכונת ידו שנעשו בתכונת נפלאות לעשות בהם כל מלאכת מחשבת מה שאין כן בשאר הנבראים; ויאמר גם כן וירדו עליו ועל התולדות העתידות לצאת ממנו שיהיו יותר צריכים להם ושיאכלו את בשרם, כי עד המבול לא אכלו בשר ולא היו צריכים לבהמה ולחיה אלא למלאכה, והעוף לבלים ולכולה, והצאן לחלב ולגיזה, והדגים לא היו צריכים להם אלא מהמבול ואילך, אם כן מה שאמר וירדו בדגת הים לא אמר אלא על הדורות מהמבול ואילך. בדגת הים ובעוף השמים, שאי אפשר למשול בהם אלא בתחבולה גדולה, כי הדגים אינם עמו ביבשה והעוף מעופף באויר, והוא אינו בטבעו לעוף באויר ומושל בהם בחכמתו ובערמתו ובכלי הציד שעושה בידיו, לפיכך זכרם דאשונה לומר כי גם באלה מושל כל שכן בבהמה ובחיה וברמש שהם עמו ביבשה׳ ובעוף השמים, בעוף שהוא מעופף בשמים שהוא האויר. ובבהמה, היא שגדלה עמו כמו שפירשנו. ובכל הארץ, ר"ל בהמת הארץ והיא החיה שאינה בישוב כמו שקראה חית הארץ; ובהמה שזכר עומד במקום שנים, כי החיה בכלל בהמה ובהמה בכלל חיה. ובכל הרמש, רמש ג"כ פירשנוהו והם קטני החיות אבל רובם מדבריות. וחז"ל דרשו (ב"ר פ"ח) וירדו בשתי לשונות לשון רדייה ולשון ירידה, כי לכך אמר וירדו ולא אמר וימשול לרמז בו זה הדבר שאמרו כל שהוא בצלמינו כדמותינו ירדו בהם, ואת שאינו בצלמינו כדמותינו ירדו. ואמרו עוד (ברכות י׳) בצלמינו כדמותינו מה הוא טהור אף היא טהורה, מה הוא קדוש אף היא קדושה מה הוא רואה ואינו נראה אף היא רואה ואינו נראת, מה הוא סובל את כל העולם אף היא סובלת את כל הגוף. ועוד אמרו (ב"ר פ"ח) אמר הקב"ה אם אני בורא אותו מן העליונים הוא חי ואינו מת ואם אני בורא אותו מן התחתונים הוא מת ואינו חי, אלא הריני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים אם יחטא ימות ואם ימות יחיה, כלומר אם יחיה את עצמו בתענוגי הזמן תמות נפשו עם גופו, ואם ממית עצמו מהתאות הגשמיות יחיה במות גופו חיי עד: (כז) ויברא אלהים את האדם בצלמו, בריאה זו על הנפש נאמרה כמו שאמ׳ בצלמו לפיכך אמר ויברא להבדיל בין הגוף ובין הנפש כי בסיפור יצירת גופו אמר וייצר ה׳ אלהים את האדם עפר מן האדמה, כי אין לשון יצירה נופל על הנפש כי איננה גוף אלא לשון בריאה וכן לשון מעשה נופל בין על מה שאינו גוף בין על מה שהוא גוף, ומה שאמר (זכריה י״ב) ויוצר רוח אדם בקרבו אמר על כלי הגוף שהם בקרבו

שנושאים כח הרוח כמו הלב והמוח; ולא זכר יצירת הגוף הנה, כי בפרשת אלה תולדות השמים יזכרנה עוד עם דברים אחרים שהניח מלזכור בפרשה זו. בצלם אלהים, מלאך, כי צלם יתברך וצלם מלאך אחד שהשכל הוא שכל נפרד אלא שיש לו מעלה גדולה על כל שכל נפרד עד שאין כח בכל שכל נפרד זולתו מי שישיגהו על אמיתתו, כי הוא עילה והם עלולים, הוא בורא והם נבראים לפיכך פירש אחר שאמר בצלמו ואמר בצלם אלהים שהוא בדמות מלאך (בנשמה העליונה שנתן בו). זכר ונקבה ברא אתם, זכר עם נקבה, ובפרשה אחרת יפרש איך ברא אתם זכר ונקבה: (כח) פרו ורבו, הפריה היא ההולדה, והרביה היא ההגדלה, ואע"פ שהיא ברכה כמו שפירשנו גבי דגים, קבלו חז"ל (יבמות ס"ה) שהיא מצוה לבני אדם, ואמרו "האיש מצווה על פריה ורביה ואין אשה מצווה על פריה ורביה" ומה שאמר פרו ורבו כמשמעותו על שניהם לענין ברכה ולענין מצוה אחז"ל אינה מצווה אלא האיש, שנאמר וכבשה והוא חסר וי"ו ודרשו בו שהוא יחיד כמו וכבשה, האיש דרכו לכבש ואין האשה דרכה לכבש ואע"פ שיש מחלוקת בזה בדברי חז"ל כך נקבעה הלכה שהאיש מצווה ואין האשה מצווה. ועוד דרשו (שם) במלת וכבשה, האיש כובש את אשתו שלא תצא לשוק. ופשטות הכתוב שבני אדם ימשלו בנבראי הארץ ויכבשום תחת רשותם. ורדו בדגת הים, פירשנוהו למעלה. ובכל חיה הרמשת על הארץ, כל הבהמה והחיה והרמש, כי כולם רומשים על הארץ: (כט) ויאמר אלהים הנה נתתי לכם, כמו הנני נותן, וכן השדה נתתי לך, נתתי כסף השדה (בראשית כ"ג) או פירושו כשבראתי אותם לכם נתתים כי בעבורכם נבראו הפירות והטוב שבעשבים לאדם ושאר כל ירק עשב לחיות ולעופות, ומהכל הלב לאדם והקליפות לחיות כמו שהאדם לב העולם השפל. זורע זרע, כמו מזריע זרע, כמו שפירשנו. לכם יהיה לאכלה, זה הנזכר בפסוק; ולא התיר להם הבשר לאכול עד אחר המבול ולא ידעתי למה, ואולי לפי שהיה גלוי וידוע לפניו כי המבול עתיד להיות, ונח עתיד להציל עמו שאר החיים ואמר לתתם לו חלף עבודתו בהם שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה כל שכן האדם, וכן מצאנו בנבוכדנצר שאמר (יחזקאל כ"ט) "ושכר לא היה לו" ונתן לו את ארץ מצרים חלף עבודתו בצר: (ל) ולכל וגו' אשר בו נפש חיה, לפי שמי שיש בו נפש חיה יש לו מעלה על הצומח שאין לו נפש חיה אלא נפש צומחת והפחות נברא לגדול ממנו. ירק עשב, סמך ירק אל עשב, לפי שהעשב לא יאכל ברוב אלא בעודו בלחותו ירוק. ויהי כן, כל אחד דבק ונכסף למאכל הראוי לו: (לא) וירא אלהים, כלל כל אשר עשה עם בריאת האדם לאמר עליהם בכלל כי טוב, כי כלם הנבראים השפלים נשלמו עם בריאת האדם ובלתו לא היה להם שלימות לפיכך אמר מאד; והנה אחר שברא האל את האדם היה כל אשר עשה האל טוב ועומד כל אחד על שלימותו הנאות לו. ואע"פ שנקשר ההעדר והאפיסה עם מציאת העולם הזה השפל הנברא מארבע יסודות הכל טוב כמו שכתב החכם הגדול הרב רבינו משה ז"ל (מ"נ ג' י') "והנה טוב מאד" עד שמציאות זה החומר השפל לפי מה שהוא עליו מחבור ההעדר המחייב למות הגופות כולם כל זה גם כן להתמדת ההויה והמשך המציאות בבא זה אחר סור זה ולזה פירש רבי מאיר (ב"ר פ' ט')

פ' ט') והנה טוב מאד, טוב מות, וכן מלאנו (בב"ר שם) בתורתו של רבי מאיר מלאנו כתוב והנה טוב מות, ואני מלאתי כתוב דהוה כתוב באוריי' דאישתביאת לרומי והיא היתה גניזה וסתימא בכנישתא דאסוירוס, והנה טוב מות; ואמרו עוד (שם) והנה טוב, זה יצר טוב, מאוד זה יצר הרע, וכי יצר הרע טוב מאד אתמהא? אלא שאילולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד ולא נשא ונתן, וכן אמר שלמה (קהלת ד') כי היא קנאת איש מרעהו; רב הונא אמר והנה טוב זה מדת טוב, טוב מאד, זה מדת יסורין וכי מדת יסורין טוב מאד אתמהא? אלא שעל ידי יסורין הבריות באים לחיי העולם הבא וכן שלמה אמר (משלי ו') ודרך חיים תוכחות מוסר, לא ורמה איזהו דרך מביאה את האדם לחיי העולם הבא הוי אומר זה מדת יסורין. א"ר זעירא הנה טוב זה גן עדן מאד זה גהינם וכי גהינם טוב מאד אתמהא, משל למלך שהיה לו פרדס והכניס לתוכו פועלים ובנה אוצר על פתחו, אמר כל מי שהוא מתכשר במלאכת הפרדס יכנס לאוצרו וכל מי שאינו מתכשר במלאכת הפרדס אל יכנס לאוצרו, כך כל מי שהוא מסגל במצות ומעשי' טובים הרי גן עדן וכל מי שאינו מסגל במצות ומעשים טובים הרי גהינם; הנה גן עדן כל כך טוב שלא יכנס שם רע כמו שאמר (תהלים ה' ה') "לא יגורך רע" ויש שם עוד דרשות אחרות. ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, לפי שבו נגמרה מלאכת בראשית ובו נברא האדם אמר הששי בה"א הידיעה כלומר היום הידוע שהיה בו העולם מלא ושלם עם כל בריותיו. ובב"ר (שם) אמר ר' יודן זו שעה יתירה שמוסיפים מחול על הקודש ובה נגמרה מלאכת העולם על כן כתב הששי:

ב (א) ויכלו השמים והארץ וכל צבאם, צבא השמים וצבא הארץ, ר"ל תולדותם ונגמרו כולם ביום הששי ומכאן ואילך אין כל חדש אלא הדברים שנעשו על ידי מופת, ואעפ"כ בבריאת הדברים בששת ימי הבראשית שם האל בטבעם להניח טבעם או להתחדש בהם טבע באותם היתי' שנתחדשו כל אחד בזמנו, וכן אמרו בב"ר (פ"ה) "אמר רבי יוחנן תנאי התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לפני ישראל הה"ד (שמות י"ד) וישב הים לפנות בוקר לאיתנו לתנאי שהתנה עמו אמר ר' ירמיה בן יועזר לא עם הים בלבד התנה הקב"ה אלא עם כל שנברא בששת ימי בראשית, הה"ד (ישעיה מ"ה) אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי, צויתי את הים שיקרע לפני משה, את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע, צויתי את העורבים שיכלכלו את אליהו, צויתי את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה, צויתי את האריות שלא יזיקו את דניאל, צויתי את הדג שיקיא את יונה וכן לשאר מופתים":

(ב) ויכל ביום השביעי, כשהיה היום השביעי נשלם כל מלאכתו ולא נשאר לו לעשות מלאכה ביום השביעי, א"כ ביום השביעי כלה מלאכתו וכלויה מלאכה, ופירש אשר עשה ר"ל שכל המלאכות אשר עשה בששת ימים כלו ביום השביעי שלא נעשית מלאכה מהם שלא נגמרה וביום השביעי לא נשאר לעשו' בו דבר, וכן ביום הראשון תשביתו שאור (שמות י"ב ט"ו) שיהיה מושבת ביום הראשון, שיבערוהו קודם יום ראשון. וישבות, ממה שבת? מכל מלאכתו, שלא ברא אחר יום הששי דבר, ובאמרו וישבות דברה תורה בלשון בני אדם, כי אין לפניו יגיעה כמו שאמר, לא יעף ולא יגע (ישעיה מ' ל"ט) ולא ברא

העולם

העולם ביגיעה. או פירוש וישבת ויפסק, וכן תשביתו שאור (שמות י"ב ט"ו) השביתו מפנינו את קדוש ישראל (ישעיה ל' י"א): (ג) ויברך, הברכה היא תוספת טובה, ויום השבת נוסף בטובת הנפש שיש לה מנוחה ביום זה מעסקי העולם הזה ותוכל להתעסק בחכמה ובדברי אלהים, והאל ברכו וקדשו כשצוה בני ישראל לשבות בו ולקדשו. ויקדש אתו, שיהא קדוש ומובדל משאר הימים לפי ששובתין בו בני ישראל, והנה הוא אות בינם ובין האל כי הם קדושים בשמרם את השבת שהיא עדות על חדוש העולם, ולהודיע לכל העולם, כי העולם איננו קדמון, כי חדשו האל יתברך בששה ימים ושבת בשביעי, גם אמרו כי יש דג אחד בים שאינו שוחה ביום השבת והוא נח כל היום שמיך ליבשה או לסלע, וחכמינו ז"ל אמרו על נהר סבתיון שבכל ימי השבוע הוא מושך אבנים וחול וביום השבת הוא נח, לפיכך קורין אתו סבתיון, וכן אמרו (ב"ר פ' י"א, סנהדרין ס"ה) שאל טורנוסרופס הרשע את רבי עקיבא ביום השבת וא"ל מה יום מימים? א"ל ומה גבר מן גובריא וגו' א"ל מכאן את מידע? א"ל נהר סבתיון יוכיח שהוא מושך אבנים וחול כל ימות השבת ובשבת הוא נח א"ל לנגדא את נגיד לי *)הנה כי האל יתברך שם בבריאותיו אות ליום השבת כדי שידעו בו העולם חדוש העולם, ורז"ל פירשו גם כן (שם) ויברך ויקדש, ברכו וקדשו במן, ברכו שהיה יורד בששי לחם יומים, וקדשו, שלא היה יורד מן בשבת. אשר ברא אלהים לעשות, לעשות מכאן ואילך, הוא ברא בששת ימי בראשית שיהא הם עושים מכאן ואילך כל מין ומין תולדותיו כפי מה שהם: (ד) אלה תולדות השמים והארץ, אלה שזכר במעשה בראשית, כי הם תולדות השמים והארץ, אע"פ שהאל עשה הכל כמו שאמר, ויברא, ויעש, הוא עשה אבל ע"י אמצעים והם השמים והארץ, ובב"ר (פ' י"ב) לכל יש לו תולדות, שמים וארץ יש להן תולדות שנא' אלה תולדות השמים והארץ, מטר יש לו תולדות, דכתיב (איוב מ"ח) "או מי הוליד אגלי טל" ריש לקיש אמר אלו מרגליות תולדות של טל הם, ומן הבדולח כמו שנפרש. תני כל מי שיש לו תולדות מת, כברא ואינו בורא, וכל מי שאין לו תולדות אינו מת ואינו כלה ובורא ואינו נברא. רבי עזריה בשם ר' אמר כלפי מעלה הדבר אמור, כל מה שאתה רואה תולדות שמים וארץ הם, שנא' בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. בהבראם, בעת שנבראו שמים הוציא אלה התולדות, וזהו "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" כלומר ביום שתקן הארץ שהיא היבשה כי ביום אחד נעשה הרקיע והיבשה כמו שפירשנו. וחז"ל דרשו (ב"ר י"א) בהבראם, מה ה"א זה כל האותיות תופשות את הלשון וה"א זו אינה תופשת את הלשון, כך לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את העולם. ואמר ה' אלהים, ובכל מעשה בראשית לא נזכר אלא אלהים, לכך אמרו חז"ל (ב"ר י"ג) נקרא שם מלא על עולם מלא, וכתב החכם ר' אברהם בעבור שאין בארץ דבר עומד אלא נשמת האדם לבדו על כן לא נמלא

*) ובשאלתות פ' בראשית השיב טרנוסרופוס לר"ע בם נאמר זה אימי מאמינך, וכן בפסיקתא פ' כ"ג, השיב לר"ע "אתה מונגני לרוח" כלומר אתה דוחה אותי בדברי רוח, ובתנחומא פ' כי תשא "אתה מבעי' לי לדוחקא" מכל זה הביא החכם תפארת ישראל ומוהר"ר ישי"ר לראיה כי כבר נאבד ונשתכח מקומו בימי התנאים, והמשכיל יבין. עיין בבכה"ע תקס"ר :

כמלא השם הנכבד נזכר במעשה בראשית רק בשם אלהים כדמות הדיבורים שנקראו שפה ולשון בעבור שיראו שממנה יצאו וכן נשמת האדם העליונה נקראת לב והלב גוף, והיא איננה גוף, רק בעבור היות הלב המרכבה הראשונה נקראת כן, וכן בעבור היות כל מעשי השם על ידי המלאכים עושי רצונו על כן נקרא על שמם, ונתחבר שם ה' עמו בעבור האדם שנברא בתכלית מעשה בראשית בעבור הנשמה העליונה שיש בו שהיא עומדת ולא נאמר ה' לבדו עד שנולד קין; ועוד נכתוב הטעם שכתב בו השם הזה: (ה) וכל שיח השדה, פרט הנה מעשי בראשית מה שלא זכר, ומה שקרה לו לאדם ביום שנברא, בקלת שנבראו יום שלישי ויום ששי הנמלאים עמו ביבשה, ולפי שעתיד לזכור ענין עץ החיים ועץ הדעת שהם מכלל הצמחים ספר תחלה איך היתה הצמיחה, ואמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ, ענינו אילן, וכן תחת אחד השיחים (ברא' כ"א ט"ו) ר"ל כי אע"פ שכתוב למעלה תדשא הארץ לא הדשיאה הארץ מיד כי עדין לא המטיר ה' על הארץ, ואדם אין לעבוד, כי שני דברים האלה צריכה האדמה להוציא צמחה, וכל זה לא היה ביום השלישי בתחלתו עדיין, ואיך הוציאה הארץ צמחה? שעלה אד מן הארץ בכח המאורות שנתלו ברקיע והשקה את כל פני האדמה ואז הדשיאה והוציאה צמחה אע"פ שלא היה אדם לעבודת האדמה, כי לא כל הצמחים צריכים לעבודת האדמה אלא אותם שהם למאכלו, כמו שאמר במזמור ברכי נפשי את ה' (ק"ד) "ועשב לעבודת האדם להוציא לחם מן הארץ" ומה שאמר תחלה, כי לא המטיר ה' אלהים ואחר כן אמר ואד יעלה מן הארץ ולא אמר בשניהם כי לא המטיר השם או אד העלה, להודיע כי פעולת המטר מהאד והאל הוא הממטיר על יד האד העולה ברצון האל בטבעו ששם בו. והגאון רבי סעדיה פירש ולא אד יעלה מן הארץ, ולא שזכר או אין עומד במקום שנים, וכן פירש, כי לא היה בתחלת העולם לא אדם שיזרע ויטע, ולא אד שיעלה וישקה אלא ברא הקב"ה בגזירותיו הכל מתוקן. ומה שאמר ולא אד יעלה אחר שכבר אמר כי לא המטיר, ודי לו בזה, כאמר, כי אד יעלה הוא פירוש כי לא המטיר, להודיע כי האל הוא הממטיר על ידי האד כי זה תחלת הספור ביותר כנכתוב. ובב"ר (פ' י"ג) הכא את אמר וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ והכא את אמר וילמא ה' אלהים מן האדמה אתמהא? אמר רבי חנינא להלן לגן עדן וכאן לייסודו של עולם. תני רבי חייא אלו ואלו לא צמחו עד שירדו עליהם גשמים, ואחר שפירש יציאת הצמחים איך היתה פירש גם כן יצירת האדם שזכר, באמרו ויברא אלהים את האדם, ופירש עתה איך היתה יצירתו כי שאר ב"ח שהוציאה הארץ ושרצו המים יצאו גם נפשם וגופם שהוציאה אותם תולדת הארץ, המים, האויר והאש כן בשעת יצירתם, כי הנפש גם כן היא מארץ ומהמים ומהאויר ומהאש כמו הגוף, אבל האדם היתה יצירתו בענין אחר: (ז) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה, זכר העפר אע"פ שארבע היסודות היו מעורבות בו, זכר העפר לפי שהוא עיקר היצירה בנבראי היבשה, ובנבראי המים הם העיקר, אע"פ שהם משאר היסודות ג"כ ולפיכך חיותם במים; ובעוף האויר הוא עיקר יסודו לפיכך הוא עף באויר. ואמר שיצר את האדם עפר כלומר לוה שיעשה גולם אחד מזה משאר הגלמים וצורת איברין עפר מוגבל והיה אותו הגולם

ברצון האל בשר עצמות וגידים, ואמר מן האדמה כלומר מן המשובח שבה, כי גוף האדם הוא הואר נקי משאר ב"ח, וצורתו השלמה בצורות, לפיכך הוא הולך בקומה זקופה. וכתב החכם ר' *)יוסף בן צדיק כי זה לפי שהחמר שלו זך ודק בין שאר הגופים כמו שאנו רואים שמן הנר בעודו זך תעלה השלהבת ממנו על קו יושר לזכות השמן, ואם לא יהיה זך אלא עכור תהיה השלהבת עולה ממנו מעוותת ולא תלך על קו יושר. והעילה האחרת שהאדם צומח מן השמים, כלומ' שכל צמח צומח מעקרו ונהיה העיקר בזה ממול השמי' לפיכך אנו צומחים מן השמים, ומפני זה נקרא אדם פרי מהופך. ויפח באפיו נשמת חיים, נשמה רוח חיים, נפחה בו מהרוחות העליונות לא מן הארץ כמו שאמר תוצא הארץ נפש חי' למינה, אלא האל נפח בו, כמ"ש בצלמינו כדמותינו לפיכך שנה שמה, ולא אמר רוח ונפש אלא נשמה, אע"פ שרוח ונפש נשאלים ג"כ פעמים לנשמת הא[illegible]ם, נשמה הוא שם מיוחד לנשמת האדם. ואע"פ שאמר "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו" פירוש נשמת חיים ורוח חיים, כי שניהם סמוכים לחיים כמו "מבחר וטוב לבנון" (יחזקאל ל"א י"ו) "חכמי יועצי פרעה" (ישעיה י"ט י"א) נשמת חיים על האדם ורוח חיים על שאר ב"ח. ואמר באפיו כי בהם חי האדם וכל חי, כי בהם יכנס האויר הצונן לנשב על הלב ומהם יוצא האויר הנוחר מן העכול וממוקד הלב, והיא נחלקת באדם לג' חלקים וכמו שפרשו חכמי המחקר, כח הצמיחה וכח ההרגשה והתנועה וכח השכל. ויהי האדם לנפש חיה, כשאר ב"ח שמתנועעים והולכים על רגליהם בכח הנפש החיה תכף לצאתם, כן הוא הלך על רגליו מעת שנפח בו האל רוח חיים לא כמו התנוקות שנולדו אחרי כן, וזה כי בקומתו ובגדלותו נברא לשעתו כשאר ב"ח והצמחים ; ועוד עילה אחרת, כי הנולד מן האדם אינו הולך על רגליו מיד שנולד לפי חולשת גופו מפני שנזון במעי אמו מדם הוסת שהוא יותר מעופש ולא כן שאר ב"ח שנזונין במעי אמם ממזון האם. לפיכך הם חזקים בעת לדתם והולכים על רגליהם מיד, ונפש אדם הראשון וכן נפש אשתו, כח החיות אשר בו יתנועעו היה ככח שאר ב"ח שוה בשוה לפיכך אמר לנפש חיה. ומה שתרגם אונקלס והוה באדם לרוח ממללא, ידוע. ויתכן לפרש ויהי האדם לנפש חי', אחר שהאל נפח באפיו נשמת חיים ראוי לו שהיה דבק לנפש חיה, חיי עד, לא לנפש מותה במות הגוף, ומפני זה סמך ויטע אלהים וכל הענין: (ח) ויטע, כמו ארזי לבנון אשר נטע (תהלים ק"ד י"ז) כלומר המציאו שם ביום השלישי, וזכר השם על מציאותו לפי חשיבותו וגדולתו מה שלא זכר בו בשאר הצמחים ביום השלישי. ועדן, שם מקום, נקרא כן על שהיה מקום דשן ושמן וצמחיו עדן ותענוג לגוף בנראה ולנפש בנסתר ; והגן נטוע בו והוא מקדם, כלומר מפאת מזרח ורז"ל (ב"ר ט"ו) פירשו מקדם קודם בריאתו של אדם, שבראו בשני וגן עדן בשלישי,

ומהם

---

*) ר' יוסף בן צדיק או ר' יוסי בר צדוק בן צדיק היה חכם גדול ופייטן וירא שמים ונסמך בדיינות קרטובה בסיון שנת 4888 ונפטר 4909, "יוחסין קמ"ח ב', וקס"ב א'" הרמב"ם באגרתו נכתב עליו, ספר עולם קטן שחבר לא ראיתיו אבל אני ידעתי את האיש ואת שיחו והכרתי ערך מעלתו. וכן חריזי בתחכמוני. א' שבח יופי שיריו והספר עולם קטן נמצא בין כ"י של ר"ד אפ"ה והוא ספר פילוסופי על יופי הטבע ומעלות האדם, וממנו העתיק רד"ק מה שכתב למעלה:

ומהם אמרו קודם בריאתו של עולם, וזהו לפי הנסתר, והחכם רבי אברהם
בן עזרא כתב, ידענו כי גן עדן תחת קו השוה שלא יוסיף היום ולא יחסר כל
ימות השנה. וישם שם את האדם אשר יצר, ומאחר אשר אמר וישם שם
מלמד שלא נוצר שם, אולי קרוב לגן עדן נוצר, ואמר לו שישב שם בגן עדן
וטעם וישם שם, הפקידו עליו כמו הגנן בגן שלא יכנס שם חיה ובהמה
והוא לבדו יאכל מפריו ותולדותיו אם יזכה הוא והם. וטעם אשר יצר ה
כי בעבור זה יצרו להיות משכנו בגן העדן כפי הנסתר בו, וה"א האדם, לפי
שהוא שם תואר ושם עצם כי לא היה לו שם אחר אלא אדם, ואדם הוא
שם תואר לקוח מאדמה ושב שם עצם ויקראו לזה השם שם תואר כמו חמה,
לבנה, זכוכית, ורוב בנין האדם הוא מאדמה אע"פ שיש בו גם כן משאר
היסודות. והנה העצמות שהם יסוד הגוף הם עפרים כי הם קרים ויבשים
כמו הארץ שהיא קרה ויבשה, ולפי שהם מתולדתה יעמדו בה ימים רבים אחר
כלות הבשר. והחכם ר' אברהם בן עזרא כתב כי ה"א האדם יש לו סוד ר"ל
לפי דעתי כי הוא מדבר על המין והמין תכנם עליו ה"א הידיעה. ובדברי
רז"ל (ב"ר פט"ו) מחלוקת בדבר גן עדן, ר' יהודה אומר גן גדול מעדן שנא'
(יחזקאל ל"א) ויקנאוהו כל עצי עדן אשר בגן האלהים, ואומר (יחזקאל כ"ח
י"ג) "בעדן גן אלהים היית" ר' יוסי אומר עדן גדולה מגן שנאמר ויטע ה'
אלהים גן בעדן, והכתיב ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן? על דעתיה דר'
יוסי מתמלית בית כור שותה תרקב, על דעתיה דר' יהודה כפיגי הזה, כמעיין,
שהיא נתונה תוך הגינה ומשקה את כל הגנה, שתים עשרה עיינות מים
(שמות ט"ו כ"ז) תרגום ירושלמי פוגים דמיין. והא רבי יהודה יש לו מקראות
ור' יוסי אין לו אלא מקרא אחד? אמר ר' חנין דציפורי האיר הקב"ה עיניו
של ר' יוסי ומצא לו מקרא אחד מכריע על גביו, ואי זה? זה, וישם מדברה כעדן
וערבתה כגן ה' (ישעיה נ"א). ואחר שזכר הגן אמר (ט) ויצמח ה' אלהים
מן האדמה, ר"ל מן האדמה מאדמת הגן, ובא להודיע כי לא הצמיח האל
בגן אילן סרק אלא עצי הגן היו עצי מאכל שהם משובחים לטוב מכל מאכל
שבעולם, וזהו שאמר "נחמד למראה וטוב למאכל" ופירש למראה שהיו העצים
יפים בקומתם ובעליהם ובמיניהם נחמדים והיו פרי כל עץ שדי טוב למאכל.
ואחר שהאדם לא התעדן בו אלא זמן מועט אם לא אחר ששב בתשובה,
אבל בניו קין והבל לא נכנסו בו, הנה הוא שמור לישראל לימות המשיח
שיתעדנו בפירותיו, כי כולם ידעו את ה' ובעבורם נברא, ובעבורם אמרו
(ת"י כ"ב) יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית כי הוא חלק משובח מחלקיו.
ובכל יש לו נגלה ונסתר. ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב
ורע, בתוך, כתרגומו במציעות גינתא, והדבר יהיה נשמר יותר באמצע
המקום מפני שהדברים שהם סביביו יהיו כחומה לו, והדבר החביב והנאהב
לאדם ישימנו בתוך הדברים האחרים כדי שיהיו לו חומה ומשמרת. ופירוש
עץ החיים שהצמיח גם עץ החיים בתוך הגן, והוא עץ שהיה בטבעו לחזק
טבע האדם האוכל ממנו ויחיה זמן רב מאוד. ולפי המשל שהוא הנסתר
שכל האוכל ממנו יחיה עדי עד. ובב"ר (פט"ו) אמר ר' יהודה בר אילעי עץ
החיים מהלך ת"ק שנה וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו, ר' יצחק בשם ר"י
בר אילעי לא סוף דבר נופו, אלא אפילו קורתו מהלך ת"ק שנה, ומה טוב
הדבר

הדבר למבינים. וכן הצמיח בתוך הגן עץ הדעת טוב ורע, ושני העצים
סמוכים זה לזה. ופירש שבו תהיה הידיעה בטוב וברע, או הוא חסר הנסמך,
ופירושו, הדעת דעת טוב ורע: (י) ונהר יוצא מעדן להשקות את
הגן, כי האדם אשר שם בו האל הפקידו לעבדה ולשמרה, אבל להשקותה
לא היה צריך כי הנהר הזה משקה אותה מכל צד ומשם יפרד כשיצא מן הגן
אחר שהשקהו הנה והנה כלומר שיחלק הנהר ההוא לארבע חלקים, וכל א'
מהם נקרא נהר. ראשים, פירוש חלקים, כי כל חלק הוא ראש ליוצא ממנו:
(יא) שם האחד, נראה כי ארץ החוילה היא סמוכה לגן עדן לפיכך היא
משובחת במעלות משאר הארצות, כמו שגן עדן משובח בעליו ובפירותיו
משאר המקומות, לפיכך אמר אשר שם הזהב. ואמר הזהב בה"א הידיעה
לפי שגם בארצות אחרות יש זהב אלא ששם הזהב לרוב גם הוא טוב משאר
זהב שבארצות אחרות, כמו שאמר וזהב הארץ ההיא טוב, ולפיכך שבח הארץ
לפי שהיא קרובה לגן עדן לפיכך היא טובה במעלת הזהב שהוא הטוב והנקי
שבמתכות, ובאבנים טובות שהם הבדלח ואבן השהם: (יב) והבדלח אמרו
שהיא אבן עגולה קטנה והיא לבנה, כמו שאמר כעין הבדלח (במדבר י"א
ז') והאבן הזאת אמרו שהיא נעשית מטפות הטל היורד על הנהר ההוא,
לפיכך היא עגולה בהויתה כמו הטפה. ולפי שמאבן אחת מהבדלח לא
יעשה שום מעשה ומלאכה לרוב קטנותה אלא שנוקבים אותה ומחברים אבן
על אבן בחוט עד שיעשה מהם ענק, לפיכך לא אמר ואבן הבדלח כמו שאמר
ואבן השהם שהיא אבן גדולה וגם היא לבנה וזכה ויעשה ממנה כלים למלכים
גדולים, ועליה היו מפותחות שמות בני ישראל לרוב חשיבותה ונקיותה מכל
פסולת. והנה הנהר הזה מזרחי ואינו נמשך מארץ חוילה ואילך אלא סובב
את הארץ ומשם נכנס לים לצד מזרח, וקראוהו הקדמונים נהר פישון לפי
שמימיו מפרין ומרבין הזרע המשקה מהם. ופישון מן כי תפושו כעגלה דשה
(ירמיה נ') ותרגום פרו, פושו: (יג) ושם הנהר השני גיחון, וזה
הנהר נמשך לצד דרום וסובב כל ארץ כוש שהיא דרומית, ומשם נכנס לים
קרנדיב שהוא הים הגדול הדרומי, כמו שכתבו חכמי המחקר, ואחר שאמר
בשני נהרות האלה הסובב, נראה כי לא נמשך אחד מהם מפאתו לשאר הפאות
אלא הארץ ההיא סובב, ונקרא גיחון לפי שיחלק לחלקים רבים יוצאים ממנו
בארץ כוש לפיכך נקרא גיחון לשון יציאה מן "כי יגיח ירדן על פיהו" (איוב מ'
כ"ג) ותגח בנהרותיך (יחזקאל ל"ב ב') והדומים להם, וכן נקרא השילוח
גיחון לפי שיוצאים ממנו פלגים רבים להשקות הגנות אשר בירושלים:
(יד) חדקל הוא ההולך קדמת אשור, הולך ונמשך למזרח ארץ אשור,
ואינו סובב הארץ ההיא אלא נמשך והולך לצד צפון כי בבל ואשור צפונים,
ונכנס מצד הצפון לים הגדול לפאת צפון ממנו. ונקרא חדקל לפי שמימיו
חדים וקלים (ב"ר י"ו). והנהר הרביעי הוא פרת, ואחז"ל (שם) ר'
יהודה ור' הונא, ר' יהודה אמר הוא בכר הוא פרת, פרת שפרה ורבה עד
שעוברים אותו בספינות, פרת שמימיו פרין ורבין, ר"ה אמר פרת בפני עצמו
כבר בפני עצמו. ר"י דסכנין בשם ר' לוי אמר, אומרים לפרת מפני מה אין
קולך הולך? אמר להם איני צריך מעשי מודיעים אותי. אדם נוטע בי נטיעה
עושה לשלשים יום, זורע בי ירק עומד לשלשה ימים. הוא פרת הוא הידוע
בגבול

בגבול ארץ ישראל לפיכך לא שייך אותו אל ארץ מן הארצות, כי ידוע הוא בארץ ישראל, והוא מערבית לשאר הארצות שזכר, ובארץ ישראל נכנס בים האחרון. והנה נזכרו ארבע הנהרות לארבע הפאות וכולן בארץ ישראל שהוא באמצע הישוב. והיה הספור הזה בנהרות ומקומותם והנמצא בהם, להודיענו כי משה רבינו ע"ה כתב הדברים האלה כלם ברוח הקודש מפי הגבורה, כי איך ידע משה כל אלה הדברים אשר בספר בראשית, והוא כתב כל הדברים האלה בספר התורה במדבר, מי הגיד לו ועל מי סמך על כל אשר כתב בדברים הספוריים שאין בהם לא תורה ולא מצוה? אלא האמת מפי האל נאמרו לו ברוח הקודש לקיים חדוש העולם, וכתב חדושו וראשי הדברים ההוים מבריאת העולם עד צאת בני ישראל ממצרים. ורז"ל עשו משל ארבע נהרות אלו ד' מלכיות, כמו שכתבו בב"ר י"ו. ועוד ארבע נהרות בנסתר: (טו) ויקח ה' אלהים, אע"פ שזכר למעלה וישם שם, חזר ושנה עוד ואמר ויקח, לפי שרוצה לזכור המצוה שצוהו האל. ועוד הוסיף לעבדה ולשמרה שלא זכר בתחלה. ופירש ויניחהו שלקחו ממקום שנברא שם סמוך לגן עדן והניחהו בגן עדן. ולמה לא יברא תחלה בג"ע אחר שסופו היה להניחו שם? כדי שיהיה המקום ההוא חביב עליו יותר, שהיה חדש אצלו, ושיכיר כי האל הולך ומטיב עמו. וטעם ויקח כמו "ואקח את אביכם מעבר הנהר" (יהושע כ"ד). לעבדה ולשמרה, בכנוי הנקבה ר"ל על האדמה שהגן נטוע בה, או אמר לשון נקבה על הגן, כי יקרא גנה בה"א הנקבה כמו וכגנה זרועיה תצמיח (ישעיה ס"א). והניחהו בה שיעבוד האדמה היא בכנוש ובעדור בירקות ובאילנות למאכלו, ולשמרה מחיות ומעופות כפי כחו, ורז"ל פירשו זה במשל, לעבדה זה תלמוד, ולשמרה אלו מצות: (טז) ויצו ה' אלהים, הצוה על לא תאכל ממנו או על שניהם, כי מצוה היא להחיות האדם את עצמו במותר לו, לפיכך אמר אכל תאכל, כי בבא המקור על הפעל הוא לחזק הדבר, כמו שמוע תשמע (דברים י"א) שמור תשמרון (שם): (יז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, אמר ממנו, אחר שאמר ומעץ לתוספת ביאור ולחזק האזהרה, או פירוש ממנו ממה שיוצא ממנו והוא הפרי. והנה לא מנעהו מעץ החיים שהיה ג"כ בתוך הגן אבל צוהו לאכלו כי הוא בכלל מכל עץ הגן אכל תאכל, ועוד יתבאר זה בנסתר. מות תמות, תהיה נגזרת עליך מיתה יותר קרוב ממה שהיה ראוי לך, ודרשו רז"ל (ב"ר י"ט) כי פירש ביום יומו של הקב"ה והוא אלף שנים ואדם חי אלף שנים פחות שבעים והניח לזרעו לדורות הבאים אחריו שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים צ' י'); ויש לפרש כי המיתה היא הקללה שקללוהו כי הרע הוא המות, והטוב הוא החיים. וידיעת הטוב והרע פירשו המפרשים ידיעת המשגל כי פרי העץ ההוא הוליד באדם תאות המשגל, וטוב הוא המותר, ורע הוא האסור, ואדם הראשון מלא דעת היה להבחין בין טוב לרע אלא שלא היתה בו תאות המשגל, והראיה כי אחר שאכלו אמר ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם. וטעם והייתם כאלהים, שפירשו המלאכים, והמלאכים אין להם ידיעה זאת, אמת כי אין להם ידיעה זו לעצמם אבל יש להם ידיעה כי בבני אדם ובשאר החיים היא ידיעה זו בטבע להוליד כמותם, או כאמר כי הנחש לא היה מבין ידיעת טוב ורע מה היא, אלא ששמע זה הלשון

מהלשה:

מהאשה, ואע"פ שלא נזכר בפסוק שהיא אמרה לו דעת טוב ורע אלא מפרי העץ אשר בתוך הגן, אי אפשר שלא קדמום דברים אחרים שהיתה אומרת האשה לנחש והנחש לאשה, כי איך ידע הנחש שאסר להם האל דבר אלא ששמע מהאשה, ועוד שאמר "אף כי אמר אלהים" ואין מלת אף תחלת דברים: (יח) ויאמר ה' אלהים, אמר אל לבו, או אמר והאדם שמע, והאמירה קול נברא לשעתו. ולפי ששמע מהאל "אעשה לו עזר כנגדו" לפיכך קוה שימלאהו בהאסף הבריות לפניו, ולכן נכתב באותו לשון עלמו "ולא מצא עזר כנגדו". ונכתבו אלה הדברים בין המצוה והחטא, המצוה היתה לאדם, ואדם אמר לאשה אחר שהובאה אליו כי זה צוה עליו האל, והיא קבלה המצוה כאשר אמר לה אישה כי בת דעת היתה וידעה כי האל בראם, והיה מדבר אליהם במלאכות השכל שנתן להם על שאר ב"ח השפלים. לא טוב היות האדם לבדו, לא טוב שיהיה לבדו בלא חברה, כי אין לו חברה עם הבהמות החיות והעופות כי אינו שוה עמהם בבריאה. אעשה לו עזר, שיהיה עוזר כאשר ילטרך, כמו שאמר (קהלת ד' ט') טובים השנים מן האחד, ועוד שלריך להשאיר אחריו ממינו ולא יתכן זה מבלי אחר שיהיה ממינו. כנגדו, שיהיה לפניו ולעזרתו תמיד לשרתו, והכף כנ"ף כהיום (שמות ל"ט) כמשיגי גבול (הושע ה' י') כמתאוננים (במדבר י"א ב') והדומים להם, שהם לאמת הדבר ולחזקו, ודרש עזר כנגדו ידוע, זכה עזר לא זכה כנגדו (ב"ר י"ז, יבמות ס"ג). ומה שהבדילו משאר היצורים החיים כי כולם נבראו זכר ונקבה והאדם נברא לבדו, היה זה לטובת האדם ולכבודו, כמו שהוא מובדל משאר החיים בחמרו ולורתו, כי שאר החיים אין לזכר יתרון על הנקבה, והאדם יש לו יתרון על נקבתו למשול עליה וללוות אותה כאשר ירלה כי היא אחד מאבריו, וכמו שהאבר שבאדם הוא לרלון אדם להנהיגו כאשר ירלה כן האשה לאדם. ובעבור שהאדם עקר היצירה שנבראת תחלה והאשה טפלה לו ונולדת ממנו היה כח באדם לכל דבר יותר מהנקבה וכח השכל גובר בו יותר מאשר באשה: (יט) ויצר, ביו"ד אית"ן לבד ויו"ד השורש נעלמת מהכתיבה, ופירושו וכבר יצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים, ובכלל חית השדה הבהמה כמו שפרש בפסוק ויקרא האדם, ונולדו מן האדמה טרם האדם; וכיון שברא האדם ואמר לו שימשול בהם, הביאם לפניו לאמר שימשול על כולם כמו שהיה רואה אותם, כעבד לפני מושל, ושיקרא להם שמות לפי טבעם הנתון בהם כפי חכמתו שנתן האל בו יותר על כולם. וטעם לראות, שיהיו רואים ויודעים הבאים אחריו חכמתו כי קרא להם שמות במקובל בידם בן מפי אב השמות שקרא לכל אחד לפי טבעו שידע בו בחכמתו. והנה ידע אדם בשעה שראה אותם טבע כל אחד מהם ומנהגו וזאת חכמה יתירה שנתן ה' בלבו. בזוכרו העוף אמר שנולד מן האדמה ובילירתו אמר שנולד מן המים? ומזה ומזה נברא כלומר מן המים המעורבים ליבשת וזהו מה שאמרו רז"ל (חולין כ"ז) מן הרקק נבראו, או אמר מן האדמה כי מן האדמה הביאו אל אדם כי שם גידולו כמו שאמר "ועוף יעופף על הארץ" ולא זכר דג הים כי לא יתכן לפי הטבע שנתן בהם האל שיבאו לפני האדם, כי אין חיותם כי אם במים, וכשיוצאים מן המים ימותו, גם אין להם כלי ההליכה אלא כלי השחיה; והשמות שיקראו לדגי הים הוא שם מוסכם מילידי הדגים לפיכך

שמותם

שמותם משתנים לפי שנוי המקומות. מה יקרא לו, מה שם יקרא לו. וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה, פירוש, וכל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם, הוא שמו, וכן מקום שם קבר (יחזקאל ל"ט) כמו מקום קבר שם, וכן רבים. ופירוש הוא שמו, הוא שמו הנאות לו לפי טבעו, ובנפש חיה כלל כל המתנועעים. ואמר לו, כנגד הגוף. ומה שאמר נפש חיה, לפי שהוא כלל לכל אשר קרא האדם שמות, והביאם לפניו קודם שיצר האשה כדי שיתבונן בהם שיראה אותם כולם זכר ונקבה ולעצמו לא ראה נקבה, והתבונן בזה כי לטובתו ולכבודו עשה האל זה: (כ) ויקרא האדם שמות, ולאדם לא מצא עזר כנגדו, *) ראה כל הילודים לפניו זכר ונקבה ולעצמו לא מצא עזר כנגדו, וכמוהו ואל משה אמר עלה אל ה' (שמות כ"ד א') כמו למך (ד' כ"ד) ואת יפתח ואת שמואל (שמואל א' י"ב י"א) והדומים להם. והשמות שקרא אדם בלשון הקודש קרא אותם, כי הלשון הזה היה דבורו וכן דבור כל בני אדם עד דור הפלגה. ובאותו לשון דבר האל עמו וצוהו על העץ, והראיה שהאל קראם אדם שהוא נגזר מן האדמה אשר נברא ממנה, וכן קרא שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי, וכן בכל הלשונות שנפלגו שם אדם וחוה לא נשתנו בפי בעלי הלשונות. וכן קראה חוה שם בנה קין ותאמר קניתי איש את ה', וכן נח מן ינחמנו: (כא) ויפל תרדימה, תרדימה יותר משינה, ושינה יותר מתנומה, והפיל ה' תרדימה עליו כדי שלא ירגיש הכאב בקחתו אחת מצלעותיו. ואע"פ שיוכל האל לעשות זה שלא ירגיש האדם כאב בקחת הצלע, דע שלא יעשה האל מופת במקום שאין צריך מופת, והפלת התרדימה אינה מופת וחדוש כי פעמים רבים ירדם האדם בשנתו. ורז"ל פירשו (ב"ר י"ז) כי אם היה לוקחה ממנו ודעתו והוא ער היתה מאוסה לו, עכשיו שהביאה לו שלא מדעתו היתה חביבה עליו, ולקיחת הצלע וסגירת בשר תחתנה ובנין האשה מן הצלע הכל גזרה מאתו יתברך להיות כך, ולא היה בשאר הילודים, וכבר כתבנו קצת טעם בדבר. ובאמרו ויישן אחר שאמר תרדימה להודיע כי התרדמה היתה לו מתחלה עד שנלקחה ממנו הצלע ונסגר לו החסרון בבשר ואחר כך ישן שינת מנוחה עד שנח לו מכאבו. ואפשר ששינה הזאת היתה השינה הראשונה שישן אחרי שנוצר, כי ביום הששי היו כל הספורים שספר הכתוב בו עד שנולדו לו הבנים כמו שאמרז"ל (ב"ר כ"ב) כי הכל היה ביום הששי. ויקח אחת מצלעותיו, מצאנו מחלוקת בזה בדחז"ל (עירובין י"ח) יש אומרים כי שני פרצופים היו מחוברים גב זה לגב זה, וזה שאמר זכר ונקבה ברא אותם, ויפרשו צלע צד כמו צלע המשכן, ויש אומרים צלע כמשמעו, וכן תרגם אונקלס עלעא, ונסיב חדא מעלעוהי. תחתנה, כמו תחתיה, כי יבא נו"ן ה"א לכנוי הנקבה, ואע"פ שאין המנהג כן בשמות וכן (שמואל ב' כ"ב מ') תכריע קמי **) תחתני כמו תחתי: (כב) ויבן ה' אלהים את הצלע, צלע מצלע אמר שבנה הצלע לאשה, כלומר שנתחברה הצלע לשאר עצמות וגידים ובשר ועלה בגזרת האל ונבנתה בתבנית האדם אלא שהיא נקבה והוא זכר. ויבאה אל

---

*) וכן פירש הטור בשם ר' יוסף קמחי

**) תהלים (י"ח מ') כתוב תחתי.

אל האדם, אחר שהקיץ הביאה אליו להיותה לו לבת זוג, כלומר ראה אותה נלבת לפניו: (כג) ויאמר זאת הפעם, כי בפעם ראשונה כשהביא אלא לפניו הבהמות החיות והעופות לא ראה בהם בת זוג כי לא היה בהם בתכונתו ובדמותו ובקומה זקופה, אבל זאת הפעם שהביאה אליו ראה והכירה כי מעצמו ומבשרו היתה כי ראה אותה בתכונתו ובדמותו. וגם יתכן שהרגיש בעצמו על הצלע שלוקחה ממנו ומשש במקומה ולא מלאה ומלא במקומה בשר. לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה זאת, ולא אמר לזאת יקרא אדמה כי מאדם לוקחה, לפי שהיא לא היתה מאדמה כמו שהיה אדם אלא מצלעותיו, לפיכך נקרא לה שם לקוח משמו כמו שלוקחה מעצמו, ואע"פ שהנולדים מאדם ומזרעו נקראו אדם אע"פ שלא לוקחו מאדמה על שמו נקראו אדם כמו שנקראו בני ישראל ישראל על שם ישראל אביהם. ואיש שם כלל לאדם ופעם פרט, וממנו הושאל השם לשאר פרטי הילודים כמו איש לא נעדר (ישעיה מ' כ"ו), איש ואשתו (ז' ב') ולפי שהאיש הוא אדון ובעל לאשה כי היא אחד מאבריו לפיכך קראו האדון איש כמו גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז' י"ד), וכן איש מלחמה (שמות ט"ו ג') כתרגומו. ויו"ד איש נבלעת בדגש שי"ן אשה ולא אמר אישה ביו"ד כדי שלא יתחלף עם איש שתהא במפיק שפירושו בעלה, כי פעמים יפול המפיק אשר בה"א הפעולה שהיא כנוי להקל כמו שכתבנו בספר מכלל. ולקחה זאת הלמ"ד במאריך והקו"ף רפה בקמץ חטף. ובאמרו לזאת איננו אומר לה לבדה כי גם לכל הנקבות היולדות ממנה ומזרעה, ואשה איננו שם מיוחד לה אלא חוה הוא השם מיוחד לה: (כד) על כן יעזב איש, יש מפרשים כי זה הפסוק דברי משה לא דברי אדם, והנכון כי אדם אמרו, ויודע היה כי יוליד בנים כי לכך נברא להוליד הוא ומינו בעולם כשאר ב"ח. ופשט הכתוב קרוב לתרגומו כי לא אמר שיעזוב איש אביו ואמו בעבור אשתו שלא יעבדם ויכבדם כפי כחו, אלא אמר כי דין הוא כי יעזב איש את אביו ואת אמו שגדל עמהם עד שנשא אשה ויעזבם מלדור עמהם ודבק באשתו וידור עמה בבית אחד. והיו לבשר אחד, כלומר בשר אחד וגוף אחד כי האשה הראשונה נבראה מהאיש מעצמו ומבשרו והנה היו לבשר אחד, וכן יהיו דבקים לעולם זה בזה כבשר אחד ומשניהם יתקיים המין. ורז"ל דרשו (סנהדרין נ"ח) כי אדם הראשון אמר זה הפסוק על ידי רוח הקודש והוא אזהרה לבני נח באיסור עריות, ומה שהרגילו בלשונם לבני נח מפני שהעולם נתקיים מהם, כי הקודמים להם מתו במבול, אבל הדברים האסורים לבני נח גם לאדם ולבניו עד נח היו אסורים גם כן, חוץ מאבר מן החי שלא נאסר להם כי לא הוצרך כי לא היו אוכלים בשר. ואמרו (שם) על כן יעזב איש את אביו ואת אמו, כמשמעו, ודבק, ולא בזכר שאינו דרך דבוק איש ואשה, באשתו ולא באשת חבירו, והיו לבשר אחד מי שנעשין בשר אחד עם האדם וכו': (כה) ויהיו ערומים, בוי"ו עם הדגש. ולא יתבששו, בא להודיע כי לא אכלו מפרי עץ הדעת ולא היה להם בשת אם ערותם מגולה, כי לא שמשו עדיין כי לא היה להם עדיין כח תאות המשגל, והיו להם אברי הערוה כשאר האברים ולא היו בושים מהם:

ג (א) והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלהים

יש לשאול על ענין אמירת הנחש לאשה איך היה ואם היה

דרך מופת כמו אמירת האתון לבלעם, למה לא אמר ויפתח ה' את פי הנחש כמו שאמר ויפתח ה' את פי האתון? ואם כדברי ר' סעדיה שכתב שלא דבר הנחש ולא האתון אלא מלאך דבר בעבורם, למה נתקלל הנחש? ועוד איך ישיא המלאך את האשה לעבור על מצות האל, ועוד מה ענין לנחש הנה, ולמה אמר והנחש היה ערום אחר שהוא לא דבר, ואם נאמר כי לנסות את האשה בא המלאך אם תעבור את פי ה', מה חטא הנחש בזה, ולמה לא בא המלאך לאדם כי לא היתה מצות האל לאשה אע"פ שאדם אמר לאשה מצות האל, והענין בזה מבולבל מאוד לפי הנגלה אבל לפי הנסתר הענין מבואר כמו שנפרש בקונדרס אשר נכתוב לבדו בנסתר. ומהנסתר מה שכתבו רז"ל בזה (פרקי דר"א י"ג) כי הנחש היה גדול כגמל וסמאל רוכב עליו והקב"ה שוחק על הגמל ורוכבו, והבין זה בזה, כי מה מאוד נכבד המשל הזה בדבריהם. ועוד אמרו (יבמות ק"ג, ע"ז כ"ב) כשבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא, ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן, אומות העולם שלא עמדו על הר סיני לא פסקה זוהמתן, וכל זה נכון למבין. ואנחנו לא נבאר הנה המשל שלא נגלה הנסתר כמו שהזהירו רז"ל עליו כמו שכתבנו, אבל נכתוב הרמיזות כמו שרמזו הם, והמבין יבין. ויש אומרים כי הנחש לא דבר, אלא בלפלוף רמז לאשה, והאשה הכירה ברמיזת הנחש וידעה כי זה רצה לומר, וזה רחוק שתבין האשה הדברים האלה ברמיזות, ועוד אם האשה הבינה רמיזות הנחש איך הבין מענה האשה. והחכם ר' אברהם בן עזרא כתב כי הנחש היה מדבר, והיה הולך בקומה זקופה, והשם שם בו דעת האדם. והנה הפסוק העיד כי היה ערום מכל חית השדה רק לא כאדם, וכן דעת רז"ל (ב"ר שם) ויש לתמוה לפירוש החכם הזה איך בעת הבריאה לא הבדילו מן הבהמות ומן החיות כמו שהבדיל האדם שאמר עליו נעשה אדם בצלמינו? ועוד כאשר קלל הנחש ואמר לו על גחנך תלך ועפר תאכל איך לא אמר ודעת תחסר כי היא הקללה הגדולה ואיך לא הזכירה? והקרוב בכל מה שכתבנו הוא שהיה דבור הנחש על דרך מופת לנסות בו האשה; ואע"פ שלא אמר ויפתח ה' את פי הנחש כמו שאמר באתון בלעם לפי שיש בזה נסתר גדול והוא העיקר למביני מדע; ועדיין יש לשאול למה נתקלל הנחש אחר שהאל שם הדבר בפיו? ויש לפרש כי הנחש חשב בערמימות לקנא באדם, והאל שידע דעתו התירו ושם הדבר בפיו, כענין שאמרו (שבת ק"ד) בא לטמא פותחין לו; ועוד שידעו בני אדם כי בדין נענש. היה ערום, חכם, ואשר הוא ענין חכמ' הוא בשורק, ואשר הוא ענין ערום הוא בחולם; וכן הרבוי אשר הוא לשון חכמה המ"ם רפה כמו מחשבות ערומים, (איוב ה' י"ב) ואשר הוא לשון ערום המ"ם בדגש, כמו ובגדי ערומים תפשיט (איוב ה'). ומה שאמר היה ערום ר"ל חכם וערום בכח הדמיון אשר לבהמה, כמו שאמרו על השועל שהוא ערום ובעל תחבולות וזהו בכח הדמיון ולא בכח השכל כי אין כח השכל בשפלים, אלא לאדם לבדו, והנחש היה ערום ובעל תחבולות יותר מהשועל כמו שאמר מכל חית השדה, ולא זכר הבהמה לפי שחית השדה יש בהן יותר ערמימיות מן הבהמות הגדולות ואעפ"כ הנחש היה ערום יותר מהן ואין צריך לומר מהבהמות. ומה שאמר אשר עשה ה' אלהים, ר"ל אע"פ שכולם עשה אותם בחומר אחד, שם בהם לאחת יתרון על חברתה, יש בערמה ויש

בגבורה

בנבגדה, כמו שראה האל בחכמתו אשר לא תושג. ויאמר אל האשה ולא אמר לאדם, האשה קרובה להתפתות יותר מן האיש, כי דעתה קלה. אף כי אמר אלהים, באמרו אף שמורה תוספת על הדברים שקדמו, כנראה כי דברים אחרים קדמו בין חוה ובין הנחש, ודומה שאמרה חוה לנחש על הכבוד שעשה להם האל שהשכינם בגן עדן, אמר לה הנחש אני רואה שהקב"ה שונא אתכם אע"פ שהגדיל אתכם משאר הילודים שלא יעשה לכם מעלה כך וכך, וכל שכן שאמר אליכם שלא תאכלו מכל עץ הגן בזה תוכלו להכיר שהוא שונא אתכם ואינכם חשובים בעיניו כמו שאת אומרת, והכתוב הניח ראשי הדברים ולקח סופם, וכן הוא מנהג הכתוב במקומות רבות, כמו שאמרו המרגלים אל יהושע (ב' כ"ג) "כי נתן ה' בידינו את כל הארץ" ואין מלת כי תחלת הדברים. ופירש אף, כל שכן כמו "אף שכני בתי חומר" (איוב ד' י"ט) אף כי אנכי אעננו (שם ט' י"ד) אף כי הבית הזה אשר בניתי (מלכים א' ח' כ"ז) ולא הזכיר הנחש שם הנכבד, וכתב החכם ר' אברהם בן עזרא כי לא ידעו, ולפירושנו כי דבורו היה דרך מופת לא שם האל בפיו זה השם הנכבד, כי לא יתכן שתהגה בו בהמה וחיה לכבוד השם שהוא מיוחד לו לבדו, וכן האשה לא הזכירה אותו. ומה שאמר הנחש מכל עץ הגן, אמר זה מערמימותו אע"פ שהוא לא שמע מן האשה בדברים שקדמו, אמר כן כאלו אמר לה מה תועלת לכם שהשכין אתכם בגן עדן אחר שמנע מכם שלא תאכלו מכל עץ הגן: (ב) ותאמר, אינו כן כמו שאתה אומר, כי לא מנע ממנו כל עץ הגן אלא עץ אחד שהוא בתוך הגן שאמר לנו "לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון", ולטובתנו מנעו ממנו שלא נמות, אולי בטבע העץ שפרין ממית האוכל ממנו. ומה שאמר' פן שהוא ענין שמא ואולי, והאל אמר לאדם כי בוודאי ימות אם יאכל ממנו, כמו שאמר ביום אכלך ממנו מות תמות, לשון פן אמר' לענין לא תגעו בו שהוסיפה מדעתה, לאמרה כל כך אהב אותנו כי אפילו הנגיעה מנע ממנו פן נבוא מהנגיעה לאכילה ונמות, או פירושו שלא תמותון, כמו פן השיב את בני שמה (כ"ד ו') שפירושו שלא תשיב, פן תדבר. עם יעקב (ל"א כ"ד) שלא תדבר: (ד) ויאמר, אמר הנחש בערמימותו לא מות תמותון, לא כן כמו שאת אומרת כי לאהבתכם מנע אותו מכם שלא תמותו באכילתו, כי לא תמותו, אלא הפחידכם במיתה כדי שתזהרו יותר ממנו, אבל מנע אותו מכם כי אינו רוצה במעלתכם יותר ממה שנתן לכם: (ה) כי יודע ונפקחו עיניכם, עיני לבבכם. והייתם כאלהים, כמלאכים. יודעי טוב ורע, זה הלשון שמע הנחש מן האשה בדברים שקדמו וכבר פרשנו טוב ורע בפסוק ומעץ הדעת: (ו) ותרא האשה, האמינה לדברי הנחש וראתה בלבה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים כמו שאמר בפסוק וילמח "כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל", והנה הוא ככל עלי הגן במאכל ובמראה, כי אחר שהוא נחמד למראה כשאר המינים בכל עלי הגן כן הוא טוב למאכל כהם אם כן למה נמות אם נאכל ממנו? ואמת אמר הנחש כי נחמד העץ להשכיל כמו שאמר "ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים ידעי טוב טוב ורע". ותקח מפריו ותאכל, ואחר כך נתנה לאישה שהיה באחד ממקומות הגן והוליכה לו מפרי העץ והודיעה לו דברי הנחש ואכלו ממנו יחד. זהו שאמר עמה, הנה האשה אכלה פעמים והאדם פעם אחת. והבין

זה, ורז"ל דרשו (ב"ר י"ט) מלת גם לתוספת, ואמרו שהאכילה ממנו לחיות ולעופות, וצריך להתבונן בזה: (ז) ותפקחנה עיני שניהם, עיני לבבם וזהו שאמר וידעו ולא אמר ויראו, כי את אשר ראו עתה הוא את אשר ראו בתחילה אלא אחר שאכלו מפרי העץ נולדה בהם תאות המשגל ונתקשה אבר המשגל מן התאוה, והיה בושת להם מה שהיה אבר בגופם יוצא מתחת רשותם והיא מדה כנגד מדה שהם יצאו מן רשות האל וממצותיו; ועוד כי דבר המשגל הוא דבר מגונה ומכוער לולי שיש בו צורך להשאיר הזרע ומפני זה התבוששו זה מזה גם מהאל שהתחבאו ממנו. עירומים, נכתב ביו"ד המשך. ויתפרו עלי תאנה, לפי שעלי תאנים הם רחבים ותפרום זה עם זה עד שעשו מהם חגורות לכסות את ערותן. יש מדרז"ל שאמרו (ב"ר ט"ו, ברכות מ') כי העץ שאכלו ממנו תאנה היתה ובאותו עץ שקלקלו בו תקנו עצמם לכסות ערותן. ואחרים אומרים כי חטה היתה שהתינוק אין בו שום דעת עד שיאכל דגן. ויש אומרים אתרוג היה שנאמ' ותאכל מן העץ משמע שהעץ והפרי טעם אחד ואתרוג טעם עצו ופריו שוין. רבי יהודה ב"ר סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמר חס ושלום לא גלה הקב"ה אותו אילן לשום איש ולא עתיד לגלותו, ראה מה כתיב (ויקרא כ' ט"ו) והרגת את האשה ואת הבהמה אם אדם חטא בהמה מה חטאת? שלא תהא הבהמה עוברת בשוק ויאמרו זו היא שנסקל פלוני על ידה ואם על כבוד תולדותיו חס הקב"ה, על כבודו על אחת כמה וכמה. ואנחנו לא ידענו. והחכם ר' אברהם בן עזרא ז"ל כתב, כי הנראה בעיניו כי שני עלים היו בתוך הגן, ואינם במקום אחר על פני האדמה. ורז"ל פירשו בדרך המשל תאנה מן, תאנה הוא מבקש (שופטים י"ד ד'): (ח) וישמעו, יש מפרשי' מתהלך בגן, בעוד שהיה אדם מתהלך בגן שמע את קול אלהים ומאחר שאמר וישמעו היה לו לומר מתהלכים, והנכון כי טעם מתהלך על קול ה', כי מצאנו בו לשון הליכה, קולה כנחש ילך (ירמיה ו' ט'). לרוח היום, לעת ערב שילטנן רוח היום ונושבת והכירו כי הקול היה מאת האל בא לדבר עמהם על חטאם והרגישו בדבר והתחבאו בתוך עצי הגן מפני בשת שהיה להם שהיו ערומים, ואע"פ שעשו להם חגורות לא היו אותם חגורות מכסות ערותן היטב. ואע"פ שידעו שאין להסתר מלפניו, היה להם בשת כדרך בני אדם שבושים אחד מחבירו כל שכן הקטן מהגדול. והטעם שהשמיעם האל קודם הדבור כדי שיתכנסו ויתחבאו בתוך עצי הגן בשעת הדיבור, גם לימדה תורה דרך ארץ שלא יכנס אדם אל חברו פתאום אלא ישמיע קול תחלה או ידפק על הדלת שמא עושה דבר לצניעות בביתו (כתובת ס"ב, שבת ס"ב). וטעם כפור לרוח היום כי הרוח הוליכה הקול מרחוק. עץ הגן, דרך כלל, ר"ל עצי הגן והיו בושים מערותם ומאשר עברו על מצות האל: (ט) איכה, אמר כן לפתיחת הדברים כמו אי הבל אחיך (ד' ט') ומה בידך (שמות ד' ב'): (י) עירום, נכתב ביו"ד המשך, וכן כי עירם אתה: (יא) ויאמר המן העץ, הה"א כה"א הרצחת (מלכים כ"א י"א) והשאלה לשמוע המענה. כי הדבר ידוע לפני האל יתברך: (יב) ויאמר האשה אשר נתתה עמדי, ר"ל אתה גרמת לי שנתת לי אשה כזאת שהסית' אותי לאכל ממנו: (יג) הנחש השיאני, אם אני השאתי אדם. הנחש השיאני גם כן ואתה בראת המשיא

ההוא

ההוא: (יד) ויאמר כי עשית זאת, הוא לא היה לו מענה ולא שום טענה כי האדם ואשתו אע"פ שטענתם חלושה היה להם קצת טענה אבל הנחש לא היה לו טענה כלל לפיכך קללו מיד, ולא קוה לו שיענהו כי ידע שאין לו דבר לענות והוא דבר כנגד מצות האל והשיא את האשה והוא לא היה לו שום הנאה מזה, וזהו שאמר הכתוב (קהלת י׳ י"א) ואין יתרון לבעל הלשון. ורז"ל אמרו (סנהדרין כ"ט) כי היה לו לטעון ולא המתין לו האל לפי שהיה מסית ולמדו שאין טוענין למסית. ומה היה לו לטעון? דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין. ואני אומר כי זה לא היה טענה אלא לחייב האדם אבל לפטור את עצמו מן ההסתה לא היה לו טענה. ארור אתה, שיחסרו רגליו שהיו לו מתחילה, וכל לשון מארה הוא ענין חסרון והברכה בהפך היא תוספת טובה. וקלל הנחש תחלה כי הוא היה סבה לאשה ולאדם. ורז"ל למדו מזה (ב"ר כ׳) כי בקללה מתחילין מן הקטן. והם ז"ל אמרו (בכורות ח׳ ע"א) תני בהמה גסה טהורה יולדת לתשעה חדשים בהמה גסה טמאה לשנים עשר חדשים בהמה דקה טהורה לחמשה חדשים, והכלב לחמשי׳ יום, החתול לחמשים ושנים יום, החזיר לששי׳ יום והכוני׳ לשבעים יום, הצבי והשועל לששה חדשים ושאר כל השרצי׳ לששה חדשי׳, והארי והדוב והנמר והפיל והקוף והקפוף לג׳ שנים והנחש לז׳ שנים והאפעה לשבעים שנה. ועוד אמרו הכלב כחיה טמאה ומוליד לחמשים יום ובהמה גסה טמאה לשנים עשר חדש, וכתוב ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה כשם שהבהמה ארורה מן החיה שבע כך נחש ארור מן הבהמה שבע. על גחנך תלך, כתרגומו על מעך וכן תרגום הולך על גחון (ויקרא י"א מ"ב) דא הולך על מעוהי. ר"ל שהולך מושכב ארצה על בטנו ודומה לו בדברי רז"ל (בבא מציעא כ"ט) אתתך גוצא גחין ולחיש. ר"ל השפל עצמך אליה ותתיעץ עמה. ואמרז"ל (ב"ר פ׳ י"ט) כי מתחלה היה הולך הנחש בקומה זקופה כמו האדם ולפי שנתגאה בזה, שלם לו הקב"ה מדה כנגד מדה שהולך על גחונו. ועפר תאכל כל ימי חייך, מדה כנגד מדה אתה קנאת באדם לפי שהוא אוכל מעדני גן עדן וחשבת ערמה כדי להחטיאו באכילה, חלקה שתאכל הפחות מכל הדברים והוא העפר ואם תאמר הרי קללתו ברכה נחשבת לו שפרנסתו מזדמנת לו בכל מקום? אמרו רז"ל (ב"ר כ׳) אמר ר׳ חלפאי לא עפר מכל לך אלא בוקע ויורד עד שהוא מגיע לסלע או לבתולה ושומט גידין ואוכל. הנה לפי דבריהם כי גם העפר אינו אוכל כי אם ביגיעה רבה. ומה שאמר כל ימי חייך, להורות כי גם לימות המשיח יאכל עפר כמו שאמר ונחש עפר לחמו (ישעיה ס"ד ס"ה) ופירש כל ימי חייך כל ימי עד, כלומר כל זמן שמין הנחש על האדמה: (טו) ואיבה אשית, אתה הראת עצמך שהיית אוהב אותה וחשבת לפי דבריך לייעץ אותה מאהבה אני אהפך האהבה לאיבה. ובין זרעך ובין זרעה, לא אמר הנה כל ימי חייך. כי האיבה תסור בימות המשיח כמו שאמר ושעשע יונק על חור פתן (שם י"א ח׳). הוא ישופך ראש, כשימלאך יכך לעולם בראשך כשיוכל לך. ואתה תשופנו עקב, כי תלך על גחון ולא תוכל לו אלא בעקבו שתכנו בו בנשיכה. ישופך תשופנו, ענין מכה וכתיתה, וכן אשר בשערה ישופני (איוב ט׳ י"ז) ובנסתר נדרש כל זה: (טז) הרבה

ארבה

ארבה, הרבה, מקור, ובא המקור על הפעל הוא להגדיל הענין. עצבונך והרנך, מן בעצבון תאכלנה שהוא עמל ויגיעה. ופירש החכם ר' אברהם ענוי דם בתולים, והרנך כי ההריון כבד על האשה. ואדוני אבי ז"ל פירש עצבונך כובד ההריון והרונך אריכות ימי ההריון. בעצב תלדי בנים, בעת הלידה יש לה עצב וכאב גדול. ובדרז"ל (ב"ר כ') תלדי, זה צער הלידה, בנים, זה צער גדול בנים. ואל אישך תשוקתך, ואע"פ שתלדי בצער בנים תהי משתוקקת עוד לשכב עמו. תשוקתך תאותך. והוא ימשל בך, לצוות עליך מה שירצה כאדון על עבד. ובב"ר (שם, ירושלמי פ' החולץ ונדה) הרבה ארבה כל שהוא הרבה ארבה, כל שהוא במאתים ושנים עשר יום הוא חי, וזהו נולד לשבעה; ואמרו על נולד לתשעה, אין האשה יולדת אלא לרע"א או לרע"ב או לרע"ג. ואמרו על בהמה טמאה שיולדת לשנים עשר חדש. חייא בר אדא הוה יתיב קמיה דרב הוה מסביר ליה ולא סבר, מסביר ליה ולא סבר, א"ל מאי אי את סבר? א"ל דחמרתי בעיא למילד ואני מחירא שמא תילוד ותמות. אמר ליה ומה איכפת לך פעמים שהיא מוקפת פיציים שהיא פותחת כשפותחת איכה פותחת מימות הלבנה וכשהיא מוקפת איכה מיקפת על ימות החמה. א"ל והכתיב (איוב ל"ט) הידעת עת לדת יעלי סלע תספור ירחים תמלאנה, א"ל להלן בדקה וכאן בגסה: (יז) מן העץ, מפרי העץ, כי הפרי מן העץ. ארורה האדמה, מחוסרת רטובה שלא תוציא לך דבר על משפטה כי תזרע ולא תקצר לפי הראוי כי ישחתו רוב גרגרי הזרע בארץ שלא יצמחו. ובב"ר (שם) ארורה האדמה שהיא מעלה לך דברי' ארורים כגון יבחושין ופרעושין וזבובין. בעצבון תאכלנה, שתהי' צריך לעבוד את האדמה עד שתאכל תבואתה ועד עתה בלא עמל היית אוכל פירות עצי הגן, ומה שאמר לעבדה ולשמרה לא היה צריך אלא לעבודה קלה אבל מעתה הוא צריך לעבודה קשה כמו שאמר בזעת אפיך תאכל לחם. תאכלנה, תאכל תבואתה, וכן "באוכלי שולחניך" (מלכים א' ב') לחם שולחניך, "ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו" (ישעיה ל"ו) פרי גפנו ופרי תאנתו. והדומים להם רבים כמו שכתבנו בספר מכלל בספר הראשון בחלק הדקדוק ממנו. כל ימי חייך, אשר מין אדם חי על פני האדמה: (יח) קוץ ודרדר, במקום הזרע תצמיח לך קוצים ודרדרים שהם מלקים לחה התבואה היוצא לצדם. ואכלת את עשב השדה, תאכל את עשב השדה תחת שהיית אוכל פירות עצי הגן: (יט) בזעת אפיך תאכל לחם, אם תרצה לאכול לחם, תאכלנה ביגיעה רבה עד שיצא מאפיך זיעה מרוב היגיעה. ואע"פ שכל הגוף מזיעה ביגיעה, זכר האפים, כי בהם תראה הזיעה; ועוד כי לא יזיע הפנים אלא ברוב היגיעה, וזכר האפים בכלל הפנים, כי הזיעה נוטפת מהם שיזיע האדם. וצריך האדם ליגע במלאכות רבות קודם שיאכל לחם, לחרוש ולזרוע לעדור ולנכש, לקצור ולדוש לזרות ולהבר, לטחון ולרקוד ללוש ולאפות. עד שובך אל האדמה, כי אחר שימשכת אל יסוד האדמה אשר לוקחת ממנה ולא נמשכת אל יסוד העליון הראית כי עפר אתה ואל עפר תשוב, במותך לא ישאר אחריך יסוד העליון, וזכר יסוד העפר ונשאר היסודות לפי שרוב יסוד הגוף והעצמות שהם מעמידי הגוף הם קרים ויבשים כמו העפר: (כ) ויקרא האדם, כשהובאה לפניו קרא לה

שם

שם כמו שקרא לבהמה לחיה ולעוף. וזה השם שקרא לה הוא השם המיוחד לה, כי שם הכללי כבר זכרו באמרו לזאת יקרא אשה. ויתכן לפרש כי אחר שאכלו מעץ הדעת קרא לה זה השם, לפי שבאכילת הפרי ההוא נתחדשה להם תאות המשגל וידעו שיולידו לפיכך אמר "אם כל חי" ופירש חי, מדבר, וכן "ויברך כל בשר" (תהלים קמ"ה) "יבוא כל בשר" (ישעיה ס"ו) ואינו אלא על בני אדם. ואמרו כי קראה חוה ולא חיה ביו"ד להפריד בינה ובין חיות השדה: (כא) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם, אין לשאול איך עשה האל הכתנות האלה, כי אין זה פלא גדול מכל הבריאות אשר ברא. והאומר במדרש כי הכתנות היו עור שקרום על בשרם שלא היה להם עדיין; איך היו מלובשים בעבור זה, ואיך נכסת ערותם בזה? ויש אומרים (פ' דר"א כ') כי מעור הנחש שהפשיטו האל עשה להם כתנת, ויש אומרים כי זבח לבהמה אחת או שתים והפשט עורם, והם עשו מהם כתנות לתכונת אבריהם. ואין צריך לכל זה כי האל ברא ונבראו כמו הלוחות. ורז"ל אמרו (ב"ר כ', סוטה י"ד) כתנות עור, רב ושמואל, חד אמר דבר הבא מן העור, וחד אמר דבר שהעור נהנה ממנו, ומאי ניהו כיתנא, ועוד שהם מן הדברים שנבראו בין השמשות. ואמרו רז"ל (שם) דרש רבי שמלאי תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים, תחלתה "ויעש ה' לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם" וסופה "ויקבר אותו בגי":

(כב) ויאמר ה' אלהים וגו' כאחד ממנו, שיתף עצמו יתברך עם המלאכים כמו שאמר בצלמנו כדמותנו. לדעת טוב ורע, כבר פירשנו ידיעת טוב ורע כמלאכים בפסוק ומעץ הדעת. ובב"ר (כ"א) דרש ר' פפוס כאחד ממנו, כאחד ממלאכי השרת; אמר לו ר' עקיבא דייך פפוס, אלא מה אני מקיים כאחד ממנו, שנתן לו הקב"ה לפניו שני דרכים, דרך החיים ודרך המות, הניח החיים ובחר לו דרך המות, ר' ברכיה בשם רבי יוחנן, כל זמן שהיה אדם היה אחד, וכיון שניטלה ממנו צלעתו, מיד לדעת טוב ורע. ודעת המתרגם כדעת ר' עקיבא שתרגם הוה יחידאי בעלמא למידע טב וביש. כאחד ממנו, בא פתח כלו גם בלא סמיכות, והחכם אמר כי מדרך הדקדוק לא יתכן. לדעת טוב ורע, כי האל נתן לו הבחירה. ועתה פן ישלח ידו והנה מתחילה לא מנעהו מעץ החיים, אבל צוהו לאכול ממנו, כמו שפרשנו, כי הוא בכלל כל עצי הגן, וכל זמן שיאכל מעץ החיים יאריך חיותו עד שיחיה שנים ארוכות יותר ממה שחיה, אבל בעברו על מצות האל ואכל מהעץ אשר מנעהו ממנו היה עונשו המיתה טרם זמן הנגזר לו מתחלה, לפיכך לא רצה שישאר בגן פן ישלח ידו ולקח ויאכל גם מעץ החיים כמו שאכל מעץ הדעת ויחיה זמן רב, כי כן טבע פרי העץ ההוא לחזק טבע האדם ולהאריך חייו, וכיון שעבר על המצוה יקבל ענשו לקצור ימיו וראוי לגרשו מן הגן בעבור זה כדי שלא יאכל מעץ החיים, ופירש גם מעץ כמו שאכל מעץ הדעת, כי אם הִנִּיחוֹ בגן ואצוה עליו שלא יאכל מעץ החיים יעבור על מצותי כמו שעבר באכילת עץ הדעת, ופירש לעולם, זמן ארוך, כמו ועבדו לעולם (שמות כ"א ו') ובנסתר יתפרש עוד: (כג) וישלחהו, זהו שלוח של גרוש, כמו (ירמיה ט"ו) "שלח מעל פני" והדומים להם. לעבד את האדמה, כיון שלא רצה בעבודה קלה בהיותו בגן והיה אוכל

פירות האילנות בלא יגיעה ועבר המלוה, יצא חוץ לגן ויעבד את האדמה עבודה קשה, כמו שאמר בעצבון תאכלנה, אשר לקח משם, המקום אשר לוקח משם כשהביאו לגן עדן, או פירושו אשר נברא משם, כתרגומו דאיתברא מן תמן, והוא העיד בעצמו כי משם לוקח מן החלק העפרי, לא מן החלק העליון שבו. (כד) ויגרש את האדם, כאשר גרש את האדם, כמו שאמר וישלחהו, השכין מקדם לגן עדן את הכרובים, מקדם פירוש ממזרח, אפשר כי מבוא הגן היה למזרח, לפיכך השכין באותה פיאה הכרובים, וזה היה במראה שהיו נראים שם כרובים להפחיד את האדם שלא ישוב לגן, זהו לשמור את דרך עץ החיים. ואת להט החרב המתהפכת, להפחידו עוד, ולפי שהיה הענין במראה אמר להט החרב ולא אמר החרב, והלהט איננו גוף אלא מראה, והלהט הוא המפחיד כל שכן בהתהפך, כמו שאמר (יחזקאל ל"ב) בעופפי חרבי על פניהם. ועוד עשה לו זה הדבר כדי שיתחרט האדם וישוב בתשובה, ושם עליו שומרים שלא יכנס שם כדי שישוב מעצמו ויתחרט על שחטא, ומזה למדוהו דרך תשובה, ולאחר ששב בתשובה סרה המראה ההיא ושב לגן פעמים, ופעמים עובד את האדמה אשר לקח משם. ועוד נכתוב כל הענינים האלה בדרך נסתר, ובב"ר (פ' כ"א) ואת להט החרב על שם משרתיו אש לוהט (תהלים ק"ד) פעמים אנשים פעמים נשים, פעמים רוחות פעמים מלאכים:

ד (א) והאדם ידע את חוה אשתו, כיון שנולד לו כח התאוה ובאשתו גם כן, ידעה והרתה ואחר כן ילדה לשבעה חדשים או לתשעה, ואין ראיה מזה שהרתה וילדה ביום אחד כדברי הדרש (ב"ר כ"ב) שהרי בשרה אמר כן "ותהר ותלד שרה". ותלד את קין, ילדה בן שקראה שמו קין. שאמרה קניתי איש את ה', ואע"פ שהם שני שרשים בענין אחד ז רז"ל פירשו קניתי איש את ה', המלאתי בעולם איש שלא היתה בריאתו כאחד ממנו וקניתיו עם השם כי הוא שם בו חלקו שנפח בו נשמה, וקניתי, כענין קונה שמים וארץ (י"ד כ"ב) כלומר שהמליא את העולם, וקמכה המעשה לעצמה לפי שהיא עיקר המלאת הולד ובבטנה נולד וגדל עד שילא. ולא זכרה אלא שם המיוחד לבדו, ולא זכרה אלהים עמו, כי בנין העולם נשלם בהולד קין, כי אחר שהחלו הילודים לעולם להוליד והעולם מכאן ואילך הולך וגדל ורבה כמנהג העולם כמו שאמר אשר ברא אלהים לעשות, ועל בנין העולם נזכר אלהים כמו שפירשנו, ומכאן ואילך נזכר פעם השם הנכבד פעם אלהים, ובמקומות מעטים שניהם כאחד והכל יש לו טעם. והחכם רבי אברהם אבן עזרא כתב בו "ואין שם זכר מלת אלהים, כי הנה כמלא במין כאשר הוא למעלה בעלמים" *)ומה טוב פירושו למבין: (ב) ותוסף ללדת את אחיו את הבל, באמרו ותוסף ללדת, ולא אמר ותהר עוד ותלד בן, יש עזר לדברי רז"ל (ב"ר כ"ב) שאמרו קין והבל נולדו תאומים, שנאמר ותוסף ללדת הוספת ללידה ולא תוספת לעבור, ועוד אמרו כי כל אחד מהם נולד ותאומתו עמו. וכן אמרו רז"ל שלשה פלאים נעשו בו ביום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו בו ביום הוליאו תולדות. אמר רבי יהושע בן

קרחה

*) עיין יסוד מורא שער י"ב

קראה אלו למטה שנים וילדו שבעה קין ותאומתו, והבל ותרתי תאומותיו. ולא
זכר למה קראה אתו הבל, כמו שלא נכתבו טעמי שמות שאר התולדות משת
ועד נח, ואולי קראה אותו הבל לענין "אך הבל בני אדם כזב בני איש"
(תהלים ס"ב) כי לא יעמדו על מתכונת אחת, ואם תהיה לו טובה תפסק
מהרה כמו שראתה היא ובעלה בטובה בגן ונגרשו משם לעמל ויגיעה, ולזכר
אותו הענין קראה אותו הבל, היא ובעלה. ויהי הבל רועה צאן וקין
היה עובד אדמה, כשגדלו נחלקו במלאכתם לצורך חייהם זה היה רועה
צאן לאכל החלב ולגז הצאן לעשות מצמרם בגדים, כי לא היו אוכלים בשר שלא
נתן האל לאדם ולאשתו לאכל אלא העשב ופרי העץ או לחם אחר יגיעה רב כמו
שכתבנו, וכן הורגלו בזה כל הדורות עד המבול שנתן האל לנח לאכל בשר
שאמר לו כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה: (ג) ויהי מקץ ימים
מעת שהחל לעבוד את האדמה, לאחר ימים הביא מנחה לה', ולא זכר כמה
ימים, ויש לפרש ימים שנה כמו "ימים תהיה גאולתו" (ויקרא כ"ה ל') כלומ'
אחר שנה משעבד את האדמה הביא לו ממה שהוציאה לו האדמה מנחה
במקום שקבע לו אדם לתפלה ולקרבן וכן בניו עמו, כי מן הדומה הקריב
אדם קרבן לה', מפרי האדמה ומן הצאן ומן הבקר, וזה דרך ההודאה לאל.
ואע"פ שהכתוב לא זכר מזה. וכן אמרו רז"ל (חולין ס') שור שהקריב אדם
הראשון קרן אחת היתה לו במצחו, שנא' "מקרין מפריס" ובניו למדו ממנו
והביאו כל אחד מהמלאכה שבה היה מתעסק (ו)להודות לאל על הטובה שנתן
לו בעבודתו. ואמר מפרי, ולא זכר מאי זה פרי, וידמה כי מן הפחות היה,
או אחר שאכל הוא הביא מן הנותר לפניו וכל זה הוא בדרך בזיון, לפיכך
לא נרצה קרבנו, גם לא הביא מן הבכורים, כי אם הביא היה אומר כמו
שאמר בהבל, לפיכך לא נתקבל קרבנו. ובמדרש (פדר"א כ"א) זרע פשתן הביא
לפיכך נאסרו כלאי בגדים שלא יתערב מה שהוא ממנחת קין עם מה שהוא
ממנחת הבל: (ד) והבל הביא גם הוא, לפני קין או לאחריו, ואם היה
לפניו, לשון גם הוא על הספור לא על המעשה. מבכורות צאנו ומחלביהן,
זה הביא דרך כבוד מהבכורות קודם שיהנה הוא מהנולדים מהחלב והצמר,
גם הביא מהשמנים שבהם כתרגום ומשמניהן ויהיה מחלבהן תואר בפלס
מלכיהן, ומחלבהן, חסר יו"ד הרבים מהמכתב. ולא זכר אם בנה מזבח אם
לא, כמו שאמר בנח (ח' כ') "ויבן נח מזבח לה'" וכמדומה לי שלא שחט
הקרבן אלא הניחו חי קשור באותו מקום הקבוע לו, כדי שירד עליו אש מן
השמים לאכלו, כמו שהיה עושה לקרבן אביו, כי לא היו שוחטים, כי לא היה
אוכלים בשר. ובב"ר (כ"ב) הבל הקריב בלא הפשט ונתוח ומכאן ואילך
בהפשט ונתוח. ועוד יש מחלוקת בקרבן הבל בדרז"ל (זבחים קי"ו) יש אומרי'
כי עולה הקריב ויש אומרים שלמים הקריב, וראיה לדברי האומר שלמים,
מחלבהן, קרבן שהחלבים קרבים ממנו אבל העולה היתה כולה כליל, ולדבריו
השאר הניח לחיה ולעופות, כי הוא לא אכלו כי לא היו אוכלים בשר, וראיה
לדברי האומר עולה, דכתיב (ויקרא א') "זאת העולה" דבר שבני נח היו
מקריבים, ויהיה מחלבהן כתרגומו ממשמניהן. וישע ה' אל הבל ואל
מנחתו היה רצון האל אל הבל כי ראה כוונתו טובה וכן היה רצונו אל
מנחתו שהיתה מכובדת וראויה להקריב: (ה) ואל קין ואל מנחתו

לא שעה, לא היה רצון האל אל קין, כי לא היתה כוונתו טובה, וכן לא היה רצונו אל מנחתו כי בזויה היתה, ואיך ידע זאת? כי מנחת הבל הכלה והורד עליה אש מן השמים, ולא עלה כן למנחת קין, ומפני זה חרה לקין ונפלו פניו, חרה לו בלבו, ונפלו פניו כאדם שהוא בוש ונכלם: (ו) ויאמר ה', היה הדבור עמו כדי לייסרו ולהושיבו למוטב וללמדו דרך תשובה לו ולדורות הבאים כי החוטא יש לו כפרה אם ישוב בתשובה שלימה: (ז) הלא אם תיטיב שאת, אם תטיב לבך ומעשיך יהיה לך שאת, פירוש כפרה וסליחה כמו נושא עון (שמות ל"ד) והחכם ר' אברהם בן עזרא פי' שאת ענין נשיאה לפי שאמר שנפלו פניו, אמר לו האל, אם תטיב תשא פניך תמורת מה שנפלו, או תשא פני אליך. ובב"ר (כ"ב) אם תטיב שאת, ברכה, ואם לא תטיב שאת קללה. ד"א אם תטיב שאת, אני מוחל לך על כל עוונותיך, ואם לא תטיב חטא של אותו האיש גדוש ומגודש. ר' ברכיה בשם ר' שמעון בר אבא אמר "אשרי נשוי פשע כסוי חטאה" (תהלים ל"ב) אשרי אדם שהוא גבוה מחטאו ומפשעו ולא פשעו גבוה ממנו. לפתח חטאת רובץ, לפתחך יהיה חטאת רובץ שתכשל בו תמיד בצאתך ובבאך, כלומר, העון אשר עמך תכשל בו תמיד כאלו אבן נגף קבוע בפתחך שתכשל בו תמיד בצאתך ובבאך. ובאמרו חטאת לשון זכר שאמר רובץ ר"ל זה הדבר הגורם החטאת והוא יצר הרע, והוא הנחש, והוא השטן. ובב"ר (שם) רובצת אין כתיב כאן אלא רובץ, בתחלה תש כנקבה ולבסוף מתגבר כגבור. ואליך תשוקתו, שיהיה שוקק תמיד אליך ומטעה אותך ומתאוה להכשילך, תשוקתו ענין תאוה וחשק וכן (ג' ע"ז) ואל אישך תשוקתך. ואתה תמשל בו, הוא ימשול בך ויכשילך אם לא תסירנו מעליך, ואם תרצה אתה תמשול בו ותכניעו לפניך, ובזה הראה לו היכולת הנתונה בבחירה, כמו שאמר משה רבינו ע"ה (דברים ל"א ט"ו) "הנה נתתי לפניך את החיים ואת הטוב את המות ואת הרע ובחרת בחיים":

(ח) ויאמר קין אל הבל, ידמה כי לא עשה תשובה ולא התחרט בדעתו שחשב לעשות רעה גדולה והרג את אחיו. ופירוש ויאמר קין, שאמר לו התוכחות שהוכיחו האל, ואמר לו אתה גרמת לי וכיוצא בדבר הזה, והוסיף כעס ורגז. ולא קם עליו בפני אביו מיראת אביו, אבל נטר לו עד שהיו שניהם יחד בשדה, זה לרעות את צאנו, וזה לעבוד אדמתו, ואז התקוטט קין עם אחיו מתוך כעס שהיה לו עליו מחמת קנאה, וקם עליו והרגו. ואל כמו על, וכן "אל ההרים לא אכל" (יחזקאל י"ד) והדומים לו. ובב"ר (שם) ויאמר קין אל הבל אחיו, על מה היו מדיינים? אמרו בא ונחלק את העולם, אחד נטל את הקרקעות ואחד נטל את המטלטלים, דין אמר ארעא דאת קאי עליה דידי, ודין אמר מה דאת לבוש דידי, דין אמר חלוץ ודין אמר פרח, מתוך כך ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו. יהודה בר אמי אמר על חוה הראשונה היו מדיינין. אמר ר' איבו חוה הראשונה חזרה לעפרה, ועל מה היו מדיינין? אמר רב הונא תאומה יתירה נולדה עם הבל, זה אמר אני נוטלה שאני בכור וזה אמר אני נוטלה שנולדה עמי. וצריך להתבונן באלה הדברים. ועוד נכתוב עליהם בנסתר. ובתרגום ירושלמי, ויאמר קין להבל אחוה קום ותא וניפוק לאפי ברא, והוה כד נפקין תרויהון לאפי ברא עני קין ואמר להבל, לית דין ולית דיין ולית עלם אוחרן ולית למיתן אגר טב לצדיקיא

ולא

גלא לאתפרעי מן רשיעיא ולא ברחמין איתברי עלמא ולא ברחמין הוא מדבר, מן בגלל מה אתקבל קרבנך מנך ברעוא, ממני לא אתקבל ברעוא? עני הבל ואמר לקין אית דין ואית דיין ואית עלם אוחרן ואית תמן אגר טב לצדיקיא ולאיתפרע מרשיעיא וברחמין איתברי עלמא וברחמין הוא מדבר, ברם בפירי עובדין טבין הוא מדבר, ועל דהוון עובדיי תקנין מן דידך אתקבל קרבני מני ברעוא ומינך לא אתקבל ברעוא, והוו תרויהון מנצין באפי ברא וקם קין על הבל אחוי וקטל יתיה: (ט) ויאמר ה', בא אליו הדבור להודיעו, כי לא יוכל האדם להסתר ממנו, וכל עניני בני אדם גלוים לפניו, וקין חשב להסתר ממנו כמו שנסתר מאביו שהרגו בשדה במקום שלא היה אדם, וגם בא אליו הדבור להודיעו עונשו על פשעו. ומה שאמר לו אי הבל אחיך, הוא לפתיחת הדברים, כמו שאמר לאדם איכה, ואמר למשה רבינו מזה בידך והדומים להם. ומה שהשיבו קין לא ידעתי, מפני הסתפקו עדין בידיעת הבורא בעניני בני אדם, לפי שאמר לו, אי הבל אחיך, ולא אמר לו, למה הרגת הבל אחיך, חשב קין כי לא ידע, וכחש, ואמר לא ידעתי השומר אחי אנכי, הוא הולך למלאכתו ואני הולך למלאכתי, וכי שומר אני אותו בכל מקום שילך עם לאנו? אבל אדם לא כחש, כי יודע היה כי האל יודע כל דברי בני אדם, ואע"פ שפתח לו בלשון מסופק ואמר לו איכה, ידע כי הכל גלוי לפניו יתברך, והשאלה לא היתה אלא לפתיחת הדברים, ולא התחבא אלא מפני הבושה: (י) ויאמר דמי אחיך, דמי אחיך שנשפכת לועקים אלי מן האדמה, וקולם שמעתי, וזה דרך משל, מן האדמה שנשפכת עליה דמי אחיך. ורבוי דמי כמוהו רבים, כמו (ויקרא כ' ט') "דמיו בו, דמיהם בם" והדומים להם; ויאמר בלשון יחיד ובלשון רבים, בלשון יחיד לפי שהוא אחד, ובלשון רבים לפי שארבע הליחות מעורבות בו. ודעת המתרגם כי אמר בלשון רבים על בניו העתידים לצאת ממנו, שתרגם "קל דם זרעין דעתידין למיפק מן אחוך" והבל לא הוליד עדיין, או לא ידע את אשתו כמו קין שלא ידע את אשתו עד אחר המעשה הזה, או ידעה ולא ילדה: (יא) ועתה ארור אתה מן האדמה, ובפסוק הבא אחריו יפרש את הקללה, כלומר מן האדמה תבוא לך הקללה שלא תוסף תת כוחה לך. אשר פצתה את פיה, כי הדם נבלע בקרקע, וכן נאמר (איוב י"ו י"ח) "ארץ אל תכסי דמי" (יחזקאל כ"ד) אל צחיח סלע שמתהו וגו', לבלתי הכסות: (יב) כי תעבד, לפי שהיה עובד אדמה קללהו במה שהיה מתעסק: (יב) לא תוסיף תת כוחה לך, אע"פ שהיתה ארורה מחטא אדם, עתה תוסיף לקללה בעבור קין, ואמר אף מה שהיתה רגילה להוציא אחר קללת אדם לא תוסיף לתת אותו הנה אלא פחות ממה שהיתה רגילה; ואפשר שהקללה הזאת היתה לקין לבדו או לקין ולזרעו אחריו ואף לזרע שת עד נח. ובדרז"ל (ב"ר כ"ב) ר' אליעזר אומר, לך אינה נותנת הא לאחרי' נותנת, ר' יוסי ב"ח אמר, לא לך ולא לאחרים. ונראה כי לו לבדו היתה הקללה, לפיכך תלה הקללה בו, ואמר ארור אתה מן האדמה, אבל באדם שהקללה לדורות תלה הקללה באדמה, ואמר ארורה האדמה בעבורך. נע ונד תהיה בארץ, זאת קללה אחרת והיא לו לבדו. אמר לו שלא יוכל לעמוד במקום אחד, אלא שיתן האל בלבו שישוב בעלמו קללת האדמה בפירותיה. ויאמר

אלך במקום אחר ואזרע שם אולי תתן לי האדמה שם כחה, וכן ממקום למקו' כל ימי חייו. ולא המיתו כמשפט כל הורג נפש במזיד, מפני שלא ישאר העולם שומם מבני אדם, כי קין לא הוליד עדיין ואדם לא הוליד עוד עד מאה ושלשים שנה לפיכך לא המיתו, אבל גזר עליו, לבד מקללת האדמה, אחד ממשפטי הרוצח, והוא הגלות, כשאמר לו נע ונד תהיה. ונע ונד כפל ענין במלות שונות לחזק. ובדרז"ל (ב"ר כ"ב) כל הורג קין יהרג. לא כדינו של רוצחים דינו של קין, קין הרג ולא היה ממי ללמוד, מכאן ואילך כל הורג קין יהרג; ואפשר ג"כ כי שוגג היה, כי האבן או הדומה לה שהכהו בה לא חשב שימות באותה מכה, כי עדיין לא ראה איש הרוג ולא חשב שיהיה בה כדי להמית, לפיכך דנוהו דין הורג בשגגה שהוא הגלות וא"ל נע ונד תהיה, ובב"ר (שם) נע שיהיה נע מהמקום שהיה שם, ונד שלא תהיה לו ישיבה בשום מקום אלא ינענע גופו כשכור, כיון שעשה תשובה חסרו ממנו האחת כמו שאמר "וישב בארץ נד קדמת עדן" ולא אמר נע: (יג) ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשא, גדול עונשי מלסבל אותו; וכן "כי לא שלם עון האמורי עד הנה" (ט"ו י"ו) ואין הדומה מזה שעשה תשובה והתחרט על חטאו, והיה כמבקש מהאל להקל עונשו, ואונקלס תרגם סגי חובי מלמשבק, מפרש אותו דרך תימה: (יד) הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה, זהו אדמת עדן הסמוכה לגן כי שם היו אביו ואמו, כמו שאמר לעבוד את האדמה אשר לקח משם, כמו שפירשנו. ומפניך אסתר, שקלפת עלי והסתרת פניך והשגחתך ממני ושמתני הפקר לכל וכאשר אהיה נע ונד בארץ כל מי שימצאני יהרגני אחרי שסלקת השגחתך ממני ולא תשמרני, וכאשר אהיה נע ונד יהרגוני החיות הטורפות. ובב"ר (כ"ב) אתמול גירשת את אבא והיום גירשת אותי שמא מפניך אסתר, אתמהא: (טו) ויאמר ה' כל הורג קין שבעתים יוקם, כן גזרתי כל מי שיהרגנו אקח נקמתו ממנו פעמים רבים, תהיה חיה רעה או אדם. והשבון שבע כופל על רבוי הדבר, כמו (ויקרא כ"ו ט') "שבע על חטאתיכם" שבע יפול צדיק וקם (משלי כ"ז) וכשהוא כפול כמו שבעתים יהיו הרבוי כפלים, והנקמות הרבות הם חליים שונים זה אחר זה ואחר כן המיתה. ובב"ר (שם) לכן שיראת ממני אני מאריך לך עוד שבעה דורות, ואונקלס תרגום לשבעה דרין אתפרע מניה ר"ל כמו שאמרו במדרש שיתלה לו העון עד שבעה דורות, והרגו למך שהיה דור ששי לו ושבעה לאדם. וישם ה' לקין אות, שם לו אות בלבו, כלומר חזק לבבו שלא יפחד שיכה אותו כל מוצאו, ושם מוראו בלב החיות ובני אדם הבאים אחרין שלא יכוהו, ועוד נכתוב הדרש שדרשו בזה: (טז) ויצא קין מלפני ה', מהמקום שהיה מלפני ה', והוא הגן והאדמה הקרובה לו שהיתה מקום קדוש השכינה ומקום הנבואה, כי באותו המקום היה מדבר רוח הקודש עם אדם ואשתו ועם בניהם. וישב בארץ נוד, נד ממקום למקום עד שישב לו במזרח עדן רחוק מהמקום שהיה בו אביו ואמו וגם שם לא מלא מנוח לו, כי כבר נגזר עליו שיהיה נע ונד כל ימיו, אלא שרוב ישיבתו היה באותו מקום שהיא קדמת עדן ואשתו ובניו ישבו שם תמיד והוא היה נד, וקראו אותו מקום ארץ נד מפני שנד לשם למקום אשתו ובניו ומשם הולך ושב: (יז) ויהי בונה עיר, בעת שנולד לו בן הוא היה בונה עיר לשבתו ושבת בניו והדורו'

הבאים

הבאים אחריו ובקדמת עדן היה זה, לפיכך קרא שם העיר כשם בנו לפי שנולד לו הבן בעת שהיה בונה העיר: (יח) ויולד וגו', הראשון מחויאל בוי"ו יו"ד והשני מחייאל בשני יודי"ן הראשונה נקודה קמץ ודגושה והשניה איננה נקראת וכן „ירמיה בן שלמיה" וכל אלה השמות על פי המאורע היו קוראים אותם, כי כן היה מנהג הדורות הראשונים, ובמקומות כתוב הטעם ובמקומות איננו כתוב. ויש דרש בשמות האלה: (יט) ויקח לו למך שתי נשים, נראה שהראשונים לא היו לוקחים שתי נשים והוא התחיל ולקח לו שתי נשים, לפיכך היו מתקוטטות והיו צרות זו לזו, והוצרך להוכיחן ולהפחידן להרוג אותן אם לא תשקטנה: (כ) אבי ישב אהל ומקנה, אבי ר"ל קדמון, כמו שהאב קדמון לבן, ופירש ישב אהל לרעו' מקנה, כלומר שהרסיק לנהוג מקנהו במדברות והיה יושב שם באהל, והראשוני' אשר לפניו לא היו רועים מקניהם אלא סמוך לעירם, ופירש ומקנה, רועה מקנה וכן „לץ היין" (משלי כ') שותה היין, או יהיה פירש הוי"ו עם, כלומר יושב אוהל עם מקנה, וכן (שמות א') „ויוסף היה במצרים" עם יוסף שהיה במצרים היו שבעי': (כא) אבי כל תפש כנור ועוגב, הוא היה הראשון בחכמות הנגון. ואמר בלשון תפישה לפי שהאומנות ההיא בתפישת יתרי הכנור והעוגב ביד השמאלית כפי השיעור שהורה החכמה ההיא: (כב) וצלה גם היא, גם לרבות על בני עדה שתפש כל אחד אומנות אחת לפי טבעו, והשתוקקו והתלמדו בה, אמר וצלה גם היא ילדה בן שתפש אומנות אחרת, ואולי היו להם בנים אחרים, אלא זכר אותם שתפשו כל אחד האומנות הכן בעול'. וקראה אותו בשני שמו' תובל קין, אפשר כי כשילדה אותו קראה תובל ומת קין בעת ההיא וחברה לו שמו על שמו הראשון לזכר קין. ובאמרו לטש כל חרש נחשת וברזל, ולא אמר אבי כמו שזכר באחרים הנזכרים, אפשר אשר היו לפניו התעסקו גם באומנות הנחשת והברזל והיו עושים מהם כלים לתשמישם, אלא שלא ידעו כמוהו, והוא חידש הלטישה ויופי המלאכה ותקונה בברזל ונחשת, והלטישה כמו (שמואל י"ג) „ללטוש את מחרשתו" שהכלים היו להם, והיו הולכים אל ארץ פלשתים ללטשם לפי שלא היה נמצא חרש אללם; וחרש שם, כמו (שמות ל"א) ובחרשת אבן אלא שזה משקל אחר, והוא בפלס שורק „ואת היותר החרמנו" (שמואל א' ט"ו) ואותם תקומו תהאורב. ואחות תובל קין נעמה, למד שלא היה לו אח כמו ליבל, אלא אחות היתה לו ושמה נעמה. ובדרש (ב"ר כ"ג) כי אשת נח היתה וקראה נעמה שהיו מעשיה נאים ונעימים. והיה הספור הזה להורות כי האומניות והמלאכות לא היו בטבע בני אדם הנולדים ראשונים בכלל שהיו יודעים בשכלם כל המלאכות והחכמות, אלא בטבע פרטי הנולדים בעת הילידה, כי בכל אחד טבע נגדל בעת הילידה ומוטבע בחכמה אחת ובאומנות אחת יותר מאחרת וישתוקק אליה בגדולו ובהתלמדו בה ידעה בקלות מהרה יותר מאחר, וכל אחד לפי טבעו ולפי התלמדו: (כג) ויאמר למך לנשיו, ארז"ל (שם) כי תבעם לתשמיש ולא רצו כי פחדו מהמבול שהיו אומרים שיבא, אמרו נלד למארה, מחר בא המבול ושוטף הכל, אמר להן לא יבוא עלי ועל זרעי, כי אני זך ואין בי עון ואפילו הייתי הורג איש או ילד יכפר לי ה', כל כך זכיותי רבות, שהרי קין הרג ונתלה לו עד שבעה דורות אע"פ שהיה חוטא

קודם

קודם ההריגה, כמו שראינו בדבר הקרבן וכן היה חוטא בדברים אחרים, ואעפ"כ תלה לו הא-ל עד שבעה דורות כל שכן לי שאני זכאי אם יבוא לי דבר ההריגה כמו שבא לידו שיתלה לי יותר ממה שתלה לו. וזהו שבעים ושבעה, ומהם אמרו כי למך היה סומא והיה לייד, והיה מנהיג אותו ילד לשדה לציד, וכשהילד ראה חיה היה אומר לו משוך בקשתך למקום פלוני שראיתי בו חיה והיה מושך; וקין יש מרבותינו אמרו כי האות שנתן לו, שילא לו קרן במצחו והיה נע ונד בשדה, וכשראה אותו הילד מרחוק חשב שהוא חיה מפני הקרן שהיה לו ואמר ללמך משוך, ומשך ובא לו החץ בלבו ומת. כיון שהגיע אליו אמר לו הילד אדם הוא שהרגת ומפני הקרן שהיה במצחו חשבתי שהוא חיה, אמר למך זהו קין זקני, לקח הילד וחבטו בקרקע ומת, לפיכך אמר איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי, כלומר אל תפחדו אם הרגתי כי קין זקני הרג במזיד ונתלה לו שבעה דורות כל שכן שהרגתי בשוגג שיתלה לי יותר ויותר. ועוד אמרו ר' יעקב בר אידי בעא קמי ר' יוחנן, אם איש למה ילד ואם ילד למה איש? אמר ליה איש לעובדין וילד לשנים. ויתכן לפרש עוד כי היו *) מתקוטטות שתי נשיו כי לא היה מנהג עד למך לקחת שתי נשים והיו מקנאות זו בזו כי כן מנהג שתי נשים לאיש אחד לפיכך נקראו זו לזו צרות, וכעסתה צרתה, שהיו צרות זו לזו, ואמר להן למך שראה אותן מתקוטטות, עתה אהרוג אתכן אם תתקוטטו ולא אפחד מהעונש כי אם אהרג איש או ילד יאריך לי הא-ל, שהרי האריך לקין זקני, ושבעתים יאריך לי שאני טוב ממנו יותר ויותר, וזהו שאמר שבעתים ושבעים ושבעה, לפי שזכר בקין מספר שבעה זכרם גם כן שבעים ושבעה, ושבעים ושבעה, עשר שביעים, כלומר עשר פעמים יאריך לי עליו ויותר שבעה, ולפירושנו שפירשנו למעלה כי שבעתים יקם קין, כי הרבה נקיות יקח ממי שיהרגנו, יהיה פירושו כן, אם אמר הא-ל על מי שיהרוג קין שיוקם שבעתים אע"ג שהרג, כ"ש לי שאני טוב ממנו, ואם אהרוג מי שיכעיסני לא יהרגני בעבור זה ומי שיהרגני יקחו ממנו נקמות שבעים ושבעה. ופצע שהיא מכה שהוציאה דם זכר לאיש שלא ימות בחבורה ברוב, וחבורה שהיא מכה שאינה מוציאה דם, ולפיכך זכר חבורה לילד שימות בחבורה פעמים. והרגתי, כמו אהרוג כמו שפירשנו, אם אהרוג ורבים כמוהו; או פירושו אם יפצעני איש הייתי הורג אותו, או ילד אם היה עושה בי חבורה, ויהיה לפי' הראשון יו"ד לפצעי ולחבורתי על הפועל ולפי' השני על הפעול, כמו (תהלים ע"ד י"ג) „ואלהים מלכי מקדם“, על הפעול. נשי למך, כמו „ואל משה אמר עלה ה'“ (שמות כ"ד) ולאדם לא מצא עזר כנגדו (לעיל ב') ואת יפתח ואת שמואל (שמואל א' י"ב י"ג): (כד) כי שבעתים יקם, מפורש הוא בפסוק שלפניו. והיה הספור הזה להודיע כי מקדם היתה אמונת בני אדם מהשגחת הא-ל בתחתונים גומל טוב לטובים ורעה לרעים; ופעמים מאריך אפו לאחד יותר מאחר: (כה) וידע אדם את אשתו, זה היה אחר מאה ושלשים שנה,

כמו

---

*) הטור תניא הפי' בשם ר' יעקב קמחי „בשביל שנשא למך שתי נשים והיו מתקוטטות יחד, אמר להם אם פשעי מכל אדם שאין שלום בביתי וכי הרגתי בני אדם והנקתי ילדים?“

כמו שכתוב למטה, ובאותם מאה ושלשים שנה לא הוליד שלא ידעה מפני האונס שגרמה לו ופירש ממנה ק"ל שנה. כי שת לי אלהים זרע אחר, כי אמרה שת לי אלהים זרע אחר לפיכך קראה שמו שת. וכן אמר המתרגם ארי אמרת. כי הרגו קין, ולא נשאר ממנו זרע, וה' שילם לי זה תחתיו שישאיר זרע, לפיכך אמר ולשת גם הוא יולד בן, שהשאיר זרע; ופירוש גם כמו שהיא ילדה בן כן הוליד בנה בן והיה זרע קיים. ומזרע קין לא ספר יותר מבני למך ואילך לפי שלא קיים הזרע, כי נמחו במבול, ונח משת היה, כמו שמספר והולך: (כו) ולשת גם הוא יולד בן, אמר גם הוא, כי כמו שהוליד אדם בן טוב כדמותו כצלמו, גם שת הוליד בן כדמותו כצלמו. אז הוחל לקרא בשם ה', יש מפרשים הוחל לשון חלול, ויש מפרשים לשון תחלה. ובתרגום אונקלוס מצאנו שתי נוסחאות, יש נוסחא בכן ביומוהי שריאו בני אנשא לצלאה בשמא דה', פירש הענין אז הוחל, לשון תחלה כי ביומיו החלו בני אדם לקרא בשם ה', כלומר להתפלל אליו בעת צרתם ולהספיק צרכיהם, כי עד ימי אנוש לא היתה דעתם שהתפלה מועילה להם, כי מה שנגזר נגזר ואין להשיב. ולמה שראינו בדרז"ל (ב"ר כ"ג) וכן דעת רוב בני אדם, כי ביומי אנוש טעו בני אדם אחר ע"ז, יהיה הפירוש, כי אז החלו בני אדם לקרא לכוכבי' ולמזלות בשם ה' כלומר כי להם היו עובדים ומתפללים, כי היתה דעתם כי הם אמצעים בין האל ובין שאר ברואיו ולגדולתם ולעצמם הם ראוים לעבדם והם ימליצו מעשה העובד להם, כי הם מנהיגי העולם השפל, ואם הוא לשון חלול יהיה הפירוש, כי הקריאה בשם ה' הוחל אז ששתפו עמו נבראי מעלה העליונים, ומעת ההיא התפשטה האמונה ההיא גם חלקי העבודה ההיא, יש בחרו להם עבודת השמש, ויש בחרו עבודת הירח ויש כוכב פלוני ויש כוכב פלוני שהתפשטה האמונה ההיא בהמון העירים לעבוד צלמי עץ ואבן אשר לא יראון ולא ישמעון, לא יאכלון ולא יריחון. ותרגום ירושלמי ולשת לחוד *) הוא אתיליד בר וקרא ית שמיה אנוש ביומוהי הא שרו בני אינשא למעבד פולחנא נוכראה ולמכנייא יתהון בשם מימרא דה', ובאמרו לחוד כי הוא לבדו נתקיים לו הזרע ולא לקין ולהבל, אבל תימה הוא איך עשה מן הרבוי מיעוט. (ובב"ר כ"ג) ותקרא את שמו אנוש, בעון קומי אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש ושתיק? אמר להון עד כאן בצלם ובדמו' מכאן ואילך נתקלקלו הדורות ונבראו קינטורין:

ה (א) זה ספר, ענין חשבון, כי הוא סופר שני התולדות מאדם ועד נח, והחל מבריאת אדם, ולא זכר קין והבל, כי הבל לא היה לו תולדות וקין אבדו תולדותיו, ומשת נתקיים המליאות. והחל ואמר ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו, פי' ביום שבראו בדמות מלאך בראו, בנשמה העליונה שנתן בו אלא שיצא ממלותיו אחר כן, כי זכר ונקבה בראם והנקבה הביאה אותו בהסתת הנחש: (ב) ויברך אתם, כמו שאמר, פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה, ואם נתן להם כח לכבוש אחרים כל שכן היה להם לכבוש את עצמם. ויקרא את שמם אדם ביום הבראם, ביום הבראם קראם אדם, כמו שאמר נעשה אדם בצלמנו

כי

*) בנידפס תרגום יונתן שלפנינו כתוב "ואף הוא"

כי לכך בראם שיהיו אדם ולא בהמה ועוף, והאשה נקראת אדם כי על שניהם אמר נעשה אדם, כמו שאמר וירדו, ובשם הבדילם משאר החיים אשר באדמה, כי נשמת האדם היא עליונה, אלא שבו חלק מאדמה, כי הגוף נברא מאדמה, לפיכך אם ימשך האדם אחר טבע האדמה הרי הוא כאלו כולו מאדמה וכאלו אין בו חלק עליוני, לפיכך לא זכר עתה בספור תולדותיו קין והבל לפי שנמחו זכרם לפי שנמשכו אחר טבע האדמה ולא נתקיים העולם מהם: (ג) ויחי אדם, ואחרי שחיה שלשים ומאת שנה הוליד בדמותו בצלמו, ופירושו כמו שפירשנו בצלמינו כדמותינו, כי אדם טוב ושלם היה אחר שעשה תשובה, ואפשר שיהי' פירוש בדמותו על דמות אפס שהיה דומה לו בצורתו; ופירש כצלמו, בדעתו ושכלו, כי אדם אע"פ שחטא בתחילה אחר שסב בתשובה והתחרט על חטאו היה שלם בשכלו. ואפשר שלא השלים עד תשיעית ימיו כאילו היה נער עד אותו זמן, כמו שנאמר על ימות המשיח (ישעיה ס"ה) "כי נער בן מאה שנה ימות", ותולדותיו עד אותו זמן היו כנערים בשכל, וכאשר היה שלם הוליד שלם. ואחז"ל (ב"ר כ"ד) כל אותם השנים שהיה אדם בנדוי היה מוליד רוחין שדין ולילין, שנאמר "ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו" מכלל דעד השתא לא בצלמיה אוליד. וכתב ה"ר נסים בשם ר' שרירא ז"ל *) פירוש דבר זה, כל שעה שקלל הקב"ה לאדם נתן בו אות שלא היו ילדיו דומין לו וכמו נשים שיולדות בריות משונות כאלו דאמרו רבנן (נדה כ"ד) אמר ר' יהודה אמר שמואל המפלת דמות לילית אמו טמאה לידה, ולד הוא אלא שהוא בעל כנפים, וכשהיה אדם הראשון בקללה לא היה מוליד אלא בריות משונות דמות שדין ולילין בכעור פניהם וגביהם, והם רוחות רעות, כדרך שהיתה רוחו של אדם רוח רעה בשעה שהיה מקולל, יצאו ממנו רוחות רעות שיש בהן דעת ואין בהן טובה, וכן דרך בני אדם לקרא למכוערי הדמות ולאנשים רעים שדים וכשפייס הקב"ה והסיר קללתו של אדם הראשון הוליד בנים שדומים לו במראה נאה ורוח טובה והוא שנא' "ויולד בדמותו בצלמו": (ד) ויהיו ימי אדם, נראה כי אלה שזכר מאדם עד נח שחיה כל אחד כך וכך שנים אלו היה בצלם שנולדו בצלם ובדמות ושאר הבנים והבנות שהוליד כל אחד מהם לא היו בצלם ובדמות והשחיתו מעלליהם לפיכך נמחו במבול, ואריכות השנים האלה שהיה לכל אחד מהנזכרים אפשר כי כן היה לשאר הבנים והבנות שהולידו, ואפשר שלא היה אלא לאלו הנזכרים לפי שלא היו רודפים אחרי תאות הגוף המקצרת ימי האדם, ואפשר גם כן שרצה האל באריכות ימיהם כדי שיהיה להם פנאי ללמוד החכמות ולכתבם על ספר שילמדו הבאים אחריהם ספריהם ויקחו דבריהם בקבלה, כי אין פנאי בשבעים שנה שהם רוב ימי האדם מאברהם אבינו, שיוכל אדם ללמוד החכמות אם לא מצאו שרשי החכמות כתובים לקדמונים בספריהם וקבלו מהם דור אחר דור. וכתב הרב הגדול ר' משה ז"ל (מ"נ ב' מ"ג) כי אלה היחידים הנזכרים, הם לבדם שהאריכו ימים כל כך, וכן כ"ב בזה הלשון, "ומה שנכתב בתורה ממדת ימי האנשים ההם

*) עיין הערה 32 מתולדות רבינו נתן לאחכם שי"ר שהראה שם כי רב שרירא גאון מנאי המחברים נאמן נאמן וגם [illegible] השכל.

הכם, אני אומר שלא היו הימים ההם אלא האיש ההוא הנזכר לבדו, ואמנם שאר האנשים היו להם הימים הטבעים האחרונים, והיה הזרות באיש ההוא לבדו אם לסבות רבות במזונו והנהגתו או על דרך המופת ונוהג מנהגו": (ה) ויהיו כל ימי אדם מה שכלל כל ימי אלה הנזכרים אחר שפרט אותם הוא כדי שלא יטעה הסופר, כי בהיות הפרט והכלל כתובים האחד ילדיק את חברו, וכן נכתב במספר בני ישראל בתורה: (כד) ויתהלך חנוך את האלהים, כמו "אשר התהלכו אבותי לפניו" (בראשית מ"ח) כלומר שם כל חשקו באהבת האל והתעסק בחכמות והכיר את בוראו משהגיע לחמש וששים שנה, ואעפ"כ התעסק עוד בפריה ורביה; ואותם שלש מאות שנה שחיה אחר כן שהחל להתעסק בחכמות ולהשתדל בהם, נתינע בהם עד שנאש הגוף לפיכך סלקו האל בחצי ימיו, וזהו שאמר ואיננו כי לקח אותו האלהים, אמר ואיננו, כי לא חלה ולא כָּאַב בעת מיתתו ולא עלה בדעת בני דורו שימות בחצי ימיו אלא יאריך כמו האחרים הדומים לו, ולא הרגישו בו עד שמת, וזהו שאמר ואיננו. ואמר לקח אתו אלהים, כלומר לקח נפשו והעלה אותה אל העליונים, וכן "אחר כבוד תקחני" (תהלים ע"ג) "כי יקחני סלה" (שם מ"ט) ונפש הרשע לא יקח אותה אלהים אלא תרד שאול, ואין כן (יחזקאל כ"ד) "הנני לוקח את מחמד עיניך במגפה" אע"פ שאמר הנני לוקח שידעה שהיתה טובה וחסודה כל שכן שהיתה אשת נביא, אעפ"כ לא היתה שליתה לפיכך אמר במגפה כי כאב אנוש היה לה בעת המיתה וזהו מגפה, וכן "כי ינוף שור איש את שור רעהו ומת" (שמות כ"א ל"ה) הנה כי המגפה היא מכה אנושה, אבל היא מכת פתאום בלי קדימת חולי, אבל "ורגלך לא תגוף" (משלי ג' כ"ד) היא מכה בלא מיתה אבל היא מכה אנושה; אבל השלמים אין להם מגפה בעת מיתתם. ודעת התרגום גם קצת חכמים (מס' דרך ארץ) כי חנוך ואליהו הכניסם האל חיים בגן עדן בנפש ובשר ועודם שם חיים אוכלים מפרי העץ ועובדים את ה' כמו שהיה אדם הראשון קודם שחטא ויהיו שם עד ימות המשיח; יש לשאול כי בספור אלה התולדות מאדם ועד נח אמר וימת, ובספור תולדות נח לא אמר כן? ואמרו לפי שמתו במבול אמר באלה וימת, ולדעתנו, כי הנזכרים היו צדיקים וטובים לא מת אחד מהם במבול, אלא תולדותיהם שלא היו טובים, וכל אלה מתו קודם המבול כמו שנמלא בחשבון ימיהם, והנכון, לפי שהיו שנותיהם ארוכים מאוד אמר בהם וימת כלומר חיו כל אלה השנים והולידו תולדות ואחר מתו. אבל בספור התולדות מנח ועד אברהם לא היו כל כך מופלגים בחייהם לא אמר בהם וימת: (כט) ויקרא את שמו נח לאמר זה ינחמנו, אמרו רז"ל (ב"ר כ"ה) לא מן השם הוא המדרש ולא מן המדרש הוא השם, לא היה לו לומר אלא נח זה יניחנו או נחמן זה ינחמנו. אמת הוא זה, אלא שהמנוח מן הלרה הוא הנחמה, וקרובים הם בענין, ולשון הקודש לא ידקדק בזה בקריאת השמות; כמו שמואל "כי מה' שאלתיו" (שמואל א' כ') ולפי המדרש היה שאול, אלא שקרוב הוא בענין, גם בשם שמואל נכלל הענין יותר שלם, כי יש בו שאול מאל, וכן יעבץ מן עלב, והדומים לו. ואמרו ז"ל *)נביא גדול היה

למך

*) לא נביא ולא בן נביא היה לפי מה שאמרו חז"ל במ' תנחומא, אלא מסורת היתה בידו בשעה שאמר הקב"ה

למך שאמר בלדת בנו זה ינחמנו, היאך ידע זה? אלא נביא היה; ומה היתה ההנחה והמנוחה שעשה נח בעולם? אמרו, כי עד שלא בא נח בעולם לא היה להם כלי מחרישה והיו יגעים בידיהם במר ופקל לחרוש ולזרוע, משבא נח שהיה איש האדמה וחשב בשכלו להקל בעבודת האדמה תקן כלי מחרישה וחרש עם השורים והחמורים ולמדו בני העולם ממנו. הנה כי הוא היקל בעבודת האדמה וזהו הנחמה וההנחה, לפיכך אמר ממעשינו, והוא עבודת האדמה, כמו (שופטים י"ט ט"ז) „ממעשהו מן השדה“ ואע"פ שכל מלאכה בכלל מעשה, ברוב הוא נופל על מעשה האדמ'. ומעצבון ידינו, וממה שהיינו עצבים ועמלים בידינו. אשר אררה ה', כמו שאמר לאדם „ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה“ ואעפ"כ אחר נח גם כן עבודתה בעצבון אלא שהוא היקל בחכמתו בעמל ובעצבון. ולפי דרך הפשט מה שאמר למך זה ינחמנו לא אמר דרך נבואה אלא קראו נח לסימן ודרך ברכה ותפלה כמו שקראה רחל בנה יוסף לאמר „יוסף ה' לי בן אחר“ (ל' כ"ד), וכתב משה רבינו מפי הגבורה ספור שמות אלה האנשים מאדם ועד נח ומספר שנותיהם כדי לקיים בידינו אנחנו נוחלי תורתו חדוש העולם וידע כל דור ודור זמן חדוש העולם מתי היה: (לב) ויהי נח בן חמש מאות שנה, לא ידענו למה אחר כל כך להוליד שהרי אשר היו לפניו הולידו בן מאה או פחות או יותר, ומן הנראה כי הראשונים כמו שכתבנו, לא היו רודפים התאות ולא היו נזקקים לאשה אלא בני מאה או פחות או יותר מעט, וכוונתם להשאיר להם זרע בלבד ולא לתאות הבשר, והיו יודעים לפי טבע דורותם וליושר מעשיהם שיחיו שנים רבות, וכשהיו מגיעים למאה או קרוב היו נזקקים לאשה והיו מולידים, והראשון היה דומה להם במעשיהם הטובים, לפיכך זכרם הכתוב ומספר ימיהם, ונח לפי שראה דורו רע לא היה רוצה לזקק לאשה שמא יוליד בנים שיהיו רעים כמו שהיה דורו רע ושקר, עד שהיה בן חמש מאות שנה ונזקק לאשה והוליד, אולי נאמר לו בנבואה, והוליד שלשה בנים שהיו טובים, אלא שחם לא היה שלם כאחיו. ולא הוליד נח בנות. ובב"ר (כ"ו) אמר הקב"ה, אם רשעים הם אין רצוני שיאבדו בני נח במים, ואם צדיקים הם לא אטריח עליו שיעשה תבות הרבה, וכבש הקב"ה מעיינו ולא הוליד עד שהיה בן חמש מאות שנה, ור' נחמיה אמר בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, אפי' יפת שהיה גדול לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה ואינו ראוי לעונשין. ויולד נח את שם את חם ואת יפת, דעת רז"ל (ב"ר כ"ו) כי יפת הוא הגדול, ולמדו זה ממה שאמר „ויהי שם בן מאה שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול“ ואם שם היה גדול הרי היה לו מאה אחר המבול, נחשוב, כי הילד נולד בשנה אחת וחמש מאות שנה לנח, מפני ימי העבור, כי כשהיה בן חמש מאות שנה נזקק לאשתו ונתעברה, והמבול היה בשנת שש מאות לנח. והנה היה שם בבא המבול בן מאה פחות שנה ואחר המבול היה בן מאה, ואיך אמר שנתים אחר המבול? אלא יפת היה הגדול,
וכן

הקב"ה ארורה האדמה וגו' אמר אדם עד מתי? א"ל עד שיולד אדם מהול, כיון שנולד נח מהול, מיד ידע למך ואמר זה ינחמנו, ודברי המדרש מונחים גם בזוהר נ"ח, אבל החכם אנ"ע כתב כי נביא היה,

וכן אמר „אחי יפת הגדול" (י' כ"א) ואף על פי שרז"ל אמרו כך יש לתמוה, איך כתב בכל מקום שזכר שלשתן שם חם ויפת דמשמע כי שם היה הגדול ויפת הקטן? ומה שאמר שנתים אחר המבול ר"ל אחר תחלת המבול, והיה שם אז בן מאה פחות שנה כמו שכתבנו, וכשעבר המבול היה בן מאה שנה, והיה שנה אחר המבול ותחלת השנה השנייה ומנה אותה על שנתים ולא מנה על מאה לפי שלא שלמה לה:

ו (א) ויהי כי החל האדם, מין האדם. ובנות ילדו להם, אין צורך לומר זה כי אי אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אלא היה הספור הזה על הבנות לפי שטעו אחריהם והן גרמו השחתת הארץ כמו שמספר והולך: (ב) ויראו בני אלהים, בני השופטים והגדולים ומנהיגי המדינות, כי הם נקראו אלהים, כמו „אלהים לא תקלל" (שמות כ"ב) והדומי' לו. וכן תרגום אונקלס בני רברביא, ודרש עזא ועזאל רחוק. *)ובב"ר (כ"ו) רבי שמעון בן יוחאי מקלל לכל מאן דקרא להו בני אלהים, תני ר"ש ב"י כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה; ועוד אמרו למה קורא אותם בני האלהים, ר"ח ור"ל תרויהון אמרין שהרבו ימים בלא צער ובלא יסורין; רב הונא בשם ר' יוסי אמר הרבו ימים כדי לעסוק על התקופות ועל החשבונות ועל המזלות, והוא הטעם שכתבנו למעלה באריכות שנות האנשים הנזכרים. את בנות האדם, בנות המון האדם החלושים שלא היה להן כח לעמוד כנגדם, וכאשר היו רואים בני הגדולים בנות העניים שהיו טובת ר"ל יפות תואר ומראה, היו עוסקים ולוקחים איזה שהם בוחרים מכל הנשים ואותן שישרו בעיניהם הן פנויות או נשואות לבעל, כי מי שהיה גדול מחבירו עושק את חברו ואין מציל מידם, ואדם נאמר על הפחותים והחלושים שאמר „גם בני אדם גם בני איש" (תהלים מ"ט) בני אדם, הפחותים, בני איש, הגדולים; ובספרי פירשו כן אם בני הדיינים היו אוחזים נשים מן השוקים ומענים אותם קל וחומר לשאר בני אדם; והחכם ר' אברהם בן עזרא פי' בני האלהים שהיו יודעים דעת עליון ובחרו להם מי שהיתה מערכת השמים כל אחת כמשלת לכל אחד והתולדות כתולדת על כן ילאו מהם גבורים, ויתכן שלקחו גם הנשים בחזקה. כי טובת הנה, אמר ר' יודין טבת כתיב, שהיו מטייבין ומקשטין אותה שהכניסה לחופה, והיה הגדול נכנס ובועלה תחלה, הה"ד כי טבת הנה, אלא הבתולות. ויקחו להם נשים, אלו נשואי אישים, מכל אשר בחרו, זה זכר ובהמה: (ג) ויאמר לא ידון רוחי באדם לעולם, אמר בלבו, או אמר לנח, ומלת לא ידון פרשה אחז"ל מן „יגרה מדון" (משלי י"ג) ר"ל לא יהיה רוחי העליוני שנפחתי באדם לא יהיה במריבת עוד לעולם עם הגוף, כי הגוף נמשך לתאות הבהמות וזה באשר הוא בשר ובתולדת הבשר שקועית וקבועות התאות, אאריך להם ק"כ שנה אם יחזרו בתשובה ואם לאו אכלה אותם מן העולם. ועוד פירשו בו מענין „וישב חרבו אל נדנה" (ד"ה כ"א כ"ז) שפרושו תער החרב, והיה מלת

ידון

*) הדרש הזה הוא בת"י בשם מדרש אבכיר והובא גם כן בזהר, ובפדר"א (כ"ג) בלי הזכרת שם המלאכים, ודברי המתרגם יב"ע מוכחלן ופקסן ומהלכין בגלוי בסרא" עולין בסגנון אחד עם דברי ר"א בפרקיו,

ידון באויה להדגש לחסרון הנו"ן אלא שבא בה הנח תמורת הדגש כמו שבא במלת "ויזד יעקב נזיד" ופירוש לא יהיה הרוח בתוך כדנו שהוא הגוף אלא אוציא אותה ממנו ואכלה הרוח והגוף, ובב"ר (פ' כ"ו) אמר ר' ישמעאל ב"ר יוסי אמר הקב"ה איני נותן רוחי בשעה שאני נותן מתן שכרן של צדיקים. ר' ינאי ור"ש ב"ל תרויהון אמרין אין גהינם לעתיד לבא אלא יום הוא שמלהט את הרשעים. ר"י ב"ר אילעי אמר לא יום ולא גיהנם אלא אש היא שתהיה יוצאת מגופן של רשעים ומלהטתן שנאמר (ישעיה ל"ג) "תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלכם" ועוד כתבנו דבר אחר בענין גהנם בפסוק "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אמר ר"י ב"ר אילעי לא ידון רוחי, אין הדורות (הרוחות) הללו נדונות לפני לעולם. ר' הונא בשם ר' אחא אמר לא ידון, בשעה שאני מחזיר הרוח לנדנה אין אני מחזיר רוחות אלו לנדניהם. ועוד אמרו (סנהדרין ק"ח) דור המבול אין חיין לעולם הבא, ואין נדונין שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם, לא רוח ולא דין. בשגם, השין פתוחה כמו "שקמתי דבורה" (שופטים ה') ופירוש כאשר גם הוא בשר, כלומר לזה לא ידון רוחי באדם לעולם, לפי שגם הוא בשר כמו הבהמות, שאע"פ שיש בו רוח עליונה, הנה גם הוא בשר והבשר מושך הרוח אל תאותיו לפיכך אאריך לאדם הזה ק"כ שנה אם ישוב, טוב, אקיים אותם בעולם, ואם לאו אכלה אותם מן העולם, זה פירושו. ימיו, הימים שאאריך לו, וטעם מאה ועשרים לא ידענו אלא כך היה רצון הבורא: (ד) הנפילים, הפסוק הזה טעמו דבוק למעלה שאמר מכל אשר בחרו, ואחר כן ספר מה שאמר הא-ל לא אאריך להם. הנפילים הם הענקים ויקראו נפילים ואם הם גבוהים מאד ממדת שאר בני אדם, והטעם שיפיל הרואה אותם מרוב תמהון ובהלה, וכן "ואולם הר נופל יבול" (איוב י"ד) אמר כי בימים ההם היו בארץ אנשים בעלי קומה יתרה מאוד, והסבה כמו שכתבנו באריכות ימי הנזכרים שהיו יחידים, כן היו הנפילים יחידים ביתרון מדת גופם, והם נקראים נפילים וענקים. וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם, פירושו וגם אחרי כן שרבו בני האלהים והיו בועלים בנות האדם אשר בחרו להם, כל שכן שהיו בארץ נפילים שהיו רואים אותם יפות מראה ובעלות קומה; והנפילי' היו מבני הגדולים וכאשר היו בועלים כמותן היו הנולדים מהן גם כן כמותם באיכות וכמות, והמה הגבורים אשר מעולם. כלומר שהם נזכרים בפי הדורות הבאים אחריהם שהיו אלה הגבורים מזמן קדמון, זהו אשר מעולם אנשי השם, שהית להם שם בפי הדורות הבאים אחריהם, ואחרי המבול ראו הנשארים כי רע בעיני ה' רדיפת התאות והנהגות הגופות להנאות להרבות התשגל ולהגדיל הגופות במדתן ובאריכות ימיהם אם היה זה בהנהגת תחיתם, והסרו התאות ואותן הנהגות עד שמעטו שנות בני אדם אחר המבול והיו הלוך וחסור, לפי ששב להם למנהג ולטבע הנהגות הראשונים ומעטו הימים ומעטו המדות הגופות עד שלא נשאר מהם גוף בזמן שבאו ישראל לארץ ולא נמצאו מהם אלא ילידי הענק בחברון, ואמרו (ילקוט יהושע רמז כ"ג) ולא היו אלא ארבעה, ובימי דוד ילידי הרפה בגת (ד"ה א' כ' ד') ועל עוג מלך הבשן נאמר (יהושע י"ב) "יהוא נשאר מיתר הרפאים" ואפשר שאותן שנמצאו כהנו בגופם מנהג הראשונים שלפני המבול, ואפשר שהאריכו ימים

כמו שארכו גופותם: (ה) וירא ה', כיון שהגיע הקץ שנתן להם מאה ועשרים שנה ראה כי לא הטיבו מעשיהם אבל הריעו אותם וכל יום היה קשה מחברו, זהו שאמר "רק רע כל היום". ופירוש וכל יצר, משני יצרים שיש בלבו של אדם אחד טוב ואחד רע, כלו היה לרע ולא היה טוב בהם. ונקראת תאות מחשבת הלב, יצר, לפי שהלב יוצר ופועל בלבו הענינים הן לטוב והן לרע להוציאם לידי מעשה. וטעם מה שהאריך האל להם ק"כ שנה אם ישובו, והוא היה יודע שלא ישובו, עשה כן כדי שילמד אדם ממדותיו ויאריך אפו לחוטא ולא ינקום ממנו מיד אע"פ שהיכולת בידו אולי יתחרט בו וישוב. והנה האל ברא עולמו להיות טוב או כולו או רובו, ואם כולו רע לא יוכל לעמיד כי לא יבחר האל כי אם בטוב; והנה ראה דור המבול כולו רע בזנות וחמס שמפסידין סדר העולם והיו מעשיהם כנגד מעשיו, ואמר להשחית את העולם השפל ולהשאיר ממנו הטוב שנמצא בו והיה שמץ מנהו כדי לקיימו לעתיד, והשאיר בו נח שמצא אותו טוב וכן בניו עם נשותיהן כדי לקיים זרע. ולמך אביו כבר מת חמש שנים לפני המבול, ומתושלח שלמו שנותיו בבא המבול ומת, כי חמש שנים חי אחר למך בנו, הנה לא נשאר צדיק בעולם אלא נח ובניו: (ו) וינחם ה', מה שאמר וינחם, דברה תורה בלשון בני אדם, כי על דרך האמת לא אדם הוא להנחם כי אין שנוי חפץ בו יתברך ויתעלה. ויתעצב אל לבו, זה גם כן דרך משל, כי אין לפניו על דרך האמת לא שמחה ולא עצבון ולא ישתנה ממדה למדה, והפך מויתעצב "ישמח ה' במעשיו" (תהלים ק"ד) והכל דרך משל כי כמו שהאדם שמח על הדבר הישר בעיניו, ויתעצב על הדבר רע בעיניו, כן היה הספור על האל יתברך והוא על דרך העברה, והשמחה והעצבון באדם בלב לפיכך אמר דרך משל על האל יתברך "אל לבו". ובב"ר (כ"ז) גוי אחד שאל את ר' יהושע בן קרחה, א"ל אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד, א"ל הן, א"ל והכתיב וינחם ויתעצב אל לבו? א"ל נולד לך בן זכר מימיך? א"ל הן, א"ל מה עשית, א"ל שמחתי ושימחתי את הכל, א"ל והלא היית יודע שסופו למות? א"ל בשעת חדוא חדוא ובשעת אבלא אבלא. א"ל כך מעשה לפני הקב"ה, דא"ר יהושע בן לוי ז' ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שהביא מבול לעולם שנאמר "ויהי לשבעת הימים ומי המבול היה" וגו', ומה טעם ויתעצב אל לבו ואין עציבה אלא אבילות כמה דאת אומר "כי נעצב המלך על בנו" (שמואל ב' י"ט ג'). ומה שאמר בארץ, כי ידוע הוא כי בארץ עשה את האדם, אלא ר"ל בארץ מעורב בתולדות הארץ נוטה אחר בנין גופו שהוא כולו ארצי ולא כן דמות אדם העליוני שהוא בצלם אלהים לפיכך לא נחם על נח ועל כיוצא בו: (ז) ויאמר ה', אמר בלבו או אמר אל נח. אמחה את האדם אשר בראתי את האדם ולא כל אדם שהרי נשאר נח ובניו. ובב"ר (כ"ח) למה במים? אמר ר' ברכיה כלום בראתי את האדם אלא מן העפר מי ממחה את העפר הלא המים. מאדם עד בהמה, ובכלל בהמה חיה, ורמש הם קטני החיים כמו שפירשנו. ולמה נמחו הבהמות והחיות והרמש והעופות? לפי שכולם נבראו בשביל האדם ואם אין אדם מה צורך להם, ועוד כיון שהיו המים על פני האדמה לא היו יכולים להנצל הבהמות והחיות והעופות אם לא על ידי מופת, ואין השגחת האל עליהם אלא על המין, והמין לא נמחה, שהרי צוה

לנח

לנח על קיומו. ואם תאמר למה היה המבול על פני כל הארץ, יהיה במקום מושב בני אדם? אם כן היו בני אדם נסים מפני המים למקום שלא היו בו המים, לפיכך כסה גם ההרים כדי שלא יעלו בני אדם על ההרים הרמים להנצל שם. ויש מרבותינו שאמרו (ב"ר כ"ח) כי גם החיות הבהמות והעופות קלקלו מין בשאינו מינו והאל ברא אותם כל אחד למינו והנה עשו כנגד מעשה האל, ומהם אמרו כטעם הראשון שכתבנו, אמר הקב"ה כלום בראתי בהמה וחיה אלא בשביל האדם, ואם אין אדם בהמה למה: (ח) ונח מצא חן בעיני ה', עשה מעשים טובים שבהם מצא חן בעיני ה', וכן נאמר במשה רבינו ע"ה (שמות ל"ג) "כי מצאת חן בעיני" ובב"ר (כ"ח) אמר ר' אבא בר כהנא, כי נחמתי כי עשיתים, ונח? אתמהא; אלא אפי' נח שנשתייר מהם לא היה כדי, אלא שמצא חן בעיני ה':

נח

(ט) אלה תולדת נח, תולדת פירושו מקורות שקורהו בדבר המבול ואחריו, וכן "אלה תולדת יעקב" כי הקורות הם תולדת הימים, וכן אמר "כי לא תדע מה ילד יום" (משלי כ"ז); נח שלשה בפסוק אחד, והיה מפסיק באחד? אמרו כי הוא דרך לאות לשון הקודש, וכן ישראל חמשה בפסוק אחד (במדבר ח'). צדיק, שהיו מעשיו בצדק הפך אנשי דורו שהיו אנשי חמס. תמים, שלם בלי שום דופי; ובדרש שנולד מהול (תנחומא). בדורתיו, באנשי דורו ובדורות הבאים אחר המבול, כי נח האריך ימים והרבה דורות השיג בחייו, כי אברהם אבינו היה בן חמשים ושמנה כשמת נח, והסימן אברהם אבינו היה בן נ"ח כאשר מת נח. ובב"ר (ותנחומא) בדורותיו, בשלשה דורות, בדור אנוש, בדור המבול ובדור הפלגה. את האלהים התהלך נח, צדק היה בו וכל דרכיו לשמו וזה היה כח גדול משכלו שהתגבר על טבעו, כי הוא היה בדור רשעים וחמסים ולא למד ממעשיהם, ולא התבודד בעבודת האל אלא הוא לבדו: (י) ויולד נח, וכבר הזכיר בניו שהוליד למעלה, אלא זכרם הנה אחר שאמר התהלך נח להורות, כי כמו שהתעסק בעבודת האל כן למד והרגיל את בניו שהוליד לסור מדרכי הרשעים ולעבוד את ה' ולדבקה בו, שאם לא היו כן לא היו נצולים מן המבול, ואע"פ שהוא היה צדיק, כמו שאמר בספר יחזקאל (י"ד י"ו) "והיו שלשת האנשים האלה בתוכה נח דניאל ואיוב" ואמר "אם בנים ואם בנות יצילו," והיה נח ניצל עם אשתו לבדה, והם היו משאירים זרע אחר המבול: (יא) ותשחת הארץ, אנשי הארץ, וכן (שמות א') "ותמלא הארץ" וכמוהו רבים. לפני האלהים, להודיע כי הוא משגיח בתחתונים דרך כלל ופעמים דרך פרט, והנה נשחת המין, זהו ותמלא, ורואה האל ואמר למחותו, כמו שאמר לפני האלהים: (יב) כי השחית, ופירוש כי השחית כל בשר, בני אדם, וכן "ויברך כל בשר" (תהלים קמ"ה) "יבוא כל בשר" (ישעיה ס"ו) ואם כדרז"ל גם שאר בעלי חיים בכלל כמו שכתבנו. את דרכו, דרך תולדתו, שהוא כמו שאמר "ודבק באשתו" כמו שפירשנו: (יג) ויאמר קץ כל בשר, הגיע קצם לכלותם מן העולם, או הקץ שנתתי להם כמו שכתבנו; והנה לא שבו אבל השחיתו מאד יותר. בא לפני,

פרשנוס

שהשחתה הגיע לפני, כמו „כי עלתה רעתם לפני" (יונה א') כלומר הקץ שהוא גמול מעשה הרע שבא לפני, הגיע, והנה טעם בא, לקץ ולמעשה הרע. כי מלאה הארץ חמס מפניהם, וטעם מפניהם דבק עם בא לפני, כלומר בא לפני מפני מעשה החמס שהגדילו לעשות. ואמרו רז"ל (ב"ר ל"א) בא וראה כמה גדול כח של חמס שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם אלא על חמס. משחיתם, כיון שהשחיתו את דרכם על הארץ שהפקדתים שיהיו שליטים עליה הנני משחיתם ממנה, את כמו מן, וכן „כצאתי את העיר" (שמות ט') הם יצאו את העיר (בראשית מ"ד) והדומים להם, או פירש עם הארץ, כי כיון ששטפה המים הרי היא נשחתה וחזרה לתהו ובהו; ורז"ל פירשו (ב"ר פ' ל"א), כי שלשה טפחים של עומק המחרישה נמחו ונטשטשו. (יד) עשה לך, לצרכך, שתנצל בה מפני המבול ושאר החיים עמך. גפר, הוא עץ קל על פני המים ותרגום אונקלוס קדרוס והוא ממיני ארזים. קנים, מדורים חלוקים כמו קני העופות, וכן עושים בני אדם ליונים קנים רבים חלוקים, וכן צוה האל לנח שיעשה הרבה מדורים מדורים שידור כל מין ומין בפני עצמו. וכפרת, מענין כפר והוא הזפת וכן בדרז"ל (שבת ע"ד) זפת כופרא. מבית ומחוץ, שאם יתפרקו מה שבחוץ מפני חוזק המים עומד מה שבפנים: (טו) וזה אשר תעשה אותה, המדה והתכונה שתעשה אותה זהו, וזה, לשון זכר אומר על השיעור, וצוהו לעשות את התיבה הרחב ששית האורך והקומה עשירית האורך, ובשיעור זה תעמוד על המים במישור ולא תהפך מצד אל צד. ובב"ר (פ' ל"א) למדה תורה דרך ארץ שאם יעשה אדם ספינה יעשה רחבה אחד מששה בארכה וגבהה אחד מעשרה: (טז) צהר, מגזרת צהרים, ר"ל שיעשה עליה חלון שיכנס ממנו האורה לאחר כלות הגשם וחסרון המים, כמו שאמר „ויפתח נח את חלון התיבה אשר עשה" ויש מרז"ל שאמרו כי אבן טובה היתה לו שהיתה מאירה כצהרים וזהו שאמר צהר תעשה, ולשון תעשה הוא כנגד זה הפירוש. ובאמת הכין נח שמן לנר בהכינו כל צרכיו וזה החלון היה למעלה. ואל אמה תכלנה, שהיתה משופעת ועולה עד שלא היה למעלה, באורך וברוחב, אלא אמה, כדי שיהיו הגשמים שיורדים על התיבה יורדים מהרה בלא עיכוב. ופתח התבה, שנכנסו בו ויצאו, וסתמו אותו הפתח אחר שנכנסו ופתחוהו כשיצאו. תחתים, היו"ד הכתובה היא יו"ד היחס ויו"ד הרבים נפלה מהמכתב כמו עברים נכרים, והדומים להם. ובב"ר (ל"א) תחתיים לזבלים, שניים לו ולבניו ולטהורים, והעליונים לטמאים, ויש מחלקים, תחתיים לטמאים, שניים לו ולבניו ולטהורים, והעליונים לזבלים; כיצד היה עושה, אלא כמין קטרקטין היה לו, והיה פותחן מן הצד. ואני וגו' המבול מים, חסר הסמך המבול מבול מים, כמו „הארון הברית" (יהושע ג') והדומים לו. ומבול עקרו מנבול, וכן „ונבלי שמים מי ישכיב" (איוב ל"ח ל"ז) שפירשו גשמי שמים, ועקר המלה ענין נפילה, כמו „כנובלת עליה" (ישעיה א') לפי שנופלים מן השמים ונשפכים לארץ, ומבול שם תאר לגשם, וגשם שם עצם, לפיכך יוכל לומר מבול על כל דבר שנופל מן השמים, כמו השלג והאש והברד אם ירד ברוב, לפיכך אמר מבול מים ולא אמר גשם מים. מתחת השמים,

ואם לא אמר כל אשר בארץ הייתי מבין אפילו הדגים, לפיכך פירש ואמר
כל אשר בארץ, ופי' ביבשה. כי לא נגזרה גזירה על הדגים שנית, כי אינם עם
בני אדם ביבשה, גם לא השחיתו את דרכם על דעת רז"ל: (יח) והקימותי
את בריתי אתך, ברית שאני כורת עמך שתנצל ממי המבול אתה וכל
אשר עמך, אקיימנו לך. ובאת אל התבה, שאמרתי לך שתנצלו בה ממי
המבול. אתה ובניך, מכאן רמזו רז"ל (ב"ר ל"א) שלא שמשו מטותיהם
נח ובניו בתבה, שהפרידם הכתוב בביאתם אל התבה, שאמר "אתה ובניך
ואשתך ונשי בניך" וכן היה ראוי לו שיחוש וידאג על השחתת העולם ולא
יתעסק בתאות הגוף אלא במאכל כדי להחיות: (יט) ומכל החי מכל בשר,
מאשר ביבשה. שנים מכל, ר"ל שיהיו זוגים ואחר כן פירש הזוגות, ואמר
זכר ונקבה יהיו, תביא אל התבה, אחר שיבאו מעצמם לפני התבה
תכניסם אתה אל התבה, והיאך יבואו מעצמם? שיעיר האל את רוחם
שיבאו אל התבה כמו שיבואו בכח הדמיון אל מקום המרעה שילכו לאכול
ואל מקום מים כשילכו לשתות. להחיות אתך, שתזמין להם מאכלם יום
ביום: (כ) מהעוף למינהו, מכל מיני העוף. וכן ומן הבהמה למינה,
ובכללה החיה כי חיה בכלל בהמה ובהמה בכלל חיה. יבאו, מעצמם יבואו
אליך לפני התיבה ואתה תכניסם. להחיות, פירשנוהו: (כא) ואתה
קח לך, כיון שיבאו אליך להחיותם צריך שתזמן מכל מאכל לצרכך ולצרכם,
והמאכל הוא הפירות והזרעים והעשבים, וגם החיות הטורפות יאכלו גם
כן כמו האחרים, ולא אכלו בשר כמו שלא אכלו בתחלת הבריאה, כמו
שכתבנו בפסוק "ויעש אלהים את חית הארץ למינה": (כב) ויעש נח,
עשה התבה ככל אשר צוה אתו אלהים, בארכה ברחבה ובקומתה, ובקנים,
ובמאכל שעשה לתוכה, כן עשה הכל כמו אשר צוה אלהים:

ז (א) ויאמר ה' לנח, אמר לו שיכנס לתבה קודם בא המבול. כי אתך
ראיתי צדיק לפני, וראוי לך שתמלט אתה וכל ביתך
מן המבול כדי ליישב את העולם: (ב) מכל הבהמה הטהורה תקח
לך, כמו שיבואו לפני התבה תכניסם עמך, וזה לא אמר לו מתחילה, אלא
שיביאם אל התיבה שנים שנים זכר ונקבה, ועתה אמר לו שיביא מן הטהורה
שבעה שבעה זוגות ומן הטמאה זוג אחד, והוא איש ואשתו או שנים זוגות.
והיאך ידע נח הטהורה ושאינה טהורה? אפשר שהאל אמר לו סימני
טהרה כדי שיעשה מהם קרבן בצאתו מן התיבה, או נאמר כיון שאמר לו
האל שבעה מן הטהורה ובאו אל התבה מעצמם, כמו שכתבנו, אותם שראה
נח שבאו שבעה שבעה ידע שהם טהורים, אבל לא יספיק זה הפירוש לעוף
שבאו שבעה שבעה בין טמאים ובין טהורים, ועל כל פנים צריך לנו לפרש
שהקב"ה מסר לנח סימני טהרה בין בבהמה בין בעוף, אלא אם כן נאמר
שלא באו שבעה אלא מהעוף הטהור כמו הבהמה הטהורה, ומה שאמר
"גם מעוף השמים שבעה שבעה" ר"ל שבעה הטהור, וסמך על מה שאמר
הטהורה, לפיכך אמר גם. ומה שאמר שבאו שבעה שבעה מן הטהורים ושנים
מן הטמאים לא לעשות קרבן בצאת נח מן התבה לבד, שאם כן די לו בפחות
משבעה, כי לא ראינו שהקריב נח אלא פעם אחת, ואם הקריב יותר יוכל
להקריב מן הנולדים מהם לשנה או לשנתים או יותר, אלא מה שרצה האל
להשאיר

להשאיר מן הטהורה שבעה כדי שיאכלו מהם נח ובניו הבאים אחריהם, שהרבה מיני הטהורים לפי שהיה רוצה להתיר לו בשר לאכול מה שלא התיר לאדם שלפניו. ואע"פ שלא מנע ממנו שום בשר מהטמאים כמו שאמר "כל בשר אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה" עד שמנעה מבני ישראל הקדושים, אעפ"כ לפי הטבע הטהורות טובות יותר למאכל בני אדם מהטמאות, וברוב לא יאכלו בני אדם בשאר האומות הטמאים אלא מפני הרעב, לפיכך היה צריך להשאיר בבהמות הטהורות יותר מן הטמאות כדי לאכול מהם ולחיות זרע, אע"פ שהכתוב לא אמר אלא לחיות זרע, לפי שהעיקר הוא לחיות כדי שימלאו הדורות הבאים אחר נח ובניו ספוקם מהם. ואין לשאול למה שבעה ולא ששה ולא שמונה או יותר, כי האל ראה בחכמתו כי שבעה צריך ויספיקו, ויותר לא תכילם התבה: ופירש איש ואשתו, זכר ונקבה ואמר איש ואשתו בדרך השאלה, וכאשר הזונות שוות באיכות אחת, אמר אשה אל אחותה, וכאשר אינם שוות באיכות אחת וראוים להזדוג זה את זה כמו זכר ונקבה, אמר איש ואשתו. ומה שאמר ומן הבהמה אשר לא טהרה היא ולא אמר טמאה? כן הוא הדרך במקומות רבים, וכן "אשר לא יהיה טהור" (דברים כ"ג) "כי לא טהור הוא (שמואל א' כ') אשר לא טוב עשה (יחזקאל י"ח) לא טובה השמועה (שמואל א' ב' כ"ד) ולהכרית גוים לא מעט (ישעיה י') והדומים להם, פעם ידבר במקיים ופעם במכחיש והכל אחד. ורז"ל (ב"ר ל"א, פסחים ג') למדו מזה שלא יוציא אדם דבר מגונה מפיו, ואמרו לעולם יספר אדם בלשון כבוד: (ג) גם מעוף, פירשנוהו בפסוק שלפניו. ופירוש על פני כל הארץ, כמו שפרשנו בפסוק "ויעש אלהים את חית הארץ" כי מקומותיהם חלוקים על פני כל הארץ: (ד) כי לימים עוד שבעה, לומר שיכנס לתיבה שבעה ימים קודם שיבא המבול, להכין מושב הבהמות והחיות כל מין ומין בקנו, ולהכניס המאכל כל מין ומין בעוד שהתבה פתוחה. ובדרז"ל (ב"ר ל"ב) כי מתושלח מת באותו הזמן והאריך האל שבעת ימים כדי שיתעסקו באבלו של מתושלח באלה שבעת ימים לפי שהיה צדיק וראוי לכבדו, והיה מנהג ההספד שבעת ימים. ואמת כי ימי מתושלח שלמו בבא המבול, כמו שכתבנו. אנכי ממטיר, ולא זכר נבקע התהום, כי ידוע הוא ברבות המטר יבקעו המעיינות שהיו נסתרות תחת הארץ טרם בא המטר, כי ברבוי הגשם ילחלח הארץ שהיא יבשה וקבוצה ועומדת בפני מעיינות התהום, וכשיבא הגשם עליה ילחלח הארץ ויפריד חלקיה שהיו קבוצים ומי המעיינות הנסתרים שהיו נכבשים תחת הארץ היבשה, יבצבץ בהתלחלחה והתפרדה ויפשטו על פני הארץ כמו שהיה בתחלת הבריאה. ולא היה זה הפך הטבע, שעלו המים אשר בטבעם שירדו ולא יעלו, כי בשובם למה שהיו בתחלת הבריאה שהיו על פני הארץ ישובו לטבעם, כי בטבעם המים מעל לארץ כי הם קלים מהארץ, וכאשר נסתרו תחת הארץ היה הפך הטבע ברצון הבורא שהופך הטבעים בעת שירצה. ואע"פ כי בשובם לטבעם יעלו שהרי היו תחת הארץ, אעפ"כ בהתמוללת הארץ מפני הגשם תרד ותתערב במים והנה המים מעל הארץ מאליהם ויתפשטו, והמים התחתונים דוחקים את העליונים ויגברו המים על הארץ. היקום, הוא כלל לכל אשר על פני האדמה מבעלי חיים, ושרשו קם והיו"ד

נוקפת כיו"ד "וריבה ה' את יריבי" (תהלים ל"ה). ובאמרו כל היקום, ר"ל אשר בישבת שנשארו על פני האדמה לא הדגים ולא אשר בתבה: (ה) ויעש נח, שנכנס בתבה הוא וביתו, והכניס עמו הבהמה החיה הרמש והעוף, כמו שאמר ויבוא נח וגו': (ו) ונח בן שש מאות שנה, ספר בו כמה שנים היה כשבא אל התבה מפני המבול שהיה; וי"ו והמבול במקום כאשר, כמו "אם לא ישבעו וילינו" (תהלים נ"ט) ושפתי רננות יהלל פי (שם ס"ג) ור"ל נח היה בן שש מאות שנה כאשר היה המבול על הארץ. והמבול היה, מבול מים, והמבול שזכר עומד במקום שנים: (ז) ויבוא נח וגו', שבעה ימים נכנס קודם בא המבול זהו מפני מי המבול ונכנס קודם שיבאו. ולא ידענו טעם לדברי האומר בדרש (ב"ר ל"ב) שאף נח היה מקטני אמנה, שהרי הכתוב מעיד עליו שהיה צדיק תמים ועשה ככל אשר צוהו ה': (ח) מן הבהמה, מבואר הוא: (ט) שנים שנים, זוגות, והזוגות הם זכר ונקבה. באו אל נח, הם באו מעצמם אל נח אל התיבה והוא הכניסם כאשר צוהו עליהם: (י) ויהי לשבעת הימים, לסוף שבעה שנתן לו האל זמן "כי לימים עוד שבעה": (יא) בשנת וגו', וכבר זכר למעלה ואמר ונח בן שש מאות שנה? אלא לא זכר החדש וכונה בחדש, ובזה הפסוק זכר בחדש השני, ודבר זה מחלוקת בדרז"ל (ר"ה י"א) רבי אליעזר אומר בתשרי נברא העולם, בחדש השני זה מרחשון; ר' יהושע אומר בניסן נברא העולם, בחדש השני זה אייר. ויונתן הכריע כדברי ר' אליעזר שתרגם בירח האתנים (מלכים א' ח') בירחא דעתיקיא קרו ליה ירחא קדמאה, וכען הוא ירחא שביעאה. ונראה שהקדמונים, מבריאת העולם עד הנה, היו קוראים חדש תשרי חדש ראשון בשנה כי בו נברא העולם, ומשיצאו ישראל ממצרי' נקרא לישראל ניסן חדש הראשון ותשרי חדש השביעי, כי כן כתוב "החדש הזה לכם ראש חדשים" (שמות י"ב) אחר שאמר לכם נראה כי לשאר האומות לא היה ניסן ראש החדשים. נבקעו, החלו להבקע ולצאת כי תחלה ירדו גשמים לרוב בו ביום, ואחר שהחלו לרדת החלה הארץ להתלחלח ולהבקע המעיינות בו ביום, ויום יום היה מוסיף הלחלוח בארץ, ויצאת המים על פני הארץ, עד שלמו ימי הגשם נבקעו כל המעיינות והמים מתגברים לצאת יום יום עד חמשים ומאת יום. תהום רבה, לשון נקבה, וכן "תהום רוממתהו" (יחזקאל ל"א) ויש לשון זכר "תהום אל תהום קורא" (תהלים מ"ב). וארבת השמים נפתחו, וי"ו וארבת, פירושו אחר, כלומר אחר שארבת השמים נפתחו המעיינות כמו שכתבנו למעלה בפסוק "כי לימים"; וכמו וי"ו זה הוא וי"ו מן "אתה קצפת ונחטא" (ישעיה ס"ד) אחר שחטאנו קצפת עלינו "ויהוא נרדם ויעף" (שופטים ד' כ"א) "וירד מעשות העולה" (ויקרא ט' כ"ב) "וגבר ימות ויחלש" (איוב י"ד) כאשר כתבנו בספר הדקדוק מספר המכלול בשמוש האותיות. ולרוב הגשמים אמר ארובות כאילו נפתחו השמים ארובות ארובות וכן אמר (מלכים ב' ז') הנה ה' עשה ארובות בשמים היהיה הדבר הזה: (יב) ויהי הגשם, כמו שאמר האל כן היה ארבעים יום וארבעים לילה: (יג) בעצם היום הזה, בשבעה עשר לחדש שזכר בו ביום נכנס אל התבה; והנה אמר למעלה כי בתחלת שבעה נכנס ואיך אמר עתה כי בסוף שבעה נכנס שהוא י"ז במרחשון? והנראה מזה כי הוא נכנס

בתחלת

בתחלת שבעה כמו שלוהו האל עם כל באי התבה, והחל לתקן מושבו ומושב הבאים עמו, ואלה שבעת הימים היו יוצאים ובאים האדם והבהמה והעוף והיו רועים ביבשה סמוך לתיבה והיו בין כך ובין כך מתרותים למזיד העולם כי די להם שיסגרו בתיבה הימים שיצטרכו מפני מי המבול, וביום השביעי שהיה י"ז במרחשון נכנס קודם בא הגשם וכיון שנכנסו כולם וסגר נח פתח התיבה והחלון שעשה למעלה באו מי המבול בו ביום: (יד) המה, כל צפור כל כנף, וכל העוף שאמר כלל לכל חי שיעוף, ופירש עוד ואמר כל צפור, והוא כלל לכל העיפות גדולים טהורים וטמאים, ופירש עוד ואמר כל כנף, אפילו העופות הקטנים, כמו מיני הארבה והצרעה והזבוב והדומה להם, ופי' כל כנף כל בעל כנף או הוא שם תאר: (טו) ויבאו, שנים שנים, זוגות, כמו שבאו בביאה ראשונה כן באו בביאה שנייה לא נפקד אחד מהם ולא הלך לו אל המדבר ולא התערב עמהם אחר, וכאשר צוה אותו אלהים להעמיד כל מין ומין בקנו, ויסגר ה' בעדו, הגין בעדו שלא נפתח בתיבה אפילו נקב אחד בחוזק הגשמים הרבים שהיו ארבעים יום: (יז) ויהי המבול ארבעים יום, יום ולילה כמו שזכר, ובכלל יום הלילה, כמו ויהי ערב ויהי בקר יום אחד והדומים לו. וירבו המים, וכאשר רבו המים שהיו ארבעים יום ומי המעיינות שנבקעו גם כן היה בהם כח לשאת את התבה שתהיה צפה על פני המים, כי עד שלא גברו המים היתה כבדה ולא היתה יכולה לרום מעל הארץ עד שרבו ונשאו התבה וצפה על פני המים: (יח) ויגברו המים, זה הפסוק בא להוסיף ריבוי המים, כי ויגברו יותר מן וירבו, ואמר אחר וירבו ויגברו להודיע כי התגברות היתה ברבוי לא בחזק בלבד, ומתחלה נשא אותה המים מעל הארץ כשגברו המים יותר הוליכו אותה הנה והנה: (יט) והמים גברו, גם זה בא להוסיף יותר לפיכך אמר מאד מאד. ויש הנה שני רבויים, כי מתחלה אמר וירבו ואמר מאד עם וירבו, ובפסוק הזה אמר מאד עם גברו והתגבורת יותר מן הרבוי, ועוד אמר מאד מאד, להוסיף יותר התוספת שכוסו כל ההרים הגבוהים: (כ) חמש עשרה, פירש כמה גבהו המים על ההרים, ואמר עוד ויכוסו ההרים ר"ל אפילו הגבוהים שבהם כמו חמש עשרה אמה ולמעלה: (כא) ויגוע וגו' וכל האדם, אמר וכל האדם באחרונה, כלומר אפילו אדם שיש לו דעת ותחבולה להשמר מהרע, והיה להם להעלות על ההרים הגבוהים לא הועילה להם תחבולותם, כי חמש עשרה אמה מעל ההרים גברו המים, ואמר וכל שאפילו הנפילים שנשגבו בהרים הגבוהים כסו המים וטבעו בהם, והגויעה היא מיתה מהרה בלא שום אריכות וכן הוא הטובע במים: (כב) כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, שניהם סמוכים נשמת ורוח, כאילו אמר נשמת חיים ורוח חיים, וכן סמוך על סמוך "מבחר וטוב לבנון" (יחזקאל ל"א) "ואת מספר מפקד העם" (שמואל ב' כ"ד) "נהרי נחלי דבש וחמאה" (איוב כ') והדומים להם. ואמר נשמת חיים על האדם ורוח חיים על שאר בעלי חיים, כי לא אמר נשמה אלא על האדם. בחרבה, אבל דגים שבים לא מתו, כי במים הוא גדולם, ועוד כי אינם עם האדם ביבשה שימותו בעבורו. ומה שאמר בחורבן הארץ (הושע ד' ג') "וגם דגי הים יאספו" ועוד אמר "אסף עוף השמים ודגי

הים

הים" (לפניה א') שם נאמר דרך גוזמא, או אפילו היה הדבר כמשמעו, שם מדבר בארץ פרטית ואם מתו הדגים שבאותו הים הכוונה לאותה הארץ לא מתו במינים אחרים ולא אבד המין ההוא, אבל במבול שהיה חורבן כל הארץ אם היו מתים כל הדגים שהיו בכל הימים הנה אבד המין ההוא מן העולם ולא רצה האל יתברך להשחית כל העולם ולהחזירו לתהו ובהו, ולא לברוא עולם חדש שהרי השאיר מכל מין ומין ואמר להחיותם עם נח בתבה, והדגים לא היה להם דרך להחיותם ולהשאיר מהם עם נח בתבה כי לא יחיו כי אם במים. וימח, מבנין הקל מן מחה בשקל "וישע ה'" (בראשית ד') מן שעה והוא פועל יוצא; ופירש כי האל מחה במי המבול את כל היקום: (כג) וימחו מן הארץ, אמר וימחו אחר שאמר וימח, בעבור האדם, ר"ל שנמחו מכל וכל שלא נשאר בהם שום זכר ושום בנין שבנו שיאמר אחר המבול זה הבנין בנה פלוני אשר מת במבול כי הכל נמחה במי המבול לא נשאר אלא נח ואשר אתו. ורז"ל דרשו (סנהדרין ד' ק"ח) וימח בעולם הזה וימחו מן הארץ לעולם הבא: (כד) ויגברו, ספר כמה היה תגבורת המים, והיו ק"ן יום. וכל זה ידע משה רבינו ע"ה ברוח הקדש הדברים הכפולים, לא שידע נח כמה ימים גברו המים ומסר לדורות הבאים; אע"פ שידע סך הארבעים ששלמו ימי הגשם (אע"פ) שהאמין באל שאמר לו "אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה" והוא הרגיש יום ששלמו ימי הגשם כי בנפלם על התבה, באמת היה מרגיש בהם; אלא שיש לנו לשאול איך ידע מספר הימים והנה לא היה לא יום ולא לילה, ואפילו היה, הוא לא ראה ולא ידע בתוך התבה כי כולה היתה סגורה ואיך ידע ארבעים יום לחסרון המים ושבעת ימים שלשה פעמים כששלח העורב והיונה? ויש לנו לומר כי נח היה חכם בעניני התכונה והשעור והכין לו הכלים לשעות היום והלילה כמו שעושים בעלי המלאכה ההיא ויודעים בהם שעות היום והלילה ואפי' לא יראו שמש וכוכב. ובאמת נרות דולקות היו לו בתוך התבה דולקות יום ולילה ולאורן היה עושה מה שצריך לעשות ולהאכיל החיות והבהמות והעופות. ואלה חמשים ומאת יום היו אחר הארבעים והנה שלמו הארבעים בכ"ט בכסליו כי מי"ז מרחשון עד כ"ט בכסליו ארבעים יום, וק"ן יום שלמו באחד בסיון, כי מכ"ט בכסליו עד א' בסיון מאה וחמשים יום שהם חמשה חדשים לחדשי החמה כל חדש משלשים יום (עיין ר"ה י"א ע"ב):

ח (א) ויזכור, אין שכחה ואין זכרון לפניו יתברך, כי לשון זכרון הוא אחר השכחה, אלא דברה תורה בלשון בני אדם להבין השומעים, וכן "וזכרתי להם ברית ראשונים" (ויקרא כ"ו) "וזכרתי את בריתי יעקב (שם) והדומים להם. וראה כי די להם סבול הצער הגדול בתבה, וראה שלא יצריך להם עוד תגבורת המים אלא יחסרו מכאן ואילך כמו שגברו. ויעבר אלהים רוח על הארץ, ר"ל על המים שעל פני הארץ העביר רוח, ועמד הרוח בפני המים ולא יכלו להתגבר למעלה ונחו המים מלהתגבר ולעלות וכן (אסתר ז') "וחמת המלך שככה" נחה, הפך "אם תעלה חמת המלך" (שמואל ב' י"א) וכאשר היא נחה היא כיורדת, וככה המים כאשר נחו ירדו בטבעם, וזהו וישכו המים: (ב) ויסכרו, נסגרו מלהתגבר ולעלות, והארץ שבה לתחיה מפני הרוח ועומדה בפני המים המתגברים

אבל

אבל לא נשארו מכל וכל שהרי שבו המים אל התהום שיצאו ממנו באותם הדרכים שיצאו וכמנין הימים שיצאו. ואע"פ שביציאתם מלאו יותר פתחים, כי התמוטטה הארץ ועתה החלה להתקבץ ולישב מעט מעט ומפני הרוח שהעביר האל על הארץ ומעטו פתחיה והיה להם להאריך ימי שובם מימי צאתם? אעפ"כ הטבע עזרם, כי בשובם ירדו. וארבות השמים, וכבר נסגרו בסוף ארבעים. והנה פסקו המים בין מלמעלה בין מלמטה. ויכלא הגשם, שאפי' גשם מועט לא ירד. ויסכרו בכ"ף כמו בגימ"ל, וכן „כי יסכר פי דוברי שקר (תהלים כ"ג): (ג) וישבו המים הלוך ושוב, מעט מעט, עד שחסרו לסוף ק"ן יום כנגד התגברותם שהיה ק"ן יום, ומ' יום שהיה הגשם הרי ש"מ וכ"א יום של שליחות העורב והיונה הרי שס"א יום, הרי שנים עשר חדש שהיה נח בתבה. ותחלת חסרונם באחד בסיון כי בו שלם התגברות וכיון שנחו החלו לחסור: (ד) ותנח התבה בחדש השביעי, הוא סיון שהוא שביעי לירידת גשמים שהיה בכסליו. ואע"פ שהחלו במרחשון, מכ"מ בכסליו שבו ירדו ובו פסקו, ונחה התבה בי"ז בו על הרי אררט, אולי הם ההרים הגבוהים או היתה התבה אז באותו הגבול, ואעפ"כ מההרים הגבוהים הם, ואפשר שהיו גבוהים מהם ועל כל פנים יש שפלים מהם שהרי לא נראו כולם עד החדש העשירי: (ה) והמים היו הלוך וחסור, היו חוסרים הלוך וחסור, וכן „והחיות רצוא ושוב" (יחזקאל א'). עד החדש העשירי, לא אמר שבחדש העשירי חסרו כולם שלא חסרו כולם עד שנראת הארץ ובחדש העשירי לא נראו אלא ראשי ההרים, אלא פירושו היו הלוך וחסור עד שבעשירי נראו ראשי ההרים ומכאן ואילך גם כן היו הלוך וחסור עד שנראתה הארץ. וראשי ההרים הם גבעות ההרים שהוא המקום הגבוה שבהרים. והחדש העשירי הוא אב שהוא עשירי למרחשון שבו החלו הגשמים לרדת: (ו) ויהי מקץ ארבעים יום, משהתחילו לחסור המים. והנכון בעיני כי פירושו משנחה התבה על הרי אררט כי היאך ידע נח כשהחלו המים לחסור אבל כשנחה על הרי אררט ידע, שהרגיש שהתבה נחה על דבר קשה והמתין עוד ארבעים יום למען יחסרו עוד המים וישלח אחד מן העופות לראות אם ימצא אילן מגולה עדיין. את חלון התבה אשר עשה, הוא הצוהר שאמר צהר תעשה לתבה, ושלח משם את העורב. יש לשאול אם נח ידע יום שפסקו הגשמים כמו שכתבנו למה לא פתח את חלון התבה מיד אחר שאין גשם יורד? ויש לפרש כי עדיין פחד נח כי בהתרומם גלי המים ושאונם יגיעו המים למעלה ויכנסו בתבה דרך החלון לפיכך לא פתחה עד שנחה התבה על ההרים והמתין עוד ארבעים יום, ואז ידע כי חסרו המים מלהתרומם ולא פחד שיכנסו בתבה, ופתח החלון לראות ולשלח העורב: (ז) וישלח את העורב, אמר העורב אוכל בשר וימצא נבלות האדם והבהמה ואם יחסרו כל כך המים שימצא נבלות שהם מושלכים בארץ יביא בפיו שום בשר ונדע כי חסרו המים, ושלחו ולא הביא דבר בפיו, ורואהו יצא יוצא ושוב, ולא הכיר ממנו דבר כי היה נכנס בקנו, ויוצא לראות אם ימצא מקום לשכנו ושב אל קנו וזה עשה עד יבשת המים. ואמרו בדרש (סנהדרין ק"ח) על דרך המליצה שלא הלך מחשד, ובראות נח כי לא ימצא העורב דבר שלח את היונה כי היונה יש בה כח הדמיון להשיב שולחה

דבר אחר שמוליכין אותה באותה הדרך פעם או שתים, גם יש בה טבע תשובה, לשוב אל קנה, וכן מנהג המלכים לגדלה בביתם ולשלחה במקומות הרחוקים וקושרין כתב בכנפיה והיא שבה אל שולחה בכתב התשובה שקושר אותה בכנפיה גם מי שנשתלחה להם, ולכך פרשו הגאונים מה שנאמר בתלמוד (שבת מ"ט) מה יונה כנפיה מגינות עליה כלומר שאין שוחטין אותה, כי בעבור שליחותם מגדלים ומחיים אותה והיא שבה אל שולחה וזה תעשה כל הפעמים ששולחים אותה: ושלח נח אותה כי ידע שתביא לו שום דבר לסימן אם תמצא עלה או גרגיר, וזה ותשב אליו אל התבה, ולא אמר אליו, ואמר אל התבה, אליו להשיב שולחה דבר כי לא מצא שום דבר שתביא בפיה לסימן, ואמר אל התבה שנחה על גבי התבה כי לא רצתה לכנוס לפי שלא היתה מביאה שום דבר לסימן ולא נכנסה תוך התבה כמו העורב, וכיון שראה נח כן שלח ידו בעד החלון ולקחה והביאה אליו. וזמן שליחות העורב ושליחות היונה בפעם הראשונה היו שבעת ימים, ודע זה, לפי שאמר (י) ויחל עוד שבעת ימים אחרים, כיון שאמר אחרים ידענו שהראשונים גם כן היו שבעה. ויחל, שרשו חול, מבנין הפעיל וכן משרשו ומבנינו "ויחילו עד בוש" (שופטים ג׳): (יא) ותבא לעת ערב, בו ביום שבה אליו לעת ערב. טרף, כולי קטוף, והוא תאר במקום פעול כמו טרוף, כלומר שטרפה אותו היונה מאילן הזית בפיה להביאו אל נח, ולפיכך אמר לשון טרף כי הכיר בו נח כי טרפתו ושברתו מהזית לא שמצאתו על פני המים. כי קלו המים, מעטו, כי הדבר המועט הוא קל מהמרובה והמרובה יקראו כבד, כמו "יכבדו בניו" (איוב י"ד) "ומקנה כבד" (שמות י"ב) בחיל כבד (מלכים ב׳ י"ח) והדומים להם, ולמה הביאה זית? אולי מצאו ראשון למקום התבה, או לפי שהזית נמצא בעליו כל השנה. ובדרש (ב"ר ל"ג) אמרה יונה יהיו מזונתי מרורות כזית ומסורות ביד האל ולא מתוקים כדבש ומסורים ביד בשר ודם: (יב) וייחל עוד, מבנין נפעל שרשו יחל ואלו היה מבנין התפעל היה היו"ד שהיא פ"א הפעל פתוחה והיא קמוצה. ולא יספה שוב אליו עוד, אז ידע נח כי חרבו פני האדמה והיונה מצאה מנוח בארץ ובעלים הרבה לפיכך לא שבה אליו, וזה היה באחת ושש מאות שנה לנח כמו שאמר (יג) בראשון באחד לחדש, והנה נכנסה שנה אחת ושש מאות לנח כיון שנכנס תשרי שהוא ראשון, כי שנת שש מאות שלמה לו בשלשים באלול ובאחד בתשרי נכנס בשנת אחת ושש מאות, ובשבעה עשר יום לחדש השני שלמה לו שנה שהיה בתבה. ואע"פ שחרבו פני האדמה היתה טיט עדיין, כי הפנים חרבו ותחתיהם טיט ואינה ראויה ללכת עליה לפיכך לא נותן האל לנאת כי ידע שהאל יצוהו לצאת כמו שצוהו לכנס: (יד) ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש, הוא מרחשון. וארז"ל (שם) אלו עשרה ימים שיתירה שנת החמה על שנת הלבנה: (טז) צא מן התבה אתה ואשתך, חבר הנשים עם הזכרים להתירם בתשמיש המטה, כמו שאמרו רז"ל וכמו שכתבנו למעלה: (יז) כל החיה, כלל ואחר כך פרט, ופירש כל החיה כל נפש החיה כמו שפירשנו מכל בשר, וכן אומר למטה ואת כל נפש החיה אשר אתכם, וכן אמר בעוף: וכולם אמר בבי"ת לפי שדבר על הנפש ובבהמה וחית השדה בכללם.

הוצא

הוצא, כתיב בוי"ו בחלוף היו"ד פ"א הפעל בוי"ו כקבלת כמנהג ברוב, וקרי ביו"ד כראוי כמשפט, וכן "הושר לפני דרכך" (תהלים ה') יישירו נגדך (משלי ד') הוצא אותם אתך כמו שהכנסתם אתך. ושרצו בארץ, כמו בתחילת הבריאה, ואמר לשון שריצה שהוא רבוי התולדה מה שלא אמר כן בתחילת הבריאה אלא בדגים לפי שהם רבים מחיות היבשה, ואמר פה ושרצו ופרו ורבו, לפי שהם מעטים היוצאים מן התבה אמר האל שישרצו ויפרו וירבו לרוב, וכבר פירשנו כל אלה הלשונות במקומותם. ובב"ר (ל"ד) ושרצו בארץ ולא בתבה, כלומר שלא שמשו בתבה: (יח) ויצא נח, מה שהפרידם בספור יציאתם הזכרים מהנקבות, אפשר שהנקבות יראו לצאת עד שיצאו תחלה הזכרים כי עדיין פחד המבול עליהם והן רכות לבב יותר מהזכרים: (יט) כל החיה, כמו שפירשנו כל נפש החיה ואחר כך פרט כל הרמש וכל העוף, ואמר אחר כן כל רומש על הארץ, כלל בו הבהמה והחיה. למשפחותיהם, למיניהם, ר"ל כל מין ומין בפני עצמו: (כ) ויבן נח, באותו מקום שיצאו בו. או אפשר שיצא בהרי אררט מקום שנחה התבה, ואפשר שנשתרבבה התבה מעל הרי אררט אל מקום שתחת ההרים והלכה על פני המים למקום אחר, או אפי' יצא שם נח, ביבוש הארץ הלך לו למקום אחר לשבת שם ובנה שם מזבח. ובדרש (ב"ר ל"ד) כי על מזבח הגדול שבירושלים אמר ושם הקריב אדם הראשון קרבנו שנאמר "ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס" (תהלים ס"ט). ויקח מכל הבהמה הטהורה, וחיה טהורה בכלל, כי מכל הטהורים הקריב, וזה בטעם הודאה לאל שהצילם שלא מתו במבול, אבל הטמאה איננה ראויה לקרבן כי אף למאכל אדם איננה ראויה אלא מתוך הדחק כמו שפרשנו כל שכן לקרבן האל. ויעל עלת במזבח, ויש מחלוקת בדרז"ל (זבחים קט"ז) אם הקריב עולות לבד או גם שלמים עם העולות: (כ"א) וירח ה', דברה תורה כלשון בני אדם ודרך משל הוא כמו שאמר (תהלים נ') "האוכל בשר אבירים" ור"ל שקבלת ברצון ונרצה לו, וטעם הקבלה שהוריד אש מן השמים ואכלה להודיעו כי רצה בבריאת הנותרים מן המבול ושמח בהם, כמו שנאמר (תהלים ק"ד) "ישמח ה' במעשיו" הפך מה שאמר בדור המבול ויתעצב אל לבו, כי ידע כי לא יהיה בעולם עוד כמו אותו הדור. הניחח, שם בשקל כילוץ, וטעמו שהניח כעס האל בעולם. ויאמר ה' אל לבו, ראה בשכלו שלא ישחית עוד את האדמה כי לא יהיה עוד רעים רבים, ויוסרו מדור המבול שיהיה קבלה בידם דור אחר דור ולא יהיו עוד רבים רעים ולא ישחית הכלל בעבור הפרט, ואם יהיה הפרט רע כולו, ישחיתם כמו שעשה בסדום. בעבור האדם, כי יקומו הרעים בבני אדם ותעמוד האדמה לטובים ואם תשחת קצת האדמה עם הרעים כמו ארץ סדום שנשחתה עם אנשיה, אין בה השחתת אדמה אם מעט מן האדמה תשחת כמו ערי הככר, ויחשבו כמו מקומות הנשקעים הם ואנשיהם. כי יצר לב האדם רע מנעוריו, קראו יצר לפי שנוצר עמו, ואמר מנעוריו, כי יצר הרע הוא באדם קודם יצר הטוב, כי אין בו יצר טוב בפועל עד שיגדל ויקנהו מעט מעט כמו שאמר "ואיש נבוב ילבב ועיר פרא אדם יולד" (איוב י"א) פירש עַיִר פרא, הוא האדם שנולד והוא נבוב בלא לב כלומר בלא שכל ואח"כ ילבב כלומר קונה לב מעט

מעט

מעט, וכיון שיצר האדם רע, כי כן ראיתי בחכמתי לברא אותו, כי כן צריך לפי טבע המציאות הוא חוטא ברוב אם לא אחד מני אלף, לפיכך לא אוסיף עוד להכות את כל חי בעבורו כאשר עשיתי. ובדרז"ל (נדה ל') שאל אנטונינוס את רבי יצר הרע מאמתי ניתן באדם משעת יצירה או משעת יציאה? א"ל משעת יצירה, אמר לו לאו שאם כן היה בועט במעי אמו ויוצא, אלא משעת יציאה. א"ר דבר זה למדני אנטונינוס ומקרא מסייעהו שנאמר "לפתח חטאת רובץ" ואומר "כי יצר לב האדם רע מנעוריו". אמר ר' יודן מנעריו כתיב משעה שהוא ננער לעולם. ובפסוק זה לא אוסיף ב' פעמים, וסמכו רז"ל (שבועות ל"ו) כי לאו לאו שבועה שהרי כתיב (ישעי' נ"ד) אשר נשבעתי מעבר מי נח: (כב) עד כל ימי הארץ, כתב החכם ר' אברהם, באמרו כל ימי הארץ לראות כי יש לה קץ קצוב. זרע וקציר, חלק השנה לשני חלקים זרע וקציר ואחר כן לארבע תקופות, קר וחם, קיץ וחורף. ואמר יום ולילה, כי בארבע התקופות יחלקו היום והלילה בשעורם בתוספת היום וחסרונו ובתוספת הלילה וחסרונה, ובהשוואתם הכל לפי התקופות הארבעה, ובכלם בין היום ובין הלילה עשרים וארבע שעות והחסרון והתוספת לפי שינוי המקומות והתקופות. ואמר לא ישבתו מלמד ששבתו בשנת המבול, ואמת כי זרע וקציר שבת וכן קר וחם וקיץ וחרף שבתו למקבלים וכן יום ולילה, כי לא הבדילו בין יום ולילה בתבה, ואפשר כי בארבעים יום וארבעים לילה שהיה הגשם לא היו השמש והירח והכוכבים מאירים, כי היו מעננים כל אותם הימים. ובדרז"ל (ב"ר ל"ד) אמר ר' יוחנן לא שמשו מזלות כל שנים עשר חדש, א"ל ר' יונתן שמשו, אלא שלא היה רשומן ניכר. רבי אליעזר ור' יהושע, ר"א אומר לא ישבתו, לא שבתו, ר' יהושע אומר לא ישבתו מכאן ששבתו. ועוד בדבריהם ז"ל (שם) ר' שמעון בן אלעזר אמר משום ר' מאיר וכן היה ר' דוסא אומר כדבריו, חצי תשרי ומרחשון וחצי כסליו זרע, חצי כסליו טבת וחצי שבט חרף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קור, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חום; ר' יהודה היה מונה מתשרי ור' שמעון היה מונה ממרחשון:

ט (א) ויברך אלהים, אע"פ שכבר היו ברוכים בתחילת הבריאה, עתה היה להם כתחלת הבריאה כי נתחדש העולם אחר שהיה תהו ובהו שהרי נתכסתה הארץ במים. והברכה מה שאמר להם פרו ורבו ומוראכם וחתכם. ויאמר להם, לבניו על ידי נח, או גם בניו היו נביאים: (ב) ומוראכם, כמו שאמר בברכה ראשונה וכבשה ורדו; וחתכם, פרשו פחד, והאחד ממנו, העשוי לבלי חת (איוב מ"א) כמו פח, פחים, פחכם. בכל אשר תרמש האדמה, קשר תחלה ומוראכם עם מלת על ואחר כן עם בי"ת השמוש, ושני הקשרים נכונים בלשון, ואמר בכל חיה שתרמש על האדמה. וכן ובכל דגי הים, שאינם רומשי האדמה ואינם עומדים ביבשה, ואעפ"כ גם יהיה מוראכם כי בידכם נתנו. ואע"פ שזכר כל חית הארץ ובהמה וחיה בכלל הוסף עוד בכל אשר תרמוש לרבות השרצים והעקרבים, כי כולם רומשים על האדמה וכולם בכלל, ואמר תרמש נקבה, כי לכולם יש נפש חיה אפי' לקטני קטנים כי כולם מתנועעים ואין תנועה

בלא נפש: (ג) כל רמש אשר הוא חי, חסר וי"ו השמוש, כמו שמש ירח (חבקוק ג') ראובן שמעון (שמות א') והדומים להם, וכאלו אמר כל רמש ואשר הוא חי, וכל רמש הוא כולל כל חית הארץ והעוף, ואמר אשר הוא חי, על הדגים. או יהיה פי' בלא חסרון וי"ו, ויהיה רמש כלל לכל כי גם הדגים רומשים במים כמו שאמר ואת כל נפש חיה הרומשת, ואמר אשר הוא חי, כאלו אמר כל רמש שהוא נפש חיה. כירק עשב, שנתתי לאדם הראשון, ופרי עץ בכלל ירק עשב, כי כל צומח ניתן לאדם לאכלה ולדורות הבאים אחריהם עד המבול, ולא נתתי להם הבשר לאכול, אבל לכם נתתי, כמו ירק עשב שהוא מותר לכם כן יהיה מותר לכם הבשר. וירק עשב פירשתיו. ורז"ל פירשו (סנהדרין נ"ז) כירק עשב ולא כירק גנה מכאן שנאסר הגזל על בני נח: (ד) אך בשר, אע"פ שנתתי לכם כל בשר רמש לאכל, לא תאכלו אותו עם נפשו שהוא דמו, כלומר כל זמן שהבשר עם הנפש והוא בעודו חי אלא קודם תזבחוהו ואחר כך תאכלוהו, כי זה דרך אכזריות לחתוך בשר מן החי ולאכלו. ונראה כי לפיכך התיר הבשר לנח לפי שטרח בבהמה ובחיה וברמש ובעוף להחיות אותם בתבה, כי לצורך האדם נבראו בין למלאכתו בין לאכילתו אלא שלא הותר להמיתם ולאכלם עד נח לפי שטרח בהם: (ה) ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש, אע"פ שהתרתי לכם דם החיה לא התרתי דמכם לחיה, כי החיה נתתי ברשותכם ולא אתכם ברשות החיה. ופירש לנפשותיכם, שתהיה המכה מכת נפש והרג זה אדרוש מן החיה, ולא אם יהיה ברצוני לנקמה כמו הנביא אשר בא אל בית אל (מלכים א' י"ג) והנערים אשר התקלסו באלישע הנביא (מלכים ב' ב') והשלחתי בכם את חית השדה ושכלה אתכם (ויקרא כ"ו). ור"ל פירשו (ב"ר ל"ד) אם אדם יהרג עצמו שתהיה נפשו נענשת לעולם הבא, ואמרו יכול כשאול? ת"ל אך. יכול כחמו"ע? ת"ל אך. מיד כל חיה אדרשנו, שיתכנה ביד חיה אחרת להרגה או ביד אדם. ואע"פ שאין גמול ועונש לשאר בעלי חיים אלא לאדם שהוא בעל שכל, בעבור האדם יש להם גמול ועונש, כמו שאמר הנה, מיד כל חיה אדרשנו, ונאמר ושד בהמות יחיתן (חבקוק ב') ונאמר בגמול ולא שבר את החמור (מלכים א' י"ג כ"ח). ומיד האדם, ואחר כן פירש מיד איש אחיו, כלומר אם יהרג איש את אחיו אדרוש נפשו מההורג בעולם הזה או בעולם הבא: (ו) שפך דם האדם באדם דמו ישפך, אני אדרוש דם ההרוג אם אין עדים, אבל אם יש עדים, על השופטים להרוג ההורג כמו שיראו מן הדין, וזהו באדם, על ידי הדיינים. כי בצלם אלהים עשה את האדם, כי הוא נכבד מכל הנבראים השפלים עד שהאל ברא בצלמו בשכל שנתן בו, לפיכך יש לשאר הנבראים שיראו ממנו, וגם איש את אחיו שלא ישחית גופו וצלמו, כי אם יהרגהו הנה השחית מעשה האל, הנכבד שבשפלים, והוא עשה אותו בצלמו והוא השחיתו, הנה עשה זה כנגד האל לבטל מעשיו, ואף בפחותים מן האדם. לא היה רשות לאדם להשחיתם עד שצוה האל לנח, וגם בצומח שהוא פחות מן החי היה צריך מצות האל להתירם לאדם ולחוה כמו שאמר „הנה נתתי לכם את כל עשב" וכן צוה האל לשפוך דם האדם לחטאו, כמו שצוה בתורת משה, וזה בראוים לעונש

ומיתה

ומיתה לפי חטאם, כל חוטא כראוי לו, לפי שהוא השחית צלמו תחלה בעברו מצות האל, והנה אין צלם אלהים ושכל לעובר, כי השכל יגזור שיגמול העבד מצות אדוניו גם שכלו ימנע אותו החטא כל שכן כשהוא מצות האדון. ואתם פרו ורבו, ובב"ר (ל"ד) אמר, ויאמר להם פרו ורבו, אחר שמנעם משפיכת הדם שהוא חורבן העולם הזה, הזהיר בפריה ורביה לייסוד העולם. שרצו, ענין השריצה הוא רוב ההולדה כמו השרצים שהם לרוב, וכן "ובני ישראל פרו וישרצו" (שמות א') ובמקום שאמר בברכת אדם "ומלאו את הארץ" אמר הנה שרצו בארץ, ואמר עוד ורבו בה, לפי שהיוצאים מן התבה היו מעוטים, נח ובניו לבד, כפל ענין הברכה להם לחזק הדבר כמנהג: (ח) ויאמר אל נח ואל בניו, אפשר שגם בניו היו נביאים, או אמר לנח שיאמר לבניו כמו שפירשתי למעלה. וטעם אתו שידעו הוא והם הבטחת האל להם ולכל שאר הנבראים בארץ: (ט) ואני הנני מקים, וי"ו ואני מוסיף על מה שאמר ואתם פרו ורבו, כלומר אתם תתעסקו בייסוד העולם ואני גם כן אקימנו שלא יכרת עוד ייסודו של עולם, והברית והשבועה הם דברו שהוא קיים לעולם, לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם: (י) ואת כל נפש החיה אשר אתכם, שהיתה אתכם בתבה, זהו שפירש אחרי כן מכל יוצאי התבה, כלומר מכל המינים שיצאו מן התבה אני אומר שיהיה בריתי עמהם שלא לשחתם עוד; ואמר עוד לכל חית הארץ, לתוספת ביאור. ובב"ר (ל"ד) מפרש, לכל חית הארץ בא להביא תולדותיהם כמו שאמר ואת זרעכם אחריכם גם כן להבטיח תולדות החיות, ואמר ולכל חית הארץ ולפירוש זה יהיה פירוש מכל יוצאי התבה אני מקים בריתי ויהיה קיים לעולם לכל חית הארץ: (יא) והקימותי, למעלה אמר הנני מקים את בריתי ולא פירש על מה הוא הברית ועתה פירש שלא יכרת כל בשר ממימי המבול. ואמר כל בשר כמו שנת המבול אבל קצת בשר יכרת פעמים ממטר סוחף כפי העונש והגזירה. ולא יהיה עוד מבול, גם הבטיחם שלא יהיו גשמים רבים עוד כמו שהיו. לשחת הארץ כי אם יהיו בלא ספק ישחתו הארץ: (יב) ויאמר אלהים, פירש לנח ולבניו, זה האות אני נותן לכם שלא תפחדו ממבול מים כשאמטיר על הארץ, וזה האות יהיה לדורות עולם. (יג) את קשתי נתתי בענן, אמר קשתי עם הכנוי לפי שהוא האות שלו שנתן לתולדות הארץ, כמו שאמר ביני ובין הארץ; או אמר קשתי לענין שאמר בנבואת יחזקאל (א) "במראה הקשת" ולענין זה אמרו בב"ר (ל"ה) את קשתי דבר המוקש לי; והקשת הוא כדברי חכמי המחקר מניצוץ השמש שמלהט כנגד הענן אחר המטר, ותראה זה הקשת בגוונים ההם ועתה אחר המבול חזק האל אור השמש ללהט יותר בענן [כי נראה יהיה לעולם], כדברי החכם ר' אברהם בן עזרא שכתב כן בשם גאון, וכשיראוה בני אדם יזכרו שהוא אות הברית שנתן האל להם ולא יפחדו מהמבול. נתתי, כמו אתן על דרך שפירשנו, וכן "נתתי כסף השדה" (כ"ג י"ג) ויש לפרש נתתי כמשמעו, כדברי הגאון ר' סעדיה, כלומר הקשת שנתתי בטבע בענן יהיה לכם לאות, כי לעולם כשיכלה הגשם תראה הקשת, אבל בימי המבול לא נראתה הקשת כי לא כלה הגשם כל ארבעים יום וארבעים לילה, והבטיחם האל כי לעולם יראו קשת בענן, וזה יהיה לכם

אות

אות כי לא יהיה מבול לשחת הארץ. ובב"ר (שם) נתתי, מששת ימי בראשית לפי שאין כל חדש תחת השמש, ושנה ושלש ענין הקשת בענין לחזק האות בלבם: (יד) והיה בענני ענן, אני אענן על ידי סבות אמצעיות שלויתי. בענני קל הנו"ן, ורבים מהדגוש יבואו קלים, ואמר ענן אחר בענני לחזק הפעולה כמו "ומקרקר קיר" (ישעיה כ"ב) "ותשרש שרשיה" (תהלים פ') "וילט דוד לוט" (מלכים ב' י"ג) והדומים להם רבים. ונראתה, לבני אדם: (טו) וזכרתי, דברה תורה כלשון בני אדם כי אין שכחה לפני כסא כבודו, וכן "וזכרתי את בריתי יעקב" (ויקרא כ"ו) "ולזכר ברית עולם" (ט' י"ו) "והארץ אזכר" (ויקרא כ"ו) והדומים להם, הכל הוא דרך משל כלשון בני אדם. ולא יהיה עוד המים, כמו "ויותן מים" (ויקרא י"א ל"ח): (טז) למבול, שיהיה לרוב עד שיקרא מבול, ומלת מבול פירשנוה. והיתה הקשת בענן, תהיה זה לאות. וראיתיה לזכור, על דרך משל כמו שכתבנו. והחכם ר' אברהם בן עזרא פירש שהיא תמיד בענן בכח שלא יראה אותה אלא האל קודם צאתה לפועל. בין אלהים, כאלו אמר ביני, כמו שאמר למעלה, וכן "ואל משה אמר עלה אל ה'" (שמות כ"ד) והדומים לו; ואמר אלהים שפירושו דיין ומנהיג ר"ל כי כשיהיה הדור רע שראוי לדונם ברשעם ולהשחיתם אזכור הברית ואחדל מלהשחיתם: (יז) ויאמר אלהים, שלש עוד המאמר לנח לחזק לבו ולהבטיחו הבטחה גמורה בזאת. ובב"ר שש בריתות הכתובים באו כנגד ששת ימי בראשית וא"ת שבעה? הראשון צריך לגופו: (יח) ויהיו בני נח, ר"ל כשיצאו מן התבה לא היה להם תולדות ואחר כן הולידו עד שמהם נפצה כל הארץ. וחם הוא אבי כנען, אמר זה לענין הספור שרוצה לספר מענין נח על דבר היין: (יט) נפצה, שרשו נפץ והוא פועל עומד וכן "כי נפץ העם מעלי" (שמואל א' י"ג) ואמר נפצה על מה שהיה אחר דור הפלגה: (כ) ויחל נח איש האדמה, כמו שכתבנו בפרשה ראשונה, כי נח התעסק בעבודת האדמה והתחכם בה, ועתה אחר המבול התחכם עוד לנטוע הגפנים רבים יחד ולעשות מן הענבים יין, כי עד הנה לא היו שותים יין אלא אוכלים הענבים כשאר הפירות: ונח היה תחלה לנוטעי כרם, ומה שאמר ויחל ויטע, פי' ויחל לטעת ויטע, כי על התכונה המקור דבק עם לשון תחלה, כמו (שמואל א' י"ד) "ואותו החל לבנות המזבח" (דברים ב') "אחל תת פחדך" "והוא החל להיות גבור בארץ" (י"ח) או פרושו, החל בעבודה הזאת ונטע כרם כמו ויחל ליטע, "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה" ללכת לחרן והלך. והיה הספור הזה לשני הענינים, האחד למה כנען וזרעו היו מקוללים כמו שראינו שהיו האבות מואסים ומרחקים מאד מלהתחתן עמהם, כמו שלוה אברהם את עבדו, ויצחק ורבקה את יעקב, וסיפר בזה כי חם היה רע באחרונה, כי מתחלה היה בדבור עמו כמו שאמר ואל בניו כמו שפירשנו, וכנען בנו רע ממנו, לפיכך אמר אבי כנען. וראה האל כי זרע כנען עתיד להיות רע, ונתן בפי נח לקללו כי נביא היה ונתקיימה קללתו. ועוד היה הספור הזה להזהיר על משתה היין ושלא לשגות בו, כי הוא מפסיד הדעת, כי אם ישתהו חי וישתכר ממנו יגנב המוח מבלבול המחשבה ויבוא לידי שגעון, וכמה הפליג שלמה בגנותו (משלי כ"ג) וכן הנביאים, לפיכך בא ספור ממנו בתורה לספר בגנותו, כי הראשון

ששתה

שכרות ממנו נשתכר בו ונשתבשה דעתו עד שנתגלה ערותו והוא לא ידע:
(כא) וישת מן היין, שתה בלא מדה עד שנשתכר ונתבזה, ויתגל, מעלמו.
בתוך אהלה, בה"א כתוב, ורבים כמוהו ה"א במקום וי"ו. ויש דרש (ב"ר
ל"ו) רמז לעשרת השבטים שנקראו אהלה שגלו על עסקי היין, שנאמר,
"שכורי אפרים" (ישעיה כ"ח) ונאמר (עמוס ו') "השותים במזרקי יין":
(כב) וירא חם אבי כנען, בזה היה אבי כנען שלא כסה ערות אביו,
והיה רע אבי רע; ועוד רעה אחרת עשה שהלך והגיד לשני אחיו כשוחק
ומהתל באביו: (כג) ויקח שם ויפת, כמו "ויבא משה ואהרן" (שמות ד')
היו זריזים לכבוד אביהם לכסות ערותו, ועוד עשו בענין שלא יראוהו כלל:
(כד) וייקץ, כי השכרות תבטל הרגשות האדם כמו השינה, לפיכך נופל בו
לשון הקיצה והערה; וייקץ (לפי המסורה בשני יודי"ן. עיין) ביוד אחת
לבד, ויו"ד השרש נעלמת. אשר עשה לו בנו הקטן, אם נאמר כי על
חם אמר, יהיה פירוש הקטן, הפחות, כי חם לא היה קטן בשנים לפי זכרונם
בכל מקום; ומה עשה לו, שהלך והגיד לאחיו ולא כסה ערותו, וא"ת למה
קלל כנען? ראה בנבואה כי רע יהיה הוא וזרעו עד עולם, ולא קלל חם,
לפי שהאל ברכו, כמו שאמר "ויברך אלהים את נח ואת בניו" ולא ראוי לקלל
מה שהאל ברך. וכן פרשו רז"ל (שם) וכן אמרו, חם חטא וכנען נתקלל?
אלא לפי שברכו האל, אמר, לא תנוח קללה במקום ברכה. ויש מהם שאמרו,
כי כנען ראה תחלה והגיד להם לפיכך תלה הקלקלה במקולקל. ומהם
אמרו כי כנען סרסו ובנו הקטן אמר על כנען, כי בן בנו יקרא בנו והוא
היה הקטן מבני חם: (כה) ויאמר ארור כנען, קלל כנען על ידי נבואה
כי נתקיימה בו קללתו והאבות היו נזהרים מלהתחתן בכנען מפני שהי' מקולל.
עבד עבדים, כי גם אחיו יהיו עבדים והוא יהיה עבד להם כל שכן לבני
שם ויפת: (כו) ויאמר ברוך ה' אלהי שם, אמר זה בדרך נבואה, וזכר
שם המיוחד עם שם כי ראה בזרע שם יהיו עם מיוחד עובדים השם ומיוחד
ויקרא אלהים להם, כמו שאמר אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, ואמר
על העם ביחוד אלהי ישראל. ויהי כנען עבד למו, לזרע שם: (כז) יפת
אלהים ליפת, מתרגמי' ירחיב. יפת שרשו פתה מבנין הפעיל בשקל
"ומלכים ירד" (ישעיה מ"א) אמר, האלהים ירחיב את גבולו וברכתו אעפ"כ
משכן כבודו לא יהיה אלא באהלי שם, והוא רמז לישראל שהיו מזרע שם,
ושכן כבוד האל ביניהם במדבר ובארץ ישראל כמו שאמר (שמות כ"ט) "ושכנתי
בתוך בני ישראל" ואמר משה רבינו (שמות ל"ג) "ונפלינו אני ועמך מכל
העם. ויהי כנען עבד למו, לבני יפת גם כן יהיה עבד: (כח) ויחי
נח, כבר כתבנו כי המספר השנים באלה הנזכרים שנותיהם להודיע תחלת
חדוש העולם לכל דור ודור כי המספר יודע מספור התורה. ומספר הנכתב
בנביאים:

י (א) ואלה תולדות בני נח, שהיו שם חם ויפת, אלה היו תולדותם.
ויולדו להם בנים אחר המבול, כבר ראינו כי כשבאו
אל התבה לא היו להם בנים ומה צריך לכתוב ויולדו להם בנים אחר המבול,
אלא בא להודיע שלא שמשו בתבה ולא הולידו בנים, ואע"פ שהורנו כבר
באמרו צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך, יש לטעות שמא היו
הנולדים

הנולדים בכלל בניך כי בבאם אל התבה באר יותר, שאמר בא נח ושם וחם ויפת בני נח ואשת נח ושלשת נשי בניו אתו, לפיכך אמר. ויולדו להם בנים אחר המבול לבאר הענין יותר: (ב) בני יפת גמר, פי' רב סעדיה הוא אבי האומה הנקראת אלתירך, ומשך, פי' יוסף בן גוריון שהוא תושכאנא, שהם באמונת הנוצרים היום וראש אמונתם, כי רומה, היא בגבול תושכאנא. ותירס, אמרו רז"ל (ב"ר ל"ז) זהו פרס: (ג) ובני גומר אשכנז, אמרו שהם אלה אשר בארץ אלמניא. וריפת, פירש רב סעדיה שהם פריגא אשר בארץ לרפת; ובדברי הימים (א') דיפת בדל"ת: (ד) ובני יון, הנה זכר קצת משפחות בני יפת ולא זכר כולם ולא ידענו למה. ודדנים, שני דלתין, ובדברי הימים (א') רדנים בריש ראשונה ושם כתבנו טעם החלופים, והדל"ת והרי"ש קרובים במכתב; לפיכך טעו הרואים בכתב השם ראשונה, יש קראו בדל"ת ויש קראו ברי"ש, ומשה רבינו קראו בדלית, לפי שבאתהו רוח הקודש ועזרא כתב בריש להודיע כי הם בכתובים אלא שיש קורא בדל"ת ויש ברי"ש, וכן דיפת וריפת. ויוסף בן גוריון כתב כי הם אשר שכנו על נהר דודנו: (ה) מאלה נפרדו, אחר הפרדם בחרו להם בני יפת איים ששכנו בהם, ואיים הם מחוזות מחולקות זה מזה. איש ללשונו כי לא היו כולם בני לשון אחת אחר הפלגה, וכן לשון גוי בפני עצמו אע"פ שכולם בני יפת, ושבעים היו בני נח ונחלקו לשבעים לשון: (ו) ובני חם, זכר חם אחר יפת, ואם יפת היה הקטן לפי זכרונם, מפני שיפת היה גדול במעלה מהם, ואם יפת הגדול בשנים ראוי גם כן להקדימו. והזכיר תולדת שם באחרונה, לפי שעתיד לזכור ענין האבות שהם מבני שם והדביקם להם: (ז) ודדן, פירש רב סעדיה אלהִינְדִי: (ח) וכוש ילד את נמרד, זכר לבדו מפני גבורתו ומלכותו. ומה שזכר הוא החל להיות גבור בארץ, אינו אומר כי לא היה גבור לפניו ולא בדורו אלא הוא, כי זה לא יתכן, והלא הנפילים היו, ועוד שמלת החל אינו נופל בזה הענין, כי החל ר"ל החל לעשות מעשה, אלא פירש החל להראות גבורתו באומה אחת או באומות לכובשן תחתיו ולהיות מלך עליהם, כי עד שקם הוא לא היה אדם שמלאו לבו בגבורתו למשול על עם וזהו שאמר בארץ, וזכר ממלכתו והערים שכבש ועד שקם הוא לא היה מלך אלא היו מתנהגים כל גוי וגוי על פי שופטים ומנהיגים, וכל זה היה אחר הפלגה: (ט) הוא היה גבור ציד לפני ה', אמר שהתגבר גם כן על החיות רעות לצוד אותם בגבורתו ותחבולותיו עד שתמהו בני אדם עליו איך יכול עליהם, עד שהיה משל בפי האנשים, כי כשהיו רואים באותו זמן או בזמנים הבאים אדם מתגבר על החיות רעות, היו אומרים עליו, זהו כנמרד. ופירש לפני ה', הוא הגדלת הגבורה כי כן מנהג הלשון כשמגדלים הדבר סומך אותו לאל, כמו "עיר גדולה לאלהים (יונה ג') "כהררי אל" (תהלים ל"ו) "וענפיה ארזי אל" (שם פ') שלהבת יה (ש"ה ח') מאפליה (ירמיה ב') ויש מפרש (אב"ע) שהיה צד החיות ומקריבם לפני ה', ודעת אונקלס נוטה לפירושנו שתרגם גבר תקיף: (י) ותהי ראשית ממלכתו בבל, ומלך עליה ואחר כך כבש. ארך אכד וכלנה, שארבעתם בארץ שנער או ארבעתם כבשן בתחלה ואחר כך כבש מדינות אחרות שלא נזכרו: (יא) מן הארץ ההיא, מארץ שנער. יצא אשור, ולא זכר בו מי היה אולי מבני

הם לפי שזכרו עם בני חם, או היה בן שם. כמו שאמר בני שם עילם ואשור וזהו הקטן, ומה שזכרו הנה עם ספור בני חם, אולי ישב אשור בארץ שנער אחר שגדל והתגבר על מלך הארץ ההיא שהיה נמרד או אחד מבניו ולקח המלוכה מידו, כי מן הדומה כי הוא לקח המלוכה מיד נמרד או מיד זרעו ומלך על כל הארץ, לפיכך אמר יצא, יצא מארצו מי שלקח המלוכה מידו, אע"פ שהיה גבור, או מיד זרעו, ונקרא הארץ אשור על שמו, כי מצאנו כי מלך אשור מלך על בבל ועל כל הארץ ההיא. גם בני חם גורשו משם והיתה לבני כשד שנקראו כשדים והם מבני שם. וכל הספור הזה להודיע כי הארץ ומלוכה לשם יתברך ולא בכח יגבר איש, וניטל מלכות הארץ מזה ונתנה לזה כאשר ישר בעיניו כמו שאמר "ונתתיה לאשר ישר בעיני" (ירמיה כ"ז) והכל לפי מעשיהם כי הוא אל אמונה ואין עול. ואפשר כי לעיר מיוחדת שבנה אשור קרא שמה אשור כשמו, או לכל הארץ ההיא כי מצאנו "ובואכה אשורה" (כ"ה י"ח), מלך אשור, מלכי אשור (מלכים ב' י"ט) לפיכך יוכל להיות שם עיר או שם הארץ. ובדרז"ל (יומא ד' י') תני רב יוסף אשור, זה סליק: (יב) ויבן את נינוה וגו' היא העיר הגדולה, רוב המפרשים אמרו כי על נינוה אמר כמו שנאמר עליה (יונה ג') "גדולה לאלהים", והנכון כי על רסן אמר, כי עליה היה הספור. וכל הספור הזה כמו שכתבנו, כי אע"פ שבנה אשור ארצות ובנה עירות גדולות ומלכו עליהם מלך אשור, בזמן רב לקחום מידם הנקראים מלכי בבל, מרודך בלאדן בן בלאדן ונבוכדנאצר ובניו. ואחרי כן לקחו המלוכה מלכי פרס, וכן ממלך למלך, כן הם וכן כל הארצות, כל הימים להודיע כי לה' הארץ: (יג) ומצרים, לא ידענו למה קרא חם שם בנו זה מצרים ביו"ד מ"ם השניות מה שלא מצאנו בכל שמות הנזכרים הנה בבני נח ובבני בניו אלא בבני יון כתיב כתים ודודנים ביו"ד מ"ם הרבוי, ואפשר שהיה לענין אירע בעת מולדתו, כי בזמנים הראשונים כל שמות בני אדם היו נקראים לענין, וכן מצרים קרא לבניו ביו"ד מ"ם הרבוי, וכל זה לענין ידוע אצלם. ובדרש (ב"ר ל"ז) כל תולדות מצרים יש ר"ל יו"ד מ"ם כמו שטבעו בים: (יד) אשר יצאו משם פלשתים מכסלוחים או משניהם מכסלוחים ומפתרוסים שהתחתנו יחד, ומצאנו מלת שם נופלת על האדם כמו (בראשית מ"ט) משם רועה אבן ישראל. כפתרים, תרגם רב סעדיה דמי אטיין, וכפתר דמי אטא*), וזכר זה שאע"פ שפלשתים מזרע מצרים, ארץ מצרים היתה ארץ לא להם וארץ פלשתים היתה ראויה להם כי היא ארץ כנען: (טו) וכנען ילד, ותולדות פוט לא זכר כי אין צורך בספור תולדותיו. ומה שאמר את צידן בכרו, לא מצאתי בו טעם נכון למה אמר בכרו מה שלא זכר כן באחרים, כי ברוב הנזכר ראשון הוא הבכור אלא אם כן זכר אחר ראשון למעלתו, כמו את שם את חם ואת יפת, ולדעת המפרש כי יפת היה גדול בשנים, ולצידון שהיה גדול במעלה מאחיו וגם בכור היה ולשתי מעלות שהיה בו אמר בכר, וכן אמר (ד"ה א' כ"ט) "בכור ישמעאל נביות" והוא היה גם כן גדול במעלה מאחיו כמו שאמר אחות נביות. (טז) ואת היבוסי, כל אלה זכר עם יו"ד היחוס כי המשפחות היוצאות

מהם

*) Damitas.

והם נקראו כן, לפיכך בא עליהם ה"א הידיעה. כי לא תבוא ה"א הידיעה על שם אדם פרטי, והפרט לא נזכר הנה, אולי הוא אחד מן הנזכרים שלא נאמר לאברהם אבינו, כי עשרה נאמר לו והנה נזכרו עשרה גם כן, וצידון איננו מן הכלל, ואע"פ שהוא סמוך לארץ כנען, שהרי אמר יעקב אבינו בברכת זבולן "וירכתו עד צידון", וכן אמר הנה גבול הכנעני מצידון, והאל נתן לאברהם ארץ כנען לגבולותיה, ונזכרו מקצתם כאן בשם אחד ושם בשם אחר, ושם נזכר הכנעני עם הפרזי וכאן לא נזכר אלא כנען אביהם ונראה שאחד מן הנזכרים היה שמו גם כן כנען בשם אביו ונקראת משפחתו כנעני, והרבה נמצאים במקרא איש אחד בשני שמות, ונקראו כולם גם כן כנעני דרך כלל לפי שכלם בני כנען: (יח) ואחר נפוצו, אחר הפלגה. משפחות הכנעני, אלה הנזכרים שהיו בני כנען נפוצו ממקומם שהיה במזרח עם שאר המשפחות ונפוצו אל הארץ הנקראת אחר כן ארץ כנען: (יט) ויהי גבול, ועתה זכר גבולה מצידון עד קדם, ולא זכר כל גבולותיה, כי עתיד לזכרם בחלוקת הארץ. והיה הספור הזה להודיע כי רצון האל היה שישכנו משפחות הכנעני שם עד בא קצם, כי לישראל נבחרה אל, אלא שישבו בני כנען לצורך ישראל שלא יטרחו ישראל בבואם ליישב הארץ לנטוע כרמים ולבנות בתים אלא ימצאו אותה ישראל מיושבת מלאה כל טוב, כמו שאמר בהבטחתו להם (דברים ו') "ובתים מלאים כל טוב אשר לא מלאת, ובורות חצובים אשר לא חצבת, כרמים וזיתים אשר לא נטעת" ואמר בשירת האזינו "יצב גבולות עמים למספר בני ישראל" כלומר הציב גבולות משפחות הכנעני שיהיו נחלקים למספר בני ישראל, כלומר לשנים עשר שבטים, כי לכולם היה די בארץ ההיא, והיה רצון האל שיהיו הכנענים קודמים לפי שהם עבדים כמו שקלל נח, והיו מכינים הארץ לישראל כעבד המכין לפני אדוניו: (כא) ולשם יולד, זכר שם באחרונה לפי שהיה עתיד לזכור ספור ענין האבות שהיו מזרעו, ספר תולדות שם ומאיש לאיש עד אברהם אבינו. ומה שאמר גם הוא, אל תחשב לפי שלא זכרנו תולדותיו בראשונה כמו שנזכר בכל הספורים בראשונה, שלא היה לו תולדה, כי גם הוא היה לו תולדות והוא היה אבי כל בני עבר שממנו יצאו האבות, ויותר היו חשובים תולדותיו מתולדות אחיו שהיה אבי כל בני עבר, והוא היה גם מעולה כאחיו שהיה אחי יפת הגדול, כלומר אחיו היה במעלה, לא אחי חם שהיה פחות מאחיו ותולדותיו גם כן פחותים מתולדות אחיו. וטעם הגדול על יפת או על שם, ויהיה פי' הגדול בשנים, כי לדעתי שם היה גדול בשנים ולדעת רוב המפרשים יפת היה גדול בשנים כמו שכתבנו. ויש לפרש גם כן גדול במעלה, ויאמר גם כן על אחד משניהם, ומה שאמר ילד ולא אמר יולדו אמר כן על דרך כלל, כמו, ולעבר ילד שני בנים: (כג) ובני ארם, החל מהקטן לפי שנגמר בו, ולא זכר תולדת עילם ואשור ולוד, כי אין צורך בזכרונם, וזכר תולדות ארם, אולי תרח התחתן עם זרע ארם, לפיכך קרא נחור שם בנו הבכור עוץ, וכן בן בנו ארם ומש ובדברי הימים ומשך: (כה) ולעבר ילד שני בנים, אמר ילד על דרך כלל כמו ולשם ילד, וליוסף ילד שני בנים (ברא' מ"ט) ולא נוכל לומר שלא היה לו בנים אחרים, שהרי נאמר עליו (י"א ט"ו) "ויולד בנים ובנות" אלא זכר אלה לבדם על שם המאורע שקרא שמותם. קרא שם האחד פלג, הטעם כי בימיו

נפלגה הארץ, כלומר כשנולד היה מכינים הפלגה. לפיכך קרא שמו פלג. ושם אחיו יקטן, ולא זכר הטעם. ואמרו כי ממנו ואילך חסרו שנות האנשי' מאשר היו בתחלה, שהרי עבר היה חי ארבע מאות וששים וארבע שנים ופלג בנו מאתים ותשע שנים, הנה חסרו יותר ממחצה, וכן היה הלוך וחסור, וקרא לפלג על שם הפלגה, וליקטן על שם קטנות השנים, וידע זה עבר בעת הולדו, כי נולד ולידתו קטנה מהנולדים אשר היו לפניו, וידע כי גם שנותיו יהיו קטנים, כי הראשונים כמו שכתבנו היו מאריכים ימים והיו גדולי הגוף, והטעם כתבנו, וכיון שראה עבר לידת בנו הקטנה ידע כי גם ימיו יהיו מעטים כנגד דורות הראשונים. ובדרז"ל (ב"ר ל"ז) נביא גדול היה עבר שקרא את שם בנו פלג ברוח הקודש, ואם תאמר בתחילת ימיו היה, והלא יקטן אחיו קטן ממנו היה והוליד כמה משפחות ונתפלגו באמצע ימיו, הרי לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, אלא ודאי בסוף ימיו היה: (כו) חצרמות, מלה אחת: (כט) ואת, ואת, ואת, כל אלה בני יקטן, אמר כל לפי שאין בכל הנזכרים אדם שהיה לו שלשה עשר בנים: (ל) ויהי מושבם, אחר הפלגה בררו להם את הארץ אשר ממשא עד הר הקדם והוא הר המזרחי וישבו בזאת הארץ. ממשא, תרגם רב סעדיה ז"ל מכא שהולכים הישמעאלים לחוג שם: (לב) ומאלה נפרדו הגוים אחר המבול, והנה לא נפרדו אלא אחר הפלגה, אלא פירושו, אלה משפחות בני נח שנולדו אחר המבול נפרדו בארץ כשנפרדו והוא אחר הפלגה:

יא (א) ויהי כל הארץ, כל בני הארץ היו שפה אחת, כלומר לשון אחד היו מדברים כלם והוא לשון הקודש כמו שכתבנו. ודברים אחדים, הסכמה אחת היה להם, וכן (יהושע ט' ב') "להלחם עם יהושע פה אחד" ר"ל בהסכמה אחת, והסכמתם היתה ללכת בארץ ולבקש להם מקום רחב ידים וישכנו שם כלם ולא יפוצו הנה הנה בהיותם לעם רב. והיה זה שלש מאות וארבעים שנים אחר המבול. בהסכמתם זאת כנראה לא היו נח ובניו שם ועבר ויפת, כי חכמים וצדיקים היו וכן היו באמת חכמים רבים בדור, כי החכמות כמו שכתבנו חוברו בזמנים ההם עם אורך שנות האנשים היחידים ההם וספרי החכמות אשר חברו עד המבול היו ביד נח ובניו. גם נח שהאריך ימים וכן שם בנו אי אפשר שלא חברו ספרים בחכמות, גם אברהם אבינו היה אז בדור הפלגה בן ארבעים וחמש שנים, ובאמת חכם גדול היה ובן ארבעים שנים הכיר את בוראו כדברי קצת רז"ל (ב"ר ל') ולדברי קצתם בן שלש, ולא היתה דעת כל חכמי הדור ההוא שהאל ברא הארץ אלא לישבה כלה או רובה, וידעו גם כן כי ברבות בני אדם לא יכילם מקום אחד כבקעת בבל או גדולה ממנה, אם כן ההסכמה ההיא היתה בטלה בעיני חכמי הדור ההוא, אלא שעל כרחם נטו אחר הרוב שלא היו חכמים, לבנות העיר והמגדל. ולפי שהיו כולם מדברים שפה אחת היו יותר קרובים להיות בהסכמה אחת; ובב"ר (ל"ח) לשם ע"ז נתכוונו, אמרו לא כל הימנו שיבחור לנו את העליוני' באו ונעש' עמו מלחמ'. זהו ומגדל וראשו בשמים, וזה אינו כמשמעו כי לא היו טפשים לעשות מלחמה ממש אלא המלחמה הזאת באמונה היתה לעבוד זולתו, וכיון שנתפזרו בטלה הסכמתם: (ב) ויהי בנסעם מקדם, ממזרח כי שם היה הישוב בתחלה ושם נברא אדם כי גן

עדן מזרחי הוא, וכח בלאתו מן התבה הלך לו אל מקום ישובו. הראשון או התבה היתה שם בלאתו ממנה, גם הרי אררט מזרחים הם. והם בהסכימתם ילאו ממקומו מזרח, ובאו כלפי מערב עד בבל; והבקעה היא מקום מישור בין ההרים יש רחב ויש לר, וזה המישור מלאו אותו רחב ידים והסכימו לשבת שם וישבו שם, ונקרא המקום ההוא ארץ שנער, והיא הנזכרת למעלה, כי כבר כתבנו כי הענין ההוא אחר הפלגה היה. ולא ספר הכתוב למה נקרא שנער; ורז"ל אמרו (ב"ר ל"ז) לפי שמתי מי המבול ננערו שם לפי שהיא בקעה: (ג) הבה, זאת המלה הורגלה על הצלה או עזר לעשות הדבר שנאמרו עליו ואינה ליווי ממש, אלא בענין מקור או שם לפיכך תבא המלה גם לנקבה גם לרבים. נלבנה לבנים, תוספת ביאור, כמו (מלכים ב' י"ב) וילוס דוד לוס, והדומה להם, וכן נשרפה לשרפה, ובאותו בקעה אין אבן לפיכך כל בנינם בלבנים והלבנים עושים אותם מן הטיט ואחר כן שורפים אותם בכבשן. ותהי להם הלבנה לאבן, בא קמץ בזקף קטן, וכן ואלה תולדות פרץ, הוא יהיה לי עבד, והדומה להם, והיתה להם הלבנה לבנין במקום אבן כי אין אבנים בבבל. והחמר היה להם לחומר, החמר הוא טיט מגבל עפר במים, וחומר הוא המוגבל מסיד ומחול במים, ושם לא היה להם אבנים שיהו שורפים לסיד, והיה להם לבניינים החמר במקום החומר: (ד) הבה נבנה לנו עיר, העיר לשבת והמגדל להיות לופים משם למרחק לראות ענין מקניהם ובהמתם, וגם יהיה אור לרועים שינהגו מקניהם לרעות במדברות רחוק מהעיר ויהיה להם המגדל לאות ולסימן שידעו לשוב אל העיר. וראשו בשמים, ר"ל שיהיה המגדל גבוה, כמו ערים גדולות ובלורות בשמים ר"ל בגובה האויר. ונעשה לנו שם, כלומר אם יהיה לנו מקום גבוה בזאת העיר יהיה לכל אחד ממנו שם שאם ילא חוץ מגבול הזאת יזכור העיר וישוב אליה, או יזכר אחד לחברו מהיולאים וישובו אליה, כי אם לא נעשה כן אולי נפוץ על פני כל הארץ שהיולאים ממנו ישכחו החברה וישארו שם במקום לכתם, וישבו שם זה למזרח וזה למערב, זה ללפון וזה לדרום, וחברותינו תתפזר, נהיה נפולים הנה והנה: (ה) וירד ה', בהשגחת האל במעשה השפלים יכנה הכתוב בענין הזה בלשון ירידה, וכן בענין סדום, לפי שירידה היא אלל כבודו להשגיח בתחתונים, אלא שכן ראה האל יתברך באדם מפני שתוף השכל אשר בו. לראות, וכן אמר בענין סדום וארדה. ואונקלס תרגם זה בענין נקמה ושל סדום בענין דין, ופי' הנה כפי משמעו להשגיח במעשיהם ובמחשבתם ולבטלם, ועוד נפרשנו בעי ין
סדום. אשר בנו, אשר האלו לבנות. בני האדם, באמת בני האדם שר ולכי'
אחר תאות לבם ולא יפנו למעשה האל כי הוא ראה ליסוב הארץ ממזרח
למערב והם חושבים ליסב במקום אחד מן הארץ לבד ונבטל רלון האל. והנה
בענין המבול לא אמר לשון ירידה אלא לשון ראיה "וירא ה' כי רבה רעת
האדם בארץ" לפי שענין הירידה הוא בענין הסתכלות לחקור הדבר ולהשגיח
עליו, וענין המבול היה מפורסם מאד והיה בכל העולם, ודבר סדם לא היה
אלא באחד ולא היה נודע. לכל כי אם באחד ובאשר סביבותיהם, ועל הכל
דברה תורה כלשון בני אדם: (ו) ויאמר ה'. למלאכים. הן עם אחד,
שהסכמה אחת להם כמו "והייתם לעם אחד" (ל"ד י"ו). ושפה אחת, כי

בזה

בזה התקיים בהסכמתם לפי שכלם מדברים בשפה אחת. ולא יבצר, ולא ימנע מהם. כל אשר יזמו לעשות, אם לא נבטלם מלעשות. יזמו, ענין מחשבה, ויזם וזעם בענין אחד: (ז) הבה, כבר פרשנו מלת הבה ואינו אלא על דרך משל, כי אין היועץ נועץ עם הנולד, וכן אמר הנביא "את מי נועץ ויבינהו" (ישעיה מ' י"ד) וכן אמר נרדה ונבלה כנגד המלאכים שהם אמצעים, והכל דרך משל. ונבלה, הנו"ן למדברים בעדם, או תהיה הנו"ן לנפעל ותהיה לשון נקבה וטעמו על שפתם, ולשתי הדעות תהיה המלה קלה ודינה להדגש ונבלה כי שרשו בלל, ואם נו"ן מדברים, אם מבנין הקל הבי"ת בחולם ואם מבנין הפעיל הבית בצרי. אשר לא ישמעו, שלא יבינו, והיא שמיעת הלב, וכן אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח מ"ט) והדברים לפי שיצאו בשפה ובלשון יקראו שפה ולשון: (ח) ויפץ ה', במה שבלבל לשונם הפילם, כי כיון שלא הבינו איש לשון חברו בטלה הסכמתם ולא יכלו לבנות והלכו כל כת מהם שהיו בלשון אחד לצד אחד וישבו העולם ממזרח שמש עד מבואו מעט מעט כמו שהיו הולכים ורבים, וברחב הארץ ישבו לפאת צפון ברוב לפי שהפאה ההיא ממוזגת יותר מפאת דרום כי פאת דרום לרוב חמימותה אין יכולים בני אדם לשבת ברובה אלא במעט ממנה לצד קו השוה. ויחדלו לבנות העיר, כל שכן המגדל אבל העיר בנו אותה קטנה ממה שהחלו אותה כי כת אחד מהם נשארו שם אבל חדלו לבנותה גדולה כמו שהחלו, ואותה שבנו קראו שמה בבל, כי שם בלל ה' שפת כל הארץ ומשם נחלקו הלשונות, בעודם שם ביחד היו בטלים ומתערבים: (ט) ומשם הפיצם, הפיץ רובם כי לשבעים לשון נחלקו, והלשון האחד נשאר שם, ולפי ששם היה הבלבול קורא שם העיר בבל והיה הקורא מי שהיה מהם ולשון הקודש היה מדבר (והוא היה הראשון) דבבל ובלל לשון הקודש הוא; והיה לו לומר בלל מן בלל, מהו בבל? אלא שהמלה מורכבת בשתי מלים לפרש בה יותר הענין כי ענינה בא בל, כלומר בא להם הבלבול מן השמים, ובל הוא שם בשקלות בלל, כמו קן מן קנן, וחן מן חנן, והדומים להם. שפת כל הארץ, כל גויי הארץ שהיה שפתם נחלקת שם היו בלולים. ומשם הפיצם, אחר שהיו שפת אחת הפיצם ה' כמו שפירשנו: (י) שנתים אחר המבול, כבר פרשנו זה בספר בראשית בפסוק ויחי נח. ואע"פ שזכר תולדת שם למעלה עם תולדת אחיו שנה אותם לסדר התולדות ממנו עד אברהם אבינו לפיכך לא זכר מבני שם אלא ארפכשד לפי שמתולדותיו יצא אברהם אבינו; והיה ספור שנתים אחר המבול, כי בספור שם בן מאת שנה לא היינו יודעים מתי נולד ארפכשד שהיו נולדו תחלה עילם ואשור, וכבר כתבנו כי ספור שנות הנזכרים מאדם ועד נח ומנח ועד אברהם לדעת מהם מספר השנים מבריאת עולם והכל לפרסם חדוש העולם: (כז) ואלה תולדת תרח, וכבר זכרם בפסוק שלפניו ולא הוסיף אלא תולדות לוט, אלא בא לזכור המקרות שקרוהו, כי גם הם נקראו תולדות, והחל בתולדות הבנים, ומה שקרוהו, הוא מות בנו בחייו, וצאתו מאור כשדים ומותו בחרן. והרן הוליד את לוט, ולא זכר תולדות נחור כי לא הוליד אלא עד אחר עקדת יצחק וזכר תולדות הרן לפי שיצא לוט בנו עם אברהם: (כח) וימת הרן על פני תרח אביו, בחייו וכן "וימת נדב ואביהו על פני אהרן אביהם" (במדבר

(במדבר ג' ג'). ואמר בארץ מולדתו, לפי שתרח אביו לא מת בארץ מולדתו אלא בחרן. וזה היתה הסבה שילא לוט מן הארץ עם תרח זקנו. באור כשדים, שהיום נקרא אור כשדים, כי באותו הזמן לא נולד כשד שיקראו בניו כשדים. אור, פירושו בקעה או עמוק, וכן "על כן באורים כבדו את ה'" (ישעיה כ"ד). ודעת רז"ל (ב"ר ל"ח) בזה ידוע, שפירשו אור, אש, ואם כן נקראת העיר ההוא אור על שם הנס שנעשה בה לאברהם אבינו שהשליכו נמרד לכבשן האש והצילו האל ממנו: (כט) ויקח אברם ונחור, כמו ויצא משה ואהרן. וזכר שם נשותיהם לכבוד אברם, וכי שנה האל שם שרי לשרה, ומתלכה גם כן היתה רבקה שהיתה אשת יצחק. בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה, אמר אבי אחר שאמר בת, לפי שאמר למעלה והרן הוליד את לוט, דמה שלא היה לו זרע אחר, אמר כי היה גם כן אבי מלכה ואבי יסכה. ורז"ל דרשו, כי יסכה זה שרה (סנהדרין ס"ט), וכן נראה ממה שאמר אברהם אחותי בת אבי, אם כן שרי בת הרן היתה. אלא שיש לתמוה למה אמר בת הרן ולא אמר בנות הרן? אולי היתה שרי בת בתו של תרח, ואע"פ שלא זכר לתרח בנות אולי היה לו: (ל) ותהי שרי עקרה, ספר כי שרי היתה עקרה ולא ילדה רק ע"י נס שעשה האל עם אברהם נס בתוך נס, כי היתה עקרה וילדה, ועוד שהיתה בת תשעים כשילדה, אבל מלכה אע"פ שעמדה ימים רבים מלדת לא היתה עקרה וראויה לבנים היתה אלא שעמדה בעבור חולי מקרי לא טבע. אין לה ולד, בעודה באור כשדים אין לה אבל בארץ כנען היה לה, וזה שאמר האל לאברהם כשאמר לו לך לך מארצך וגו' ואעשך לגוי גדול, שם אעשה אותך לגוי גדול. ולד, שם בפלס חכם: (לא) ויקח תרח, אחר שאמר האל לאברם לך לך, ואמר אברם לתרח אביו בשם האל, כי האל ליהו ללאת מן הארץ נתרצה לדבר בנו וילא עמו ואחר שנתרצה ללאת תלה עיקר המעשה בו כי הוא האב והיולאים בניו לו, ונחר לא רצה ללאת מן הארץ ההיא ולקח תרח לוט עמו לפי שלא היה לו אביו והיה סמוך עליו ולקחו עמו שיהיה עמו כאשר יהיה שם. ויצאו אתם, כאן תלה היציאה באברם כי הוא היה עיקר כי לו היה הציווי (ובאמת אשתו עמו) ויצאו תרח ובן בנו ועבדיהם ושפחותיהם עם אברם ואשתו; וזהו שאמר אתם. ללכת ארצה כנען, והנה האל לא אמר לאברם שילך לארץ כנען אלא אל הארץ אשר אראך, אלא שבצאת אברם מאור כשדים ומן הארץ ההיא שהיא ארץ ארם יפגע תחלה בארץ כנען וידע אברם כי בהיותו בארץ כנען יאמר לו האל אם היא הארץ אשר אמר לו או אחרת. וישבו שם, כי תרח אע"פ שילא ללכת ארצה כנען, כשהגיע לחרן לא מלא בלבו ללאת מארצו לגמרי וישב בחרן שהיא על הספר וקרובה לארץ כנען, כדי שיהיה קרוב לאברם, וישב שם עד שמת ואברם הלך לו לארץ כנען במלות האל עליו. ומה שאמר אשת אברם בנו אחר שאמר ואת שרי כלתו, כי באהבה וברצון יצאה מן הארץ עם בעלה לעשות רצון האל לא שהכריחה בעלה אלא בכל לבה הלכה אחר בעלה אל המקום אשר אמר לו האל אע"פ שלא ידעה הארץ ההיא הטובה היא אם רעה, כי אשת אברם היתה באמונת האל להאמין כל אשר יאמר לה בשם האל ולעשות רצונו: (לב) ויהיו ימי תרח, הנה היו ימי תרח ר"ה שנה, וכשנולד אברם היה בן שבעים שנה,

הנה כשמת תרח היה אברם בן קל"ה שנים. ובסדר עולם, אברהם אבינו קבר תרח אביו לפני מיתתה של שרה שתי שנים, וכן היה, כי כשמתה שרה היה אברהם אבינו בן קל"ז, כי עשר שנים היה גדול משרה, הנה שתי שנים קודם מיתת שרה מת תרח. וימת תרח בחרן, להודיע כי לא הניח גלוליו ולא יצא ממקומו אלא לאהבת בנו, לא ששנה אמונתו ויצא לאהבת האל, שהרי נתעכב בחרן עד שמת שם ואלו עשה תשובה והניח גילוליו וחזר לעבודת האל ולאמונתו, באבדו בנו היה נכנס לפי דרכו לארץ כנען במצות האל לבנו ולא היה מתעכב בחרן; ואפשר שהיה נשמר בשאר מצות בני נח, כי אברהם אבינו היה מדריכו בדרך ישרה בכל כחו, אבל בעבודת אלהים אחרים היו הדורות ההם משוקעים בה ולא היו יכולים לפרד ממנה אלא בקושי ואותה עבודה לא עזב תרח, והרי יהושע הנביא העיד עליו ואמר "בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים" (כ"ד) ואלו היה בעל תשובה לא אמר עליו כן. ונו"ן מחרן מלופפת ודרשו בו להודיע כי בחרון אף האל המיתו שלא עשה תשובה ויש דרש אחר שעשה תשובה מדכתיב "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום":

לך לך

יב (א) ויאמר ה' אל אברם, ויאמר, פירושו וכבר אמר לו קודם לאתו מאור כשדים ועל פיו יצא כמו שאמר "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים". ואפשר שבא אליו הדבור פעם אחרת בחרן. ומה שאמר לך לך, כן הוא מנהג הלשון כמו, וילך לו (שמות י"ח) אלכה לי (ירמיה ה') אשובה לי (במדבר כ"ב ל"ד) קחו לכם (מ"א י"ט) והדומים להם. מארצך, כי קשה לאדם לצאת מארצו אשר גר שם ימים רבים כל שכן אם נולד שם, זהו שאמר וממולדתך, כל שכן שיניח בית אביו ומשפחתו וילך לו אל ארץ לא ידע תמול שלשום זהו שאמר מבית אביך. אל הארץ אשר אראך, ואלו אמר לו אל ארץ כארצך טובה או טובה ממנה לא היה כל כך קשה, אבל אמר אל הארץ אשר אראך ולא ידע הטובה היא אם רעה, וכל זה אמר לו האל להודיע חבתו של אברהם אבינו שכל אלה הדברים קשים לאדם והכל קבל מאהבה לעשות רצון האל: (ב) ואעשך לגוי גדול, אע"פ שאשתך עקרה אני ארפאנה, ובזאת הארץ תלד. ואברכך, אוסיף טובתך בעושר ובנכסים ובכבוד, כמו שאמר ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב (י"ג ב'). ואגדלה שמך, שיהיה שמך נודע בגוים לרוב ברכתך וליושר מעשיך והצלחתך, כמו שקרה לו בדבר ארבעה המלכים שעשה לו שם גדול אז, כי במעט אנשים נלח ארבעה מלכים, ובני חת אמרו לו, נשיא אלהים אתה בתוכנו, וכן אמר לדוד "ועשיתי לך שם כשם הגדולים אשר בארץ" (ש"ב ז' ט') וזהו מטובת האל לאדם. והיה ברכה, כמו ותהיה, לווי במקום תי"ו איתן, וכן "ועלה ומות בהר" (דברים ל"ב) "ואם בין כוכבים שים קנך" (עובדיה א') והדומים להם. אמר לו כל כך תהיה ברכתך והצלחתך גדולה עד שתהיה ברכה לאחרים, כי כשיברך אדם בנו יאמר לו, האל יברכך כברכת אברהם: (ג) ואברכה מברכך, בעלי בריתך ומבקשי טובתך, כמו ענר אשכול וממרא, וזולתם שלא נזכרו אני אברך אותם בגלליך, ויכירו

ויכירו כי בהשבחם אותך תרבה טובתי כמו שנאמר בדבר יוסף "ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף" (ל"ט ה') ונאמר ביעקב אבינו נחשתי ויברכני ה' בגללך. ומקללך אאור, בקללה לא אמר לשון רבים, כי מעטים יהיו המקללים אותו ומבקשי רעתו. ונברכו בך כל משפחות האדמה, כל המשפחות שתגור בתוכם כמו ארץ כנען וארץ פלשתים וארץ מצרים, אשלח להם ברכה מיום שתגור ביניהם לזכותך, כדי שיאהבוך ויכבדוך: (ד) וילך אברם, ובא לו עד חרן והניח שם אביו ובא לו לארץ כנען. כאשר דבר אליו ה', שלא שאל ולא נסה אלא האמין בו שיקיים לו מה שאמר לו. בצאתו מחרן, והניח אביו שם אולי נתעכב שם ימים לפתותו אולי ילך עמו ולא רצה, והניחו וילך, והיה בן ע"ה שנים בצאתו מחרן. (ה) ואת לוט בן אחיו, כי היה נשמע אליו והניח זקנו והלך לו עם אברם. אשר רכשו, הוא ולוט, והרכוש כולל כסף ושאר המטלטלים. ואת הנפש אשר עשו בחרן, העבדים והשפחות שקנו בחרן, ויהיה עשו כמו "ועשה לי את החיל הזה" (דברים ח') ודעת אונקלוס על אותם האנשים שהחזירו לאמונה טובה היא אמונת אברהם אבינו, כי לוט היה מאמונתו לפיכך נתחבר עמו, והוא גם כן היה קורא לאנשים ומראה להם טעמים שיאמינו בה' ויעבדו אותו לבדו ולא הגלולים לפיכך אמר אשר עשו ולא אשר עשה. ורז"ל (ב"ר ל"ט) דרשו אשר עשו על אברהם ושרי, הוא מגייר את האנשים והיא הנשים, אשר עשו, כמו "אשר עשה את משה ואת אהרן" (שמואל א' י"ב ו') שגדלם ולמדם. ויצאו ללכת וגו' כלם היה לבם נכון ללכת ארצה כנען עם אברהם וכן עשו: (ו) עד מקום שכם, ר"ל עד גבול שכם, אולי אלה המקומות שזכר הם בהכנס אדם לארץ כנען בבאו מחרן, ובא עד שכם וישב שם, ואחר כן עד אלון מורה. ובדרש, כי ראה בנבואה כי בשכם יענו את דינה ובני יעקב יעשו נקמה באנשי שכם, והתפלל שם לאל שיצילם מהערים אשר סביבותיהם ושמע האל תפלתו, כמו שאמר ויהי חתת אלהים וגו', עד אלון מורה, ראה ששם יקבלו ישראל עליהם התורה לקיימה בברוך וארור, כמו שנאמר "אצל אלוני מורה" (דברים י"א ל') והתפלל עליהם לאל שיטה לבבם לטובה ויקבלו עליהם התורה בשבועה. אלון ואלוני, מישור כתרגומו, ומורה שם אדם נקרא המישור ההיא על שמו. והכנעני אז בארץ, כי אלה המקומות היו לכנעני שהוא משבע האומות, כמו שאמר "בארץ הכנעני היושב בערבה" (דברים י"א ל') ומה שאמר אז בארץ, להודיע מעשה האל ורצונו לאוהביו, כי אברם היה עובר בארץ עם מקנה רב מאד והיו רועים במרעה ארץ בכל מקום שהיה עובר שם ובעלי מקומות המרעה לא היו אומרים לו דבר, וזה היה דבר גדול ומעשה כח מאת האל, והכיר אברם בזה כי היה מקיים לו האל מה שייעדו האל בברכה. ויש מפרשים (רש"י ו') כי אמר אז בארץ להודיע כי מתחלה לא היתה לו הארץ אלא לבני שם, והעד לדעת רז"ל "ומלכי צדק מלך שלם" (בראשית י"ג) שאמרו שהוא שם בן נח, ואם כן ירושלים לא כבשה הכנעני עדיין: (ז) וירא ה' אל אברם, שם באלון מורה נראה אליו להודיעו כי היא הארץ שאמר לו שיראהו. לזרעך אתן, אע"פ שהוצאתיך מארץ מולדתך להושיבך בארץ הזאת, לא אמרתי שאתננה לך מיד ואוריש הגוים מפניך, כי זה לא יתכן, כי אתה יחיד לא תוכל

לישב הארץ עד שיהיו בניך רבים והם ירשוה, אבל מעתה תהיה לך מתנה שתעבור ותלך לארכה ולרחבה עם מקנך ורכושך הרב ואין מי שיאמר לך דבר, אבל לזרעך שיהיו רבים אתננה ואוריש הגוים מפניהם, ואפילו להם כשנכנסו לארץ שהיו שש מאות אלף ואלף שבע מאות ושלשים מלבד פקודי בני לוי, אמר "מעט מעט אגרשנו מפניך עד אשר תפרה ונחלת את הארץ" (שמות כ"ג ל'). ויבן שם מזבח, כטעם הודאה לאל שנראה אליו ובשרו בארץ ההיא שהיא טובה ורחבה זבת חלב ודבש שיתננה לזרעו: (ח) ויעתק משם ההרה, העתיק משם אהלו ללכת אל ההר שהוא ממזרח לבית אל שהיה עובר בארץ לראותה. ויט אהלה, נתעכב שם עד שבנה שם מזבח וקרא שם בשם ה'. אהלה בה"א כמו בוי"ו. בית אל מים, בית אל היה ממערב ההר והעי למזרח ההר, ובאותו ההר נטה אהלה ובנה שם מזבח לה' ושם קרא בשם ה', כלומר קרא ליושבי ההר ההוא שיבאו אל המזבח אשר בנה לשם ה' והראה להם דברים של טעם כי לאותו האל שבנה מזבח לשמו ראוי לעבוד לו לבדו לא לצלמים שעובדים הם והיה משיב רבים מהם לאמונתו כי שתי פעמים קרא שם בשם ה', אולי הכיר באנשים ההם שהיו קרובים לתשובה. ובב"ר (ל"ט) שהתנבא כי שם נפלו מבניו על עון עכן ובנה שם מזבח והתפלל עליהם: (ט) הלוך ונסוע, ממקום למקום. הנגבה, לצד דרום של ארץ ישראל. ובב"ר (שם) כל מסעיו היו לצד דרומה של ארץ ישראל שניבא כי שם יהיה חלק יהודה לדרום ארץ ישראל, והר המוריה בחלקו שעתיד להעלות בנו. ויהי רעב בארץ, זה אחד מן הנסיונות שנסה האל את אברהם אבינו ועמד בכולן ולא הרהר אחר הקב"ה לאמר אתמול אמר לי ונברכו בך כל משפחות האדמה, והיום רעב בארץ שאני שוכן בה עד שאצטרך לצאת ממנה למקום אחר, אלא הכל היה מקבל מאהבה. מצרימה, כי ברוב במצרים שובע ואפי' יהיה רעב בשאר ארצות, לפי שאינה שותה ממי מטר אלא ממי הנהר, כמו שאמר לא כארץ מצרים היא (דברים י"א י') ואברהם לא היה יוכל לסבול הרעב כי היו מקנהו רב ולא היו מוצאים מרעה, ועוד כי נפשות ביתו היו רבים. לגור שם, לא להשתקע שם אלא לגור שם עד שיעבור הרעב מארץ כנען: (יא) ויהי כאשר הקריב, הקריב מחנהו, כי היה הולך לרגל המלאכה ולרגל ילדי נפשות ביתו, הקריב, פועל יוצא, וכן ופרעה הקריב, (שמות י"ד) הקריב מחנהו. הנה נא ידעתי, אע"פ שפירוש נא, עתה, לא רצה לומר שלא ידע קודם לכן, כי כן ידע מקודם מיום דעתו אותה, אבל כן הוא דרך הלשון, וכן הנה נא אדני (י"ט ב') הנה נא מצא עבדך (שם י"ח) וזולתם: (יב) והיה כי יראו אתך המצרים, בני מצרים אינם יפים כמו בני ארץ כנען, אבל הם כעורים כי הם דרומים והם שטופים בזמה לפיכך כשהיה קרוב למצרים והיה בגבולה וראה אנשיה כעורים היה ירא כשיראו אשתו שהיא יפת תאר שיחמדו אותה, כי אם היה יודע זה מתחלה לא הלך למצרים אלא היה סובל הרעב ולא שיפקיר את אשתו; ולא ירא שיאנסו אותה ממנה וישכבו עמה כי אם יעשו זה פעם אחת לא יעשו פעמים רבות שישכבו אותה לעיניו כי זה יהיה חמס רב וחמס תמידי לא יסבלו אנשי העולם, אבל להרוג אותו אינו אלא פעם אחת ואחר כך תהיה מופקרת להם בלא חמס, כי לא יהיה לה בעל ומזה פחד אברהם, ולא סמך על הבטחת האל שהבטיחו,

כי

כי אמר שמא יגרום החטא וכן פחד יעקב אבינו אחר הבטחת האל וכן ראוי לכל צדיק שלא יסמוך במקום סכנה על הנס וישמור עצמו בכל תחבולה אשר יוכל, ועל זה אמר שלמה אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח) וכן אחז"ל (תענית ט') מניין שאין סומכים על הנס שנאמר לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ו') וכן ראינו שמואל הנביא כשהלך בשליחות האל ופחד משאול, ואמר "ושמע שאול והרגני" (שמואל א' ט"ז) וגם האל שבח פחדו ולא אמר לו אל תפחד כי לא יהרגך, אבל אמר לו "עגלת בקר תקח בידך" והודה לו כי טובה היתה מחשבתו שהיה מפחד, וכן ראוי לכל צדיק שיעשה כן ולא יבטח על הנס. ואתך יחיו, יעמידוך בחיים שלא יהרגוך להנאתם שאת יפת תואר, וכן החייתם כל נקבה (במדבר ט"ו ל"א) ואותה החייתה (שם כ"ב ל"ג): (יג) אמרי נא, לשואלים אותך. למען ייטב לי בעבורך, פירושו וחיתה נפשי בגללך, בעבורך, פירש בעבור דבריך שתאמרי אחותי את, והטובה שלא יהרגו אותי, כי לא נתכון אברם שיעשו עמו טובה אחרת ואע"פ שאמר ולאברם הטיב בעבורה הוא לא נתכון לכך, חלילה לו שיתכבד בקלונה כי קלונה יהיה קלונו, והטובה ההיא שהטיב לו פרעה לא ישרה בעיניו ולא היה מקבלה לולי שהיה רצון ברצונו והיה מפחד ממנו אם יעשה דבר שלא ברצונו, שהרי ממלך סדום לא רצה לקבל ממנו ממון אע"פ שהציל את שלו כי טוב עין היה ומסתפק במה שנתן לו האל, וממון רב היה לו: (טו) ותקח האשה, ארז"ל אמר ותקח שמשמעו בעל כרחה לפי שהיתה אשת איש, לא כאסתר דכתיב בה ותלקח אסתר (מ"א ג') שמשמעו ברצונה, לפי שהיתה ברצונה פנויה והולכת להנשא למלך: (טז) ולאברם הטיב בעבורה, מיד שלקחה הטיב לו בעבורה לפי שאמרה אחי הוא, ומה היא הטובה ששלח לו צאן ובקר, ולהנאתו הטיב עמו פרעה שהיה סבור שתהיה לו לאשה, אבל אחר כן לא פייסו ולא בקש ממנו מחילה אלא ששלחו מארצו ולא כן עשה אבימלך. ופירש ויהי לו, מאת פרעה ששלח לו: (יז) וינגע, באותה הלילה שלא יוכל לנגעת בה. ואת ביתו, אנשי ביתו והם שריו שהללוה לו ולקחוה לו, או פירש כל אנשי ביתו אנשים ונשים, כדי שיכירו כי אצבע אלהים הוא. על דבר שרי, ולא יאמרו כי דרך מקרה היה. ודרך דרש (תנחומא) כי המלאך המכה אותם היה אומר זה על דבר שרי אשת אברם. ודרך הפשט כי פרעה פשפש בדעתו למה היו אלה הנגעים וחשב כי שמא אשת איש היא ושאל את שרי שתאמר לו האמת ואמרה לו כי באמת אשת אברם היא אלא מפחדה שלא יהרגוהו בעבורה אמרה אחי הוא, לפיכך ויקרא פרעה לאברם: (יט) ואקח אותה לי לאשה, לא לקחתי אותה לשכב עמה דרך זנות אלא להיותה לי לאשה. הנה אשתך, הנה היא כמו שהיתה שלא נגעתי בה. קח ולך, קחנה ולך ולא תשב בעיר כדי שלא יקחנה אחד העם מרוב תאותם אליה כי יפה היא מאד. ואברם לא חשש להשיב תשובה כמו שהשיב לאבימלך כי לא האריך פרעה עמו בדברים כמו אבימלך אלא דחקו לצאת מארצו: (כ) ויצו, לשמרו ולשמור אשתו שלא יגעו בה המצרים ולא בכל אשר לו. וישלחו אותו, עד צאתו מגבול מצרים:

יג (א) ויעל וגו' וכל אשר לו, שלא נפקד ממנו דבר. ולוט עמו, אע"פ שהשבע במצרים לא רצה להפרד מאברהם. ואברם

כבד מאד, הוא היה כבד מאד מקנהו ורכושו שהיה רב וכבד מאד, וכן "באהלה נובלת עליה" (ישעיה א') מלך עליה שהם נובלים יאמר על האלה שהיא נובלת, וכן "קרועי בגדים מגולחי זקן" (ירמיה מ"א) והדומים להם:
(ג) וילך למסעיו, מסע אחר מסע מעט לפי שהיה כבד מאד במקנה והלך דרך הדרום זהו פירש מנגב, כי מלד נגב היו מסעיו והלך עד ביתאל עד המקום אשר היה שם אהלה, והוא ההר. בתחלה, כמו שאמר ויט אהלה: (ד) אל מקום המזבח, הוסיף לבאר עוד להודיע כי לא נטה אהלה במקום אחר באותו ההר אלא באותו מקום שעשה שם המזבח בראשונה, וכל זה להודיע כי ראוי לאדם לקבוע מקום לתפלתו ולעבודתו את ה'; כי יותר לבו נכון במקום שהוא רגיל בו. ויקרא שם, פעם אחרת בשם ה': (ה) וגם ללוט, וגם לרבות על מה שאמר ואברם כבד מאד. ההולך את אברם, להודיע כי בזכות אברם היתה לו הטובה ההיא לפי שהיה הולך אתו ונשמע אליו. ואהלים, להודיע כי מטלטלים רבים היו לו ובני בית רבים והיה צריך לאהלים רבים, ומלת ואהלים בחולם האלף "וכן איש לאהליו" (שמואל ד') "ויששכר באהליך" (דברים ל"ג), ועל דרך משקל אהל היה האלף בקמץ חטף כמו מן קודש קדשים, מן חודש חדשים, וכן בא "באֳהָלים תשבו" (ירמיה ל"ה) השכיני באֳהָלים, (שופטים ח') אולי זה שבא האלף בחולם הוא משקל גודל, חולין: (ו) ולא נשא, בא ארץ בלשון זכר וכמהו "נטעתם ארץ" (ישעיה ט'). לשבת יחדיו, כי היה צר להם מקום המרעה שם לרעות מקניהם יחד עם מקנה אנשי הארץ, כי היה רכושם רב לפיכך היה ריב בין רועיהם אלה אומרים אנחנו נרעה מקנינו ואלה אומרים אנחנו נרעה מקנינו והיה המקום צר להם ודוחקים זה עם זה:
(ז) והכנעני, פרשנוהו, והוסיף הנה והפריזי, כי גם הפריזי היה יושב בארץ הזאת שהיה שם בית אל והעי: (ח) בינו ובינך, כי אם יריבו רועינו, אי אפשר שלא נריב אנחנו: (ט) הלא כל הארץ לפניך, כמו לפני, כי בכל מקום אשר תהיה לא יהרגיך אנשיהם ולא ירעו לך, כי עזרת האל תהיה עמך בעבורי ובעבור שהלכת בדרכי להכיר הבורא. הפרד נא מעלי, כי בעבורי אתה בארץ הזאת ואתה ראוי להפרד מעלי ולא אני מעליך, כי אני העקר ואתה טפל לי ולי הבחירה, ועוד אני אומר לך כי נפשי רחבה וכל שכן לאחי אתן הבחירה. אם השמאל ואימנה, אם תרצה אתה ללכת לצפון הארץ אני אהיה לדרום הארץ בזאת הפאה שאנחנו בו היום, כי לדרום ארץ ישראל היה כמו שאמר "הלוך ונסוע הנגבה, וילך למסעיו מנגב" ואם הימין, ואם תרצה אתה להשאר בזה שהוא הדרום אני אהיה כדרש מפניך ואלך לצפון הארץ: (י) וישא לוט את עיניו, מההר שהיה שם כי בהר היו יושבים, כמו שאמר, ונשא משם את עיניו כי מקום גבוה היה לראות את הארץ לפניו וראה את כל ככר הירדן שהיתה ארץ מקנה כי כלה משקה, ואמר כלה אחר שאמר כל להגדיל הדבר, וכן, כל מלכי גוים כלם (ישעיה י"ג). ככר, כתרגומו מישור, והככר הזה היה סמוך לארץ סדום ועמורה כמו שאמר ואת כל הככר, והיתה הארץ טרם שנשחתה כמו גן ה', והוא גן עדן שהיו ארבע הנהרות משקין אותו, או כמו ארץ מצרים שהנהר משקה אותה כלה. באכה צער, השה"א כה"א

הנלבה

הגלבת עונה (שמואל א') וזולתו. והכ"ף איננה נוספת כאשר חשבו, וכן כ"ף כערכך, הערכך (ויקרא כ"ז) כי כף באכה לנוכח היא, ככל כף הנמצא וכנגד יודע המקום ידבר, וכן ערכך כנגד הכהן ידבר. ואמר עד צער היה המקום משקה: (יא) ויבחר לו לוט, אחד מן המקומות שהיו בכל הככר, כי כל המקומות אשר בכל הככר טובים. ויסע לוט מקדם, כלפי מזרח מהמקום שהיה בו, כי הירדן מזרח לארץ כנען, כלומר מסעיו היו מולך מזרח, וכן וילך למסעיו מנגב ועד בית אל, כמו שפירשנו, וזה טעם המ"ם. ויפרדו איש מעל אחיו, ולוט שהוא הנפרד מעל אברם כמו שאמר לו הפרד נא מעלי, ואיך אמר איש מעל אחיו, אלא אחר שנסע לוט היו נפרדים זה מזה כי רחוק היה המקום ביניהם, כי בעודם יחד היו זה על זה דוחקים זה את זה וכשנסע לוט הנה כל אחד נפרד מעל חברו, אברם בארץ כנען באיזה מקום שנבחר, וכן לוט ישב בערי הככר זמן בזה וזמן בזה, ונסע ממקום למקום עד שהגיע בעיר סדום ושם קבע מושבו, ואע"פ שהיו רעים וחטאים לא חשש על אנשי המקום, כי המקום ישר בעיניו והוא היה כל כך חזק באמונה וביושר שלא למד ממעשיהם: (יב) ויאהל עד סדום, נטה אהלו ממקום למקום עד שהגיע עד סדום: (יג) ואנשי סדום רעים, רעים לשמים ורעים לבריות והכל הוא לה', כי עברו על מצותיו שצוה לאדם ולנח והם שבע מצות כמו שפירשנו, ובהם ע"ז שהיא חטא לה' ובהם גזל ועריות ושפיכת דמים שהם חטא ורעה איש לחבירו, והכל הוא חטא לה' שעוברים על מצותיו ובוזים דבריו. ואמר מאד, כי פרוצים היו בהם עושים הרעות בפרהסיא ורגילים בהם: וה' אמר אל אברם, בעוד שהיה לוט עמו, שמא היה כבור אברם כי גם ללוט יהיה חלק בארץ, כי קרובו היה ועמו יצא כמו שאמר לו "הלא כל הארץ לפניך" עתה אחר שנפרד לוט מעמו אמר לו אל תחשוב כי לאחר יהיה חלק בארץ, אלא לך לבדך ולזרעך אתננה ואל תחשוב כי ללוט ולזרעו יהיה חלק עם בניך בארץ, כי אמרת לו "אם השמאל ואימנה, ואם הימין ואשמאילה" אלא הצפון והימין לך ולזרעך יהיה וכן המזרח והמערב. והקדים הצפון והדרום לפי דבריו שאמר ללוט, כי לוט בעבור שהוא קרובך אתן לו גם כן ירושה במקום אחר. כמו שאמר כי לבני לוט נתתיה ירושה (דברים ב' ט'): (טו) כי את כל הארץ, אע"פ שהוא לא היה רואה אותה כולה אמר לו שיראה לארבע רוחותיה וכמו שהיא כולה על גבולותיה כן יתננה לו, וכן אמר למשה וראה את הארץ (שם ל"ב מ"ח) ר"ל מקצתה, והרי היא כמו שראה את כולה, וכן אשר אתה רואה, שאתה רואה מקצתה לך אתננה כולה, כלומר לך אתננה מעתה כי היא מתנה לך, אע"פ שהיא ברשות הגוים לך היא ומעט יירשוה בניך ויגרשו הגוים ממנה. עד עולם, כי אע"פ שיגלו ממנה סופם לחזור אליה: (טז) ושמתי את זרעך כעפר הארץ, על דרך הפלגה, וכן "כחול הים, ככוכבי השמים" ובדרש המשילם לעפר והמשילם לכוכבי השמים, בזמן שאין עושים רצונו של מקום יהיו כעפר לדוש, ובזמן שעושים רצונו של מקום, ככוכבים לרום. גם זרעך ימנה, אם יהיה זה יהיה זה, ואם לא לא, כלומר שזה אי אפשר גם זה כמו כן, וכן היהפוך כושי עורו וגו' (ירמיה י"ג) גם אתם תוכלו להטיב: (יז) לארכה, ממזרח למערב. ולרחבה, מצפון לדרום: (יח) ויאהל, העתיק משם אהלו ונטה אהלו

ממקום

ממקום למקו' עד שבא וישב באלוני ממרא, ואין זה אילון מורה, שזכר למעלה, כי אותו היה מישור אחר ושם בעל המקום מורה וזה היו מישורים שנים או יותר היו לאדם א' הנקר' ממרא אחי אשכל ואחי ענר. אשר בחברון, בגבול חברון. ויבן שם מזבח לה', שהיה קורא שם לבני אדם לשם ה' אל מקום המזבח אשר בנה, ובכל מקום שהיה קובע שם מקום היה בונה מזבח וקורא בשם ה':

יד (א) ויהי בימי אמרפל, באותם הזמנים שהיו אלה המלכים כל אחד במקומו היו המלחמות האלה שהולך ומספר, וכן ויהי בימי אחשורוש, והדומים לו. ונכתב זה הספור בתורה להודיע יושר לבב אברם עם האל בוטח בו בכל לב, כי במעט אנשים רדף אחר ארבעה מלכים, להודיע כי ראוי לאדם למסור עצמו למקום סכנה להציל קרובו כמו שעשה אברהם אבינו. כדרלעמר, מלה זרה. מלך גוים, מקום ששמו גוים, לפי שנתיישב אותו המקום מעמים מאוספים מזה ומזה. עשו מלחמה, עתה מספר המלחמה שהיתה ביניהם בעמק השדים לא המלחמות הראשונות שהיו ביניהם עד שהכניעו ארבעה מלכים את חמשה עד שהיו להם לעבדים: (ג) כל אלה, הארבעה עם חמשה. אל עמק, כמו בעמק, וכן אל הארון תתן את העדות (שמות כ"ה). השדים, כתרגומו חקליא, והדגש לחסרון הכפל, כי בשני שרשים נמצא, שדה ושדות, מן שדה ושדד, ישדד לו יעקב (הושע י'). הוא ים המלח, העמק ההוא היה סמוך לים המלח, או הוא עצמו נעשה אחר כן ים, והוא הנקרא היום ים המלח והוא גבול ארץ ישראל כמו שכתוב בגבולים: (ד) שתים עשרה שנה עבדו, שהיו לו עבדים נושאי מנחה. ושלש עשרה שנה, פירוש ובשנת שלש עשרה מרדו, מרדו בו ולא הביאו לו מנחה. וכדרלעומר היה ראש לשלשה המלכים. (ה) את רפאים בעשתרת קרנים, הכו את הענקים שהיו בעשתרות קרנים; והמקום הזה הוא בין שני הרים גדולים ולכן נקרא קרנים. וכבר זכרוהו רבותינו ז"ל. והמקומות האלה שזכר הם קרובים לארץ סדם ועמורה, אולי היו בעזרתם לפיכך הכו אותם כדרלעומר והמלכים אשר אתו: (ו) ואת החרי בהררם שעיר, והכו את החרי בהר שלהם והוא הר שעיר כמו שאמר אלה בני שעיר החורי (ל"ו כ') בהררם, שם, הנפרד הֶרֶר בשקל ארץ גפן, ואלו היה מקור מן הדגוש כמו שאומרי' קצת המפרשי' (אב"ע) היתה הה"א קמוצה והנה היא פתוחה, וכן תרגם אונקלוס בטוריא דשעיר. איל פארן, כתרגום, מישר פארן: (ז) וישבו ויבאו, אחר שפשטו על המקומות האלה עד המדבר שבו להם כלפי ארץ סדם ובאו להם אל עין משפט; ידוע היה אצלם למה נקרא כן, כמו שאר המקומות שכלם נקראו על ענין ידוע אצלם. ויש דרש שנקרא כן על שם שעתידין משה ואהרן להשפט על מי אותו העין, והם מי מריבה. שדה העמלקי, מישור גדול שערים בנויות בו נקרא שדה, וכן שדה אדום ושדה מואב. ואמר העמלקי, כי כשכתב משה רבינו זה כבר נולד עמלק ורבו תולדותיו, שהרי יצא על ישראל למלחמה בצאתם ממצרים ולא נקרא זה על שם סופו: (ח) ויערכו אתם מלחמה, אלה החמשה שיצאו ערכו אתם מלחמה כי חשבו להתחזק עליהם אולי נעזרו בעם אחר, כי לפיכך מרדו בהם, ואלה לא היו אלא ארבעה הנזכרים לפיכך חזר ומנה את כדרלעמר. כי כבר אמר אתם מה צריך לאמר עוד את כדרלעמר,

אלא בא לומר כי אלה החמשה נעזרו בעם אחר ואלה לא היו אלא הארבעה
שזכר ואעפ"כ נלחום כי מה' היתה כדי שיעשה אברהם שם במלחמה ההיא
כמו שהבטיחו ואמר לו ואגדלה שמך. וכדי להראות לעולם לדקת אברהם.
ובטחונו באל בכל לב, כי הם נלחו חמשה מלכים ואעפ"כ רדף הוא אחריהם
במעט עם, ועליו ועל כיולא בו נאמר ובוטח בה' ישוגב (משלי כ"ט כ"ה)
וכדי להגדיל המעשה עוד הוסיף ואמר ארבעה מלכים את החמשה:
(י) בֶּאֱרוֹת, נשתנה בסמיכות ולא נשתנה בסמוך את בְּאֵרוֹת המים (בראשית
כ"ו, מלכים ו') חמר, הוא הטיט. וינסו מלך סדום, ושאר המלכי'
נסו אל ההר זהו שאמר והנשארים, אולי היו קלים יותר מאלה השנים
שלא היה בהם כח לנום אל ההר ונסו בעמק מה שיכלו לנום, ובנוסם
נבהלים לא נשמרו מהבארות ונפלו בהם ולא מתו אבל טבעו בטיט והוליאם
אחרי כן. ואולי היתה הסבה שלא מתו שם כדי שיראו בנס שעשה האל
לאברהם לפי שהיה אוהבו. הרה, כמו אל ההר, כי הה"א הנוספת בסופה
מורה על למ"ד בתחלתה כמו בשאר השמות ובאה הה"א בסגול כמו כֶּלָּה:
(יא) ויקחו את כל רכוש סדם ועמרה, כי עמק השדים הוא
בגבולם ושם היתה המלחמה אבל אדמה ולבוים ובלע לא היו מאותו הלד;
ולקחו את כל רכוש סדם ועמרה מהערים האלה ובנותיהם, ורכוש כולל
המטלטלים והמקנה. ואת אכלם, שהיו להם בבתים, ואת העם שבו:
(יב) והוא ישב בסדום, כמו שאמר למעלה "ויאהל עד סדם" ועדיין
היה יושב שם כאשר היתה המלחמה הזאת: (יג) ויבוא הפליט. אחד
שנמלט מהשבי בא והגיד לאברם על בן אחיו שנשבה. העברי, מבני בני
עבר, וכלם התיחסו אליו, אבל אברהם וזרעו התיחדו ביחס כי להם נשאר
לשון עבר, והאחרים מבניו ובני בניו אחזו בידם לשון ארמי ונקראו ארמיים
כמו לבן הארמי וזולתו, וזרע אברהם אשר ליעקב נקראו עברים. והוא
שכן, כלומר היה שוכן עם אלה האחים והיו בעלי בריתו ועזרוהו, והוא
היה יושב בארץ אחד מן האחים והוא ממרא: (יד) כי נשבה אחיו, קרובו
ובני אחים הרי הם כאחים, כמו שאמר "כי אנשים אחים אנחנו" וירק, נתן
להם כלי מלחמה, והוא יולא לשליפי. והרק חנית (תהלים ל"ה) והריקו
חרבותם (יחזקאל כ"ח) יולא לשני. חניכיו, שם תאר בשקל שרידיו, פליטיו
מלומדיו, הנערים שלמדם בדרך האמת לעבוד את ה'. מן חנוך לנער (משלי
כ"ב). ילידי ביתו, שנולדו בביתו מהנפש אשר עשו בחרן ובארץ כנען והיו
שמנה עשר ושלש מאות. ובדרש (ב"ר מ"ג) אליעזר לבדו לקח עמו וחשבון
אותיותיו שי"ח, ואם כן מה יהיה ילידי ביתו אם לא ירלה לאמר וילידי ביתו.
וירדף עד דן, על שם סופו, כי כשכתב משה רבינו זה לא נקרא עדיין
כן, אלא לשם היה נקרא וכשכבשוהו בני דן קראו לו דן בשם דן אביהם.
ואפשר שהיה מקום אחד נקרא באותם הימים דן: (טו) ויחלק עליהם
לילה, כשנחלק עליהם לילה, כלומר בחלי הלילה להשיגם, ובא עליהם
פתאום הוא ועבדיו שהם חניכיו ומה שאמר ויחלק עליהם ולא אמר ויהי
בחלי הלילה, ר"ל כי הלילה נחלק עליהם, כי עד חלי הלילה היו אלה
הארבעה מלכים הולכים בטח ומחלי הלילה ואילך היו נסים לנפשם כשבא
עליהם אברהם והשיג והכה אותם, והנסים רדפם עד המקום שנקרא חובה

והוא משמאל לדמשק, והיה מכה את שהיה משיג והם נסים לנפשם והניחו כל הרכוש והעם. ואברהם שב מתובה מרדוף אחריהם עוד והשיב את כל הרכוש: (טז) וגם את הנשים ואת העם, אשר שבו הכל השיב להודיע כי לא המיתו איש מהשביה: (יז) אל עמק השוה, היה המקום ההוא מקום מרוצת הסוסים לפי שהיה שוה לא עולה ולא יורד. ונקרא עמק המלך, לפי שהמלך ופרשיו היו מכניסים שם סוסיהם למרוץ', ותרגום אונקלס שוה, מפנא, ר"ל שהיה פנוי לא היה שם אבנים ולא עלים ועשבים. ותרגם עמק המלך, בית ריסא דמלכא, והריס הוא שלשים קנים בקנה המדה והקנה שש אמות באמה בת ששה טפחים, וכן הוא שעור מרוצת הסוסים: (יח) ומלכי צדק מלך שלם, הוא ירושלים, וכן כתוב ויהי בשלם סכו (תהלים ע"ו) ונקראו מלכי ירושלים מלכי צדק מן אדני צדק וכן כתוב בספר יהושע אדני צדק מלך ירושלים (י' א'), כי ירושלים הוא מקום הצדק והשלום לא יסבול עול וחמס ומעשה תועבה זמן ארוך, לפיכך מקיא החטאים היושבים בה. כמו שאמר ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם (ויקרא י"ח) ואמר אלהי נכר הארץ (דברים ל"א) כי היא כנגד קו השוה ואוירה ממוזג, וכן אמר יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מ"ח) ואמרו בדרש (פדר"א כ"ז, ב"ר כ"ו נדרים ל"ב) כי מלכי צדק הוא שם בן נח. הוציא לחם ויין, לפי שהיו באים מן המלחמה עיפים הוציא לחם ויין. והוא כהן לאל עליון, לא לכוכבים ולמזלות אלא לאל עליון לבדו הוא משרת ועובד כמו אברהם והנלוים אליו: (יט) קונה, אינו לשון קונה ומוכר, אלא הרי הוא כאילו אמר, עושה או ממציא, וכן "קניתי איש" כמו שפרשתי: (כ) וברוך אל עליון, שנה בזה השם לאמר אל עליון, ואברם גם כן נשבע בזה השם להוציא מלב השומעים אותם העובדים לאלהים אחרים וכי אין לעבוד אלא לה' לבדו והוא עליון על כל העליונים ואדון התחתונים והעליונים. מגן צריך, מסרם בידיך, וכן אמגנך ישראל (הושע י"א ח') ואמר צריך אע"פ שהם לא היו בני מלחמתו ולא היה להם דבר עמהם, כיון ששבו בן אחיו ורכושו הרי הם צריו כי אברם בעל השם היה ולוט היה ידוע שהוא בן אחיו ולא הניחוהו לאהבת אברם. ויתן לו מעשר מכל, המפרשים פירשו, כי אברם נתן למלכי צדק מעשר מהמקנה והרכוש אשר הציל לפי שהיה כהן לאל עליון ; ואדוני אבי ז"ל פירש כי מלכי צדק נתן לאברהם בשכרו המעשר מן הדין, כי המלך סדם אמר לאברם תן לי הנפש והרכוש קח לך, ואברהם אמר אם מחוט ועד שרוך נעל, אמר מלכי צדק לאברהם מן הדין תוכל לקחת המעשר מן הכל ולא תקח דבר ממלך סדם כי שלך הוא המעשר מן הדין, כי כל מציל ממון חבירו המעשר הוא שלו על שטרח להצילו, ונכון הוא הפירוש, כי יש לתמוה לדעת המפרשים איך היה נותן אברם משל מלך סדם למלכי צדק והוא לא רצה לקחת לעצמו ויתן לאחרים, זה לא יתכן: (כא) ויאמר מלך סדם, לפירוש אדוני אבי ז"ל פירושו, וכבר אמר קודם שאמר מלכי צדק כי המעשר לאברם: (כב) הרימותי ידי, הנני מרים, וכן נתתי כסף השדה, עם הרמת יד הוא השבועה, וכן וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע (דניאל י"ב ז') ופעם לא יזכר השבועה אלא הרמת יד לבד, כמו אשר נשאתי את ידי (שמות ו' ח'): (כג) ואם אקח, טעם הוי"ו ר"ל אם לקחתי ואם

לקח: (כד) בלעדי, היו"ד לרבים ואיננה לכנוי, ובאה כראית ובלא מ"ם כיו"ד, וחשופי שת (ישעיה כ') וארגים חורי (ישעיה י"ט) והדומים להם. והחכם ר' אברהם פירש כי היוד לכנוי כלומר אך בלעדי לקחו והוא מה שאכלו נערי. הנערים, הם חניכיו ילידי ביתו והם לא יהיה להם אלא מה שאכלו. וחלק האנשים, כי אני אין לי רשות לעזוב חלקם, כי הם עמדו בזה וראוי הוא שיקחו מהשלל אשר הצילו חלקם הראוי להם כפי המנהג והחוק:

טו (א) במחזה, אמר הנה במחזה מה שלא אמר בכל דבר אשר דבר עמו עד הנה לפי שהראהו בנבואה הזאת מעשה לא דבור לבד, כמו יציאתו החוצה וספירת הכוכבים ודבר הבתרים. אל תירא. ביו"ד, אל תירא מהמלכים אשר כלית שמא יבאו אחרים עליך, אל תירא מהם כי אנכי מגן לך, מהם ומאחרים שלא יוכלו להרע לך; ועל הבטחון הגדול הזה אשר בטחת. שכרך הרבה מאד, בזה ובבא, זהו הרבה בעולם הזה ומאד לעולם הבא: (ב) אדני אלהים, הראשון באל"ף דל"ת, שם התואר, וביו"ד ה"א הוא שם העצם, ובא התואר קודם לשם, כי התאר סמוך לו, ולא הוא סמוך לתואר, כי הוא איננו מתואר על דרך האמת, וכשיבוא בו השם קודם לתואר הוא על דרך העברה כלשון בני אדם, ובשאר המתוארים יבוא השם קודם לתואר ברוב, כי קודם בא העצם ואחר בא עליו המקרה שהוא מתואר בו, ולא כן באל יתברך. מה תתן לי, לא שאלו על שכר העולם הבא כי ידע כי שכר טוב יהיה לצדיקים לעולם הנשמות שהוא העולם הבא, אבל שאלו על שכר העולם הזה, כי מה תועיל לו כל הטובה ההיא והעושר הגדול שנתן לו ומחר ימות ויאכלו זרים חילו ויגיעו, כי לא היה לו בן למי יניחנו. ערירי כתרגם, ואם יירשני בן ביתי מה תהיה תקנתי כי הוא אינו זרעי אע"פ שהוא עבדי ועושה מצותי לרצוני, ואתה אמרת לי לך ולזרעך אתננה. ובן משק ביתי, היוצא ונכנס בביתי. הוא דמשק אליעזר, והוא יורשני אם לא יהי' לי בן. משק, שרשו שקק, כשקל מכם מן כסס, ועניינו מן שוק, כלומר הולך ובא, כמו דוב שוקק (משלי כ"ח) והנה שני שרשים בענין אחד. דמשק אליעזר, אפשר כי חסר יו"ד היחוס ר"ל דמשקי, כמו שבט הימני, וכן תרגם אונקלס דמשקאה; או אפשר שהיה שמו דמשק כשבא אל אברם, והוא קרא אותו אליעזר כי אליעזר לשון עברי הוא, ופעם קרא אותו בשם אחד ופעם בשני השמות; ור"ל אלו היה יורשיו אחד מבני משפחתו לא היה רע כל כך, אלא איש מדמשק יירש אותי זה רע מאד, לפיכך שנה בדבר עוד ואמר. ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע, ואתה אמרת לי ואעשך לגוי גדול ושמתי את זרעך כעפר הארץ. וכאשר אמר אברם לאל יתברך כל זה לא שחשב שישקר לו בהבטחתו חלילה, אלא חשב אחת משתים, או שחטא לאל אחר הבטחתו שתאבד ממנו ההבטחה בענש החטא, או שחשב כי הזרע שאמר לו יהיה אחד מבני משפחתו שהוא חשוב כזרעו וכן ודובר שלום לכל זרעו (סוף אסתר) שר"ל לכל בני משפחתו או הנגלל עמו: (ג) ובן ביתי, שהוא חשוב לו כזרעו כמו אליעזר שהיה מושל בכל אשר לו לפיכך אמר לו הן לי לא נתתה זרע כלומר אם לא יהיה מגופי לא אחשב מתנה זאת שנתת לי לטובה, ומעת שהבטחתני לא נפקדה

אשתי

אשתי ומה תוקתי בעולם הזה שיהיה בן ביתי יורש אותי: (ד) והנה דבר ה', היה לו דבר ה' לענותו על אשר שאל לאמר לא יירשך זה בן ביתך, כי אם אשר יצא ממעיך, ולא תטעה במה שאמרתי לך ולזרעך כי לא אמרתי אלא על זרעך ממש שיצאו ממעיך, י"ל אשר בתוך הגוף נקרא מעים, וכאן כיון על כל הזרע, וכן וצאצאי מעיך (ישעיה מ"ח): (ה) ויוצא אתו החוצה, באהלו באה לו הנבואה והוציאו מאהלו במראה הנבואה לחוץ לראות את הכוכבים, וכן ותבא אתי ירושלימה במראות אלהים (יחזקאל ח' ג') ומתחלה אמר לו שיהיו כעפר הארץ ועכשיו אמר לו שיהיו ככוכבי השמים והכל דרך הפלגה, כמו שכתבנו, וגם כתבנו הדרש. ויש לומר עוד שרמז לו כי בסוף כשיהיו ימי המשיח יהיו ככוכבי השמים שלא תשלט בהם יד אדם עוד, ויהיו באורם לעולם. ובב"ר, ויוצא אותו, אמר לו צא מאצטגנינות שלך, אברם אינו מוליד אברהם מוליד, שרי אינה יולדה שרה יולדה, ר"ל מעת שאשנה שמכם תולידו. וכן היה: (ו) והאמין בה', מתחלה היה גם כן מאמין בה' אלא שהיה מסתפק במה שאמרנו; ועכשיו כשפירש לו ואמר לו ממעיך והראהו המשל בעיניו והראה לו הכוכבים במראה הנבואה האמין בו האמנה גמורה בלא שום ספק. ויחשבה לו צדקה, ההאמנה הגמורה שהאמין חשבה לו האל לצדקה וליושר לבב, כי הוא ואשתו היו הולכים ומזקינים וההבטחה מתאחרת. ואעפ"כ האמין: (ז) ויאמר אליו, אמר לו עוד לחזק בלבו ההבטחה ואמר לו אני ה', ועדיין לא זכר לו שמו, ולא זכרו לו להודיע אותו כי כבר יודע שמו מיום דעתו אותו, אלא זכרו לו לקיים לו הבטחתו וכאלו אמר לו בי נשבעתי. אשר הוצאתיך, ולא לחנם הוצאתיך אלא לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, רצה לומר שיירשוה בניו ותהיה הארץ לאברהם כמו הירושה שיורישנה אדם לבניו: (ח) במה אדע כי אירשנה, פירש כי יירשוה בני, וכן אשר לקחתי מיד האמורי (בראשית מ"ח). ופירש במה אדע, כי הוא לא נסתפק לו אם יירשוה בניו שהרי אמר והאמין בה', אלא נסתפק לו אם יירשוה לעולם כי אולי יחטאו ויגלו ממנה, ושאל באיזה ענין ידע הירושה, איך תהיה שיראה לו בנבואה כמו שהראה לו ענין רבוי זרעו ככוכבים: (ט) קחה לי, פירש להקריבם לפניו ובהם ארמוז לך ענין ישיבתם בארץ ירושתם וגלותם ממנה ובהם אכרות לך ברית שלא תמוט, כי כריתת הברית הוא בזה הדרך, כמו שאמר, העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו (ירמיה ל"ד י"ח) כי אמר הנה ויבתר אותם בתוך, וזכר שלשת המינין מהבהמה שבהם יכשר הקרבן ורמז בזה שכל זמן שיקריבו הקרבנות כראוי לא יגלו מן הארץ, והשלוש שזכר בהם רמז לשלשה גליות שעתידין בניו לגלות מארצם ועל זה נאמר גם כן, ותשקמו בדמעות שליש (תהלים פ'). ובאמרו עגלה רמז בו לגלות ראשון שהוא גלות מצרים שנקרא עגלה כמו שנא' עגלה יפיפיה מצרים (ירמיה מ"ו כ') כי מארץ כנען שהוא ארצם גלו שם וכבר היו בארצם תושבים לולי כי לא שלם עון האמרי. ועז ואיל, אמר על גלות בבל ורומי שאנחנו בו היום שהוא מלכות רביעית, ואע"פ שהלכו להם מלכות יון לא הגלום מארצם, ומכל מקום במשל הם נכללים, כי הם נקראים עז בחלום דניאל, ולפי שהם היו תחלת רעת ישראל בבית שני נעשה המשל בהם, והרומיים כלו והגלום. ואיל הם מדי ופרס, ולפי שמלכו בבל נקרא

מלכותם

מלכותם איל, והנה רמז מלכות בבל ופרס, אע"פ ששלחו גלותם, מלכים מהם
החזירו גלותם ואחרו בבנין הבית והעיר, וקראו השנים נקבות והשלישי זכר
כנגד הטובה שהטיבו מדי ופרס שנקראו איל לישראל, ועוד שלא נתנו הכח
והתפארת לעצמם אלא לאל, כמו שאמר כורש מלך פרס, כל ממלכות הארץ
נתן לי ה' אלהי ישראל (ד"ה ב' ל"ו) ומלך אשור אמר, בכח ידי עשיתי (ישעיה
י"ג), וכן טיטוס חרף וגדף. וקראו זכר, כמו שהזכר חשוב מהנקבה,
והשנים הרעו לישראל ולא הטיבו והתפארו במלכותם לעצמם ולא נתנו
הכח והתפארת לאל, לפיכך קראם נקבה. משלשת, משלש, כתרגום עגלין
תלת ודכרין תלתא, ואי אפשר לפרש בני שלש שנים. ותור וגוזל, ולא
ידענו מאיזה מין מהעופות היה הגוזל, כי כל קטני העופות יקראו גוזל,
כמו שאמר על בני נשר, על גוזליו ירחף (דברים ל"ב י"א) ואונקלס תרגום
ובר יונה, וכן הוא האמת כי הוא הכשר לקרבן והוא הנדרס ואינו דורס,
וכן התור, ויש ביניהם שתוף בטבע, והנקבה מהם לא תזקק לזכר אחר מות
בעלה, וכן ישראל בגלות, שהיתה כאלמנה בגלות מיום שנפרד בעלה ממנה,
והוא חי וקיים, לא עבדה אלהים אחרים בגלות, ואף שאורך הגלות כאלו
אין תקוה, אעפ"כ אם שכחנו שם אלהינו ונפרש כפינו לאל זר. והתר והגוזל
היה משל לישראל שיהיו דרוסים ברגלי האומות בפשעיהם ברוב הזמנים עד
יבוא משיח, וישראל נמשל ליונה, כמו שנא' עיניך יונים (ש"ה א' ט"ו) ונאמר
יונתי בחגוי הסלע (שם ב' י"ד) וכן נמשלו לתר, כמו שנאמר אל תתן לחית נפש
תורך (תהלים ע"ד י"ט): (י) ויבתר אתם בתוך, מה שבתר ומה שלא
בתר הכל היה במראות האל, ואע"פ שלא זכר זה, וטעם הכתוב לענין הברית
שכרת עמו כמו שכתבנו, ורמז לו בזה שכל האומות האלה שהרעו לישראל
כולם יהיו מחולקים ומבותרים, ויהיו אלה כנגד אלה וילחמו זו בזו עד שיכלו,
וכן יהיו מחולקים בתורתם ובאמונתם כי זה גורם השנאה והתחרות אשר
ביניהם עד אשר יכלו אלו את אלו, ולא יהיה כן בישראל, אע"פ שהיה מעט
זמן מלחמה בין אפרים ויהודה תורתם ואמונתם לא נחלקה, ולימות המשיח
יהיו לאחדים לא יהיה ביניהם קנאה ותחרות כמו שאמר, אפרים לא יקנא
את יהודה ויהודה לא יצר את אפרים לפיכך אמר ואת הצפור לא בתר,
והצפור הוא כולל התר והגוזל, כי ישראל מפוזרים בגלות בארבע רוחות
השמים, והם לעם אחד דבקים בתורתם ובאמונתם כלם ממזרח עד מערב,
תורה אחת להם, לא שנו דתם באורך הגלות והגזירות הקשות העוברות
עליהם תמיד: (יא) וירד העיט, העיט הוא שם לעופות הדורסים.
הפגרים, הם הפגרים השלמים, כי לא אמר על הבתרים אלא על הפגרים
והם השלמים, שהם התר והגוזל, כי לא יאמר פגר, נתח וגויה, אלא על
השלם כמו, כפגר מובס (ישעיה י"ד) פגרים מתים (שם ל') גוית שאול
(שמואל א' ל"א) וראה שהיו יורדים הדורסים על התר והגוזל לאכלם ולבלותם,
ואברם היה מנשב אותם ומפריחם מעליהם, רמז לו בזה כי בכל דור ודור
אומות העולם עומדים עלינו לכלותינו והקב"ה מצילנו מידם בזכות אברהם
כמו שנאמר, ואף גם זאת וגו' לא מאסתים ולא געלתים וגו' (ויקרא כ"ו)
ונאמר וזכרתי להם ברית ראשונים (שם): (יב) ויהי השמש לבוא, זה מוכיח
כי הכל היה במראה הנבואה, שהרי הכל מראה אחת היתה ובעת אחת

היתה והוציא אותו חוצה לספור הכוכבים מלמד שהיה לילה, ואח"כ אמר ויהי השמש לבא מלמד שהיה יום ובסוף היום שהיה היום לערב, ואמר ויהי השמש לבא, שמתחיל לבא ולהיות ערב, ורמז לו בזה גלות ראשון שהוא גלות מצרים, וזהו הערב השמש שהאור הולך ומחשיך. ותרדמה נפלה, מכח הנבואה באה התרדמה, כמו שאמר דניאל ובדברו עמי נרדמתי על פני ארצה (ח' י"ח) ואמר כי אחר שתרדמה נפלה עליו אימה חשכה, וכן אמר דניאל ובבאו נבעתי (שם) כי כן הוא דרך הנבואה פעמים, ולאברם בתחלת הנבואה לא היה לו כל זה, כי בתחלה אמר לו בשורה טובה, אבל עתה כשבא לאמר לו צרת הגלות שיהיה לבניו הפיל עליו תרדימה ואימה וחשיכה גדולה רמז לו על הצרות שיהיו קשות. אימה חשיכה, כמו אימה וחשיכה, וכן שמש ירח, ראובן שמעון, והדומים להם: (יג) בארץ לא להם, לא שהיה ולא יהיה להם, כלומר לא יירש זרעך הארץ הזאת, אבל יהיו גרים בארץ לא להם עד תשלום ארבע מאות, מיום שיהיה לו זרע, כי כן אמר לו כי גר יהיה זרעך, ועוד שלשים שנה מהיום, וכן היו במצרים עד שמלאו ת' שנים משנולד יצחק ול' שנה מיום שנראה לאברם בברית בין הבתרים עד שנולד יצחק. והנה אין אנו מוצאים אלא כ"ה, כי המראה הזאת בארץ כנען היתה, ואברם היה בן ע"ה בצאתו מחרן והיה בן מאה כשנולד יצחק, אלא נאמר כי החמש שנים החסרים היו משנאמר לו באור כשדים לך לך, אבל לא אמר לו כמה יהיו במצרים וכמה יהיו ימי השעבוד, אבל רז"ל פירשו (ב"ר ל"א) כי מאתים ועשר שנים היו במצרים כמנין רדו שאמר יעקב לבניו רדו שמה. וכן היה, כי יצחק בן ששים שנה היה בלדת יעקב ויעקב כשירד למצרים בן ק"ל הרי ק"ל ורד"ו הרי ארבע מאות משנולד יצחק. ואי אפשר לומר שארבע מאות שנה היו במצרים, שהרי קהת היה מבאי מצרים וכל שנותיו קל"ג ושני חיי עמרם בנו קל"ז ומשה בן פ"ח בדברו אל פרעה ואז יצאו ממצרים הנה בין כולם אינם אלא ש"ן, כל שאתה צריך לחסר מהם שני קהת כשנכנס למצרים והשנים שהיה לו עד שנולד עמרם, והשנים שהיו לעמרם עד שנולד לו משה, ומכל זה יחסרו הרבה מש"ן שנה, אין לך לומר אלא כמו שפירשו רז"ל כמו שכתבנו, ויהיה פירוש וענו אותם ארבע מאות שנה ותחלתם משנולד יצחק, אבל לא פירש כל ימי הענוי. וכלם גרים היו, כי יצחק גר בארץ פלשתים, ויעקב גר בא"ם ואחר כן גר במצרים עם בניו. ופירש ועבדום, ועבדו בם כלומר המצרים יעבדו בישראל. וכן וענו אותם, ובא הלשון על הנעבד עם יחום הבית, כמו, לא תעבוד בו עבודת עבד (ויקרא כ"ה) לבלתי עבד בם (ירמיה ל"ד) וכן תרגום אונקלוס וישעבדון בהון. או פירושו בלא חסרון בי"ת השמוש ויהיה לשון העבודה על העובד, כלומר ישראל יעבדו המצרים, והמצרים יענו אותם בעבודה קשה: (יד) וגם את הגוי, דן אנכי, אני אשפט אותם אע"פ שאני גזרתי אותם להיות להם לעבדים, הם עשו יותר מדאי, כמו שאמר על בבל, אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א') ואמר, קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עלך מאד (ישעיה מ"ז) והעבודה הזאת והענוי היה עונש מעשיהם שחטאו במצרים כמו שאמר בנבואת יחזקאל (כ) ואומר עליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים

אל תטמאו אני ה' אלהיכם. וימרו בי ולא אבו לשמוע לי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו, ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים, ואומר ואעש למען שמי וגו'. הנה כי נתחייבו כליה בארץ מצרים במעשיהם הרעים, לולי שהאל עושה עמהם למען שמו כמו שאמר (שם) שלא יהיה מחולל שהרי אמר לאברהם להוציאם מארץ מצרים, וכן אמר למשה, אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב (שמות ו' ח') וזה היה מרע, כמו שאמר אשר נודעתי אליהם לעיניהם להוציאם מארץ מצרים (יחזקאל כ') כי שלח להם נביאים קודם משה כמו שאמר לו משה, שלח נא ביד תשלח (שמות ד' י"ג), וכן אמר בפרשת יחזקאל זאת. ואחר שמצאנו חטאים שראוי ליענשם למה נאמר כי בעון שאמר אברהם במה אדע נשתעבדו בניו במצרים, והלא הכתוב מעיד עליו ואומר "והאמין בה'" ופירש במה אדע, כבר כתבנו טעמו, והאל ידע שיחטאו ואמר לאברהם כי יענישם ויהיו עבדים למצרים. ואף משה רבינו אמר כן לישראל (דברים ל"א כ"ט) ידעתי כי השחת תשחיתון וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם וקראת אתכם הרעה וגו'. ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אחרי תשלום ארבע מאות שנה יצאו מן העבודה במתן רב חלף עבודתם אשר עבדום:

(טו) ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, תמות בשלום שלא תראינה עיניך בכל הצרות האלה אשר תקראנה לבניך. ומה שאמר אל אבותיך, כן הוא דרך הלשון בכנוי המיתה, וכן והאסף אל עמיך (דברים ל"ב נ') ויאסף אל עמיו (מ"ט ל"ג) כלומר שהוא בא ונאסף אל אבותיו. ויש דרש שמוכיח מזה שעשה תרח תשובה (ב"ר ל"ח) והנה מצאנו שאמר ליאשיהו, הנני אוספך אל אבותיך (ד"ה ב' ל"ד כ"ח) ואמון מת ברשעו: (טז) תקבר בשיבה טובה, שתראה לך בנים ובני בנים. ודור רביעי ישובו הנה, הדור הרביעי מבאי מצרים שהוא מקדם הגלות ישובו הנה בארצם וירשוה. וכן היה, כי קהת היה מבאי מצרים ובני אהרן ומשה שהם דור רביעי היו מבאי הארץ. כי לא שלם עון האמורי עד הנה, עונש עון האמורי לא הגיע עדיין זמנו שיקבלו ענשם, כי האל יתברך יאריך אפו לרשעים, ולכל יש זמן קצוב, יש שמענישו מיד ויש שמאריך לו זמן רב, והכל לפי חכמתו. ואומר כי האמורי לא נגמר עדיין זמן ענשם, ועונש העון יקרא עון, וכן גדול עוני מנשוא (ד' י"ד) ועונש החטאת חטאת, כמו זאת תהיה חטאת מצרים (זכריה י"ד) וזכר האמורי לפי שהיה החזק שבשבעה גוים, וכן אמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגבה ארזים גבהו (עמוס ב'): (יז) ויהי השמש באה, מלעיל, לפי שהוא פעל עבר. ועלטה, הוא החשך החזק, ורמז בזה לשאר הגליות שיצורפו בהם ישראל צרוף אחר צרוף, זהו שבאה השמש ואין לה אור כלל, ואף אור הכוכבים לא נראה, והעלטה רמז לצרות הגליות שיהיו כפולות. והנה תנור עשן ולפיד אש, עשן שם תאר בשקל חכם כלל אמר שראה תנור שהיה עשן כלומר שהיה מעלה עשנו בתוך העלטה, זהו רמז לאף ה' שיעשן בישראל באורך הגלות הזה האחרון עם צרות גדולות, וכן אמר דוד לארך זה הגלות, עד מתי עשנת בתפלת עמך (תהלים פ' ה'). ולפיד אש, ר"ל וראה לפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה, והם אותם בתרים אשר בתר, ורמז בו לשני דברים, רמז בו לכריתת הברית כמו שעוברים

בעלי

בעלי הברית בין הגזרים והבתרים אשר נתנו לשנים ויעברו בין בתריו, כן שאל האל במקום כבודו לפיד אש שיעבור בין הבתרים לקיים הברית עם אברהם זהו שאמר אחריו, ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית, רמז לו בזה כי כל עוד שיהיו הצרות תקפות ותכופות יזכר להם האל ברית אברם שלא לכלותם. ורמז גם כן בלפיד אש שיכלו האומות האלה שישראל גולים ביניהם שהיו הבהמות השלשה למשל להם, אמר שיעבר אש ה' ביניהם ויכלה אותם כמו שאמר בגוג ומגוג לעתיד (יחזקאל ל"ח) אש וגפרית אמטיר עליו ועל אגפיו: (יח) ביום ההוא, במראה המראה כרת עמו ברית לתת לזרעו את הארץ כלה, ורמז לו בזה שיירשו אותה כלה לשיבת הגלות הזה, כי אמר לו שיתן לזרעו עשר אומות שזכר, ובירושה ראשונה לא ירשו אלא ארץ שבעה אומות וקיני וקניזי וקדמוני לא ירשו עדיין, מלמד שהמאמר הזה לעתיד הוא. נתתי, כבר נתתי להם בדברי שהוא קיים. עד הנהר הגדול נהר פרת, אמרז"ל (שבועות ד' מ"ד) אע"פ שיש בארבע נהרות גדול ממנו קראו גדול לפי שהוא מארץ ישראל, כמו שאמרו במשל עבד מלך מלך: (יט) את הקיני, קראו על שם העיר שישבו בה תחלה כי שם העיר היה קין כמו שאמר וחבר הקני נפרד מקין (שופטים ד' י"א) אולי הבונה אותה היה שמו קין וקרא העיר על שמו כמו. כשם בנו חנוך (בראשית ד') כשם דן אביהם (יהושע י"ט) שומרון על שם שמר אדני ההר, והמשפחה ההיא נקראת קיני, קינים, ונתחתנו עם שבט יהודה עם משפחות רכב כמו שאמר המה הקינים הבאים מחמת אבי בית רכב (א' ד"ה ב' נ"ה). ואפשר כי זה הקיני הנזכר הנה היה אחר, אלא שאונקלס תרגם ית שלמאי, כמו שתרגם וירא את הקיני: (כ) ואת החתי, ולא זכר החוי, אולי הוא הרפאים שזכר: (כא) ואת האמורי ואת הכנעני, וארץ פלשתים בכלל הכנעני כמו שאמר בספר יהושע, לכנעני תחשב (יהושע י"ג ג'):

טז (א) ושרי אשת אברם לא ילדה לו, כמו שאמר ותהי שרי עקרה (י"א ל') ר"ל כיון שראתה שרי שלא ילדה לאברהם, והוא בן שמונים וחמש והיא בת שבעים וחמש חשבה כי אין לה תקוה עוד, אמרה הנה כי האל אמר לאברהם שיתן לו זרע שיירש את הארץ וממני לא יהיה הזרע עוד, כי אני זקנה, והבן שיהיה לו מאשה אחרת יהיה לו, טוב לי שאתן לו שפחתי לאשה אולי אבנה ממנה ויהיה לי כבני, וטוב לי משיהיה לו בן מאשה אחרת. ולה שפחה מצרית, כי אילו היתה כנענית לא היתה לקחה לאמה. וזכר שמה לכבוד אברהם. עצרני ה' מלדת, כיון שעד כה עצרני מלדת לך, אין לי תקוה עוד שיהיה לך ממני כי אני זקנה. אבנה, הבן נקרא בן, לפי שהוא בנין האב והאם. אמרה, אם יהיה לך משפחתי בן אחשב אותו כאלו הוא בני ויהיה לי כבן. וישמע אברם, לומר שישר בעיניו הדבר, ולא המתין בזה לדבר האל כי חשב כי אחר שרה כלתה מלדת, מה שיעדו האל לתת לו זרע, מהגר יהיה, ואחר שישר הדבר בעיני שרי ישר גם בעיניו, ואברהם לא התפלל על שרה כמו שעשה ליצחק, או התפלל ולא נענה, כי רצה האל להראות בה נפלאותיו לאהבת אברהם שתלד בת תשעים: (ג) מקץ עשר שנים, אמר כי משישבו בארץ כנען המתינה עוד עשר שנים, כי חשבה כי שם יתן לאברהם בן ממנה, כי כן

אמר

אמר לו "לך לך מארצך", ואחר כן ואעשך לגוי גדול, כיון ששהתה עשר שנים ולא ילדה אמרה כבר זקנה אני, עוד אין תקוה שיהיה לו בן ממני, אתן לו שפחתי. ואחז"ל (יבמות ס"ד) נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה אינו רשאי לבטל ויוציאה ויתן כתובה שמא לא זכה לבנות ממנה; ואף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר "מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען" ללמדך שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, וזה לטעם שזכרנו: (ד) ותקל גבירתה, חשבה כי מאחר שזרע אברהם יהיה ממנה, כי היא תהיה גבירה, ולא היתה חוששת למלות שרי גבירתה לאשר תלוה: (ה) חמסי עליך, החמס שאני לוקחת משפחתי, עליך הוא, כי אני לטובתך נתכוונתי שנתתיה לך כדי שיהיה לך זרע ממנה, ועתה נקלותי בעיניה ואתה לא תחוס ולא תייסר אותה ואני לכבודך איני רוצה לרדותה. ישפט ה', ואחז"ל (ר"ה ט"ז) כל המוסר דין על חברו הוא נענש תחלה, דכתיב, ויצא אברם לספוד לשרה ולבכותה, וזה אמרו בדברים שאין לקרא חמס עליהם כגון זה, כי אברהם אפי' היה יודע זה באמת היה מיסרה ולא קבלה, כי רחוק הוא שישתוק אברהם לקלון שרה אשתו, כ"ש משפחתה, ואע"פ שנשאת לו לאשה. ביניך, מלא יו"ד בין הנו"ן והכ"ף, כי כן תבא מלת בין פעמים בלא רבוי ופעמים ביו"ד הרבוי, וכן ביניכם ובינו (יהושע ד'). ויש בו דרש (ב"ר מ"ה) כי שרה נתנה עיניה בהרונה והפילה מאותו ההריון, א"כ אינו מן הדין שיהיה נולד אלא חסר: (ו) שפחתך בידך, אע"פ ששכבה בחיקי שפחתיך היא כבתחלה ויש לך רשות עליה לרדותה אם תעשה אליך דבר שלא כהוגן כי היא שפחתך ורשותה בידך ולא תקבל ממני כמו שתקבל ממך, והנני מוחל לך כבודי. ותענה שרי, עשתה עמה יותר מדאי ועבדה בה בפרך, אפשר שהיתה מכה אותה ומקללת אותה ולא היתה יכולה לסבול וברחה מפניה. ולא נהגה שרה בזה למדת מוסר ולא למדת חסידות, לא מוסר כי אע"פ שאברהם מוחל לה על כבודו, ואמר לה "עשי לה הטוב בעיניך" היה ראוי לה למשוך את ידה לכבודו ולא לענותה; ולא מדת חסידות ונפש טובה כי אין ראויה לאדם לעשות כל יכלתו במה שתחת ידו, ואמר החכם מה נאוה המחילה בעת היכולת, ומה שעשתה שרי לא היה טוב בעיני האל, כמו שאמר המלאך אל הגר "כי שמע ה' אל עניך" והשיב לה ברכה תחת עניה. ואברם לא מנע שרי מלענותה, אע"פ שהיה רע בעיניו, משום שלום בית. וכן זה הספור נכתב בתורה לקנות אדם ממנו המדות טובות ולהרחיק הרעות: (ז) על עין המים, אחר שאמר על עין המים אמר על העין לפרש, כלומר על איזה עין מצאה מלאך ה', על העין שהיא בדרך שור, כלומר שהיתה שבה למצרים ארץ מולדתה, כי שור על פני מצרים: (ח) ויאמר, בא פתח עם הרביעי כמו בהפסק כי יש לרביעי במקומות מנהג ההפסק, ולפי שענינו בעצמו בא כן, כי אינו דבק עם הבא אחריו אלא עם שזכר, וכן כל ויאמר. הגר שפחת שרי, נקראת בשמה והזכרה, כלומר הרי את שפחת שרי היאך את הנה. אי מזה באת, כלומר המקום שבאת ממנו אי הוא? ואנה תלכי ללכת? בורחת, בפתח הרי"ש בסוף פסוק שלא כמנהג: (ט) ויאמר, אמר שלש פעמים ויאמר כן הוא מנהג הכתוב במקומות ובא כן לחזק המאמר, כמו שכתבנו רבים בספר מכלול בחלק

הדקדוק

הדקדוק ממנו. ויתכן לפי מה שאמר לה שלשה ענינים אמר ויאמר על כל ענין וענין. ויש דרש כי שלשה מלאכים שלח לה האל זה אחר זה, ואמרו ומה לשפחות האבות נגלה המלאך ג' וד' פעמים ולנו אפי' אחת לא (ב"ר מ"ה). והתעני, שבל הענוי שתענך, כי לטוב לך יהיה שתשב עם אברהם כי בזכותו יהיה זרעך רב מאד: (י) הרבה ארבה, המלאך הוא שליח האל ומדבר בשמו הדברים כאלו הוא אומר. ולא יספר מרב, דרך גוזמא והפלגה: (יא) הנך הרה, אמר לה זה לפתיחת הדברים כי כבר ידעה היא כי הרה. כמו שאמר „ותרא כי הרתה" והבשורה שבישרה היא, ויולדת בן. וילדת, אמרו שהיא מורכבת מן וילדת שהוא פועל עבר ומן ויולדת שהוא בינוני, וטעם ההרכבה כי וילדת שהוא פועל עבר מוסב לעתיד מפני הוי"ו, לפי שהוא עתיד, כי עדיין לא ילדה, והרכיב עמה יולדת, כי אמר לה כמו שאת יודעת שאת הרה כן תדעי באמת שתלד בן כאילו את יולדת אותו עתה. ויש אומרים כי המלה מפועל הדומה למרובע. וקראת שמו, התי"ו לנכח הנקבה הנמלאת, וקראת אתכם (דברים ל"א) התי"ו לנקבה כמו ה"א וקראה. אל עניך, אל אשר לעקת מתוך עניך. והולדכנו לפירש הזה לפי שאמר שמע ולא אמר ראה. ויתכן לפרשו כתרגומו „ללותיך" ויהיה פירש עניך, לעקתך, כמו ויענ איוב „והראשון" וענה איים באלמנותיו (ישעיה י"ג) ועניית ואמרת (דברים כ"ו) והדומים להם: (יב) והוא יהיה, הוא וזרעו. פרא אדם, אדם מדבר כפרא, כי רובם שוכנים באהלים במדברות; וכן אמר כערבי במדבר (ירמיה ג') והערביים הם ישמעאלים. ידו בכל, לפי שהיה מדברי יהיה שלוח יד בכל שכיניו וגם שכיניו בו. ואעפ"כ לא יברח מפניהם אלא ישכון על פניהם וכן אמר (ק"ה י"ח) על פני כל אחיו נפל, ושכניו הם אחיו: (יג) ותקרא, קראה אותו אל ראי, שאמרה כנגדו אחר שנפרד ממנה אתה אל ראי, כי מתחלה היתה חושבת שהוא אדם, שלא היתה חושבת שיוכל אדם לראות מלאך כמו שאמר מנוח, מות נמות כי אלהים ראינו (שופטים י"ג כ"ב) וכיון שראתה שנפרד ממנה כרגע ולא ראתה אותו עוד, ידעה שהוא מלאך ואמרה מלאך הראות ראיתי כלומר מלאך שיוכל אדם לראותו. ראי בשקל עָני (איכה ג') דָמי (תהלים פ"ג) לָרי (ברא' מ"ג). כי אמרה, אמרה בלבבה, בזה אני מכרת ויודעת שהוא מלאך כי אדם משנפרד מאחר רואהו אחריו כפי השגת עינו אבל אני לא ראיתי אפילו הלום, במקומי לא ראיתי אחריו כשנפרד ממני זה שראיתי, כלומר זה שנגלה אלי, ואני ראיתי אותו וכרגע נכסה ממני במקומי אין זה כי אם מלאך ראי, רואה אותי: (יד) על כן קרא לבאר, קרא הקורא לאותו הבאר שנגלה עליו המלאך להגר באר לחי ראי, לטעם שאמרה הגר אתה אל ראי. המלאך הוא חי לעולם לפיכך אמר לחי, והבאר הזה הוא העין שזכר למעלה. הנה בין קדש ובין ברד, נתן סימן לבאר הזה אנה הוא, לפי שפשירא‍ה אדם אותו יחן שבח למקום שבחר בלדיקים, כי לאהבתו של אברהם שלח מלאך אפילו לשפחתו, אע"פ שלא היתה הולכת בשליחותו. וברד הוא שור שזכר למעלה, ושני שמות היו לו לפיכך זכר את שניהם, וכן אונקלס תרגם שניהם תגרא: (טו) ויקרא אברם, אע"פ שהמלאך אמר להגר שהיא תקרא אותו ישמעאל, אמרה היא לאברהם; והיא

קראת אותו ישמעאל, ואברהם גם כן קראו כך כיון שאמרה היא לו בשם
המלאך, וכן ראינו בשת שאדם וחוה קראו אותו שת. וראינו שהאב קורא בשם
אחד והאם בשם אחד, כמו שאמר שקראה רחל שם בנה הקטן בן אוני ואביו קרא
לו בנימין: (טז) ואברם, זכר שנותיו להודיע כי באותה שנה שנתנה שרי הגר
לאברם הרתה וילדה כי לא שהתה להתעבר וללדת כדי לשמח לב אברם מהרה
בבן הזה. כי אברם היה בן שבעים וחמש כשיצא מחרן ועשר שנים שישב בארץ
כנען הרי שמונים וחמש ובסוף שנה עשירית נתנה אותה לו שנאמר מקץ כמו מקץ
שבע שנים תעשה שמיטה (דברים ט"ו) והשביעית משמטת בסופה. הנה כי
בתחלת שנת שמונים ושש לאברם נתנה אותה לו והרתה וילדה באותה שנה:
יז (א) ויהי אברם בן צ"ט שנה, אחר עוד שלש עשרה שנה מלצוותו
על המילה כדי שיזקין יותר ויגיע עד מאה ויהיה הנס יותר
גדול שיוליד והוא בן מאה, ולהראות אהבת אברם לאל לעשות כל אשר יצוהו,
שצוהו למול בשר ערלתו והוא זקן בן צ"ט שנה, וכחו תשש, וצוהו למול
קודם לידת יצחק כדי שיהיה יצחק מזרע כשר יותר על ידי מצות האל שנעשה
באבר ההוא ולהגדיל הפלא, כי המילה מחלשת האבר, והיה נס על כך
שיוליד בן מאה, ועוד שיהיה אברו חלוש יותר משהיה קודם המילה. אני אל
שדי, פירש חזק, מכלה. וכן אומר כקול מים רבים כקול שדי בלכתם (יחזקאל
א') כקול אל שדי בדברו (שם י' ה') ר"ל לו. אע"פ שאשתך עקרה וזקנה ואינה
ראויה לילד, ואף כי אתה זקן וחלוש כחך כי בן צ"ט אתה, ואע"פ שתחלים כח
הזרע עוד אני מכלה הכל, כי אני אל שדי, והטבע והתולדה מידי הוא ובידי
לעשות ולשנות כאשר ארצה וכן אמר "וארא אל אברהם וגו' באל שדי" כי שלשתם
היו נשיהם עקרות ונפקדו ברצון האל, כי שמע אל תפלת הצדיקים ושנה טבע
נשיהם וילדו. ושדי שם תאר ראוי בתשלומו שדדי בפלס מוכיח אדם אחרי
(משלי כ"ח). התהלך לפני, כתרגומו פלח קדמי, פירש עבוד לפני
עבודה אשר אצוך, וכן אשר התהלכו אבותי לפניו (מ"ח ט"ו) אשר התהלכתי
לפניו (כ"ד מ') ענין כלם עבודת האל בלב ובמעשה. ושורש העבודה היא
בלב, וכן אמר חזקיהו (מלכים ב' כ"א) אשר התהלכתי לפניך באמת ובלבב
שלם, זהו אמר על עבודת הלב. ואח"כ אמר על המעשה, והטוב בעיניך
עשיתי, ועתה צוה האל את אברם שיוסיף לו עוד עבודה בגופו. כי בלבו
היה שלם, וכן במעשה ותקון המדות וכל אשר השכל מורה אותו. אבל
עבודת הגוף הזאת אשר צוהו לא היה השכל מורה בזה אלא רצה בו האל
להיות לו לאות בינו ובין האל להיות זרע אברהם המכוון עם מיוחד ויהיה
בבשרו אות מיוחד ואולי אומות העולם אינם עושים את המצוה כי לא נצטוו
בה אלא זרע אברהם המיוחד והוא יצחק וזרעו המיוחד גם כן שהוא זרע
יעקב לפיכך צוהו בה האל קודם שיוליד יצחק וקודם שיזרע. והנכנסים
מהאומות בברית אברהם ובתורת האל הרי הם נחשבים זרע אברהם והרי
הם מכלל המון גוים שאברהם אב להם. והיה תמים, ובזה תהיה שלם
שתהיה אות בבשרך לשמי ויהיה גם כן כריתת ברית ביני ובינך, כי בדם הוא
כל כריתת ברית, ובסתם אמר לו. ולא פירש לו הברית עד בסוף שאמר לו
זאת בריתי, אלא אמר לו דברים שהבין בסוף למה אמר. והבין בסוף מלשון
תמים שני דברים: האחד כמו שפירשנו, והשני שאמר לו אע"פ שחסר מבשרך

בברית

בברית הזאת לא תהיה חסר בעבור זה אבל תהיה תמים יותר כי לא יחסר ממך אבר מאבריך אלא מעט בשר מן האבר, ובחסרון ההוא תהיה תמים שיהיה החסרון לאות לך בינך ובין האל, ואלו נולד כן לא יהיה ניכר שיהיה לאות, לפיכך הנולד מהול צריך להטיף ממנו דם ברית (יבמות ע"א) שיחתוך מעט מן הבשר ההוא לאות ולברית: (ב) וארבה אותך, שלא תחשוב כי בעבור זה יחסר זרעך וזרע זרעך שיהיה האבר חלוש בעבור זה להוליא זרע, כי ארבה אותך ואת זרעך במאד מאד, והכפל לרבות הרבוי, כי מאד היא לשון רבוי: (ג) ויפול אברהם על פניו, השתחוה והודה לאל על אשר אמר לו שיתן בריתו בינו ובינו שזה יהיה קיום האהבה אשר אהב. וידבר אתו אלהים לאמר, דבר אתו אלה הדברים לאמר אותם לבני ביתו כשיבא למולם: (ד) אני הנה בריתי אתך, אני כמו שאני אומרתי לך אל שדי והיית בטוח במה שאמרתי לך; ואני הנה בריתי אתך מעתה והיית לאב המון גוים, כי לא תהיה אב לגוי אחד לבד, אלא להמון גוים שהרי ילאו ממנו ילחק וישמעאל ובני קטורה וכל אחד מהם יהיה לגוי גדול. המון, ענינו רבוי, ולאות זה אשנה את שמך ואוסיף בו הוי"ו ויהיה בהתחברו עם המ"ס ענין המון: (ה) ולא יקרא עוד את שמך, באת מלת את אחר הנפעל לתוספת ביאור, וכן יחלק את הארץ (במדבר כ"ו) ולא ימח את לבב אחיו (דברים כ'). ואחז"ל (ב"ר מ"ד, ר"ה י"ו) שינוי השם קורע גזר דינו של אדם מכלן מאברהם ושרה. ואמר ולא יקרא, ר"ל בפי האנשים בדורך ובדורות הבאים אחריך כי תאמר לאשר עמך כי האלהים שנה את שמך וקרא שמך אברהם, והם יאמרו לאחרים ואחרים לאחרים עד שיהיה נקבע שמך אברהם ומתוך כך יזכר הנס והפלא שעשיתי עמך בפי כל הדורות: (ו) והפרתי אתך, ונתתיך לגוים, כמו שפירשתי, ילחק וישמעאל ובני קטורה כל אחד מהם יהיה לגוי, או פירושו על זרע יעקב שהוא יעקב וזרעו לבד אמר, ופירש גוים, כתרגומו לשבטין, ומלכים ממך ילאו, גם כן כתרגומו, ומלכין דשליטין בעממיא: (ז) והקימותי את בריתי, ובין זרעך אחריך, על זרע יעקב אמר כמו שאמר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך, ולזרע יעקב היה זה כמו שאמר והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו לי לעם (ויקר' כ"ו) וכן אמר ונתתי וגו' את ארץ מגוריך, המקומות שאתה גר בהם, ולא אותם לבד אלא כל ארץ כנען. לאחזת עולם, אע"פ שיגלו ממנה זמן, אחוזת עולם תהיה להם וישובו אליה והייתי להם לאלהים: (ח) ויאמר אלהים אל אברהם, אחר שאמר והיה שמך אברהם לא כתב משה אלא אברהם. ואחז"ל (ברכות י"ג, ב"ר ע"ח) כל האומר לאברהם אברם עובר בלאו שנאמר ולא יקרא, ועובר בעשה, שנאמר והיה שמך אברהם. והקשו והלא אנשי כנסת הגדולה קראו שמו אברם, שנאמר אתה הוא ה' אלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט') שניה היא עד שהיה אברם בחרת בו; ועל דרך הפשט אינם דיך אזהרה. ואתה את בריתי, כי בתנאי זה אהיה לך לאלהים ולזרעך אחריך ואתן להם את הארץ שתשמור אתה והם את בריתי זאת כמו שאומר אליך. ואתה תלוה בה את בניך ואת ביתיך אחריך: (י) זאת בריתי, כמו שאני אקיים אותה כמו שאמר והקימותי כן תשמרו אותה אתם, ואינו לשון רבים כנגד אברהם וזרעו. כמו שאמר אתה וזרעך אחריך, והברית

הזאת. תהיה ביני לביניכם. ואמר ביני וביניכם, כנגד אברהם יצחק ויעקב, כי יעקב היה בימיו, כי בן ע"ו שנה היה יעקב כשמת אברהם ; ובין זרעך אחריך, זרע יעקב. המול לכם כל זכר, אמר לכם, הוא וזרעו ; ואחר שאמר כל זכר הבין על איזה אבר אמר. מקום שנכר בין זכרות לנקבות. ורז"ל פירשו (שבת קל"ז) כי אמר לכם כנגד ב"ד שאם אין ליולד אב או שאינו עמו חייבים ב"ד למולו. המול. מקור מבנין נפעל. כלומר יהיה נמול לכם כל זכר ; שרשו נמל, והוא בשקל כהנדף עשן (תהלים ס"ח) ולפי דעתי שמלת כהנדף שם כמו שכתבתי בספר מכלל, יהיה גם כן המול שם בתוספת ה"א ובתשלומו הנמל כשקל בהנדף או שרשו מול בשקל גרן : (יא) ונמלתם. זהו מצות עשה בין לאב שימול את בנו בין לבן שימול את עצמו; כשיבוא לכלל מצוה אם לא מל אותו אביו ולא ב"ד. והיה לאות, בריתי שכרתי עם אברהם ועם זרעו אחריו, שיהיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים ויעשו מצותי אשר אצוה אותם ואני אברכם ואשמרם, וזה יהיה לכם לאות ולזכרון כמו מצות ציצית ותפילין והדומים להם לפי שהם לזכרון, אבל זה האות הוא חזק שבכולם שהוא בגוף האדם שלא יהיה זולתו, ולפיכך צוהו המל באותו אבר לפי שרוב העבירות יעשה על ידי אותו האבר לפי שהוא ראש התאות הבהמיות, וכשיבוא האדם לעשות עבירה בתשמיש אותו האבר יהיה רואה אותו האות אשר בו ויזכור מה שצוהו האל וימנע מעשות העבירה ההיא, ולא יהיה כבהמה לבעול כל אשר ימצא אלא במותר לו ולהשאיר זרע ולרפואה: (יב) ובן שמונת ימים, מבנין נפעל שרשו מול, ופירושו יהיה נמול על ידי אביו. כל זכר לדרתיכם, זהו על בני ישראל. יליד בית, שנולד בביתו ובמשפחתו. מקנת כסף, שקנאו משנולד קודם שמנה ימול לשמונה, אבל אם קנאו לאחר שמנה ימול ביומו שכבר עבר הזמן ואין לו עוד להמתין לשמנה. וכן בני בית אברהם נמלו כולם ביום אחד כי לא היה בהם יליד בית קודם שמנה ולא מקנת כסף, כן הוא לפי פשוטו. ורז"ל פירשו (שבת קל"ה) מדכתיב המל ימול נראה כי שני זמנים יש למילת עבדים, ואמרו יש יליד בית שנמול לאחר שמנה ויש מקנת כסף שנמול לשמנה, הא כיצד ? לקח שפחה ועוברה זהו מקנת כסף שנמול לאחר הטבילה, ילדה אחר כך, זהו מקנת כסף שנמול לשמנה. לקח שפחה לעובריה או שלקח שפחה על מנת שלא להטבילה זה יליד בית שנימול לאחד : (יג) המל ימול, זהו שאמר לאברהם שימולו בני ביתו עמו כי כבר אמר לזרעו בפסוק שלפני זה. ואמר לו שימולו בני ביתו עמו כמו שלמדם דרך ה' כן יעשו זו המצוה שצוהו האל כי לא יתכן שיהיו בביתו שתי אמונות ולא שני גוים שיהיו מקצתם מולים ומקצתם אינם מולים. בבשרכם, והעבדים יליד בית ומקנת כסף בכלל כי שלהם הם: (יד) וערל זכר, מבני ישראל כי להם המצוה והעונש, ובני בית שצוה למול לא צוה להם אבל המצוה לאברהם ולזרעו כדי שלא יהיו בבית אחד שתי אמונות ויהיה לעם אחד שוים באמונה ובמעשה, ואם לא ירצה אותו בן בית למול ימכרנו הישראלי אדניו ולא ישהנו בביתו ערל יותר משנים עשר חדש כמו שקבלו רז"ל (יבמות מ"ח) והזכיר באם שיהיה ערל שלא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא, והוא שהגיע למצוה ולא מל אותו אביו אם אינו מל את עצמו חייב כרת, אבל אביו אינו

שייך כרת עליו, אבל עבר מלות עשה. ימול זה שרשו כמל ומבנין הקל יען ונמלתם. והכרת פירשו רז"ל (מ"ק כ"ח) מיתות בחצי ימיו. בריתי הפר, הברית שהיה ביני ובין אברהם היה גם כן ביני לבינו, כי זרע אברהם הוא, והוא ביטל אותו: (טו) לא תקרא את שמה שרי, כי האיש הוא הקורא לאשתו בשמה ולא האשה לאישה, אלא דרך כבוד בלשון אדנות קוראה לו לא בשמו, כי כל מי שיש לו מעלה על אחר אין ראוי לאשר למטה הימנו לקרוא בשמו, כמו אביו או רבו או אדניו, וכן אמר על ירבעם זה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה אשר בנה את המלוא (מלכים א' י"א כ"ז) קרא אותו מורד במלך לפי שקרא שלמה בשמו, ואמר שלמה בנה ולא אמר אדני המלך. וכן אמרז"ל (סנהדרין ק"ט) הקורא לרבו בשמו גורם לשכינה שתסתלק מישראל. וכן האשה לבעלה כי אדנית הוא כמו שאמר והוא ימשול בך, וכן אמרה שרה ואדני זקן ולא אמרה ואברהם זקן, ואברהם אמר „ואם שרה" וכן אמר הכתוב דרך ספור (שופטים י"ט) פתח בית האיש אשר אדניה שם, לפיכך אמר לאברהם לא תקרא את שמה שרי ולא אמר כן לשרה על אברהם אלא אמר, ולא יקרא, ר"ל בפי האנשים הקוראים בשמו. ואמרז"ל (ב"ר ע"ח) כי הקורא לשרה שרי אינו עובר בלאו ועשה, כי אברהם הוא שנצטוה עליה ולא אחר, שנאמר לא תקרא. כי שרה שמה, ר"ל יהיה שמה, כמו שאמר והיה שמך אברהם, ואחר שתקרא אותה אתה שרה כן יקראו לה הקוראים. ושינוי שמה, כמו שפירשנו באברהם. ואמרז"ל (ב"ר מ"ז) מתחילה שרי לאומתה, לבסוף שרה לכל העולם. וברכתי אתה, שאתן לה עדנה ואשיב לה מקורה ודרך נשים, ועוד פלא אחר יותר גדול אעשה עמה שתלד, זהו שאמר וגם נתתי, כמו, נתתי כסף השדה (בראשית כ"ג). וברכתיה, בזרע רב שיצא מזרעה. והיתה לגוים, אמר על עשו ויעקב או על יעקב לבדו כתרגומו, וכן מלכי עמים, כתרגומו וכמו שכתבנו למעלה: (יז) ויפול, כמו שפירשנו למעלה דרך הודיה והשתחויה על מה שאמר לו מענין שרה. ויצחק, שמח בלבו, כתרגומו וחדי, לא דרך לעג ושחוק. הלבן מאה שנה, כי כשיהיה לו הבן יהיה בן מאה שנה אפילו תתעבר אשתו מעתה, כי בן צ"ט היה. וכן תהיה שרה בת תשעים כשתלד. והתמיה שתמה לא לפי שלא האמין כי כבר אמר, והאמין בה', אלא כאדם התמה ואומר דבר גדול הוא זה אם יעשה עמי האל זה, ואמר ואם שרה כי זה יהיה יותר תמוה בעיני העולם שזקנה בת תשעים תלד, וכל שכן שהיתה עקרה בטבעה: (יז) לו ישמעאל, כלומר די במה שנתת לי, והוא יחיה, ר"ל חיים טובים בברכה ובפריה, וכן קיימת דברך עמי שאמרת לזרעך אתן את הארץ הזאת וישמעאל הוא זרעי: (יח) אבל שרה אשתך, לא יהיה זה לבד אלא גם שרה אשתך ילדת לך בן. וקראת את שמו יצחק, על שם שצחקת. לברית עולם, זה לזרעו אחריו: (יט) ולישמעאל שמעתיך, שברכתי אותו להפרותו ולהרבותו ולתת לו גדולה עד כי שנים עשר נשיאים יהיו מבניו כמו מיצחק: וכבר ברכתי אותו, על ידי מלאך שנגלה להגר, ואת ישמעאל אברך, אבל בריתי שכרתי אתך עם יצחק אקיימנו: (כא) למועד הזה, לזמן הזה, ולא ידענו באיזה זמן היתה נבואה זאת. ובאמרו בשנה האחרת מורה שהזמן אשר בין הנבואה והלידה היתה שנה, שהרי אמר כי בשנה

האחרת

האחרת תלד בזה הזמן, אבל זמן ההריון לא אמר, ודרשו רז"ל (ר"ה י"א) כי בפסח נולד יצחק ואמרו כי בראש השנה נפקדה שרה: (כב) ויכל, עד הנה כלה לדבר אתו באותו היום, ולפי שהיתה נבואה זו גדולה אמר כן. ויעל אלהים מעל אברהם, נסתלק כבוד הנראה לו בזאת הנבואה. ודרז"ל (ב"ר מ"ז) מכאן שהאבות הן הן המרכבה ומה טוב דבר זה למבינו: (כג) ויקח, מיד כיון שנסתלק הכבוד נתעסק בצרכי המילה לעשות מיד מצות האל עליו, וקודם, מל אותם כולם ואחר כן מל את עצמו שאם היה מל את עצמו תחלה היה כחו תשש ולא היה יכול למול באותו היום. כל זכר, בין גדולים בין קטנים. וימל את בשר ערלתם, מילה ופריעה, וכן אמרו (בב"ר) פרע אברהם אבינו את מילתו. בעצם היום הזה, באותו היום שצוהו האל: (כד) ואברהם בן צ"ט שנה, כי כשבאה לו נבואה הזאת היה בן צ"ט כמו שאמר ובסוף צ"ט ללידתו היה אז, וכשנמול היה עדיין בן צ"ט שנה כי לא נכנס לשנת מאה, ואמר זה לחזק הדבר כי בעצם היום הזה שנצטוה על המילה נמול. בהמלו בשר ערלתו, אם נאמר שהוא מבנין נפעל, יש לשאול איך בא פעולה אחריו כי בנין נפעל אינו יוצא, ואיך אמר בשר ערלתו אחר בהמלו, ואם היה אומר בהמולו לבדו או בהמול בשר ערלתו בלא וי"ו אז טוב, ויש לומר כי פירש בהמלו מצד בשר ערלתו שנמול יאמר גם כן עליו נמול ויאמר בהמלו, וכן כאלה נובלת עליה (ישעיה א') כי נובלת פעל עומד, והאלה אינה נובלת אלא עליה נובלים ונקראת היא נובלת מצד עליה שהם נובלים, וכן יאמר על אברהם שהוא נמול מצד בשר ערלתו שנמול כמו שאמר נמול אברהם, ועל הדרך הזה קרועי בגדים (שמואל ב' י"ג) קרועי מצד בגדיהם שהיו קרועים כי האנשים לא היו קרועים אלא בגדיהם הם שהיו קרועים, וכן קרוע כתנתו (שמואל ב' ט"ו) קרוע מצד כתנתו שהיה קרוע, וכן מגולחי זקן (ירמיה מ"א) מגולחים מצד זקנם שהיה מגולח: (כה) וישמעאל בן י"ג שנה, כיון שזכר שנותיו של אברהם זכר גם כן שנותיו של ישמעאל לכבודו, כי ידוע היה מזה שזכר שישמעאל היה בן י"ג שהרי בן שמנים ושש שנה היה אברהם כשנולד ישמעאל וביום המילה היה אברהם בן צ"ט שנה כי בן י"ג שנה היה ישמעאל. גם יש בו סמך כי בן שלש עשרה שנה נכנס אדם למצוה ומהיום ההוא ומעלה הוא בן מצוה וחייב בכל המצות ואם לא מל אותו אביו עד י"ג שנה חייב הוא למול את עצמו. בהמולו את בשר ערלתו, זה יותר מבואר מן הראשון שכתב את ר"ל נמול מבשר ערלתו, ואת כמו מן, וכן הם יצאו את העיר (בראשית מ"ד) חלה את רגליו (מלכים ט"ו) ויש בו דרש (ב"ר מ"ז) כי אברהם שנתמעך בשרו על ידי תשמיש לא היה צריך פריעה אלא חיתוך בשר לבד, והפריעה נעשית מאליה, לפיכך לא נאמר בו את, אבל ישמעאל שהיה ילד היה צריך לפרוע את המילה לפיכך נאמר בו את. וזה הדרש חולק על מי שאמר שלא ניתנה מצות פריעה לאברהם אבינו, וכן נראה שנתנה לו מצות פריעה, וכן אמרו רז"ל (שבת קל"ז) מל ולא פרע כאילו לא מל, כי הוא הראשון שנצטוה במצוה הזאת ובאמת בשלמותה נצטוה בה: (כו) בעצם היום הזה, כבר אמרנו כי בעצם היום הזה מל אברהם ישמעאל בנו וכל אנשי ביתו אבל עצמו לא אמר מתי נימול אם היום או

ממחרתו

מחרתו, לפיכך אמר בעצם היום הזה נמול אברהם, בא להודיע זריזותו במצות האל, כי באותו היום שנמול ישמעאל בנו וכל אנשי ביתו נמול גם כן הוא ואחר שמל אותם כולם מל את עצמו, ופירושו נימול על ידי עצמו, וכן ועמשא לא נשמר (שמואל ב' כ') שהוא לא שמר את עצמו. נמלו אתו
על יד אברהם נמלו. נמלו, שרשם נמל:

וירא

יח (א) וירא אליו ה' באלוני ממרא, במקום שהיה שוכן כמו שאמר למעלה, והוא שוכן באלוני ממרא האמורי, להודיע שלא נסע משם לשכון במקום אחר כי שם היו בעלי בריתו וראוי לאדם לשכון אצל אהביו כמו שאמר שלמה טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי כ"ז) ונגלה אליו האל שם אחר שמל להודיע דבר סדום, לפי שאברהם היה גדול שבעולם באותו הדור ורצה לעשות משפט בקלת ישוב מן העולם ולא רצה לעשות מבלי ידיעתו, ולהודיע כי הוא משגיח בתחתונים להטיב ולהרע לפי מעשיהם; ואע"פ שהוא ידע זה משכלו הודיעו כדי שיודיע את בניו ואת ביתו אחריו כמו שאמר. ועוד כדי להודיעו משפטו ברשעים איך הוא, ואיך הוא ארך אפים לרשעים. ויתכן לפרש כי כל ספור הדברים האלה עד, ואברהם שב למקומו, היה במראה הנבואה והכל היה מראה אחת. ואמר כי כשבאה אליו נבואה זאת, היה יושב פתח האהל. וטעם הזכירו כחם היום, ר"ל כי נרדם היה לחמימות השמש וראה המראה הזאת והוא נרדם וקודם שדבר עמו בדבר סדום הראהו בנבואה שלשה מלאכים, הגדול שבהם בשר שתלד שרה, ואע"פ שכבר אמר לו האל כשלוהו על המילה, שב לבשרו על ידי שליח לחזק הדבר בלבו, ועוד כדי שתהא שרה שומעת מפי המלאך. ואע"פ שהדבר הזה כלו היה במראה הנבואה פעמים ישמע קול הדבור מי שהוא עם הנביא כמו שראינו במראות דניאל, שאמר והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדולה נפלה עליהם ויברחו בהחבא (דניאל י"א ז') נראה מזה כי קול המלאך שמעו ולפיכך חרדו לאותו קול. והנבואה הזאת היתה פתח האהל ושמעה שרה שהיתה באהל. ומה שדרשו רז"ל ידוע (ב"מ פ"ו) שהיה מבקר מכת מילתו והיה מתיר ואוסר תחבושת המכה לחום השמש. ופרשו וירא אליו שבא לבקר את החולה: (ב) וישא עיניו, אחלת מה שראה במראה אחר שנרדם הוא שנשא עיניו וראה שלשה אנשים. נצבים עליו, פירש סמוכים לו עומדים לתועלתו או למלותי, כמו ויאמר שאול לעבדיו הנצבים עליו (שמואל כ"ג) וכן מתיצב על אדון כל הארץ (זכריה ו') ואינו כן והנה ה' נצב עליו (בראשית כ"ח) ואלה השלשה היו נצבים לתועלת אברהם ובעבורו באו והכיר זה אברהם שראה אותם נצבים ולא הולכים אלא כמקוים בו שיקראם והוא ראה והבין זה וירץ לקראתם, לפיכך אמר וירא פעם אחרת. מפתח האהל, שהיה יושב שם כן ראה במראה הנבואה שקם ורץ לקראתם. וישתחו ארצה, כי נדמו לו אנשים גדולים. וארז"ל כי אברהם שהיה כחו יפה בנבואה נדמו לו כאנשים (ב"ר נ') פירש שהיה כל כך כחו יפה ורגיל בה עד שלא היה מראות המלאכים נורא בעיניו אלא כמו ראיית האנשים, לוט שהיה כחו רע נדמו לו כמלאכי', פירש כי לוט לא היה רגיל בנבואה ולמראהם

שהיה

שהיה נורא נדמו לו כמלאכים, כמו שאמרה אשת מנוח ומראהו כמראה מלאך האלהים נורא מאד (שופטים י"ג י"ו) הנה למדנו מדבריהם כי כל הענין הזה היה' במראה הנבואה: (ג) ויאמר אדני, מחלוקת בין רז"ל יש אומרים שזה אדני חול (שבועות ל"ה) ויש אומרים שהוא קדש, ואם הוא חול אמר לגדול שבהם, כפי מה שנראה לו בשכלו מתוך המראה, כי ידוע כי יש במלאכי' אחד גדול במעלת השכל מחבירו עד שהאחד על חבירו, ובזה יפול בהם המבין והגדול מלוה למי שלמטה ממנו במעלה כמו שאמר במראת דניאל (ח' י"ו) ויקרא ויאמר גבריאל הבן להלז את המראה. ואע"פ שבאו לו כאנשים שהרי הכין להם מאכל במראה ואמר יקח נא מעט מים וגו' אמר לאחד אדני בקמץ ולא אמר אדני בחירק כמנהג ליחיד, אמר כן לגדל ולרוממות. והנה מלאכו גם כן בגדעון שאמר, אדני במה אושיע את ישראל בקמץ ועדיין לא ידע שהוא מלאך (שופטים ו') והאומרים מרז"ל כי הוא קדש פירשו כי לה' אמר אשר נגלה אליו ואמר לו שלא יעבור מעליו שימתין לו עד שיכניס האורחים, ולמדו מזה כי גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני שכינה. אל נא תעבר, נא ענין בקשה ותחנה, כמו בבקשה ממך לא תעבר לנטה דרכיך מעלי אתה וחביריך עד שתסעדו אצלי, ונכתב כל הספור הזה כדי שילמוד אדם להתנהג עם הבריות בצדקה ובחסד, וגמילת חסד הוא להכניס אדם אורחים בביתו ולכבדם ולעשות להם צרכיהם ברחיצת הרגלים ובמשתה ובמטה אם ילינו בביתו: (ד) יקח נא מעט מים, אמר מעט למעט כדיבותו בפיו מדרך המוסר, על המים אמר יקח, ר"ל על ידי אחד מן העבדים אבל על הפת אמר ואקחה פת לחם הוא בעצמו. ורחצו, צווי כי הרי"ש פתוחה ואילו היה עבר מוסב לעתיד מפני הוי"ו היתה הרי"ש קמוצה, כמו ורחצו ממנו (שמות ל"א) ורצה לומר אתם תרחצו רגליכם על ידי אחד מהנערים. והשענו תחת העץ, בצל העץ כי כחם היום היה כמו שראה במרא' לפיכך אמר להם שישענו תחת העץ בצל עד שיכין מה: (ה) ואקחה פת לחם, מכאן שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה וכן ראוי לעשות, לפיכך נכתב זה הספור כדי שילמד אדם ממנו דרך ארץ, כי הנה אברהם אמר פת לחם שפירושו חתיכת לחם ולא אמר לחם כמו שאמר מעט מים כמו שפירשנו. וסעדו לבכם, ליווי יוליא לשלישי, וכמו סעדו לבכם במעט לחם. ולחם לבב אנוש יסעד (תהלים ק"ד) יוליא לשני. אחר תעברו, אם תרצו לעבור, אחר שתאכלו תעברו. כי על כן עברתם, כי על כן שעברתם, כלומר כיון שעברתם עלי לא יתכן שלא תאכלו עמי וכן כי על כן באו (בראשית י"ט), שבאו, וכן כי על כן לא נתתיה לשלה בני (שם ל"ט), שלא נתתיה: (ו) כן תעשה כאשר דברת, פת לחם לבד ולא תטריח עלמך לדבר אחר: (ז) שלש סאים, לעשות חלות לחם של סאה לכל אחד דרך כבוד. קמח סולת, קמח שיעשה סולת לעוגות, לפי שהם לחם רקיק כדי שיאפה מהרה: (ח) ואל הבקר רץ, כמו שאמר וימהר, להודיע זריזותו ושמחתו באורחי' ולהאכילם מיטב המאכלים כמו שאמר סולת, וכן אמר רך וטוב. וכן ראוי לעשות וללמוד ממדות אברהם ולפיכך נכתב הספור הזה. בן בקר, זכר וקטן והיה רך והיה גם כן טוב, ר"ל שמן, וכן ונשבע לחם ונהיה טובים (ירמיה מ"ד י"ג). אל הנער, אל המשרת. ובדרש זה ישמעאל (ב"ר מ"ח). לעשות

אתו, לתקנו ולבשלו: (ט) ויקח, הוא בעצמו, וכן ויתן, ונתן לפניהם חמאה וחלב ובן הבקר, שיאכלו מאיזה שירצו או מהכל. ולא היה צריך לזכור הלחם, כי ידוע הוא כי הלחם היה מביא לפניהם תחלה, כי לפחות שבאורחים יתנו לחם לפניו, כל שכן לאלה שראה לו כאנשים נכבדים: ועוד שהרי הכין הלחם, וכמו שאמר ועשי עוגות, אלא זכר הדברים שהביא לפניהם ללפתן, וגם כן לא זכר יין. אשר עשה, אשר תיקן על ידי הנער. והוא עומד, כתרגומו. עליהם, לפניהם, כמו כלבים עליו. וכן עומדים ממעל לו (ישעיה ו' ב'). ויאכלו, כן נראה לו הכל במראה הנבואה. ויאמרו אליו, נקוד על איו, ואין לנו טעם בנקודות אלא מה שנמצא מהם בדרשות. ואמרז"ל תניא רשב"א אומר (ב"ר מ"ח, ב"מ שם) כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, נקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה. ר"ל כאן שמש לשרה שאלו איה אברהם למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש. ועוד אמרו יודעין מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. ר' יוסי בר חנינא אמר כדי לשגר לה כוס של ברכה: (י) איה שרה אשתך, שאלו עליה לפי שלא היתה עימהם במקום שהיו אוכלים מפני צניעותה. ולמדנו בסיפור הזה כי לא נאה לנשים הצנועות להתראות בפני האורחים. ולפי שהיו רוצים לבשרה שאלו עליה. הנה באהל, הנה היא באהל, כדרך הצנועות: (יא) ויאמר, הגדול שבהם, והוא שאמר לו אברהם אם נא מצאתי חן בעיניך, והוא שבא לבשר את שרה, ואמר שוב אשוב אליך; והשני, בא להשחית את סדום, והשלישי בא להציל את לוט, כי אין מלאך אחד עושה שתי שליחות כאחד. כעת חיה, כעת הזאת שתהיה שרה חיה, כלומר יולדת, וכן מלאכו במשנה שאמרו ליולדת חיה, כמו שאמרו והחיה חכעול את הסכל (יומא ע"ו). ולדעת המתרגם שתרגם בעדן דאתון קיימין, על העת אתה חיה, שתהא להם העת עת חיה, כלומר שתהיו אתם חיים ותלה החיות בזמן להתמדת החיים בו, והתשובה שאשוב אליך שתהיה לזמן הזה בשנה האחרת כמו שאמר לו אל למועד הזה בשנה האחרת ולא נכתב בתורה תשובת המלאך אל אברהם לזמן שנולד יצחק. ושרה שומעת פתח האוהל, והיא היתה באהל אלא כששמעה שהיו מדברים עליה באה עד פתח האוהל לשמוע הדברים והם לא היו רואים אותה כי אחוריהם היה אל פתח האהל, וזהו שאמר והוא אחריו, ר"ל כי האהל היה אחרי המלאך המדבר: (יא) ואברהם, נכתב זה הפסוק לתת טעם למה צחקה שרה. באים בימים, מנהג הכתוב לאמר הלשון הזה על האדם שנגברה וכבדה עליו הזקנה, ואמר עליו שהוא בא בימים הידועים שהם דרך כל הארץ והם ימי כמרת הנפש מהגוף —. ארח כנשים, המנהג שהוא לשאר הנשים עד שיבאו לימי הזקנה, והוא הנדות, ואמר בזה הלשון על דרך כבוד, וכן אמרה רחל, כי דרך נשים לי (ל"א ל"ה) ובימי הזקנה מפני היובש יפסוק הדם ואי אפשר שתתעבר כי העובר נהיה מדם הווסת ואם אין דם אין וולד, ואמרז"ל כל אשה שדמיה מרובין בניה מרובין (כתובות י') והיתה משפחה אחת ידועה באותם הדורות שהיו קורין לה דורקטי משפחה שלא היה להם לא דם נדה ולא דם בתולים לפיכך היו קורין לה

דורקטי

דורקטי, ר"ל דור קטוע שלא היה להם בנים מפני שלא היה להם דמים:
(יב) ותצחק שרה בקרבה, בלבה צחקה ולעגה לדברי המלאך כי היא
לא חשבה שהוא מלאך אלא נביא שבא לבשרה ולעגה לדבריו. לאמר, חשבה
בלבה לאמר זה הענין. ואע"פ שלא צחקה בפיה מפני הצניעות והמוסר
אלא בקרבה, ותמהה ואמרה אחרי בלותי היתה לי עדנה, איך יתכן
שתהיה לי עדנה ואני בליתי ועוד שאדוני זקן; והעדנה היא עדון הבשר
להיותו רך וטוב וישוב לנעוריו ויתפשטו קמטי העור; והמלאך ידע כי צחקה
ואמר לאברהם: (יג) ויאמר ה', המלאך נקרא בשם אדוניו, וכן בדבר גדעון
ויאמר אליו ה' כי אהיה עמך (שופטים ו'). האף אמנם, הגם באמת
יהיה זה הפלא שאלד ואני זקנתי, ואע"פ שלא השיב באלה המלות או
התיבות שאמרה היא, השיב הענין שחשבה לאמר כי הכתוב שומר הטעמים
ואינו שומר המלים, ולא חשש להשיב ואדני זקן, כי הפלא הגדול יהיה בה
כי הזקנה לא תלד אחר שנפסקו דמיה ויש זקנים מולידים: (יד) היפלא,
הדברים הזרים נפלאו בעיני האנשים ונפלא ונכסה מהם איך יוכל להיות,
אבל מה' לא יפלא דבר כי כל דבר יוכל לעשות בהנבראים ולהפך הטבע
כשירצה כי לא יפלא ממנו דבר: (טו) ותכחש, כי יראה, לפי שיראה כחשה
במה שחשבה ואמרה לא צחקתי. ויאמר לא, לא כמו שאת אומרת, כי באמת
צחקתי: (טז) ויקמו משם, מבית אברהם. וישקיפו, מגמת פניהם
היתה על פני סדם; ולשון השקפה יבוא פעמים בלשון הפעל ופעמים בלשון
נפעל, לפי שהמשקיף הוא נשקף לאחרים שרואים אותו, לפיכך לא ישתמש
אדם בלשון נפעל לפי שרואים ואינו נראה אבל למי שרואה ונראה בזה
ובזה באיזה מהם שירצה. ואברהם הלך עמם לשלחם, ללותם, כי
כן דרך אדם ללות אורח הבא אליו כשיפרד ממנו, לפיכך נכתב שילמד אדם
ממנו דרך ארץ; ופירשו רז"ל כי שיעור הלויה הוא מיל (סוטה מ"ו): (יז) וה'
אמר, האל הנגלה אליו בתחילה להודיעו ענין סדום, הודיעהו, אחר
שהראהו ענין המלאכים, במראה ההיא בעלמה דבר סדום, ואמר הטעם
למה הודיעהו, כי אמר המכסה אני מאברהם וגו' ואיך יתכן שאכסה
את זה ממנו; והנה היה יהיה לגוי גדול ועצום, ורוב העול' יתישב מזרעו
ואיך אכסה ממנו מה שאני עושה בעולם. ועוד ונברכו בו כל גויי
הארץ, ואחר שבזכותו הם עומדים הנה הוא עקר העולם ודין הוא
שאודיענו, ועוד כי ידעתיו שהוא ירא ממני ואוהב אותי וידעתי שיהיו
בניו כמוהו, ואודיענו למען אשר יצוה את בניו שישמרו דרך ה' לעשות
צדקה ומשפט כי יאמר להם שמרו דרך ה' וייטב לכם ואם לא תשמרו יעשה
עמכם בהפך וכל אשר דבר עלי לעשות טובה לי ולזרעי אחרי לא יעשה אם
לא תשמרו דרכו, ושמא תאמרו מקרה היה כמו שאנו רואים מקומות נשקעים
מפני הרעש, הנה הוא אמר אלי קודם שישחיתם שישחית סדום ועמורה
בעבור מעשיהם הרעים; ואמר ואת ביתו אחר שאמר ואת בניו, ר"ל
בני ביתו שאינם בניו להודיע כי חייב אדם להדריך בני ביתו אע"פ שאינם
בניו בדרך ישרה ולהכריחם בזה אחר שהם בני ביתו ומשרתיו, כמו שאמר
דוד המלך (ק"א) עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי הולך בדרך תמים הוא
ישרתני לא ישב בקרב ביתי עושה רמיה, ונאמר על הרשע מושל מקשיב על

דבר שקר כל משרתיו רשעים (משלי כ"ט). על אברהם, ר"ל ועל זרעו אחריו: (כ) ויאמר ה' זעקת סדם וגו' ר"ל באתי להודיעך זעקת סדם ועמורה כי רבה וכן שאר ארץ חמשת המלכים, כי כלא נשחתה בחטאתם, והיא בכלל ארץ הככר שזכר למעלה, וכן אמר משה רבינו, סדם ועמורה אדמה וצבויים (דברים כ"ט); וכן אמר הנביא, איך אתנך כאדמה אשימך כצבויים (הושע י"א ח') אבל זכר סדם ועמורה כי הם ראשי הממלכות האלה וסדם היתה אם לכולם, כמו שאמר ביחזקאל סדם ובנותיה (י"ו י"ז). ופירש זעקת שהיו זועקים העשוקים בין מהם בין מארצות אחרות שבאים או עוברים שם זועקים חמס מרוב העשוקים; אע"פ שהיו עושים תועבות אחרות, לא נחתם גזר דינם אלא על החמס כי לא יסבול האל החמס (אלא) לאורך זמן כי הוא הפסד יישוב העולם כמו שראינו גם כן באנשי דור המבול. וחטאתם, כחמס, כלומר כי זעקתם אינה כחמס—. כי חטאם כבדה מאד יד עני ואביון לא החזיקה זה שאומר בנבואת יחזקאל (י"ו מ"ט) הוא בכלל הזעקה כי העניים הם זועקים וירעב ואין להם פורש: (כא) ארדה נא ואראה, ענין הירידה באל יתברך פירשנו בפסוק וירד ה' לראות את העיר. ואמר ואראה כמו שאמר, סר לראות (שמות ג') אע"פ שהכל גלוי וידוע לפניו יתברך נכתב זה ללמד לבני אדם שלא ימהרו במשפטם שהרי האל אמר לראות, ואמר ואראה, וענין הראייה להתבונן במעשה ההוא אם יש דרך לפוטרם מן העונש, כאדם שנושא ונותן בדין. ובזה הלשון פתח לאברהם דרך, שאמר ואראה, כדי שיתבונן אברהם ויראה אם ימלא להם ליפטר, וכדי ללמדו משפט האל, לפיכך אמר ויגש אברהם. ולפיכך אמר הכצעקתה, אם כצעקה הבא אלי עשו אז הם חייבים כלה, כלומר לעשותם כלייה אם הם עשו כמו אותה הצעקה. ואם לא, פירש ואם אינם חייבים כלייה לפי מה שעשו הכל אדעה, ואולי שיתבונן אברהם בזה וישאלני ויחקר משפטי כדי שילמד וילמד. הכצעקתה במפיק ה"א, ר"ל כצעקת סדם כי היא אם לכל הערים, ויש דרש כי על ריבה אחת שהרגוה בשביל שנתנה פת לעני (סנהדרין ד' ק"ט): (כב) ויפנו משם, כך ראה במראה הנבואה כי הלך עמם לשלחם כשיעור הלויה ונפטרו ממנו ונסתלק אותו שבא לבשר שרה והלכו השנים לסדם. ואברהם עודנו עומד, אמר כי מראה הנבואה לא נגמרה עדיין כי עודנו בה: (כג) ויגש, אינו נגישת מקום אלא שנגש למשפט ושאל בדבר המשפט לפני האל היאך חייבים כליה כמו שאמר עשו כלה. האף תספה צדיק עם רשע, אמר הגם זה ממשפט הרשעים שתכלה עמהם הצדיקים השוכנים עמהם, ואונקלס תרגם האף ענין אף וחימה. ר"ל אם מפני הכעס שאתה כועס על הרשעים תכלה הצדיקים עמהם: (כד) אולי יש חמשים צדיקים בתוך העיר, ויש לפרש בתוך העיר בתוך סדום כמו שהיה המענה אם אמצא בסדם, ואם בסדום שהיא גדולה ימצאו חמשים צדיקים אי אפשר שלא ימצאו צדיקים גם כן בשאר הערים, או יהיה פירושו בתוך כל עיר ועיר מערי המלוכה, ויסלח לכל המקום לכל העיר ובנותיה, והמענה אם אמצא בסדום והוא הדין לכל אחת מהערים האחרות, אלא זכר סדם לפי שסדם היא אם לכלם, ולפי שהיה לוט בתוכה ידע כי לב אברהם עליה יותר מן השאר בעבור לוט,

ושני הפירושים יוצאים לענין אחד. וזכר חמשים לפי שהוא חצי המעלה השנית במספר ובא לו עד עשרה שהיא המעלה הראשונה ואין לפחות למטה ממנו. ולא תשא למקום, לא אמר לאנשי המקום כי הרשעים דין הוא שילקו איש איש לפי עונו, אבל להשחית המקום כמו שאמר כלה, דין הוא אם יש חמשים צדיקים בתוך העיר שישא למקום ולא ישחיתנו מכל וכל, כי בדור המבול לא היה אלא נח בכל הדור ההוא שהיה צדיק לפיכך נשחת כל הארץ והוא נצל, אבל אם יש חמשים צדיקים בתוך העיר שישא למקום ויכלו הרשעים והיישוב יתקיים באותם הצדיקים אחר כלות הרשעים ומה שאמר ואבקש מהם איש גודר גדר ועומד בפרץ לפני בעד הארץ לבלתי שחתה (יחזקאל כ"ב) אותה השחתה איננה השחתה גמורה לעשותה כלה אלא להשחית יושביה ממנה והישוב ישאר, ועד שיהיה אותו האיש צדיק גמור כמו שאמר גודר גדר ועומד בפרץ שיהיה בו כח להציל על האחרים מרוב צדקתו ומחזירם למוטב כאשר יוכל ובלבד שלא יהיה החמס גובר באותו המקום כי עם רוב החמס לא יעמוד הישוב, אבל אם שאר עונות גוברים איננו דין האל להשחית המקום אלא לשפוט הרשעים בחרב וברעב או להגלותם מן הארץ ובזה ילקו מעט הצדיקים בכלל רוב הרשעים, כמו שאמר והכרתי ממך צדיק ורשע (יחזקאל כ"א) ואומר כי עד צדק ישוב משפט (תהלים צ"ד) ואומר נתנו את נבלת עבדיך וגו' (תהלים ע"ט), ומה שאמר ובקשו ברחובותיה איש אם יש מבקש אמונה ואסלח לה (ירמיה ה') היו בהם צדיקים בעצמם, אבל להשיב אחרים מעון ושילכו בחוצות וברחובות להשיבם מעון לא היו בהם, כי היו יראים לנפשותם פן יהרגו, ולא היו מוסרים נפשם כדי להשיב הפושעים אם כן אין כח בצדקתם לשלוח לעיר בעבורם, אלא מהם ילכו עם הרשעים ומהם ינצלו בעצמם הכל לפי צדקתם כמו שאמר והיו שלשה האנשים האלה בתוכם נח דניאל ואיוב (יחזקאל י"ד) המה בצדקתם ינצלו נפשם, ואומר ואם בנים ובנות יצילו (שם): (כה) חלילה לך, נמנע הוא הדבר אצל כבודך להמית צדיק עם רשע. כצדיק כרשע, צדיק עם רשע, בהתחבר שני כפי"ן הדמיון הוא לקצר הענין, ר"ל זה כזה וזה כזה, וכן כמוך כפרעה (מ"ד י"ח) כעם ככהן (ישעיה כ"ד). השופט כל הארץ, ואם כל הארץ אתה שופט ותעמידנה במשפט לא תעשה משפט במקום ממנה, זה לא יתכן, ואם תמית הצדיק עם הרשע זה לא יהיה משפט, אם כן תודיע למה תעשה כלה בארץ הזאת: (כו) ונשאתי לכל המקום, ערים ובנותיהם ולא אשחיתם: (כז) הואלתי, רציתי לדבר עוד אל ה'. ואנכי עפר ואפר, ואע"פ שאנכי עפר ואפר לדבר כנגד כבודו ודבורו וכנגד משפטו, לא באתי אלא ללמוד ולדעת משפטו איך הוא: (כח) אולי יחסרון, אם יחסרון מן החמשים חמשה. התשחית בחמשה, אם בעבור החמשה שיחסרו תשחית הארץ ולא תשא למקום בעבור הארבעים וחמשה צדיקים אם יהיו בה: (כט) לא אעשה כלה, כמו שאמר אשחית, כי הענין אחד. ובארבעים ושלשים כתב לא אעשה ובשאר לא אשחית, והסימן עי"ן אעשה שהוא שבעים וכן כך ארבעים ושלשים: (לב) אל נא יחר, בעבור יראתו שלא יכבד רוב חקירו המשפט לפני האל, אומר אל נא יחר לאדני, ולקצר דבריו השיב המתמיות לעשיריות. אך הפעם, כי אין לי טענה עוד וזכות ללמד

עליהם אם לא ימצאו בה עשרה צדיקים ודין שתשחית המקום כלו, ולא זכר לו לוט שיצילנו כי חשב שיכלה בכלל הרשעים כיון שנשתקע וישב אצלם ולא היה לו דרך להנצל אם לא יצא מן העיר, גם לא ידע אם הוא צדיק או למד ממעשיהם: (לג) וילך ה', ונסתלק כבודו מעליו ונראה לו מתוך המראה שסב למקומו במקום שבאה אליו הנבואה, ואחר שכלתה המראה מצא עצמו בביתו במקום שהיה יושב שם:

יט (א) ויבאו שני המלאכים, הם שני האנשים שזכר. ואמרז"ל (ב"ר נ') למה קורא אותם אנשים אצל אברהם ומלאכים אצל לוט ואמרו, אברהם שכחו יפה וכו', וכמו שכתבנו ופירשנו למעלה. וירא לוט ויקם לקראתם, למד האכסניא מאברהם אביו: (ב) הִנֶה נא, סגול מפני דגוש הנון. אדֹנַי בפתח לשון חול, כי סבור היה שהם אנשים גדולים ומראיהם נורא עד שנדמו לו מתחלה מלאכים, ואם הוא במראה הוא כמשמעו. ולינו, לינה היו צריכים כי בערב באו. ורַחצו הרי"ש פתוחה כי הוא צווי, ופירושו כמו שפירשנו באברהם, ורחיצת רגלים הוא שמזמנים לארח תחילה, ולא אמר להם על האכילה והשכיבה. והשכמתם, ואם תרצו תשכימו ותלכו לדרככם כמו שאמר להם אברהם אחר תעבורו. ויאמרו לא, מכאן למדו רז"ל אין מסרבין לגדול (ב"מ פ"ז) שהרי אמרו לאברהם "כן תעשה כאשר דברת". כי ברחוב נלין, ברחוב העיר ולא נאכסן אצל אדם מן העיר: (ג) ויפצר בם מאד, הרבה להם דברים ותחנות עד שנטו אליו ובאו עמו אל ביתו. ואונקלס תרגם ותקיף בהון כלומר החזיק בם עד שסרו אליו אל ביתו. ויעש להם משתה, לפי שהיה לילה לא היה לו פנאי לזבוח ולתקן מאכלים אלא עשה להם משתה ואפה להם מצות שלא ימתינו עד שיתחמץ הבצק ומה שיכול לתקן במהרה תקן; וזהו מדרך ארץ להכין לאורח הבא מה שיוכל להכין במהרה כי הוא עיף וצריך לאכול ולשתות לפיכך נכתב הספור הזה. ויאכלו, אם במראה כמשמעו, ואם בהקיץ ובמורגש כדמה לו שאכלו ושתו, ששב המאכל והמשתה המורכב פשוט, כל דבר ליסודו הראשון, וזהו כמעשה נס. (ד) ואנשי העיר אנשי סדום, אמר אנשי סדם אחר שאמר אנשי העיר וידוע היה כי העיר שבאו אליה סדום הוא? אלא ר"ל הראו במעשיהם כי אנשי סדום היו שנאמר עליהם "ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד". מנער ועד זקן, הזקנים היו רעים כמו הנערים והבחורים וכולם באו בית לוט. מקצה העיר, כי ברוב רשעתם פסקו דרך ממקומם שלא היה אורח עובר עליהם ועכשיו שבאו אליה היה חדוש אצלם והיה רע בעיניהם עד שנתקבצו כל העיר להרע להם וזה מן התימה הגדול לרוב רשעתם עד היכן הגיע רעתם, ונכתב כל זה כדי שיצדיקו עליהם בני העולם את הדין: (ה) ונדעה אותם, מי הם ואיך לא ירא לבוא לעירנו אנשים זרים, ר"ל שאמרו להרגם כמו ונדעה דפלגש בגבעה וכמו שאמר האיש בספרו המעשה, אותי דמו להרוג (שופטים י"ט) ויש מפרשים ידיעה, משכב זכור: (ו) סגר אחריו, סגר הסוגר שהיה בפנים או לוט סגר מבחוץ: (ז) אל נא, בבקשה מכם אל תרעו לאלה האנשים כי אחי ושכני אתם ולכבודי הניחו אותם: (ח) הנה נא, פירש עתה, כלומר הנה עתה להעביר יצריכם שהוא להמית האנשים

הנה

הנה אמסור לכם שתי בנותי והעבירו יצריכם בהן ותענו אותן כי עדיין לא ידעו איש או תהרגון, זהו שאמר כטוב בעיניכם. אל תעשו דבר, אל תעשו דבר רע. כי על כן באו, כי על כן שבאו ללון בצל קורתי, תיחוס לכבודי כי טוב לי שתענו את בנותי או תהרגן אם תרצו משתעשה דבר רע לאלה האנשים: (ט) גש הלאה, גש לך למקום אחר ממנו והלאה כלומר סור מעלינו. מהם, יותר משנרע להם. ויפצרו, הרבו לדבר בו דברים רעים מאד. ואונקלס תרגם ותקיפו, ר"ל החזיקו בו להסירו מלפני הפתח כדי שיכנסו. ויגשו לשבר הדלת, כי סגור היה: (יא) ואת האנשים, המלאכים הכו אנשי סדם שהיו בפתח הבית בסנורים, פירש בעורון, והיא מלת נוטריקון סני ראיה: (יב) עד מי לך פה, כמו מי לך עוד פה. ובניך, בני בנותיך כי לא היו לו בנים, ואם היו לו היו עמו בבית ואם היו בעיר היה אמר כמו שאמר ויצא לוט וידבר אל חתניו לקחי בנותיו, אלא מלמד שלא היו לו בנים. וכל אשר לך בעיר, בהמות או כסף וזהב ובגדים. הוצא מן המקום, לא מן העיר לבד כי גם מן המקום כלו: (יג) כי גדלה צעקתם, צעקת העשוקים הצועקים עליהם, כי הכנוי יבוא עם הפועל ועם הפעול, כמו ושמחתים בבית תפלתי (ישעיה נ"ו) עם הפעול, שמעתי את תפלתך (שם ל"ח) עם הפועל. לשחתה לשחת העיר, כי העיר בכלל המקום שזכר: (יד) לוקחי בנותיו, שהיו לוקחי בנותיו שלקחום כבר, ולא אמר שדבר אל בנותיו, כי הנשים נמשכו אחר דעת בעליהן: (טו) וכמו השחר עלה, וכעת עלה השחר. ויאיצו המלאכים, דחקו בו, כאן קראם מלאכים לפי שעשו מעשה מלאכים להציל לוט ולשחת כל המקום. הנמצאת, אשר בבית: (טז) ויתמהמה, עדיין היה מתמהמה כאילו היה חס על ממונו שהיה מניחו לפי התעכבו עד שעלה השחר ולא הניחו לקחת בידו מאומה אע"פ שאמרו לו וכל אשר לך. ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו, להמלט על נפשם. וכאן קראם אנשים לפי שעשו מעשה אנשים להחזיק בידם כאילו היו גוף. בחמלת ה' עליו, בעבור אברהם מהרו להוציאו ולהצילו אף על פי שהגיע עת ההפכה. ויוציאהו וינחהו, הוא ואשתו ובנותיו: (יז) ויהי כהוציאם אתם, בעוד שהיו מוציאים אותו היו מודיעים אותו למהר ולהמלט. ויאמר, המלאך שבא להצילו אע"פ שהיו שניהם כאחד. אל תביט אחריך, אמרו לו זה כדי שלא יתעכב בהביטו אחריו לראות אם נהפכה העיר לפיכך הזהירוהו בזה. בכל הככר, כי כל ערי הככר נהפכו. פן תספה, עמהם אם תעמוד, כי אין לנו להצילך מתוך ההפכה אחר שתחל ההפכה כי ברגע נהפכו כל הערים כמו שאמר ההפוכה כמו רגע (איכה ד'): (יח) אל נא, בבקשה מכם שלא תצריכוני לעלות ההרה כי לא אוכל למהר פעמי כל כך. אדני, לשון חול ונקמץ מפני ההפסק, וכן תרגם אונקלס בבעו כען ריבוני. ורז"ל אמרו (שבועות ל"ה) כל אדני הכתובים באברהם קדש, הכתובים בלוט חול חוץ מזה שהוא קודש, שהרי אמר לו להחיות את נפשו מי שיש בידו להמית ולהחיות. ודבריהם תימה. שהרי אמר ויאמר לוט אליהם לשון רבים, והמלאך גם כן יש בידו להמית ולהחיות בשליחות האל, ואפילו הנביאים כמו אליהו ואלישע: (יט) הנה נא מצא עבדך חן בעיניך, לאותו שאמר לו המלט

על נפשיך אמר, שבא להצילו. והאמת כי שניהם היו בהצלה ובהשחתה אלא שזה שהיה מדבר היה גדול מחבירו, שהרי הוא שהיה משתדל להצילו אמר לבלתי הפכי את העיר, ואמר כי לא אוכל לעשות דבר. תדבקני, פתח הקו"ף במקום צרי: (כ) העיר הזאת קרובה, קרובה לנוס שמה. והיא מצער, עיר קטנה היא ומעט אנשים בה, ואע"פ שהם רשעים מעטים הם. ובעבורו הצילם מן ההפכה. ותחי נפשי, עמהם. אמלטה נא, מלרע, הטעם בטית, אמלטה נא ואראה, מלעיל, הטעם במ"ם. הלא מצער היא, שב הוא פעם אחרת לזכור קטנותה כמתחנן אליו להצילה. ורז"ל פירשו (שבת ד' י':) מצער, מזער, כי מקרוב נתישבה ואין עונותיה מרובין. ואמרו (שם) ישיבתה של צוער לא היתה אלא חמשים ואחת שנה כחשבון נ"א בגימטריה: (כא) ויאמר אליו הנה נשאתי פניך, נראה מזה כי כשהקב"ה שולח מלאך נותן להם רשות להוסיף או לגרוע מעט משליחותם כפי אשר יראו ויבינו כי בעלי שכל הם: (כב) כי לא אוכל, כי כן צוותי שלא להפך עד שתגלל. קרא, הקורא שם העיר צוער, כי בלע היה שמה מתחילה: (כג) ולוט בא צוערה, וכיון שבא לצוער המטיר המלאך בשליחות האל: (כד) וה', המלאך נקרא בשם אדניו כמ"ש. מאת ה', מאת האל יתברך זהו מן השמים, ופירש מן האויר הגבוה: (כה) ויהפך, הפך אותם מטובה לרעה, ומתחלה היתה ארץ מקנה, כלה משקה מקום ספיר אבניה ועפרות זהב לו, ארץ ממנה יצא לחם ותחתיה נהפך כמו אש שהמטיר בה אל גפרית ואש ושרף והפיל כל הערים ומה שבהם אדם ובהמה וצמח האדמה והיתה שריפה כל הארץ שלא צמחה עוד זהו ההפכה, וגם אוירה נשרף שלא פרח עליה עוף כמו שאמר נתיב לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה, לא הדריכוהו בני שחץ לא עדה עליו שחל (איוב כ"ח): (כו) ותבט אשתו מאחריו, אשתו שהיתה מאחרי לוט הביטה אחריה כי היתה קטנת אמונה והביטה אם נהפכה העיר ואם לא ואע"פ ששמעה אזהרת המלאך ללוט. ונכתוב זה הפסוק אחר ויהפוך, כי כל יושבי הערים כן היו מקלתם נציב מלח ומקלתם נציב גפרית, ואע"פ שלא נזכר מלח בהמטרה, עם הגפרית היה מלח, כי כן אמר הכתוב גפרית ומלח שריפה כל ארצה (דברים ל') ואמר כמהפכת סדום וגו'. נציב מלח, כמו תל מלח ואמר נציב לומר כי כמו שהיתה נצבה עומדת כשהביטה אחריה כן שבה מלח בקומתה: (כז) אל המקום אשר עמד שם, כמו שאמר "ואברהם עודנו עומד לפני ה'" והוא המקום שנפרדו ממנו המלאכים במראה. ורז"ל סמכו לזה כי אברהם תקן תפלת שחרית דכתיב וישכם ואין עמידה אלא תפילה, דכתיב ויעמד פינחס ויפלל (תהלים ק"ו) ופירש שלמד לבני אדם שראוי לאדם להתפלל בשחרית ולהודות לאל על האור ולהתפלל קודם שילא לעסקיו, ועוד סמכו לזה שראוי לאדם לקבוע מקום לתפילתו שנאמר, אל המקום אשר עמד שם: (כח) קיטר הארץ, עשן מהשריפה שנשרפה הארץ. הכבשן, הוא שסורפין בו האבנים לסיד או שמבשלין בו כלי חרס: (כט) ויהי בשחת, אמר זה אחר שאמר וישכם וישקף להודיע כי בזכות אברהם הציל האל את לוט, כי אע"פ שהיה צדיק לא היה כל כך צדיק שינצל בזכותו, אם לא היה זכות אברהם. ועתה

כשהיה

שהיה משקיף על פני סדום ועמורה כדי שלא יפול לבו עליו עבור לוט בן אחיו הודיעו ה' שינצל. מתוך ההפכה, קודם שבא ההפכה. בהפך את הערים, בעת שרצה להפך שהרי אמר לו המלאך כי לא אעשה דבר עד באך שמה: (ל) ויעל, אחר שהיה לו פנאי וכבר נשחת מה שהיה להשחת יצא מצוער לפי שהיו רשעים וירא שמא עדיין תבער בם אש ה', ועלה משם וישב בהר, הוא ההר שאמר לו המלאך ההרה המלט פן תספה, וישב במערה שהיתה בהר: (לא) ותאמר אבינו זקן, ואין תקוה עוד שיקח אשה ויהיו לו בנים ואם אנחנו נמות בלא זרע הנה לא ישאיר זכר מאבינו, ואם תאמרי נקח לנו בעלים ויהיה לנו זרע לא נמצא, כי ואיש אין בארץ לבוא עלינו, רוב המפרשים פירשו, כי חשבו כי כל הארץ כסדום ועמורה שלא נשאר איש ואשה בארץ וזהו רחוק שהרי יצאו הם מצוער שלא נהפכה וכן יש להם לחשוב כי שאר הארץ גם כן לא נהפכה, גם שמעו מאביהן כי סדום ועמורה מרעת יושביה נהפכה; וטוב הוא מה ששמעתי בשם יוסף קרא כי אמרה הבכירה לא נמצא באדם שירצה לקחת אותנו לנשים כי יאמרו מאנשי ההפכה הן ואין ראוי להתחבר עמהן. לכה, כבר פירשנו כי מלת לכה, לכו, הבה, הן ענין ההסכמה והעזר איש מחברו לפיכך לא ישמרו בהן יחיד ורבים זכר ונקבה, כי הם כענין שם: (לב) נשקה את אבינו יין, כלומר עד שישתכר ולא ידע מה לעשות ונשכבה עמו, כי בידיעה לא שכב עם בנותיו, חלילה לתרבות אבינו שיעשה דבר נבלה. והודיענו בספור הזה כי אפילו אותם שאינם בני תורה ירחיקו באלה התועבות אף כי בני תורה שראוי להם שירחיקים. וכל הספור הזה נכתב כדי להודיע תולדות עמון ומואב כי מבני לוט היו שתי האומות האלה והאל נתן להם ארץ נחלה לאהבת אברהם אבינו שהיה לוט בן אחיו ומרבית ביתו, ומנע את ישראל שלא יצורו אותם ולא יתגרו בם מלחמה, כי לא נתן מארצם עד מדרך כף רגל כי לבני לוט נתן אותה ירושה. ונחיה מאבינו זרע, כי מי שלא ישאיר זרע הרי הוא מת אם לא ישאיר אחריו דבר שיזכור שמו בו: (לג) ותשקין בלילה הוא, בחסרון ה"א הידיעה מן התואר, וכן נוהגים את העגלה חדשה (שמואל ב' ו') את הכבש אחד (במדבר כ"ח) הראש אחד (שמואל א' י"ג) והדומים להם. ולא ידע, אפילו בקומה מאצלו לא הרגיש בה מרוב שכרותו. וכתב זה להודיע שאם הרגיש בקומה היה מוכיח עמהן איך התעוררו לעשות תועבה כזאת. ובקומה, נקוד וי"ו. ויש דרש (ב"ר נ"א, הוריות י') בשכבה לא ידע הא בקומה ידע, ואעפ"כ לא נזהר ליל שני מלהשתכר: (לד) אמש, הלילה שעברה נקראת אמש. ובקומה, חסר וי"ו: (לו) ותהרין, מאותה ביאה הרו, להודיע כי לא יספו עוד לישכב עמו, כי לא נתכוונו אלא להשאיר זרע: (לז) מואב, כלומר מאב היה לי בן זה. אבי מואב, אבי הגוי שנקרא מואב עד היום: (לח) בן עמי, כלומר ממשפחתי היה לי זה הבן, וזאת היתה צנועה יותר מן הבכירה שלא גלתה מן אביה. בני עמון, [illegible] העם נקרא בני עמון:

כ (א) ויסע משם, מאלוני ממרא, שהיה שוכן שם, ולא אמר הכתוב למה נסע משם כי מפני רעב לא נסע משם כי לא היה רעב בארץ בימי אברהם אלא פעם אחת כמו שאמר ביצחק

ויהי

„ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם“. משמע שלא היה רעב אחר בארץ בימי אברהם אלא אותו הראשון. ואולי נסע משם לארץ פלשתים כדי לשכן בכל הארץ אשר נתן לו האל פעם בזה ופעם בזה כדי שיחזיק בכולה כי ארץ פלשתים בכלל הארץ שנתן לו האל כמו שכתבנו במה שפירש לו האל האומות שנתן לו, וארץ פלשתים בכלל ארץ הכנעני היא ומנחלת בני יהודה, וזה שאמר אלה הנגב כי נחלת בני יהודה לדרום ארץ ישראל היתה. וישב בין קדש ובין שור, ופירש באיזה מקום אחר כן, כי גר בגרר שהוא בין קדש ובין שור, כי וישב ויגר ענין אחד הוא, וכן אמר „וישב יעקב בארץ מגורי אביו“ ומנהג הלשון כי בכפול הענין ישנה המלים. ואיפשר כי מתחלה ישב לו באחד המקומות האחרים באר לחי או זולתו, ואחר כן בא לגרר, כי באר לחי בין קדש ובין שור כמו שכתוב „בין קדש ובין ברד“ כי ברד הוא שור: (ב) ויאמר אל שרה אשתו, בעבור שרה אשתו, אמר לשואלים אותו עליה אחותי היא; וכן לאבימלך ששאלו(ה)ו עליה, כמו שאמר הלא הוא אמר לי. או יהיה אל במקום על, כמו שאמר ויך את הפלשתי אל מצחו (שמואל י"ז מ"ט) אל ההרים לא אכל (יחזקאל י"ח) ודומים להם. ואמר זה בבא לגרר כי מן הדומה ששמע כי היו אנשי המקום רעים, וכן אמר „כי אין יראת אלהים במקום הזה“ וכן אמר יצחק בבאו לגרר ולא אמר כן במקומות אחרים. הנה כי היו מחזיקים אנשי גרר ברעים. והענין להפקיר אשתו מבלי לעמד בסכנה הריגת עצמו פרשנו למעלה בדבר שרה עם פרעה. ומן התימה איך היתה שרה כל כך יפה עדיין עד שהיו שומדים אותם לרוב יפיה והיא בת תשעים, ונאמר כי שבה לעדנתה ולדרך נשים כדי שתתעבר, כי אחר המעשה הזה אמר וה' פקד את שרה. וישלח, אחר ששמע מיפיה הביאה לו ולקח אותה להיות לו לאשה: (ג) ויבוא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה, וכן נאמר בלבן, כי לכבוד הצדיקים יבוא לאנשים מאומות חלום של נבואה, אבל פרעה לא היה ראוי לחלום של נבואה אפילו בעבור הצדיקים אלא היו שלוחין מאת האל. הוא שאמר אליהוא, כי באחת ידבר אל ובשתים ולא ישורנה בחלום חזיון לילה בנפול תרדמה על אנשים בתנומות עלי משכב אז יגלה אזן אנשים ובמוסרם יחתום (איוב ל"ג ט"ו) ואלו הן השתיים החלום והייסורים. והיא בעלת בעל, והיא אסורה לך, כי אדם הראשון נצטוה על אשת איש כמו שכתבנו, שהרי אמר „ודבק באשתו“. ופירשו רז"ל (סנהדרין נ"ח) ולא באשת חבירו; וכן נראה כי חמור היה איסור אשת איש על בני נח שהרי היו מתירים את עצמם להרג איש ולא לשכב את אשתו ואף על פי שנגיהם אסורים עליהם. ודקדקו רז"ל אחר הקבלה (סנהדרין נ"ז) מדכתיב בעולת בעל ולא כתיב אשת איש כי אינה אסורה אשת איש עליהם עד שתבעל לבעל תחלה, אבל הארוסה אין חייבין עליה אלא עד שתבעל לו. (ד) ואבימלך לא קרב אליה, כי נמנעה ממנו התאוה ברצון האל, הוא שאמר „על כן לא נתתיך לנגוע אליה“. הגוי גם צדיק תהרוג, אם תהרגני כאילו כהרג עמי, כי אני מלך מנהיג אותם במשפט, ואם אינני כאילו הם מתים; זהו שאמר „כי הבאת עלי ועל ממלכתי חטאה גדולה“ ועוד שאני צדיק כי בחזקת פנויה לקחתיה ואין עלי משפט מות: (ה) הלא הוא

אמר

אמר לי, כששאלתיו עליה, כי לא סמכתי על שאלות עבדי. והיא גם היא, כששאלתיה אחר שלקחתיה אמרה אחי הוא, אם כן מה עון יש בי. בתם לבבי, כי לא היה לבי לרעה, ואם חשבתי שהיא אשת איש אפילו לבבי לא היה עליה. ובנקיון כפי, כשלקחתיה לא לקחתיה אלא דרך כבוד: (ו) ידעתי כי בתם לבבך, ולא אמר בנקיון כפיך, כי הדבר הזה גלוי אל הלב לא ידע כי אם האל. מחטו לי, כי לאל היה גלוי החטא אם עבר מלותיו והוא לוה לבני נח על אשת איש כמו שכתבנו, ואפי' לא לוה עליה בפרט, השכל מורה עליה, ומי שנתן שכל באדם כאילו לוהו על כל דבר רע, והחמס שיעשה אדם לחברו הוא כנגד השכל והוא מפסיד סדור העולם ויסודו, ואם יחמוס ממונו הוא רע כל שכן אם יחמוס גופו, ואשתו היא כגופו כי הם לבשר אחד. מחטו הוי"ו במקום האל"ף למ"ד הפועל. על כן לא נתתיך, כמו שפירשנו שמנע ממנו התאוה, וטובה גדולה עשה עמו כשמנעו בזה הדרך. ועשה זה לפי שהכיר בו כי בתם לבבו עשה ולא רלה שיהיה פושע באשת הנביא. ואע"פ שעשה זה לכבוד אברהם ושרה היה יוכל לשמור שרה בענין אחר שיגע אבימלך כמו שנגע פרעה, אלא לפי שידע תם לב אבימלך שאמר שרה בזה הדרך ולא היה לב פרעה כן לפיכך מנעו בנגעים גדולים שנגעו ואת ביתו. ומה שעשה לאבימלך ולביתו לא היה רע כי אין מניעת התאוה רק לשעתה וכן מניעת הלידה באשתו ובאמהותיו לא היה רע רק לשעתה ומה שלקו כפי ביתו כדי שידעו הכל כי אלבע אלהים הוא ולא דרך מקרה. לנגוע אליה, אפילו נגיעה בלא תשמיש, כמו לנשק ולחבק, כי מהכל מנעתי ממך תאות האשה כדי שלא תהיה פושע באשת הנביא שום פשע בעולם שלא תיענש עליה: (ז) כי נביא הוא, וקרוב הוא אלי, וגם אני קרוב אליו לשמוע תפלתו, ואני לא אסלח לך אע"פ שתשיב את אשתו עד שיתפלל הוא עליך ולריך שתפייסהו כדי שיתפלל בעדך ועל ידי תפלתו אסלח לך וארפאך ואשר הכיתיך כי אתה לריך סליחה אע"פ שעשית בתם לבבך, כי אפילו לא היתה אשתו אלא אחותו דבר רע הוא לקחת אשה שלא מדעתה ואפילו היא פנויה כי עשק הוא כל שכן אם היא אחות אדם לדיק שמעביר על רלונו ורלונה וראוי להענש אע"פ שאינו חייב מית'. וחיה, כמו ותחיה וכן והיה ברכ' (ברא' י"ב) ופירושו ותרפא כמו עד חיותם (יהושע ה') וימרחו על השחין ויחי (ישעיה ל"ח). וכל אשר לך, כי כלם הסכימו עמך, אין אומר השב: (ח) וישכם, לא המתין לעת קום המלכים משכחם, כי לבו חרד על חלומו. כי אמר לו שלריך סליחה ותפלת הנביא אע"פ שישיב את אשתו. וייראו האנשים מאד, עבדיו שהיו מסכימים בלקיחת האשה והללו אותה לו כדי שיקחנה: (ט) ויקרא, כדי לשמוע את טענתו וכדי לפייסו עד שימחול לו ויתפלל בעדו. מה עשית לנו, שאמרת אחותי היא ושמת אותי ואת עבדי במכשול גדול. ומה חטאתי לך, קודם זה ששלחת לי רעה כזאת להכשילני ולענשי מיתה. והבאת עלי ועל ממלכתי, כי אילו הייתי אני נאבד גם ממלכתי היתה אובדת, כמו שאמר הגוי גם לדיק תהרג. אשר לא יעשו, אינם ראוים להעשות לאדם כמוך להביא בני אדם לידי מכשול עון: (י) ויאמר וגו', אחר שתפשהו באשר עשה כי לא כדין עשה שאל לו שיאמר לו מפני מה עשה זה מה ראה,

כי

כי אי אפשר לאדם כמוהו לעשות דבר זה בלא טעם: (יא) רק אין יראת
אלהים, וטעם מלת רק ר"ל אע"פ שהארץ טובה רק זה הדבר הרע בה
כי אינם יראים האל ויהרגוני בעבור שתהיה להם אשתי מופקרת: (יב) וגם
אמנה, כמו באמת וכן אמנה אנכי חטאתי (יהושע ז' כ') וכן ענינו עם
המ"ם אמנם; אמר אע"פ שאני אמרתי הדבר מפחד לאנשי המקום לא כזבתי
בזה כי אחות יש לי עמה כי בת אחי היא, ובת אחי היא בת אבי כי בני
בנים הרי הן כבנים. אך לא בת אמי, כי הרן היה לתרח מאשה אחרת,
ואם היתה בת אמו גם כן בזה הדרך לא היה לוקח אותה, ורז"ל למדו מכאן
(סנהדרין נ"ח) כי בני נח אין להם אחות מצד האב כי אם מצד האם,
ואברהם היה יכול לקחת אחותו בת אביו ממש ובלבד שלא תהיה בת אמו,
כי בת אם היא הודאית: (יג) ויהי כאשר התעו, התעו ענינו הגלו,
כי הגולה ממקומו תועה ממקומו בדרכים אשר לא ידעם ולא הורגל בהם.
אלהים, קדש; ואמר התעו לשון רבים כנגד השומעים שקוראים אלהיהם
בלשון רבים ואעפ"כ מלאכו אלהים קדש שידברו בו לשון רבים כמו אלוה עושי
(איוב ל"ה) ישמח ישראל בעשיו (תהלי' קמ"ט) אלהים קדשים הוא (יהושע כ"ד).
מבית אבי, מבית אחי וממשפחתי כמו שאמר לך לך מארצך. ואמר לה,
לפי שהיינו באים בארץ נכריה אשר לא ידענו תמול שלשם הזהרתי אותה
בזה מפחדי לאנשי הארץ. אל כל המקום, והוא לא היה אומר זה בכל
מקום ולא ראינו זה אלא בשני מקומות, אלא אמר לה הוא אל כל מקום
שנצטרך לומר דבר זה שנשמע שיהיו אנשיה רעים ועובר שם דרך עראי, כי
במקום שהיה גר שם דרך קבע היו מכירים אותו ומכבדים אותו מאד, כמו
ענר ואחיו שהיו בעלי בריתו, ואמרו לו בני חת נשיא אלהים אתה בתוכנו.
אמרי לי, בעבורי, כמו וישאלו אנשי המקום לאשתו וזולתו רבים: (יד) ויקח,
פייסו בדברים ובממון ובקש ממנו שימחול לו ויתפלל בעדו, וגם אמר לו
שישב בארצו באיזה מקום שירצה כי הוא ילוה עליו שלא יגעו בו ובאשתו:
(טז) אלף כסף, מלבד הצאן והבקר ועבדים ושפחות שנתתי לו, נתתי
אלף כסף שילבישך בהם בגדים נאים, וכן לכל אשר אתך ילביש בהם כלומר
השפחות ובני בית העומדים לשמשך כי לכבודך נתתים לו. לאחיך, לפי
שנקרא אחיך עד הנה. כסות עינים, לך יקנה בהן כסות נאה שיהיה
בעל גוונים רבים, כי הגוון יקרא עין כמו ועינו כעין הבדלח (במדבר י"א)
כעין תרשיש (יחזקאל א') או פירש שתהיה הקנייה של הכסות עשויה עינים.
ואת כל ונכחת, והכתוב אומר כי עם כל זה שקרה לשרה עם פרעה
ועם אבימלך נוכחת ונוסרה שרה מכאן ואילך שלא אמרה עוד אחי הוא.
ואלו היתה מלת ונוכחת דברי אבימלך לשרה היתה התי"ו דגושה והנה היא
רפה, והיא במקום ה"א הנקבה הנסתרת כמו ונשכחת צור (ישעיה כ"ג):
(יז) וירפא אלהים את אבימלך, שחזרה לו התאוה כראשונה. ואת
אשתו ואמהתיו וילדו, שהגיע לזמן הלידה ולא יכלו ללדת, ואע"פ
שתאריך הלידה לשאר נשים היושבות על המשבר יום או יומים או יותר לפעמים,
הנה אחזום חיל ביום שנלקחה שרה ולא יכלו ללדת כל היום ההוא וכל הלילה
וכן יום המחרת עד אחר תפלת אברהם וידוע הוא שיעשה אדם רפואה
לאשה היושבת על המשבר ואין בית המלך חסר רופאים בקיאים, ובאמת

ניכו בהם הדברים המועילים ולא הועילו להן אז ידעו כי אלבע אלהים היא. ומלת וילדו שבה לאשתו ולאמהותיו או גם לאבימלך, וענינו הולאת זרע. ואונקלס תירגם ואיתרוחו, ואפשר כי דעתו על הלידה, ואעך ואתרוחו ולא אמר וילדו בעבור העלר שהיה להם מלדת, או היה דעתו כדעת רז"ל (ב"ק ל"ב) שאמרו כי עלירת הנקבים היתה בהם שלא היו יכולים להפנות לא לגדולים ולא לקטנים: (יח) כי עלר וגו', בנשים או גם בבהמות, כמו שאז"ל (שם) וכן אמרו אפילו תרנגולת לא הפילה בילתה:

כא וה' פקד את שרה כאשר אמר, שהרתה וילדה למועד ההוא כאשר אמר, ולפי שהיה פלא שנה הענין ושלש. ומנהג הכתוב בכפל הענין ושנה המלות וכן אמר תחלה פקד ואחר כן כאשר דבר: (ב) ותהר, לפי שלא זכר ההריון תחלה אמר כאחד ותהר ותלד, וכן ותהר ותלד את קין. לאברהם, כמו שאמר אשר תלד לך שרה, וכן דרך הלשון כמו ותלד הגר לאברהם בן, וזולתם רבים. כי האשה כמו האדמה שנותנת פרי לבעליה אחר שזרעה, והילוד נקרא על שם אביו. לזקוניו, אמר זה למה שלחקה היא ואמרה ואדוני זקן, ועוד אמר לזקוניו, כי היא שבה לעדון הבשר ולדרך הנשים ואברהם עמד בזקוניו והוליד. יש מלות בלשון הקודש בלשון רבים לעולם ולא יפרדו, כמו נעורים, זקונים בתולים. אשר דבר אתו, כמו עמו, וכן ודברתי אתך (שמות כ"ה כ"ז): (ג) ויקרא, כמו שאמר לו האל וקראת את שמו ילחק: (ד) וימל וגו' כאשר לוה וגו', שאמר לו ובן שמונת ימים ימול לכם כל זכר (י"ז י"ב) ורז"ל דרשו מלת אתו, אתו ולא אתה, מכאן שאין האשה מלוה למול את בנה (קידושין כ"ט): (ה) בהולד לו את ילחק בנו, זה לתוספת ביאר לאמר את אחר בהולד שהוא נפעל, וכן יחלק את הארץ (במדבר כ"ו) ולא ימס את לבב אחיו (דברים כ'). ולמה נאמר זה הפסוק והרי ידענו כי בן מאה שנה היה, שהרי היה בן ל"ט כשנלטוה על המילה ואמר לו אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת, ואפשר כי בא להודיע כי בן מאה שלמים היה כשנולד לו ילחק ובסוף ל"ט נאמרה לו הנבואה כמו שכתבנו, והפסוק הזה נכתב להודיע ימי ההריון: (ו) ותאמר שרה לחק, אמרה באמת קרא אתו ילחק, כי לחוק דבר הוא לי שאני ילדתי ואני זקנה, וכל השומע שילדתי ילחק בעבורי כמו שילחק אדם לדבר התימה: (ז) ותאמר, אמרה עוד לדבר התימה מי מלל לאברהם, מי היה מדבר לאברהם שהניקה בנים שרה, דבר חדוש כזה מי הוא מלל, לולי כי האל עשה עמו פלא שילדתי לו בן לזקוניו; ומה שאמרה בנים כי אם מניקה אחרי כן תניק בנים אחרים אם תרלה; ויש דרש (ב"מ פ"ז, ב"ר נ"ג) כי הנשים לא היו מאמינות שילדה והיו אומרות אסופי היה והן מביאות את בניהן ומניקה אותן: (ח) ויגדל ויגמל, כשלמה יונקתו, והוא לכ"ד חדש משנולד כמו שארז"ל (כתובות ס') כי כן דרך התינוק לינק. משתה גדול, אפשר כי כן היה מנהגם, או עשהו אברהם אבינו זה לילחק משמחתו בו, ומשנשלמה יונקת הולד מתחיל לדבר וראוי לחנכו באותיות, וארז"ל *)בן שלש שנים לאותיות: (ט) מלחק,

כאילו

*) עיי' מדרש שמואל סוף פ"ה דאבות משנה בן ה' למקרא מש"כ בשם הרב המאירי ז"ל ובילמדנו פרשת קדושים.

כאילו מלעיג על יצחק שנולד מזקנים: (י) גרש האמה, כי לא יתכן לגרש הבן מבלתי האם, כי היא לא תשאר אחריו. כי לא יירש, כי הוא סבור להיות שוה עם בני בירושה לפי שהוא בנך לפיכך הוא מצחק ומלעיג על בני, והוסיפה ואמרה עם יצחק כאלו אומרה לו: הלא אמר לך האל ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה: (יא) וירע הדבר מאד, כי אע"פ שהיה בן האמה בנו היה והיה אוהב אותו כי היה בכורו והיה מרחם עליו כרחם אב על בנים. ובדרך טובה היה הולך, כי הוא גדל עמו ולמדהו דרך ה', כי אפילו לאחרים היה מלמד ומדריך בדרך טובה כל שכן לבנו. והיה רע בעיניו שיגרשהו מביתו, ולא גער באשתו מפני שלום הבית, כמו שכתבנו בדבר הגר, והיה מצטער על הדבר, והיה סובל מריבת אשתו עד שבא אליו הדבור: (יב) על הנער ועל אמתך, כי ידע כי גם על האמה רע בעיניו שעשה אותו כמה שנים וכל שכן שהיה לו ממנה בן. ואע"פ שלא אמר אלא על אדת בנו, זכר בנו כי הוא העקר ועליו היה מריב עם שרה לא על האמה, אבל האל שידע את לבבו אמר על אמתך. כל אשר תאמר, בדבר הזה, כי היא אומרת אמת, כי לא ירש עם יצחק. כי ביצחק יקרא לך זרע, כי מה שאמרתי, לך ולזרעך, לא אמרתי אלא על יצחק, כי הוא הזרע המיוחד לך. וגם את בן האמה, אל תדאג עליו אם יצא מביתך כי לגוי אשימנו, לפי שהוא זרעך: (יד) וישכם, לעשות מצות האל. ויקח לחם וחמת מים, נתן להם מזון ליום או ליומים, כי לא תוכל עוד שאת, וגם מים נתן לה, כי דרכה היה דרך מדבר לשוב אל מצרים או קרוב לה אל בני משפחתה כי מצרית היתה, וגם כסף וזהב נתן לה אע"פ שלא ספר הכתוב כי לא שלחה ואת הנער ריקם. שם על שכמה, הלחם והחמת שם על שכמה. ואת הילד, שילך לפניה כי בן חמש עשרה היה, וכשייעף תשאהו על שכמה או בחיקה. וישלחה, מביתו או לוה אותה עד חוץ לעיר. ותלך ותתע, כי לא ידעה הדרך ונשתבשה במדבר: (טו) ויכלו, והנה נכפלו צרותיה, ונכתב כל זה ללמד שלא יבהל אדם לצרות אם יבאוהו ויבטח באל שישים אחריתו לטוב. ונכתב גם כן להודיע מה עושה האל לאוהבי שמו, כי לשפחת אברהם נגלה המלאך פעמים ועשה עמה ועם בנה פלא. ותשלך את הילד, השליכתו מחיקה שהיתה נושאת אותו, כי היה עייף מהדרך ומהצמא: (טז) ותלך, אחר שהשליכתו הלכה וישבה לה רחוק ממנו. הרחק, מקור במקום עבר, כלומר הרחיקה עצמה ממנו כשיעור כמטחוי קשת, ולא יותר כדי שלא יתכסה מעיניה מכל וכל. כמטחוי, שרשו טחוה, והוא בנוי על דרך פעל הדגוש. והבינונים מטחוה מטחוים, ובסמוך מטחוי, פירש כשיעור מה שמושכים קשתם מורי חצים, ר"ל כשיעור הליכת החץ, ואפשר שיהיה מטחוי שם: (יז) וישמע אלהים את קול הנער, כי גם הוא נשא את קולו ובכה. מן השמים, שמעה קולו ולא ראתהו כמו בבאר לחי שראתהו, לפיכך אמר מן השמים. אל קול הנער, קדמאה את, תנינא אל, וכיוונה ת"ל. באשר הוא שם, באותו מקום שהשליכת אותו, כי חשבה שימות שם שמע אלהים את קולו. ורז"ל דרשו מזה (ר"ה י"ו) שאין דנין את האדם אלא לפי מעשיו שבאותה שעה, שנאמר באשר הוא שם, אם צדיק הוא אע"פ שסופו להיות רשע דן

אותו

אותו כצדקו. ובהגדה (ב"ר נ"ג) אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה מי שבניו עתידין להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר מים להחיותו, שנאמר משא בערב לקראת צמא התיו מים (ישעיה כ"א) כשהיו חיל נבוכדנאצר מוליכים את ישראל בגולה והיו קרובים למות בצמא והיו עוברים על בני ישמעאל שנאמר יושבי ארץ תימא (שם) ומבקשים מהם שישקום מים והיו מוליכים להם נודות רקים נפוחים והיו סבורים שהם מלאים מים ופתחו להם, והרוח נכנס במעיהם והם מתים (מדרש איכה כ"ב): (יח) קומי והחזיקי את ידך בו, אל תרפי ידך ממנו, כי לא ימות בצמא, כי עוד לגוי גדול אשימנו: (יט) ויפקח, אפשר שהיה הבאר שם והיתה מכוסה בין השיחים או היה רחוק ממנה; כמו ותלך ותמלא, ואלהים הטיב ראותה לפי שעה לראותו, או לא היה שם, אבל בקע אלהים את הארץ באותו מקום ויצאו מים, כמו שנאמר בשמשון. ותשק את הנער, וכבר השקתה אותו ושתתה היא ואחר כן מלאה את החמת מים להוליך עמה. וכמו וי"ו זה רבים כמו הן אתה קצפת ונחטא (ישעיה ס"ד) ויבא את הים לחרבה ויבקעו (שמות יד) וירום תולעים ויבאש, וכן רבים, ופירושו כי שאבה מים מן הבאר בחמת והשקתה את הנער: (כ) ויהי אלהים את הנער, שהצליחו במעשים רבים. ויגדל, בעושר ובנכסים. ונער מתרגם רביא. וקשת תאר בשקל גנב טבח, ר"ל עושה הקשתות או יורה בהם וכן תרגום אונקלס רביא קשתא. ויהיה פירוש רובה כמו יורה, ר"ל שהיה יורה בקשת, והיה רבה שבא בריש ובבית מבעלי הכפל וימררוהו ורבו (מ"ט כ"ג) השמיעו אל בבל רבים (ירמיה נ') יסבו עלי רביו (איוב י"ו י"ג) ויהיה חסר בית השמוש כאלו אמר רובה בקשת, והיה קשת שם בשקל שבת. ונכתוב הספור הזה כי בניו היו קשתים ממנו, וממנו למדו, לפיכך נאמר ידו בכל, כי מרוב גבורתם וידיעתם במלחמת הקשת הם פושטים ידיהם בכל, וכן ראינו בני קדר שהיו מבניו שהיו גבורים יודעים בקשתות כמו שאמר ושאר מספר קשת גבורי בני קדר ימעטו (ישעיה כ"א) וראוי לאדם ללמוד מלאכת אביו, כמו שאמרו בחירם ואביו איש צורי וכו'. ואמרז"ל (ערכין ד' י"ו) מכאן שחייב אדם ללמוד מלאכת אביו ואמרו בני יעקב רעה צאן עבדיך גם אנחנו גם אבותינו (מ"ז ג'): (כא) ותקח לו אמו, לקחה לו אשה ממשפחתה כי ראתה כי נפרד ממשפחת אביו, וכן ראוי לאדם להדבק במשפחתו ותהיה אהבתו לאשתו יותר חזקה ויצא הזרע מהם יותר נכון: (כב) ויהי בעת ההיא, בעת שנולד יצחק או שנגמל ועודנו בארץ פלשתים, בגרר, זהו שאמר, ויאמר אבימלך, ולא אמר וילך אבימלך אל אברהם ויאמר לו; וכיון שראה שנולד לו בן לעת זקנותו ואשתו זקנה כמו ששמע וראה אותה ילדה, תמה על הדבר, ואחר שארע לו לאבימלך דבר שרה וראהו כן מצליח בכל מעשיו, רצה שיהיה בעל בריתו. ומה שאמר ופיכל שר צבאו, כי בעצתו אמר לאברהם מה שאמר: (כג) אם תשקר לי, ענינו אולי, כי אם ואולי, ענינם קרוב; אולי תשקר לי אהבתך היום או מחר אתה או בניך או בני בניך. לי ולניני ולנכדי, לפיכך שאלתי ממך שבועה, כי ידעתי כי אחר השבועה לא תשקור, גם בניך ובני בניך יראו משבועתך וישמרוה, לי ולניני ולנכדי, שהם שלשה דורות, נין הוא הבן, נכד הוא בן הבן, וכן אמר והכרתי לבבל שם ושאר נין ונכד

(ישעיה י"ד כ"ג): כחסד אשר עשיתי, שנתתי ארצי לפניך לשבת כאשר תרצה וכבדתיך. ועם הארץ אשר גרתה בה, כלומר עם יושביה אחרי, תעשה גם כן חסד וטובה אתה ובניך אחריך כי מלאת בה ובאכסיה רצונך: (כד) אנכי אשבע, ותשבע גם אתה כמו כן, אשבע האל"ף בחיריק ורוב אלף אית"ן בנפעל בסגול כדי שלא יתערב עם יו"ד איתן בקריאה: (כה) והוכיח אברהם, וכיון שבאו שניהם בברית ובשבועה טען עליו על מה שעשו לו עבדיו שגזלו ממנו הבאר שחפר בגבול באר שבע, ובאר שבע סמוך לארץ פלשתים וחפר שם אברהם באר כי הוא מהגבול באר שבע, ועבדי אבימלך גזלוהו ממנו כי מגבול ארץ פלשתים היא, ועל הטענה שטען אברהם לאבימלך בזה, הלכו אברהם ואבימלך מגרר לראות שם את הבאר הזאת אם היא מגבול באר שבע או מגבול ארץ פלשתים, ושם היו רועי מקנה אברהם, ולפיכך חפר שם הבאר להשקות ממנו מקנהו. ואע"פ שאין כתוב בה כן נראה, כי הלכו שם מפני הטענה שטען עליו אברהם: (כו) וגם אנכי לא שמעתי, מאחר שלא הגדת אתה לי הדבר, אם כן אין עלי אשם. ויקח, מאליו שהיה לקח שם צאן ובקר ונתן לאבימלך לקיום הברית ועם אותה המתנה והשבועה כרתו הברית בין שניהם להם ולבניהם: (כז) ויצב, מהצאן והבקר שנתן לו לקח שבע כבשות והציב אותן לבדהן, ולקח שבע, לפי שלשון המספר הזה ולשון השבועה אחד, ולפי שיהיה עדות על שבע כבשות ועל השבועה כאחד לדורות הבאים, כי בשבע כבשות והשבועה כרתו ברית לפיכך קרא המקום באר שבע: (ל) תהיה לי לעדה, תהיה לי המתנה הזאת שאני נותן לעדה: (לא) על כן וגו' כי שם נשבעו, שניהם חסר וי"ו השמוש כמו שמש ירח, ראובן שמעון, והדומים להם, ר"ל, על כן על שבע כבשות, וכי שם נשבעו שניהם על שני הדברים האלה קראו למקום ההוא שבע, ונשתתף באר עם שבע על הבאר שחפר שם אברהם. וזה היה אות גדול לירש את הארץ שהיה מקובל כל מה שהיה אומר וקורא שם למקום, והיה כן: (לב) ויקם אבימלך, ואברהם נשאר שם עם לאכו יום או יומים או יותר ואח"כ שב אל ארץ פלשתים אל ביתו לגרר: (לג) ויטע אשל, נטע שם נטיעה מיוחד לבאר שתהיה לו לעדות כי נשארה הבאר לו בלא מחלוקת. אשל, לשון נטיעה, וכן תחת האשל ברמה (שמואל א' כ"ב). ובדברי רז"ל (בילה כ"ז) דתליא באשלי רברבי, פירוש אילנות גדולות, ורז"ל דרשו נוטריקון אכילה שתיה לויה. ר"ל שהנהיג אנשי באר שבע להכניס אורחים ושחייב אדם לעשות לאורח הבא עליו שלשה דברים, אכילה שתיה לויה. ויקרא שם, כמו שפירשנו; ולפי מה שקרה לו עם אבימלך בדבר אשתו, ובדבר הבאר אסף את הבנים שם וקרא להם בשם ה' שיחזיקו באמונתו מעבוד זולתו, כי נלחם מלחמתו; עד שאבימלך שהוא מלך בא אלי ובקש אהבתי ובריתי והחזר לי זאת הבאר אשר גזלו ממני עבדיו, ובזה תוכלו להכיר כי הוא אל עולם, ואין זולתו ועושה בעל דין כרצונו כמו שעשה בפרעה ובאבימלך בעבורי, מכל זה תכירו כי הוא אל עולם ויכול על הכל. (לד) ימים רבים, עמד שם ימים רבים, כי היה לו ברית עם אבימלך ולא היה מפחד מאדם. ובכוב ארץ פלשתים היא ארץ שבעה כמו שראינו בשונמית שישבה שם מפני הרעב שבע שנים:

ויהי

כב (א) ויהי אחר הדברים האלה, אחר מה שקרה לאברהם עם אבימלך ואחרכו לו שם הימים ובא לו לבאר שבע לגור שם היה הדבר הזה שנסה אלהים את אברהם בדבר בנו יחידו, וענין הנסיון קשה מאד לספרו על האל, כי הוא חוקר לב ומבין כליות וידע כי אברהם יעשה מצותו, ואם להודיע לבני עולם, הנה לא היה שם בעת העקדה אלא אברהם ובנו יצחק, כי אפילו נעריו שהלכו עמו לא ידעו בזה הדבר, ומי הודיע דבר זה לעולם, ואפילו היה הוא מספר מי מאמין לו; והאמת כי הנסיון הזה להראות לבני עולם אהבת אברהם השלמה, ולא נעשה לאותם הדורות אלא לדורות הבאים המאמינים בתורה שכתב משה רבינו מפי האל ובספוריה שיראו עד היכן הגיע אהבת אברהם לאל; וילמדו ממנה לאהבה את ה' בכל לבבם ובכל נפשם, כי אברהם היה אוהב את יצחק יותר מנפשו כי הוא היה זקן, ואם ימות הוא, ימות בטבעו בשיבה טובה זקן ושבע ימים אבל בנו היה נער ועדיין לא היה לו אשה ובנים ולא נהנה מן העולם, ואם ימות הוא יהיה הדבר קשה לאברהם מאד. ועוד שהיה לו בן זקונים, וכשאמר לו האל שיעלהו שם לעולה היתה כל אהבה והחבה כאין בעיניו, ולא שאל ולא פסה, הלא אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, אלא כיון שאמר לו האל עשה כך, מיד השכים ומהר לעשות רצון האל, ולא חשב שום אהבה כנגד אהבתו, ובאמת קודם שנכתבה התורה וספוריה היה הדבר הגדול הזה מקובל לזרע אברהם יצחק ויעקב כי יצחק מסר ליעקב ויעקב לבניו, ואחר שנכתבה התורה לבני יעקב נתפרסם הדבר בעולם יש מאמינים ויש שאינם מאמינים. והיום כמה שנים מיום שבטלה עבודת הצלמים והאלילים מאמינים רוב העולם בתורת משה רבינו ובספוריה, אלא שחולקים עלינו על המצות, שאומרים כי דרך משל נאמרו. ובהאמין רוב בני העולם הספור הגדול הזה הוא עדות גדולה על אברהם אבינו שהיה אוהב האל אהבה שלמה ותמה וראוי לאדם ללמוד הימנו דרך אהבתו. ויאמר אליו אברהם, במראת הלילה אמר לו, שהרי אמר „וישכם אברהם בבקר". קח נא את יחידך, אע"פ שהוא יחידך ואהבת אותו מאד שנולד לך ומשמחך בימי זקניכם וזהו יצחק אע"פ שהדבר קשה עליך שהוא בנך יחידך, כל שכן שהוא אהוב שהוא בן זקונים. אל ארץ המוריה, ירושלים וגבולה נקראת ארץ המוריה ועל שם זה נקרא ההר שהיה שם גרן ארונה היבוסי הר המוריה, כמו שאמר לבנית בית ה' בירושלים בהר המוריה (דברי הימים ב' ג') ולא מצאנו בכתוב למה נקרא כן. ורז"ל אמרו (ב"ר פ' כ"ה) נקרא כן, לפי שמשם יצאה הוראה לעולם, ואונקלס תרגם לארעא פולחנא. על אחד ההרים. ולא אמר לו עדיין על איזה הר אמר, אלא אמר לו אשר אמר אליך, כמו שאמר לו „אל הארץ אשר אראך". וכן זה להגדיל ספור אהבת אברהם אבינו לאל; לא שאל ולא נכה, למה לא אמר, ולמה אמר להעלותו במקום רחוק שלשת ימים, ולא אמר לו להעלותו מיד שם במקומו. וזה היה לשתי סבות, האחד להגדיל אהבת אברהם, כי אילו אמר לו האל העלהו עתה במקומך, היה הדבר פתאום ונבהל לדבר ולא התבונן בו ועשה מצות האל פתאום כמו שצוהו, אבל בהאריכו לו זמן העלותו עד שלשה ימים והיה לו שעות להתבונן בדבר ועם כל זה מהר לעשות רצון האל, זה היה דבר גדול. והסיבה השנית

שהורוהו מקום הנבחר שיבנו בניו בית לה' ומזבח להעלות עליו עולות וזבחים ולחנך המקום ההוא בנפש הנבחר והאהוב, כי אע"פ שלא נשלם הדבר ולא נשחט הרי היה לרצון לפני האל כאלו נעשה, והנה הועלה על המזבח נעקד כשה: (ג) וישכם, השכים לעשות רצון האל, ולא הודיע לשרה, אולי תעשה רעה לעצמה לאהבתה את יצחק. ואת שני נעריו, הרגילים ללכת עמו לשמשו. ובדרש (פדר"א ל"א) אליעזר וישמעאל. ויבקע, לשום על החמור להוליך עמהם, וחשבו הנערים, כי כדי לבשלו בהם במקום שילינו עשה אולי לא ימצאו עצים. אל המקום אשר אמר לו, ארץ המריה, כי ההר לא ידע עדיין: (ד) ביום השלישי וישא, הוי"ו היא נוספת כמו ווין רבים במקרא שהם כמוה, כמו ואלה בני צבעון ואיה וענה (בראשית ל"ו) והדומים לו. כאילו אמר "ביום השלישי נשא אברהם את עיניו". ואפשר לפרשו שהוא דבוק עם הפסוק שלמעלה ממנו, כאלו אמר, וילך אל המקום ביום השלישי, כלומר כי ביום השלישי לצאתו מביתו הגיע שם קרוב לו, ונשא את עיניו כנגד המקום שהוא ירושלים, משכנכם בגבולה ראה אותה מרחוק; אבל ההר לא ידע עדיין עד שאמר לו האל. ובדרש (ב"ר נ"ו) וירא את המקום שאמר על הר המריה, וכן אמרו, וירא, מה ראה, עמוד אש על ההר, אמר לו, יצחק בני, רואה אתה מאומה על אחת ההרים? אמר לו רואה אני כמו אש, אמר לישמעאל ולאליעזר נעריו רואים אתם מאומה על אחת ההרים אמרו לו לא, אמר להם הואיל ואין אתם רואים מאומה והחמור אינו רואה מאומה, שבו לכם פה עם החמור, עם הדומה לחמור. ונשתחוה, והבינו הנערים כי יעשו זבח עם ההשתחויה, כי הוליכו עמהם עצים ואש, כי ברוב מי שילך למקום להשתחות שם יביא זבח, כמו שאמר בדבר אלקנה, להשתחות ולזבוח לה' (שמואל א'): (ו) ויקח, ולא לקח עמו החמור כדי שלא יחשבו הנערים כי למקום רחוק היו הולכים, גם לא יהיה מי ישמור החמור שם בעודם עושים המעשה, וגם כן כדי שלא יכנוס החמור למקום קדושה כזה: (ז) הנני, בדגוש עם הנו"ן השניה: (ח) אלהים יראה לו השה לעולה בני, ענה לו מענה שיוכל אדם להבינו לשני פנים, האחד, שיהיה בני, תשובת הקריאה, כמו הנני בני, כלומר בני, אלהים יראה לו השה, ר"ל הוא יודע מי יהיה השה והוא יזמינהו לנו, והשני אלהים יראה לו השה לעולה, ומי הוא השה, בני הוא. ויצחק הבין כי הוא יהיה השה, לפיכך אמר, וילכו שניהם יחדיו, כלומר בלב אחד, כי קבל הבן מאהבה למסור נפשו לאל ולהקריבו לפניו: (ט) ויבאו אל המקום, הוא הר המריה, אשר אמר לו האלהים, ובבואם יחדיו אמר לו והראהו במראה הנבואה. ובדרש (שם) שראה ענן קשור עליו או עמוד אש כמו שכתבנו למעלה. ולדעת הדרש יהיה פירוש אשר אמר לו, כשהראה לו את הענן או העמוד זהו האמירה. ויערך את העצים, ערכם על האש להדליקם. ויעקד את יצחק, עקדו בידיו וברגליו כדי שלא יבעט ואע"פ שברצונו היה וברצונו נעקד, פחד שלא תגבר עליו הרוח הכועסת, ואמר לאביו שיעקדנו יפה: (י) לשחוט את בנו, לשחוט תחלה על המזבח ואחר כן תאכלהו האש כדרך הזבח: (יא) ויקרא וגו' מן השמים, כלומר שמע הקול ולא ראה מראה. אברהם אברהם, כפל לו השם כדי שישמע

מהר

אשר וימנע מלשחטו: (יב) ואל תעש לו מאומה, כפל לו הענין במלות שונות לרוב האזהרה. כי עתה ידעתי, אם נפרש כמו הודעתי על ענין שפירשנו בדבר הנסיון, הנה לא מלאנו פועל ידע מן הקל יוצא, ולפי דעתי פירושו כמו ידעתיך בשם (שמות ל"ג י"ב) ופירושו כי שב החלק כל, ודי בזה למבינים, כי אין לבארו יותר מזה*). כי ירא אלהים אתה, היראה הזאת היא אהבה, כי לא היתה יראת גופו אלא יראת נפשו שלא תאבד שהיה מוסר נפש בנו, שהיה אוהב יותר מנפשו, תחת נפשו שלא תאבד מהעולם הבא, שהיא האהבה לאל והדבקות בו: (יג) וישא, נשא עיניו אם יראה שום בהמה טהורה קרוב או רחוק כדי שיעלהו לעולה תחת בנו. וירא והנה איל אחר נאחז, אחר שנאחז בסבך בקרניו, וזה היה לו הזמנה מאת האל דרך נס שאיל זה נאחז בסבך (עץ) כפרד משאר הצאן ולא הרגיש עליו הרועה, וזה מאמר חז"ל (פסחים כ"ד) אף אילו של יצחק, ואם תלא אברהם את הרועה נתן לו מחיר האיל כי לא העלה עולה לה' חנם: (יד) ה' יראה, על שם שאמר אלהים יראה לו השה. אשר יאמר היום, זה היום יסופר בהר כשיראה ה' בו שיבנה בו מזבח ובית המקדש יאמר אז ויסופר היום הזה שהעליתי בני יצחק לעולה, כי זה נאמר לו בנבואה לתת בהר ההוא כי עתידים בניו להקריב שם קרבנות: (טו) ויקרא, קרא לו שנית לבשרו בגמול הזה שיגמול את בניו עקב המעשה הזה אשר עשה: (טז) ויאמר בי נשבעתי, הוסיף לו בברכה הזאת השבועה והשבועה כמו אם אתך חי אני כלומר בעצמי נשבעתי שאני חי וקיים לעולם כן תהיה שבועתי קיימת, ואע"פ שדברו לבד קיים הוסיף בשבועה, שאע"פ שיחטאו בניו לא ישבתו מהיות גוי גדול לפניו, ועוד הוסיף שלא אמר לו עדיין (יז) וירש זרעך את שער אויביו, ופירש שאר אויביו, ארץ אויביו, בעבור שהוא חוזק הארץ בכניסתה, כי הארץ החזקה סביבותיה הרים ימים, ומשנכבשו האויבים ועברו אותם השערים כל הארץ נכבשת לפניהם, לפיכך אמר, נפתחו שערי ארצך (נחום ג') ולכן נקראת כל הארץ שער. ואמר לו ככוכבי וכחול כאחד להחזיק הדבר, כי כל כפל הוא לחזק הדבר, ועד עתה לא אמר לו כן אלא פעם אחת כעפר הארץ ופעם אחרת ככוכבים ועוד הוסיף לו והתברכו בזרעך. וירש ביו"ד האיתן לבד, ויו"ד השורש נעלמה מהמכתב: (יח) והתברכו, פירושו אינו כמו ונברכו. כי פירושו שהם יקבצו הברכה לעצמם בתפילתם ויאמרו האל יברכנו כמו שברך זרע אברהם, ר"ל, כל כך יהיה זרעך מבורך עד שכל גויי הארץ יתלו ברכתם בזרעך. עקב, פירושו שכר, והוא מענין עקב כמו שהעקב סוף הגוף כן השכר סוף כי בשכר המעשה יבוא השכר בסוף. אשר שמעת בקולי, בזה ובכל אשר אמרתי לך: (יט) וישב אברהם, ואין צריך לומר כי יצחק היה עמו, אלא זכר אברהם שהוא העקר: (כ) ויהי, אחרי עקידת יצחק. גם

היא

*) בזה דרך על פעמי הרמב"ע אשר פירש „אחדה נא ואראה" כי השכל ידע בכל חלק על דרך כל ולא על דרך חלק, ולא שלא בזה ידיעת החלק מידיעת ה' כי השכל יכול לא יבצר ממנו תזימה, אבל ידיעת ה' והשגחתו הוא רק על כללות הברואים כפי חק ומשפט אשר שם לקץ ולגבול טבע האשים. ובגלות ה' דרכי איש פרטי לרוממתו ולנשאתו להיות לנס עמים לטובת ולתכלית הכלליות נאמר עליו לשון ידיעה, כי הפרט יצא אז מן הכלל, ושב החלק לכל.

היא, כמו שילדה לך שרה כן ילדה לך מלכה לנחור אלה הבנים; ידוע שעמדה מלדת כמו שרה אלא שלא היתה עקרה כמוה, לפיכך בשרו אברהם בבנים שנולדו לאחיו ממלכה. ונכתוב הספור הזה בתולדות נחור מאשתו מלכה ומפלגשו ראומה לכבוד אברהם אבינו ולספר בכלל תולדות רבקה: (כא) אבי ארם, אולי היה ארם בעל השם לפיכך יחס האב אליו וכן "אבי כל בני עבר" וכמוהם רבים בדברי הימים, ולשבחים יבוא לרוב כמו אבי כנען. וכבר כתבנו בתולדת בני שם ענין ארם ועוץ הנזכרים שם: (כב) ואת כשד, וממנו יצא הגוי הנקרא כשדים כמו שכתבנו: (כג) ובתואל ילד את רבקה, ולא זכר לבן כי עיקר הספור על רבקה היה: (כד) ופלגשו, ותלד גם היא, פירש ותלד לו גם היא, ואחר שאמר ופלגשו בוי"ו הכינוי ואמר גם כאלו אמר לו:

חיי שרה

כג (א) ויהיו חיי שרה מאה שנה וגו', אמר שלשה פעמים שנה שנים אע"פ שיספיק באחד, וכן נאמר באברהם "מאת שנה ושבעים שנה וחמש שנים" וכן אמר בשני ישמעאל, ואמרו כי זה דרך צחות בלשון הקודש. ונאמר עם החשבון הגדול שנה דרך כלל ועם החשבון הקטן שנים דרך פרט. ויש דרש (ב"ר נ"ח) בחיי שרה, בת ק' כבת כ' לחטא, בת כ' כבת ז' ליופי. ומתחלה לא זכר שנה לפיכך אמר בסוף שני חיי שרה. ובאברהם ובישמעאל שאמר מתחלה שני חיי לא אמר בסוף דבר. ואפשר כי בכולם תוספת שני להודיע כי שלמו שנותיהם מיום ליום, כי כן עושה הא-ל עם הצדיקים כמו שכתבו רז"ל (סוטה י"ג): (ב) ותמת שרה בקרית ארבע, כי שם היו משיצאו מבאר שבע. בקרית ארבע, ארבע הוא שם איש נקרא כן בעבור שהיו ארבע ענקים הוא ושלשת בניו וכן אמר בספר יהושע (כ"א) את קרית ארבע אבי הענק, ושלשה בניו היו אחימן ששי ותלמי. והעיר הזאת שמה חברון והיתה לארבע ולבניו. ויבא אברהם, בא מן החוץ כי לא היה עמה בבית בעת מיתתה, או בא ממקום אחר כי לא היה בחברון בשעה שמתה. לספוד, בדברי הספד וקינות. ולבכותה, עליה, וכן בא הלשון הזה בלא קשר על, כמו ואל אבכה בצום נפשי (תהלים ס"ט) כאלו אמר על נפשי, וכן ויבך אתו אביו (ל"ז): (ג) ויקם מעל פני מתו, לצרכי המת ואמר מתו, ואם היא אשה כי על הגוף המת אמר. וידבר אל בני חת, בני חת היו אנשי העיר, וחת היה בן כנען, ואסף אברהם למקום אחד ודבר עמהם. גר ותושב, גר אנכי כי ימים רבים ישבתי ביניכם ודעתי לשבת עמכם, לפיכך אמר אני מבקש מכם שתתנו לי מקום בארצכם שיהיה לי אחוזה ולבני אחרי, ואנכי מבקש מכם עתה אלא אחוזת קבר. ואקברה מתי מלפני, כלומר אסירנו מלפני ואקברנו. ויענו, הסכימו ביניהם שיענוהו ויאמרו לו זה: (ו) שמענו אדני, המדבר על פי כלם אמר לו זה, לפיכך אמר לו בלשון יחיד. ואמר מלות אחרות בלשון רבים לפי שהיה מדבר בלשון רבים. נשיא אלהים, שאלהים נשאך ואנחנו חושבים אותך כן בתוכנו. במבחר קברינו, כי היה להם מערות לקבור מתיהם שם וכל משפחה לבדה היתה לה מערה קוברים שם

כמה

במה מתים כל אחד בארונו, וכל המערה ההיא תקרא קבר, וכן המנהג עדיין במקומות רבים. והיה דעתם שישאל מהם שיתן אחד מהם לו מקום בקברו לקבור את מתו, לכן אמרו איש ממנו את קברו, ולא כן שאל הוא אלא שתהיה לו אחוזה ידועה לו ולמשפחתו לקבור שם מתיהם לא שיקבר מתו בקבר אחרים. לא יכלה, לא ימנע, וכן אשר כליתני היום מבוא בדמים (שמואל א' כ"ה): (ז) ויקם וישתחו, קם על רגליו וכפף להם ראש דרך הודאה ושבח על הדבר הטוב שענו לו, והודיעם מה היה דעתו לבקש מהם: (ח) את נפשכם, ברצונכם, כמו אל תתנני בנפש צרי (תהלים כ"ז). ופגעו לי, התחננו בעבורי. ויתן לי את מערת, לא שאל ממנו אלא המערה לא השדה. המכפלה, שם בשקל משנה, ואלו היה תאר היה מערה בה"א. ובפירוש המלה נחלקו רז"ל (עירובין נ"ג) יש אומר שהיתה מערה על גב מערה וי"א מערה לפנים מערה. או נאמר כי מכפלה תאר למקום ההוא כי כל המקום נקרא מכפלה על שם המערה המכפלה אשר שם, לפיכך אמר השדה גם המערה אשר בו: (ט) בכסף מלא, שהיה מטבע כסף מלא במשקלו, לא יחסר דבר כמו שאמר עובר לסוחר: (י) באזני בני חת, בקול רם שישמעו כולם. וקדמאי באזני בתראי לעיני בני חת. וסימנך כי אזן שמעה ותאשרני עין ראתה ותעידני. לכל באי שער עירו, עם כל באי שער עירו, כי נאספו שם גדולים ופחותים, באי שער שבאים ויוצאים בשער, ר"ל כל אנשי העיר. ופעם יאמר באי ופעם יאמר יוצאי שער עירו וענין אחד ר"ל כל אנשי העיר, ועל דרך הקצור יאמר באי לבד או יוצאי לבד, ופעם יאמר שניהם, כמו שאמר, ועמדתי בשער בני העם אשר יבאו בו מלכי יהודה ואשר יצאו בו (ירמיה י"ז): (יא) לא אדני שמעני, לא כמו שאתה אמר שאתננה לך בכסף מלא אלא בחנם אתננה לך, ולא המערה לבד כאשר שאלת אלא גם השדה אתן לך. נתתי, מעתה נתתי לך: (יב) אך אם אתה, אבל, הלואי שתשמעני. נתתי כסף השדה, מעתה, ועתה אתן הכסף וקחנו ממני ובזה תעשה לי טובה. ואקברה, כי אין צריך עיכוב: (טו) ביני ובינך מה היא, אם תתן או לא תתן, ואת מתך לא תתעכב בעבור זה מלקבור: (טז) עובר לסוחר, כסף מלא במשקלו כמו שנושאים ונותנים בו הסוחרים כי הם מדקדקים במשקל הכסף: (יז) ויקם, קם לאברהם למקנה, וכן וקם לו, כלומר נתקיים בידו. אשר לפני ממרא, השדה והמערה היו לפני העיר, והעיר נקראת ממרא ונקראת חברון כמ"ש "על פני ממרא היא חברון": (יח) לעיני בני חת, לעיניהם שקל הכסף לעפרון ולעיניהם מכר לו עפרון ועשה לו ספר מקנה. לכל באי שער עירו, עם כל באי שער עירו שהיו שם בעת המקנה. וקדמאה לכל ובתראה בכל, וחד פסק סימן לכל כלי המשכן בכל עבודתו: (יט) אל מערת. כמו במערת, וכן ואל הארון תתן את העדות (שמות כ"ה) כמו בארון: (כ) מאת בני חת, כי בהסכמתם וברצונם נתן לו עפרון השדה והמערה כי טוב היה בעיני כולם שתהיה לאברהם אחוזה ביניהם:

כד (א) ואברהם זקן, פעל עבר או תאר. בא בימים, בימים שהם השלמות ימי אדם בעולם ורצה להשיא אשה לבנו יצחק בחייו. בכל, לא חסר דבר ולא היה לו דבר צורך בעולם הזה אלא

להשיא אשה לבנו יצחק הראוי לו: (ב) זקן ביתו, סמוך מן זקן, כמו מגד, כבד פה, וענינו שגדל בביתו עד שזקן, או פירושו זקן מכל ביתו. ואמר זה לפי שהיה נאמן לו, ועוד שהיה מושל בכל אשר לו, ולו היתה ראויה המלוה והשליחות הזה. שים נא ידך, אמרו כי מנהג היה באותו הימים לאדם שמלוה אחר, שמשים ידו תחת ירכו לקיים הדבר, כי כמו שהיד ברשותו תחת ירכו כן יהיה הוא ברשותו לקיים דבר, והיה מנהג זה חזק ביניהם לקיים כל דבר כמו ברית שכורת אדם עם חברו וכן אמר יעקב אבינו ליוסף כשדלה ללוותו על קבורתו. ויש מפרשים שהשביעו במלות מילה, ואם כן היה לו לומר ואשביעך במלוה זו והוא אמר ואשביעך בה' אלהי השמים: (ג) ואשביעך, בשבועה שהשביעו. ואלהי הארץ, כלומר, שהוא שופט גם התחתונים ומשגיח בהם. ולא תחשוב כי אם תעבור על השבועה שלא יפקד עונך, כי כן יעשה כי הוא אלהי הארץ כמו שהוא אלהי שמים; אבל כשדבר על עצמו "ואל ה' אלהי השמים" לא הצרך לומר ואלהי הארץ, כי הוא היה יודע זה בעצמו. ובב"ר (כ"ט) א"ר פינחס עד שלא הודעתיו לבריותיו אלהי השמים, ואלהי הארץ משהודעתיו לבריותיו. מבנות הכנעני, כי זרע כנען ארור וזרעו ברוך, ולא יתערב זרע ברוך בארור. יושב בקרבו, תנינא יושב בארצו, וסימן, בקרב הארץ: (ד) כי אל ארצי, והוא ארם נהרים. ואל מולדתי, העיר שנולדתי והיא אור כשדים; ר"ל כי שם ימצא משפחתו, ועל רבקה רמז לו כי הוגד לו שנולדה. ובב"ר א"ר יצחק. כי אל ארצי היינו דאמרי אינשי חטין דקרתך זונין מנהון זרע: (ה) ההשב אשיב, אולי בשובי לא אמלאך חי אמור לי אם אשיב את בנך שמה אם היא לא תאבה לבא אחרי, ואע"פ שילחק לא היה שם יקרא השבה כנגד אברהם שהיה שם וילא משם: (ו) השמר לך, כי לא רלה אברהם שילא מחזקתו מן הארץ שנתן לו האל ולזרעו. פן תשיב, שלא תשיב, וכן פן תמותון (ג' ג') שלא תמותון: (ז) אשר לקחני, כיון שלקחני מביתי לתת לזרעי את הארץ הזאת לא ירלה שישוב בני שמה. הוא ישלח מלאכו, להצליחך שתקח משם אשה לבני. ואשר דבר לי, קודם שילאתי משם. ואשר נשבע לי, בעקדת ילחק: (י) וכל טוב, רוב טוב, כמו "וכל הארץ באו מצרימה" והדומים לו רבים; ר"ל מכסף וזהב ומרגליות כדי להראותם עושר אברהם כדי שיטה לב קרוביו לתת אשה לילחק. ורז"ל פירשו (ב"ר כ"ט) וכל טוב שטר מתנה שנתן אברהם כל אשר לו לילחק הביא בידו להראות להם. אל ארם נהרים, שהיו שתי נהרות עוברים עליה. אל עיר נחור, הוא אור כשדים, כי שם נשאר כשילא תרח משם עם אברהם בנו: (יא) ויברך הגמלים, הרבילם על ברכיהם שינוחו וכדי להשקותם, ובין כך התפלל לאל שיזמין לו כפי מה שלריך. אל באר המים, סמוך לבאר המים: (יב) הקרה נא לפני, זמן לפני כפי שאומר, ויהיה לי לסימן כי עשית חסד עם אדוני: (יד) והיה, על הענין נאמר, וכן כי יהיה נערה (דברים כ"ב). אשר אמר אליה, והנה הוא לא יאמר לחגרת ולסומא. אבל אפשר שהיתה שפחה או ממזרת או לא היתה ממשפחת אברהם ועל זה התפלל ואמר הקרה נא לפני. אותה הכחת, כי אותה זמנת לילחק ואותה אקח לו לאשה. ובה אדע, אם תהיה טובה ובת טובים וממשפחתו

אז אדע כי עשית חסד עם אדני: (טו) ויהי הוא, והנה נזדמן לו
כאשר שאל ממשפחת אברהם בת בן אחיו ושהיתה הנערה טובה ובתולה.
טרם כלה לדבר, עוד הדבר בפיו או בלבו וכן טרם יקראו ואני אענה
(ישעיה ס"ה): (טז) ותמלא כדה ותעל, ששאבה מן העין מלא כדה
והמים היו קרובים לשטח הארץ, לפיכך קראה עין ובאר. ויש דרש (ב"ר
ס') שעלו המים לקראתה לפי שאמר ותמלא ולא אמר ותשאב. והנה בדבר
הגר אומר "ותלך ותמלא את החמת מים": (יז) וירץ, לפי שראה אותה
יפה, ועל שאלותיו סמך על האל. הגמיאיני נא, כמו השקיני: (יח) שתה
אדני, להודיע כי היתה בת מוסר, שלא היתה יודעת מי הוא וקראתו
אדני ובזריזות מיהרה להשקותו ותשקהו מירה: (יט) עד אם כלו לשתות,
אבל אם כלו לשתות אז אח"ל, כלומר אשאב להם, עד אם כלו לשתות, או
יהיה אם במקום אשר, עד אשר יכלו לשתות: (כ) ותער כדה, ותריק אל
השוקת מקום שמשקים בו הבהמות: (כא) והאיש משתאה לה, היה
תמיה לה שראה אותה עושה בזריזות והיה מחריש לה עדיין שלא לשאול
אותה בת מי היא עד אשר יכלו הגמלים לשתות: (כב) ויקח, לתתה לה
אחר ששאלה בת מי היא, ואם היא ממשפחת אברהם יתן לה; וכן היה
בספור הדברים, כי קודם שאלה ואחר כן נתן לה: (כג) ויאמר, בא לה
בטענה לשאול אותה בת מי היא. ושאלה היש מקום ללון, ללין כמו
להלין, ללין ביו"ד שהוא מבנין הפעיל, ללון בוי"ו שהוא מבנין הקל אחד
הוא אל הענין, כי גם בבנין הפעיל עומד בזה השורש, והשאלה והמענה
אחד הוא כי על לינת האנשים והגמלים שאלה, כי אין דרך ארץ שילינו אלה
בלא אלה; ועליהם ענתה לו. ויוכל לומר האומר, כי ללין פועל יוצא, כמו
ערום ילינו מבלי לבוש (איוב כ"ג), ר"ל כי מקום להלין הגמלים שאלה והיא
ענתה לו ללין, כי גם להם יש מקום בבית אביה ללון: (כה) ותאמר,
הסיבתהו על השאלה השניה ואמרה לו יותר ממה ששאלה, להודיע כי רחבת לב
היתה שאמרה לו גם תבן וגו'. ומספוא, כלל למאכל הבהמות זולת תבן והוא
השעורה ושיבולת שועל, ומה שאמר גם, כן הוא מנהג הלשון כמו גם אנחנו
גם אתה גם טפינו וכל אחד לרבות על חבירו: (כו) ויקד וישתחו,
ההשתחויה יותר מקידה. וארז"ל קידה על אפים השתחויה זו פישוט ידים
ורגלים. והודה לאל שהצליח דרכו: (כז) חסדו ואמתו, כי הרודף אחר
הטוב דין הוא שיזמין לו האל הטוב, זהו אמת, וחסד הוא יתרון הטוב,
וזהו שהזמין לו אשה מבית אביו. אנכי בדרך, ולא ידעתי אנה אלין
ונחני ה' בית אחי אדני, כי נחור אביו ומלכה בת אחיו ולפיכך אמר
אחי לשון רבים, ובספור דבריו בת אֲחִי לשון יחיד, והענין אחד. הראשון
בצרי החית והאחרון בחירק והסימן אֵחִי וראש, ואחר שהודה לאל על
שהצליח דרכו נתן לה הנזמים והצמידים: (כח) ותרץ, רצה לבית בשמחה
ואמר לבית אמה, כי הבת עם האם ספוריה ודבוריה לא עם האב. כדברים
האלה, כענין הדברים האלה פחות מהם או יותר מהם או שנוי מלות כי
כן דרך המספר: (ל) ולרבקה אח, לפי שלא כתב אותו בספור תולדות
נחור אמר כן: (לא) ויהי כראות, להודיע כי צר עין היה לבן באחותו,
כי כשראה הנזם והצמידים אז רץ להכניסו לביתו. וכשמעו את דברי

אחתו, נראה כי האיש דבר אליה ענין באו העיר לקחת אשה לבן אדוניו
זהו שאמרה כה דבר אלי האיש. על הגמלים, כמו ויבאו האנשים על
הנשים (שמות מ"ו) עומד ומצפה שתשוב אליו הנערה או אביה או אחיה
להכניסו לביתו: (לא) בא ברוך ה', שבירך אותך בעושר כאשר אני רואה.
פניתי הבית, לך ולאנשיך ופניתי גם מקום לגמלי': (לב) ויפתח הגמלים,
פתח הגמלים מאסוריהם כדרך שמפתחין הבהמות מהדרך. ובדרש (ב"ר ס')
שפתח זוממם שהיה בפיהם בדרך כדי שלא לאכול מן הגזל. ובדרז"ל (שם) ויתן תבן
ומספוא. אמר ר' אחא יפה שיחת עבדי בתי אבות מתורתן של בנים, שפרשתו
של אליעזר שנים ושלשה דפין והוא אומרה ושונה, והשרץ מגופי תורה ואין דמו
מטמא כבשרו אלא מרבוי המקרא. ומים לרחוץ, א"ר יפה רחיצת עבדי בתי
אבות מתורתן של בנים שאפי' רחיצת עבדי בתי אבות הוליך לכתוב והשרץ מגופי
תורה ואין דמו מטמא כבשרו אלא מרבוי המקרא: (לג) ויישם, כתיב,
וכן ויישם בארון (שמות כ"ה) שרש ישם; וקרי ויושם מבנין הפעל, הושם
לפניו לאכול על יד נערי הבית. ויאמר דבר, לבן או בתואל: (לד) עבד
אברהם אנכי, ארז"ל (ב"ק צ"ב) היינו דאמרי אינשי מילתא דאית בך קדים
אמרה. אמר תחלה אל תחשבו כי כל הכבוד זה שאתם רואים לי שלי הוא,
כי עבד אברהם אביכם אנכי: (לה) וה' ברך את אדני, ר"ל כל כך ברכו
עד שעבדו הולך בכבוד גדול כאשר אתם רואים: (לו) ותלד, אע"פ שיש
לו בן מאשה אחרת, לאהבתו את שרה שהיא קרובתו, ולאהבתו את יצחק
שהוא בן זקונים נתן לו את כל אשר לו. והנה יש ליצחק עושר וכבוד גדול:
(לז) וישבעני, ואם תאמרו למה באתי עד הנה לקחת לו אשה, אדני השביעני,
כי הוא היה מוצא אשה לבנו מגדולי הארץ ההיא אבל לא רצה אלא ממשפחתו:
(לט) אלי לא תלך, חסר וי"ו. ויש בו דרש (ב"ר נ"ט) כי אליעזר נתן עיניו
בו שיקחהו לעצמו ויתן לו בתו אם לא תלך האשה לפיכך פתח להם בלא תלך.
והאמת כי הוא סדר להם הדברי' כולם כאשר היו ולא נוכל לתת טעם לכל החסרי'
והמלאים כי רבו, והנה הוא ספר להם כל הדברים שהיו לו עם אדניו והדברים
שהיו לו עם רבקה, וכי האל זמן לו הענין כאשר אמר אברהם כי האל יצליח דרכו
וכן היה כאשר שאל הוא מאת האל כן זמן לו האל וכל זה להראותם כי האל אוהב
אברהם ועושה רצונו ולא יוכלו למנוע הנערה ממנו כי מה' יצא הדבר. ובשנות
הדברים האלו יש בהם שינוי מלות אבל הטעם אחד כי כן מנהג הכתוב בשנות
הדברים שומר הטעמים אבל לא המלות; כי גם בעשרה דברים שהם עקרי התורה
כששנה אותם במשנה תורה שנה בהם המלים אבל הטעם אחד. והפסוקי' האלה
מבוארי' עד עתה: (מט) חסד ואמת, אמת שאתם חייבי' בכבוד בני משפחתכם
כל שכן אברהם שהוא גדול משפחתכם אם שאל בתכם מאתכם לבנו שאתם
חייבים לעשות רצונו וחסד יהיה אם תשלחוה לו לארץ אחרת. ואפנה על
ימין או על שמאל, או גדולה מכם או פחותה מכם אקח לבנו אשה
בארץ הזאת אחר שהוא איננו רוצה אשה מבנות הכנעני: (נ) ויען לבן
ובתואל, הקדים לבן לבתואל כי בתואל היה זקן ודברי הבית מוטלים על
לבן. מה' יצא הדבר, כיון שנזדמן לך הדבר כאשר אתה מספר אין בידינו
לדבר אליך אין או הן, ואם נאמר לא הוא רע ואין בידינו; ואם נאמר
הן הוא טוב ואין בידינו, כי ביד האל הוא שהצליח דרכיך עד עתה:

ארלה

(נב) ארצה, בפשוט ידים ורגלים: (נג) ויצא העבד, כיון שנתנוה לו נתן לה עוד כלי כסף וכלי זהב ובגדים. ומגדנות, זאת המלה כוללת כל דבר משובח שבפירות בכלים ובגדים. לאחיה ולאמה, כי הם היו עקר הבית כי בתואל זקן היה. ובדרש (ב"ר ס') כי היה בלבו לעכב ובא המלאך והמיתו: (נה) ויאמר אחיה ואמה, קשור הפעולה על הדבק נה, וכן ותדבר מרים ואהרן (במדבר י"ב) ותכתב אסתר ומרדכי (אסתר ט'). ימים או עשור שנה או עשרה חדשים, וכן ימים תהיה גאולתו (שמות כ"ה כ"ט) ומכאן שאמרו חכמים ואמרו (כתובות נ"ז) נותנין לבתולה שנים עשר חדש משתבעה הבעל לפרנס את עצמה. ועשור, תאר הכולל כל המספר ואין כן "בעשור לחודש" (שמות י"ב) כי הוא תואר ליום העשירי מן החדש: (נו) ויאמר אליהם, כיון שהצליח ה' דרכי ובאו דברי על נכון אל תאחרו אותי לעכב הנערה אפי' יום א', כי אם תאחרו תאחרוני, שלחוני עם הנערה ואלכה לאדוני כאשר ליוני להביא לו אשה לבנו ואיך אלך זולתה: (נז) נקרא לנערה, שתבוא הנה לפניך כי אם נדבר אתה שלא בפניך שמא תחשו' שנמנענה מלכת אתך מעתה, ונשאלה את פיה, נשאלה מה תאמר אם תרצה ללכת מעתה, כי מן הנראה שבעל הנשואים שאלוה כשאמרו הנה רבקה לפניך קח ולך, כי אין משיאין את האשה שלא מדעתה. ואחז"ל (קידושין י"א) אסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קטנה עד שתגדיל ותאמר פלוני אני רוצה. את פיה, כמו ואת פיה' לא שאלו (יהושע ט'): (נט) וישלחו, לבן וקרוביו, זהו שאמר אחותם, ולא אחותו, וישלחו אותה עד כדי שיעור לויה. ואת מניקתה, ולא זכר הנערות שהלכו אתה, כי המניקת הנכבדת שבהן. ולענין הלויה זכר רבקה ומניקתה והעבד ואנשיו כי הם ראוים ללויה וכבוד, אבל לענין הרכיבה זכר הנערות והמניקת בכלל שגם היא נערה לעמוד לפניה אלא שהיא הנכבדת שבנערות: (ס) ויברכו, כשהגיעו למקום הלויה ורצו להפרד ממנה ברכוה כמנהג העולם. היי, הה"א בשוא ופתח. לאלפי רבבה, אלפים שיגיעו לרבבה שהוא עשרת אלפים ויותר אלא שרבבה הוא החשבון גדול. ויירש זרעך, נזדמנה להם הברכה שברך המלאך את אברהם ביום העקידה: (סא) ותקם, אחר שלחו אותה ונפרדו ממנה קמה ורכבה כי אין דרך לרכוב כל זמן הלויה שירכב הרוכב וילכו המלוים ברגלים זה אינו דרך ארץ, ובעבור למדנו הכתוב דרך ארץ, כי לא רכבה עד שנפרדו ממנה המלוים. אחרי האיש, כי הוא יודע הדרך. ויקח את רבקה, לקחה עמו לצדו שלא תפרד ממנו כף רגל, וזהו לאהבתה ולכבודה: (סב) ויצחק בא, עתה ספר כי פגע בהם יצחק בדרך מקרה טרם באם העיר, כמו שהמעשה כלו היה בדרך מקרה ברצון האל להודיע כי מטיב האל לטובים והם לא יגישו בטוב ההוא עד בא להם. בא מבוא, פירש יצחק בא מביאתו. באר לחי ראי, לא שהיה יושב שם כי בחברון היה יושב עם אביו והוא ארץ הנגב, והיה לו ליצחק מקנה או שום עסק באותו מקום שנקרא באר לחי ראי וישב שם באותו היום, ופירש מבא, מבאו שהיה רגיל ללכת שם, ומשם היה בא לשוב לחברון אל אביו. ובצאתו מבאר לחי ראי נכנס ללון באחד המקומות אשר בין לחי ראי ובין חברון: (סג) ויצא יצחק, מן העיר אשר נכנס ללון שם יצא בדרך מקרה לאותו הדרך שהיתה

רבקה

רבקה באה בו. והוא יצא לשוח בשדה, כלומר לטייל בין השיחים. לפנות ערב, לעת שפונה השמש והוא לעת ערב שדרך בני אדם לצאת לטייל בין השיחים, והנה הוא הולך בשדה ונשא עיניו אל הדרך וראה גמלים באים, ויצא מן השדה אל הדרך לקראתם לראות אם הוא העבד, זהו שאמרה רבקה לקראתנו, וחשבה בלבה שמא יצחק היה כיון שבא לקראתם, ושאלת לעבד מי הוא: (סד) ותפול מעל הגמל, כיון שראתה אותו ואמר לה העבד שהוא יצחק השמיטה עצמה מעל הגמל ונפלה לארץ ולקחה לציפה וכסתה בו פניה ואחר כן עומדת. ובספור הזה למדה תורה דרך ארץ לצניעות, שראוי לאשה לבוש מארוסתה ושלא תתראה אליו עד שתכנס לו: (סה) ותאמר אל העבד, קודם שנפלה מעל הגמל שאלה לעבד ואמרה לו מי הוא, וכי היתה שואלת על כל עוברי דרך? אלא כיון שראתה אותו שיצא מן השדה ובא לקראתם חששה שהוא יצחק או אחד מבני ביתו, לפיכך אמרה ההולך בשדה לקראתנו, כלומר כי עד עתה היה בשדה ובראותו אותנו יצא מן השדה ובא לקראתנו: (סו) ויספר, הענינים כלם מה דבר ומה עשה ואיך בא לו הענין על נכון, הכל ספר לו בדרך עד בואם אל העיר. ואפשר שבאותו היום נכנסו לחברון או למחרתו: (סז) ויביאה, כשבאו לחברון הכניסה באהל שרה אמו שיהיה לה לאהל כמו שהיה לשרה כי כן היה מנהג בימים ההם להיות אהל לאיש בפני עצמו ולאשה בפני עצמה וכשהיו שוכבים יחד בא האיש אל אהל האשה כמו שאמרה לאה "אלי תבא" כלומר אל אהלי וכן מלאכו כשחפש לבן אחר התרפים אמר "ויבא באהל יעקב ובאהל לאה וגו'". האהלה שרה, כמו הארץ כנען (במדבר ל"ד) הארון הברית (יהושע ג' י"ד). ויקח את רבקה, לקחה בנשואין כדרך בני אדם בחופה ובמשתה, ואחר כן ותהי לו לאשה. ויאהבה, שראה בה דברים טובים ולצניעות כמו שהית באמו לפיכך אהבה מאד, כי כפול ויאהבה לאהבה יתרה בה, כי רוב בני אדם אוהבים נשותיהם, אלא הודיע כי אהבה אהבה יתרה לדברים טובים שנמצאו בה. וזהו שאמר וינחם יצחק אחרי אמו, אחרי שהיה מתאבל על אמו, ואע"פ שהיה כבר שלש שנים שמתה כשלקח רבקה, עדיין היה מתאבל עליה ומתנחם ברבקה שהיתה טובה כאמו:

כה (א) ויסף אברהם, הוסיף לקחת עוד אשה כי כבר היו לו שתים ועוד הוסיף ולקח השלישי' כדי לשמשו לעת זקנותו, ולהוליד ג"כ להרבות זרעו בעולם, ולא הקפיד בזו מאיזה עם ומאיזו משפחה תהיה כיון שזרעו המיוחד שהוא יצחק היה מאשה שהיתה ממש ממשפחתו, והשיא ליצחק גם כן אשה ממשפחתו ולא חשש על שאר הבנים מאיזה עם יהי' אבל ודאי אשת כשרה בקש לו שלא תהיה מרת רוח בזקנותו ושמר גם כן שלא תהיה מבנות כנען, כי הגר מצרית היתה ולא כנענית, והגר היתה אשה לאברהם כמו שאמר לו לאשה, וקטורה גם כן היתה לו לאשה כמו שאמר ויקח אשה ומלבד אלו היו לו מהם בנים ולא זכר אלא בני הנשים, והנשים היו בנשואין בחופה ובמשתה והפילגשים ביחוד לבד שהיו מיוחדת לו למשכבו. ואמרז"ל אשה בכתובה ובקדושין, פלגש בלא כתובה ובלא קידושין, והם אמרו (ב"ר ס"א) קטורה זו הגר ואמרו כי לא היתה לאברהם אלא פלגש אחת והיא הגר, ודרשו זה בעבור, שמלא הפילגשם חסר יו"ד ואכתבו מלאכוהו

מלא

מלא ביו"ד בכל הספרים המדוייקים: (ג) ויקשן, במקצתם זכר לבנים
בנים, ועוד לדדן שהיה בן בנו זכר בניו, ולמקצתם לא זכר בנים כלל, אפשר
שלא היו להם או היו להם ומתו. ואמר כל אלה בני קטורה, בנים
ובני בנים שזכר, כל אלה אמר אותם לפי שהיו רבים כי שש עשרה היו בין
בנים ובני בנים, ואם כן למה לא זכר כל הנולדים מבני הבנים ואין לדבר
סוף, אלא מן הדומה כי זכר בני קטורה שהיו ששה וזכר מבני בניה כל אשר
היו בחייה וכן יכול שהיו בימי אברהם, כי משנשא יצחק אשה אם מיד לקח
אברהם אשה נותרו משנותיו שלשים וחמש שנה והיה יכול לראות מקטורה
בנים ובני בנים. אשורים לטושים ולאמים, אלה שלשה בנים היו לו,
ולא ידענו למה קרא שמם ביו"ד מ"ם הרבוי, אולי היה זה לענין ידוע אצלם,
וכן מצרים קרא לבניו ביו"ד מ"ם הרבוי, ולדעת אונקלס לא היו אלה שמותם
שתרגם למשריין ולשכונין ולנגוון. ויתן, חלק נכסיו בחייו כדי שלא יבאו
לידי מחלוקת בירושה אחר מותו, ונתן כל אשר לו ליצחק, ועשה אותו יורש
כמו שאמר לו האל "כי ביצחק יקרא לך זרע": (ו) ולבני הפילגשים,
לא היו פלגשיו שהיו לו בנים מהם אלא פלגשי ביתו היו מעבדין בני ביתו,
ואותם הבנים היו ילידי ביתו וגדלו עמו ואוחזים דרכו ונתן להם מתנות
מכסף וזהב ומקנה כפי מה שראוי, וכל שכן שנתן לישמעאל ולבני קטורה
אע"פ שלא זכר אותם, כי אחר שלילידי ביתו נתן כ"ש לבניו. מעל יצחק
בנו, כדי שלא יהיו עליו לטורח ולא יריבו עמו על דבר הירושה. קדמה,
אל ארץ קדם, אומר שלחם כלפי מזרח, ופירש אחר כן לאיזה ארץ מארצות
המזרח שלחם, ואמר אל ארץ קדם והיא חרן ואור כשדים, ואותן גלילות
שנקראות בשמם ארץ קדם וארץ בני קדם, ואותה הארץ היתה למשפחת
אברהם לפיכך שלחם לשכון שם כי לאהבתו יקרבום אנשי משפחתו: (ז) אשר
חי, פועל עבר, פרשו חיי או חיה: (ח) ויגוע וימת, גויעה מיתה
קלה שאינה באריכות חולי. בשיבה טובה, שראה לו בנים ובני בנים,
והיה בטובה ובכבוד כל ימי חייו. ובדרש (ב"ב ט"ז) שעשה ישמעאל תשובה
בחייו. זקן ושבע, שבע ימים. ויאסף אל עמיו, אל בני משפחתו
שמתו נאסף אליהם, וזה הלשון נהוג במקרא יהיו האבות צדיקים או רשעים:
(ט) ויקברו יצחק וישמעאל בניו, כי היו גדולים ונכבדים מהשאר
והיו אהובים לו לפיכך התעסקו בו, ואע"פ שהיו שם בני קטורה, או אפשר
ששלחם בחייו כמו ששלח בני הפילגשים. אל מערת, אל שדה, כלומר
במערת בשדה, וכן ואל הארן תתן את העדות (שמות כ"ה) כמו ובארון;
והדומים להם רבים: (י) השדה אשר קנה, בכל מקום שזכר הקבורה
בזה המערה זכר המקנה להודיע חבתו של אברהם שלא מצא מקום לקבורה
עד שקנה אותו ואעפ"כ לא הרהר אחר האל שאמר לו כי את כל הארץ אשר
אתה רואה לך אתננה. קבר אברהם ושרה, כבר כתבנו כי זכר הפעולה
על הדבק בו: (יא) ויברך, הצליחו במעשה כמו שהצליח אביו. עם באר
לחי ראי, כמו בבאר, וכן וידעת עם לבבך (דברים ח') כמו בלבבך, תחת
האלה אשר עם שכם (ל"ה ד'), כמו בשכם, והדומים להם: (יב) ואלה
תולדת ישמעאל, זכר תולדת ישמעאל לכבוד אברהם לפי שהיה בכורו,
להודיע כי היו לו שנים עשר נשיאים, כמו שאמר האל לאברהם. וספור

אשר ילדה הגר, כי אע"פ שהיה בן השפחה, אברהם אהבו לפי שהיה בכורו וברכו האל בעבורו, והצליחו, כמו שאמר ויהי אלהים את הנער ויגדל (כ"א כ') והוליד שנים עשר נשיאים: (יג) לתולדתם, כסדר תולדותם כמו שנולדו זכרם, והבכור היה נביות: (טז) אלה הם, כלל אחר הפרט, וכן מנהג הכתוב במקומות רבים, והיא תוספת ביאור. ואלו שמותם, להודיע כי בכל מקום שישמע אדם או עם נקראים בזה השם ידע כי מבני ישמעאל הם. בחצריהם ובטירתם, במקום שנפלה נחלתם היו שם בגדולה ובכבוד, יושבים בחצריהם ובטירותם, והחצרים הם ערי הפרזות, והטירות הם הכרכים והמבצרים. י"ב נשיאים לאמתם, למשפחותם, כל אחד מן הנזכרים היה נשיא וראש למשפחה גדולה שיצאה ממנו והיתה אותה המשפחה נקראה על שמו, כמו שמצאנו ויטור נפיש במלחמת ההגריאים (ד"ה א' ה' י"ט) וכן קדר דומה ומשא ותימא כולם נזכרים בנביאים אומה בפני עצמה: (יז) ואלה שני, זכר שנותיו לכבוד אברהם כמו שכתבנו. ובדרז"ל (מגילה י"ז) לא נזכרו שנותיו אלא ליחס בהם שנותיו של יעקב: (יח) וישכנו, אלה בניו הנזכרים ותולדותם שכנו מחוילה עד שור כי שם נפלה להם נחלתם. על פני כל אחיו נפל, כמו שאמר המלאך להגר ועל פני כל אחיו ישכון, ושם פירשנוהו. ונפל פירושו שכן, כמו נופלים בעמק (שופטים ז'):

תולדת

(יט) ואלה תולדת יצחק, זכר תולדת ישמעאל ונחלתם דרך קצרה, ועתה בא לזכור תולדת יצחק עם הקורות שקרוהו בארוכה, ותולדותיו, יעקב ועשיו ותולדותיהם. אברהם הוליד את יצחק, אמרו (ב"מ פ"ז) כי קלסתר פניו של יצחק דומה לאברהם, עד שהכל אומרים אברהם הוליד את יצחק, שלא יאמר אדם לפי שנולד לעת זקנת אביו ואמו כי אסופי הוא. ויש לפרש עוד שהיה ישר ונאמן והולך בדרך טובה ואוהב לבריות כמו אביו עד שהכל אומרים אברהם הוליד את יצחק: (כ) ויהי וגו', להודיע כי גם עמו עשה האל טובה גדולה כי אשתו היתה עקרת ולא היתה ראויה ללדת כי אם על ידי נס כי הוא היה בן ארבעים שנה כשלקחה ועמדה עד עשרים שלא ילדה והיתה קצת מאת האל להיות האמהות עקרות להראות לבני העולם שהאל היה אוהב את אברהם ויצחק ועשה עמהם נס. ורז"ל אמרו (יבמות ס"ד) מלמד שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים. מפדן ארם, משדה ארם כמו שאמר, ויברח יעקב שדה ארם (הושע י"ב), וכן נקרא בלשון ישמעאל שדה פדאן, או יהיה פדן ענין זוג מדברי רז"ל (ב"ר ל"ו) פדנא דתורי, שפירושו זוג שורים, והיו שתי ארצות סמוכות זו לזו כל אחת שמה ארם, אחת ארם נהרים ואחת ארם צובה לפיכך היה קורא כל אחת בלשון זוג, והיו גם כן אחרות ארם דמשק וארם בית רחב (שמואל ב' י' ו') אלא שאלה היו סמוכות לפיכך כינה אותן בלשון זוג פדן ארם, פדנא ארם. ופדן ארם כלל לאור כשדים ולחרן ולעיירות אחרות. אחות לבן, לפי שהיה בעל שם, והוא היה עיקר הבית כמו שכתבנו: (כא) ויעתר יצחק, הרבה בתפלה על אשתו שתלד לפי שהיה אוהב אותה אהבה יתירה כמו שפירשנו, ומאהבתה לא רצה לקחת אשה אחרת עליה ולא

אחת

אחת מנעוריה, לפיכך הרבה מאד בתפלה עד שנעתר לו האל. לנכח אשתו, לעומת אשתו כלומר בעבורה, שלא יצטרך לקחת אשה אחרת להוליד ממנה לפיכך התפלל מאד בעבורה שיתן לו האל ממנה בן. או פירש לנוכח אשתו, כי בשעת התפלה היה עומד לנכחה כדי שיכוין לבו עליה: (כב) ויתרוללו, כשנולדו והגיעו לזמן שתנועה היו מתנועעים מאד עד שנדמה לה שהיו רצים זה לעומת זה. ותאמר אם כן, אחר שהרגשה בעצמה זה השנוי תמהה בעצמה ושאלה לשאר הנשים אם יש אשה שיקרה לה כך, ואמרו לא, אמרה אם כן למה זה אנכי משונה משאר הנשים בזה. ותלך לדרוש את ה׳, יש בדרז"ל (ב"ר ס"ג) שהלכה לבית מדרשו של שם לדרוש את ה׳ מאת שם מהו הדבר הזה שקרה לה; ויאומן כי שם היה חי שהרי חיה אחר אברהם אבינו ל"א שנה; ואם הוא מלכי צדק היה בירושלים ולמה כאמר שהניחה אברהם אבינו שהיתה עמו והיה נביא גדול והלכה לירושלים אל שם לדרוש את ה׳, כי אברהם אבינו חי עד שהיו יעקב ועשו בני ט"ו שנה. ומה שאמר ותלך לדרוש את ה׳, אולי אברהם היה יושב בבית אחד עם קטורה ובניה: (כג) ויאמר ה׳ לה, ע"י הנביא, היה אברהם או שם. שני גיים, בשני יודי"ן וקרי בוי"ו יו"ד. ודרשו (ע"ז י"א) הכתב כמו גאים, זהו רבי ואנטוניכוס, והקרי כמשמעו גוים כמו שאמר ושני לאומים. ויתכן שיאמר ג"כ גוים בשני יודי"ן בשקל איים, אלא שלא מלאנוהו בקרי. והנה רז"ל נשתמשו בשם בהנעת הי"וד עין הפעל ואמרו (יבמות דף ע"ו) אבל *)בגיוהן לית בהן. ואמרו גיות בשקל אלמנות חיות. ואמר לה הנביא בשם ה׳ כי זה השנוי שמלאה בעצמה סימן על שני עוברים למה שעתידין להיות כי שני גוים יהיו, ולא יהיו לגוי אחד כמו שהם ברוב הנולדים מאב אחד ומאם אחת, והסימן כי גם בבטן רצים זה כנגד זה והוא לאות כי כן יעשו משיולדו ויעמדו על דעתם יהיו לעולם זה כנגד זה וזה אויב לזה. ושני לאומים, כבר כתבנו כמה פעמים כי מנהג הכתוב בכפול הענין שישנה האלות. ממעיך יפרדו, משילאו ממעיך יראה בהם שהם נפרדים זה מזה שהאחד יצא אדמוני כלו כאדרת שער והאחד כשאר הבנים וכן יהיו נפרדים במעשיהם כשיגדלו כמו שאמר, כי זה יהיה איש ציד וזה יהיה איש תם, וכן יהיו נפרדים בלבבות כי זה ישנא את זה לעולם. ולאם מלאם יאמץ, לעולם לא יהיו שוים ביכולת אלא האחד יגבר על חבירו לעולם. לאמ"ד מלאם רפה ודיכה להדגש וכמוה רבים כמו, מבליר אביעזר (שופטים ח׳ ב׳) מגבורתם בושים (יחזקאל ל"ב) והדומים להם. ורב יעבוד צעיר, לא זכר עמהם מלת את שהיא מורה על הפעול. והנה הדבר מסופק ולא באר מי יעבוד את חבירו, הרב את הצעיר או הצעיר את הרב, אלא שיש בו מעט ביאור, כי ברוב הפועל הוא הראשון אלא בדברים שאין לספק בהם, כמו אבנים שחקו מים (איוב י"ד) מים תבעה אש (ישעיה ס"ד) והיה זה שלא התבאר הענין בנבואה הזאת לפי שפעמים יעבוד רב את הצעיר, כמו שהיה בימי דוד ופעמים יעבוד הצעיר את הרב כמו שהוא היום, ומעט

הביאור

*) כצ"ל שם וכן העתיקו התו׳ קדושין (דף ס"ח) תוס׳ ד"ה אמר קרא לא תתחתן אלא שהמדפיסים שנו בספרינו הבי׳ מפני יראת המחלוקת.

הביאור שיש בנבואה זו, כי רוב הימים הרב יעבוד את הצעיר לפיכך היה הפועל ראשון, וכן יהיה אחר סוף שביתנו. ורב ר"ל הגדול בזמן יציאתו לעולם ואע"פ שהזמן מועט קרא אותו היוצא ראשון רב והשני היוצא אחריו צעיר, וכן, לא רבים יחכמו (איוב ל"ב) גדולים בשנים: (כד) וימלאו ימיה, ימי העבור. והנה תומים בבטנה, והנה יצאו התאומים שהיו בבטנה. ותומים חסר אלף השורש שהוא עי"ן הפעל, ויש בו דרש, מפני שהאחד צדיק והאחד רשע: (כה) אדמוני, וברוב הנולדים יצאו אדומים אלא ר"ל אדמוני חזק באדמימות. כלו כאדרת שער, היה כלו מלא שער כמו האדרת שהיא בעלת שער שתלוים בה תלתלי שער הצמר כאותה שקורין קלצא, והיה בשני דברים אלו משונה משאר הנולדים. ויקראו, הרואים אותו, לפי שראו זה מעשה זר קראוהו כן; ואפשר ויקראו, יצחק ורבקה: (כו) וידו אחזת, זה היה גם כן סימן כי באחרונה ישלוט בעשו כמו שאדם שולט בדבר שאוחז בידו; ועקב הוא סוף הגוף. ויקרא, יצחק קרא שמו יעקב. ויצחק בן ששים שנה, להודיע כי כ' שנה עמדה רבקה תלדת: (כז) ויגדלו, משגדלו נפרדו במעשיהם זה נתעסק במעשה העולם וזה נתעסק בחכמה והיה הפכו, כי זה יוצא השדה וזה יושב אהלים. ואמר אהלים, לשון רבים, כי היה לומד עם כל חכם שהיה מוצא עם זה ועם זה, כי כל חפצו היה בזה, והיה תם מבלי שום מרמה ועול: (כח) ויאהב יצחק את עשו. אין צריך לומר כי יעקב היה אוהב, כי יותר היה אוהב יעקב מעשו, ולא היה אוהב עשו אלא שהיה מביא ציד למאכלו וזהו שאמר בפיו, ובשר הציד הוא מועט, והוא היה זקן יותר משבעים שנה כי לא היה יודע עשו לצוד החיות בקשתו ותליו אלא אם היה יותר מעשר שנים, ורבקה היתה אוהבת את יעקב לבדו לפי שהיה הולך בדרך חיים ועשו בדרך מות, כי לא די שלא היה מתעסק בחכמה ובדרכי אלהים אבל בחר לו מלאכה לשום עצמו בסכנה בכל יום והיה רק פוחז ומשולל, ויצחק לפי שהיה זקן ויושב בבית היה מתפתה לעשו שהיה מביא לו ציד ומתקן לו מאכל בכל יום, וזה היה אחר שזקן יצחק ובא בימים וכהו עיניו שהיה יושב בבית ולא היה מתעסק בשום דבר מעסקי הבית אלא שספר זה הענין בתחלת ספור גדולם וספור מעשיהם ומה שקרה לעשו עם יעקב בענין נזיד עדשים להודיע פחזותו: (כט) ויזד. משפטו על המנהג ויזד (הנח תמורת הדגש) כי שרשו נזד אלא שלפעמים יבא הנח מקום הדגש והדגש מקום הנח, ופירש ויבשל: נזיד=תבשיל. אמר, יום אחד היה זה שבשל יעקב תבשיל ובא עשו עיף ומצא תבשיל יעקב מתוקן ובקש ממנו שיאכילנו ממנו, והיה הספור הזה להודיע מעלת יעקב ופחיזות עשו וקלות דעתו, כי היה גרגרן; ומעלת יעקב שלא היה אוהב תענוג העולם שבשל לעצמו עדשים שאין תבשיל פחות ממנו. ומה שמנע ממנו שלא נתן לו אלא במכירת בכורתו וכל שכן שהיה אחיו גם זה ממעלתו וחכמתו שלא ליתן. ומה שטרח בו ושהכין לעצמו לאיש רק ופוחז ואינו חפץ בדרך חיים; ומרוב גרגרנתו לא שמר עד שיבשל הוא מצידו ויאכל ותאב אל תבשיל העדשים שמצא מתוקן, ובזה ובכיוצא בזה אומר, נותן לעשיר אך למחסור (משלי כ"ב): (ל) הלעיטני, כענין האכילני כמו שאמרז"ל (שבת קנ"ה) אין ממראין את העגלים אבל מלעיטים אותן, וכן

אמרו

אמרו (חולין כ"ח) שהלעיטה חלתית. מן האדם האדם הזה, העדשים הקלופים הם אדומים, וכפל הדבור לרוב תאותו אליהן. על כן קרא שמו אדם, לפי שהתאוה מאד האדם: (לא) מכרה כיום, זו הכ"ף תקרא כף האמת, כמו כי אותו כהיום תמצאון (שמואל א' ט') ויהי העם כמתאוננים (במדבר י"א) לב רשעים כמעט (משלי י' כ') כמשיגי גבול (הושע ה'), ר"ל מכירה גמורה תמכרנה לי היום והבכורה להדרו ולכבדו ולקום מפניו לפי שהיה בכור והוא לא היה ראוי לכך והיה קשה בעיניו לכבד אדם כמוהו אלא שלא יכול להמנע מזה מפני מנהג העולם. ואמרו כי כן היה מנהג להיות לו מעלה ויתרון בירושת אביו, כענין שצותה התורה על פי שנים וכל זה מכר לו. ואעפ"כ נענש בזה לפי שעשה בזה כנגד מנהג העולם, וכבדו כבוד גדול אחר כן מפחד אלהים: (לב) ויאמר, אומר בלבו או אומר ליעקב. למות, שהיה מסתכן בכל יום בצודו החיות שמא יטרפוהו: (לג) השבעה, שמא אחר שתאכל תתחרט: (לד) ויעקב נתן לעשו במחיר הבכורה לחם ונזיד עדשים, ולא זכר שנתן לו יין כי שתה מיין הבית, אבל לחם שם שעשה יעקב לעצמו לשעתו נתן לו עם נזיד עדשים שבשל גם כן לעצמו. ואאז"ל כתב כי מחיר כסף נתן לו על הבכורה ומה שנתן לו לחם ונזיד עדשים שיאכלו שניהם על המכירה כדי לקיימה. וילך, שב אל השדה לצוד עוד. ויבז, אפילו לאחר שאכל ושתה לא התחרט ובזה אותה בלבו:

כו (א) ויהי רעב בארץ, בארץ כנען. מלבד הרעב, לומר שלא היה רעב אחר מאז ועד עתה, ולא יצא אברהם מן הארץ אלא מפני הרעב ומפני המקנה הרב שהיה להם. וילך יצחק וגו', לפי שהיה ברית בין אברהם ובין אבימלך, ואמר לו "ולניני ולנכדי" הלך לגור בארצו עד עבור הרעב: (ב) וירא אליו ה' וגו', אולי היה בדעתו לרדת מצרימה כמו שעשה אביו מפני הרעב לפי שיש שם שובע גדול משאר הארצות לפי שהנהר משקה אותו, לפיכך נגלה לו האל ומנעו מרדת שם [illegible] בארץ פלשתים לא היה רעב כמו בארץ כנען, טוב הוא לו שיגור שם ולא ירד לארץ מצרים, וארץ פלשתים מארץ כנען היא כמו שכתוב, וכן אומר לו זה הטעם (ג) כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל; ומה שאמר שכן בארץ ואחר כן אמר גור לחזק לו המצוה שלא יצא מן הארץ לא עתה ולא לעולם, וטעם אשר אומר אליך כאשר אמרתי לאביך כן אומר אליך שתשכון בארץ הזאת: (ד) ונתתי לזרעך, לכם תהיה מתנה גמורה ישכנו ויגרשו הגוים ממנה, ומה שאמר לזרעך, על זרע יעקב, כי הוא המיוחד לאברהם וליצחק: (ה) עקב אשר שמע אברהם, לפיכך נתתי לו הארץ בשכר ששמע בקולי לכל אשר צויתיו אפילו לעקוד את יחידו. מצותי חקותי ותורותי, כלל לכל מצות השכל המפורסמות ושאינן מפורסמות. גם יש בשבע מצות שנצטוו ב"נ שאין טעמם נגלה אלא לחכמים והם הרבעת בהמה והרכבת אילן ואבמה"ח לפיכך אמר חקתי; ואמר מצותי כלל לכל מצות השכל בין בלב בין ביד בין בפה מ"ע ולא תעשה. ויש דרש (ב"ר ס"ד) כי בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו כמנין עק"ב וימיו היו קע"ה, הנה כל ימיו חוץ משלש שנים היה שומר את המצות. ויש דרש אחר

כי

כי בן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו, וזה נראה יותר. ואמרו (יומא כ"ח) כי כל התורה קיים אברהם ואפילו עירובי תבשילין, ר"ל זה מפני שאמר משמרתי ועירובי תבשילין הוא משמרת למלאכת יום טוב כן עשה הוא דברים יתרים למשמרת המצות: (ח) וישקף, כבר פירשנו שרשו בפסוק וישקיפו על פני סדום: (ט) אך הנה אשתך, פירושו אבל, וכן אך את שבתותי תשמורו (שמות ל"א) אך אם יום או יומים (שם כ"א) והדומים להם, כלומר איננה אחותך כמו שאמרת כי אתה מצחק עמה ואין אדם מצחק עם אחותו. ואיך אמרת, ולא היה זה אבימלך שהיה בימי אברהם כי אלו היה הוא לא היה שואלו איך אמרת כי כבר ידע בענין שרה, אבל מלכי ארץ פלשתים היו נקראים אבימלך ברוב, כמו שרוב מלכי מצרים היו נקראים פרעה: (י) כמעט שכב, כלומר קרוב היה הדבר לשכב אחד מן העם את אשתך אחר שאתה אמרת כי אחותך היא, לא היו חושבים עון בדבר הזה, והיית מביא עלינו אשם בדבר הזה כי כולנו היינו לוקים בעבורך כי אתה גדול וחשוב לאל, וכן כמעט נטיו רגלי (תהלים ע"ג) קרוב הייתי לנטות רגלי. ויצו, כי אחר שנודע לו כי אשתו היא הודיע לעם כי היא אשתו, כדי שלא יגע בה אדם, וכן היה צריך להזהיר על יצחק שלא יגע אדם בו, כדי שלא יהרגהו על דבר אשתו: (יב) מאה שערים, מאה ממה ששערו שיצא ממה שזרע, ולא בזה שאסף מאה חלקים יותר ממה ששערו בני אדם שיצא מן הזרע ההוא. ויברכהו ה', הצליחו בכל מעשה ידיו. (יג) ויגדל, בעושר ובכבוד רב. הלוך, מקור. וגדל, תאר או מקור, וכן ובשל מבושל (שמות י"ב), היה הולך ומוסיף בעשרו בכל יום ויום עד כי גדל מאד: (יד) מקנה צאן ומקנה בקר, שניהם סמוכים נקודים בצרי. ועבודה רבה, היה לו עבודה גדולה באדמה, כמו עובד אדמתו (משלי י"ב) כי תעבוד את האדמה (ד' י"א). ויקנאו אותו, קל הבנין קנאו בו לרוב טובתו והצלחתו: (טו) וכל הבארת, אחרי שמת אברהם לא יראו מיצחק, וגם אבימלך שהיה לו ברית עם אברהם והשיב לו הבארות מת, ולמה סתמום? אמרו שמא היום או מחר יגדל כח יצחק ויכלה כאביו ויקחם, לפיכך סתמום כי אמרו גם לו גם לנו לא יהיה: (טז) כי עצמת, עצמת בעושר ורב טובה יותר ממנו, ר"ל מאחד ממנו או מרבים ממנו, ואולי לקנאת פלשתים בך ירעו עמך, ואע"פ שאני הזהרתי העם עליך שלא לנגוע בך. ואאז"ל כתב, כי ממנו, משלנו, כלומר משלנו גדלת ועצמת מאוד. נחל גרר, נחל נקרא העמק ואע"פ שאין שם מים, כמו והעיר אשר בנחל (דברים ב' ל"ו) ימין העיר אשר בתוך הנחל; וזה נחל גרר היה שם העיר, וחנה שם יצחק בנסעו מגרר וישב שם, וחפר שם בארות לצורך מקנהו שהיה רב: (יח) אשר חפרו עבדי אביו, להיות בחזקתו הראשונה: (יח) ויחפרו, חפרו עוד מחדש להרבות להם מים לצורך המקנה. וימצאו שם וגו', אחר שחפרו מצאו מתחת באר חפורה מקדם, והיו נובעים בה מים חיים, זהו שאמר וימצאו באר ולא אמרו וימצאו מים: (כ) לנו המים, כמו שכתבנו בדבר אברהם עם אבימלך כי היתה מחלוקת ביניהם אם אותה הבאר מגבול גרר או מגבול באר שבע כן עתה מטעם הזה נפלה מחלוקת בין רועי גרר ובין רועי יצחק. ויקרא שם הבאר

עשק. קרא לה שם לפי שהיום או מחר כשיגדל כחו עליהם לא יוכלו לאמר רועי גרר כי לנו הבאר בלא שום ערער, והנה השם יודיע. ולשון עשק והתעסקו ידוע בדרז"ל (ב"ק ח') כאמרם, המוכר את השדה וילא עליה עסיקין: (כא) שטנה, כלומר לשטן הם לנו. כי בכל אשר אנחנו חופרים הם מריבים עמנו: (כב) ויעתק, העתיק כל חפירתו משם ורחק מעט מגבולם במקום שלא יוכלו לערער, ולא רבו עליה, כי הדבר היה גלוי ואין במקום ההוא ספק כי תבאר שבע הוא ולא מגרר, לפיכך קרא שמה רחובות להודיע להבאים אחריהם כי לא רבו עליה, על הבאר הזאת. ופרינו בארץ, כי אין שטן ומריב ונפרה ונרבה במקנה: (כג) ויעל משם באר שבע, קרוב היה לשם, כמו שכתבנו. ומה שאמר ויעל, כי ארץ ישראל המוחזקת היתה גבוה מארץ פלשתים, כמו שאמר ויעלו פלשתים (שופטים ט"ו) ויאמר שאול כרדה אחרי פלשתים (שמואל א' י"ד) וכן בכל מקום. וכל הספורים האלה בחפירות הבארות וקריאת השמות להודיע. כי בארץ ישראל המוחזקת היה חופר בארות כרצונו ואין מוחה בידו, וכן קרא שמות כרצונו, והיו בני המקום קוראין אותן כן. וכן אברהם כמו שכתבנו. וכל זה היה להם לאות ולסימן מה שיעדם האל לתת הארץ לזרעם, אבל פלשתים אע"פ שהיא מארץ ישראל לא הוחזקה בידם לפיכך רבו עמהם על הגבול, וכל זה להודיעם שלא תהיה מוחזקת בידם כלה אע"פ שחלקוה לא הוחזקה בידם עד באחרונה לימות המשיח, כמו ארץ שלשה גוים, את הקני, את הקניזי ואת הקדמוני: (כד) וירא, לחזק את לבו שלא יירא מאשר הריבו עמו על חפירת הבארות, והבטיחו שיברכהו וילליחהו עד שהשוטנים אותו יבואו לפניו להשלים עמו, לפיכך כתוב בסמוך דבר אבימלך שבא אליו. בעבור אברהם עבדי, כי בכל אשר לויתיו שמע אלי כעבד: (כה) ויקרא בשם ה', כמו שהיה אברהם עושה. ויט שם אהלו, בבאר שבע קבע מקום לשבת. ויכרו שם, כמו שחפר שם אברהם לוה ג"כ ילחק לעבדיו שיכרו שם באר, ובחפרם הבאר בא אבימלך אליו, ובעודו שם באו עבדיו לבשרו כי מצאו מים, וכל זה להודיע שהאל אהבו והלליחו במעשיו ויראו ממנו: (כו) ואחזת מרעהו, שר גדול לאבימלך היה שמו אחוזת, והמסורה עליו לית שום בר נש, ואמר מרעהו, כמו רעה המלך (מלכים ד'), ומ"ם מרעהו מאותיות אית"ן הנוספות, וכן מרעהו אשר רעה לו (שופטים י"ד) ואונקלס תרגם וסיעת מרחמוהי, ר"ל הולך עם חבורת מרעהו, ולדעתו תהיה מ"ם מרעהו מ"ם השמוש, ויהיה רעה כמו רעו, וכן מגן גבורהו (נחום ב') כמו גבוריו. ופיכל שר לבאו, הוא שהי' עם אבימלך שהי' עם אברהם: (כז) ותשלחוני, כי אבימלך בעלת שריו וגדוליו אמר לו לך מעמנו: (כח) ראו ראינו, בוי"ו במקום ה"א למ"ד הפעל, וכן, וראו ראו (ישעיה ו') בכו לא תבכו (שם ל' י"ט) והדומים להם. תהי נא אלה ביכותינו, כל אנשי ארצנו הסכמנו שנשבע לקיים ברית עמך, ואחר כן תהי נא השבועה בינינו ובינך ועם השבועה נכרתה ברית עמך: (כט) אם תעשה עמנו, כי ידעו כי היכולת בידו לעשות עמהם רעה כי אנשי באר שבע היו עוזרים אותו לכל רצונו, כי היה נשיא אלהים בתוכם כמו שהיה אברהם אביהו שכן עמהם גם כן והיו מתכבדים בו. כאשר לא נגענוך, בעבור שלא נגענוך, כלומר

אם

אם יהיה זה גמול מה שלא נגענוך, אם תעשה עמנו רעה ואנחנו לא עשינו עמך רעה, כי יש אשר שפירושו בעבור, כמו אשר עשתה מפלצת לאשרה (מלכים ט"ו) בעבור שעשתה. וכאשר עשינו עמך רק טוב, לא שזכר, עומד במקום שנים כאלו אמר ובעבור שלא עשינו עמך רק טוב, וכמהו תקות ענוים תאבד לעד (תהלים ט') ולא תקות ענוים תאבד לעד, ורבים כמהו. אתה עתה ברוך ה', כי האל מצליחך בכל דרכיך ותוכל לעשות לנו רעה אם תרצה אבל לא תהיה דרך טובה כי אנחנו לא עשינו עמך רק טוב ולא גרשנוך מעמנו דרך קלון אלא דרך כבוד שלחנוך בשלום, ובעבור קנאת פלשתים אמרנו לך מה שאמרנו כדי שלא יגיעו בך מרוב קנאתם: (ל) ויעש, לקיום האהבה עשה להם משתה ואכלו ביחד ושתו: (לב) ויהי ביום ההוא, קודם נסעם מאתו; והיה זה סבה מאת האל כדי שיראו עוד בהצלחתו ויראו ממנו: (לג) ויקרא אתה שבעה, על דבר השבועה שנשבעו, וכן עשה אברהם גם כן לבאר שחפר שם ואע"פ שלא קרא הוא לבאר שבעה, לכל המקום ההוא קרא באר שבע על השבועה ועל שבע כבשות הצאן, ובפני אבימלך עשה זה אברהם וכן יצחק; ומה שאמר על כן שם העיר באר שבע, וכן נקראת בימי אברהם כמו שכתוב, על זה המעשה היה יותר קבוע ונזכר שם העיר, בעבור מה שהיה כאן שאירעו שני דברים כאלה לאב ולבן, ובענין השבועה עם אבימלך יהיה נזכר יותר בפי האנשים כי שם העיר באר שבע על דבר השבועה*): (לד) ויהי עשו וגו', לא נשא אשה עד שהיה בן ארבעים כמו אביו, והיה מראה את עצמו כדומה לאביו, אבל לא נשמר מבנות כנען כמו שעשה אביו, אלא אשר ישרו בעיניו לקח לו לנשים ולא מדעת אביו, אבל מגדוליהם לקח, כי אחר שמזכיר שמותיהם נראה כי בעלי השם היו ולכבוד יצחק שהיה גדול ונכבד בעיניהם נתנים לו, ולא עשה כן יעקב שלא לקח אשה אלא מדעת אביו ואמו אע"פ שהיה בן ארבעים שנה: (לה) מרת רוח, מכעיסות וממרירות רוחו במעשיהן הרעים, וגם בעסק הבית היו עושות הפך רצונם להכעיסם. מרת רוח, שם, כמו מרת נפשו (משלי י"ד) שרשם מרר, אלא שזה ה[illegible] חולם וזה המ"ם בקמץ חטף, או יהיה מרת רוח שרשו מרה מענין מרו ועצבו את רוח קדשו (ישעיה ס"ג) שהוא גם כן ענין מרירות והכעסה, ויהיה [illegible] פועלת כמו חולת אהבה (ש"ה ב') ופירש כל אחת ואחת היתה מורה רוחו; ובא הספור הזה להודיע פחזותו של עשו בקחתו נשים שהיו מכעיסי אביו ואמו ולא קהה בהן ולא הוציאם מבית אביו:

כז (א) ויהי כי זקן יצחק, פועל עבר, זקן עד שכהו עיניו מראות כמו שקרה ליעקב וכן הזקנים תכהינה עיניהם ותכבדנה אזניהם לעת זקנותם, אלא שמקצתם תקפץ הזקנה עליהם יותר מהרה מן האחרים לפי טבעם ולפי הנהגם. ויצחק כהו עיניו קודם מותו עשרים שנה או יותר, והוא חשב כשכהו עיניו כי הוא קרוב למיתה ולא היה,

לפיכך

*) הרב מנשה בן ישראל כתב על קריאת זה השם, בספר המכריע שאלה מ"ה, ואפשר גם כן לומר, אברהם קרא המקום לבדו, אשר מצא שם הבאר, באר שבע, ויצחק קרא גם שם העיר שהיתה סמוכה לבאר באר שבע, ולכן כתוב באברהם על כן קרא למקום ההוא באר שבע, וביצחק כתיב על כן קרא שם העיר באר שבע"

לפיכך קרא לעשו בנו לברכו לפני מותו. ואולי כהות עיניו קודם זמנו היה מיסורי הצדיקים, ולזה נכתב הספור הזה להודיע כי האל מייסר מקצת הצדיקים בעולם הזה כפי מה שרואה בחכמתו. ויש דרש (תנחומא) כי מעשן קטרת של עבודה זרה שהיו נשי עשו מקטרות מהרו עיניו לכהות: (ב) לא ידעתי יום מותי, ואולי תהיה מיתתי פתאום ולא אוכל לברך אותך: (ג) כליך, שאתה צד בהם, ובפרט, תליך וקשתך, או היו כלים אחרים מלבד אלה. תליך, הוא האשפה שתולין אותה באזור, ואונקלס תרגום סייפך, והסייף גם כן תלויה באזור או חוגרים אותו. ולא השדה, כי לא היה יוצא שם בכל יום. צידה, כתיב בה"א וקרי בלא ה"א, והדרש ידוע*): (ד) ועשה לי מטעמים, לא היה שואל הציד לחסרון שהיה לו ממאכל, כי עשיר גדול היה**) ומקנה רב היה לו, אלא שהזקנים נפשם קצה בהם ומתאוים המאכלים ומבקשים דבר חדש מוטעם במאכלם, ובשר הציד הוא מאכל חדש שאינו מזדמן תמיד כבשר הצאן והבקר והעופות הגדלים בבית, לפיכך שאל יצחק מעשו בנו להביא ציד וייטב לבו בו ויברכנו, כי ידע כי צריך הוא לברכתו כי לא היה איש הגון וטוב, אבל יעקב לא היה צריך לברכה, כי ידע יצחק כי ברכת אברהם לו תהיה וברית קיום הזרע המיוחד לאברהם, ובניו ירשו את הארץ; ואברהם גם כן לא ברך את יצחק: (ה) ורבקה שומעת, בדבר יצחק וראתה כי הלך עשו לעשות מצות אביו ואמרה ליעקב, כי קנאה בזה, והיא לא ידעה כי יעקב יהיה מבורך אפילו לא יברכהו אביו וכן היתה דעת אביו כי יצחק צדיק היה ולא היה גוזל את הברכה מיעקב ונותנה לעשו בעבור תבשיל אחד, חלילה! אבל רבקה היתה לבה הומה עליה על יעקב לרוב אהבתה אותו, ויעצה לו לעשות דבר מרמה כדי לקבל הברכה מאביו, ולא היתה חושבת לעשות עון בדבר הזה: (ו) לאמר, היה מדבר עמו וענין הדברים וסופם לאמר לו זה: (ז) לפני ה', הוסיפה לו לפני ה' מה שלא אמר הוא, כדי להכניס בלבו של יעקב, דבר גדול הוא ברכת אביו כי לפני ה' תהיה, כלומר בנבואה שתשרה עליו בעת הברכה יברכהו: (יא) איש שעיר, כי כלו היה מכוסה שער ואפילו ידיו וצוארו. כמתעתע, יאמר לפי שהוא אינו רואה אתעה אותו שאני עשו, ואם ימושני וימצאני חלק יאמר לי איך שחקת בי ויקללני תחת ברכתי. ימושני שרשו משש והשי"ן דגושה. כמתעתע, שרשו תעה ונכפלו בו הפ"א והעי"ן, וכן מעשה תעתועים (ירמיה י' ט"ו) ומתעתעים בנביאיו (ד"ה ב' ל"ו ט"ז): (יב) והבאתי עלי, אני גורם להביא עלי קללה: (יג) עלי קללתך, אם יקלל לא תבוא הקללה עליך כי אם עלי כי אני גרמתי לך, אבל אני רוצה שתשמע קולי ותלך על זה הספק: (טו) ותקח רבקה וגו' החמדת, בגדים חמודים שהיו לו ללובשם בעת הפנאי, ובעת שבתו בין הגדולים היה לובשם לכבוד ולתפארת והיה משים בהם מעשבי השדה שריחן טוב כדי שיקלטו

הריח

*) המדרש הוא שרמז בזה אל חמשה הלכות שחיטה, ועיין מנחת שי שהביא המדרש הזה בשם הפסיקתא.

**) עיין ראב"ע ורמב"ן על הפסוק ויבז עשו את הבכורה.

הריח, לפיכך אמר ריח בגדיו כריח שדה, לפיכך הלבישה רבקה אותם את יעקב הנה. וכן הלבישה על ידיו מעורות הגדיים ועל חלקת צואריו שיחשוב יצחק שהוא עשו במשמוש ובריח בגדים: (יז) ותתן את המטעמים, ולא זכר את הבשר כי בכלל מטעמים הבשר, כי הם עיקר לו כמו שאמר ועשה לי מטעמים שיהיה התבשיל מתובל במיני תבלים טובים. ואת הלחם, כי עשתה לו לחם גם: (יח) ויבא, בחדר שהיה שוכב שם, ויקרא אבי, כי הוא לא היה רואה אותו. הנני, בדגש שני הנוני"ן. מי אתה, כי כיון שדבר ואמר לו אבי, נסתפק בקולו לפיכך שאלו מי אתה: (יט) אנכי עשו בכורך. יש תמהים איך יעקב שהיה צדיק וירא אלהים דיבר שקר? ואין זה תימה, כי יודע היה יעקב כי הוא ראוי יותר לברכה מאחיו ורוח הנבואה שתשרה על יצחק לברכו יותר יתעשת האלהים לברכתו מברכת אחיו, כי הוא ראוי לאל יותר ממנו, וחלוף הדברים במקומות כאלה אינם גנאי וחילול לצדיק, שהרי ראינו כי האל אמר לשמואל עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי (שמואל א' ט"ז) וכן אברהם ויצחק אמרו על נשותיהם אחותי היא ולא נקראו בעבור זה דוברי שקר, כי מיראה אמרו מה שאמרו, וכן יעקב לקבל ברכת אביו, ואם שנה דברו לא היה בעבור זה דובר שקר, ועוד כי מצות אמו היתה, וכתיב איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט ג') גם נבואה היתה, ותרגם אונקלס עלי קללתך בני, עלי איתאמר בנבואה דלא ייתון לווטייא עלך ברי. קום נא שבה, כי הוא היה שוכב ואומר לו שיקום משכיבתו וישב על מטתו לאכול. ואכלה לווי בתוספת ה"א, ואלף חטופה: (כ) ויאמר וגו', מפני קולו היה לבו נוקפו לפיכך היה חוקר אותו ונתן דעתו על מה שמהר לבוא מן השדה בציד. כי הקרה ה' אלהיך, וזכותך גרמה לי לפי שהלכתי לצוד לצרכך: (כא) ואמשך, קל השי"ן ודינה להדגש כשין ימושך וכשין וימשהו: (כב) ויגש וגו' והידים ידי עשו, לא משמשו בחלקת צואריו, כי אם בידיו ודי לו בהם: (כד) אתה זה, דרך שאלה אע"פ שאין עמו השאלה, וכן אתה אמרת אדוניה ימלוך אחרי (מלכים א' א' כ"ד) ואחרים רבים; ועדיין שאלו מפני הספק שהיה לו בקול וכל זה שלא יהא כמהתל בעיני עשו בנו שאמר לברכו ואם היה יעקב בנו ואהובו לו, לא היה טוב בעיניו שיהיה מהתל בעשו, לפיכך חקר אותו כמה פעמים: (כה) מציד בני, כאילו אמר מצידך, אלא כן הוא מנהג הלשון, וכן יקום אבי ויאכל מציד בנו. ויבא לו יין, לשמח לבו שיברכהו בלב טוב, כי רוב מאכלם לא היה עם היין אלא במקום שזכר משתה: (כו) ושקה לי, ולא אמר ואשקך, ולעולם הנשיקה תולה בגדול שנושק לקטן ממנו, ואם הם שוים, כל אחד לחבירו, כמו וישקו איש את רעהו, אלא אמר כן לפי שיצחק לא היה רואה יעקב ולא היה יכול לנשק אלא משום לפיכך אמר לבנו שישקהו: (כז) וירח את ריח בגדיו, בעוד שהיה נושק לו הריח ריח טוב מהבגדים כמו שכתבנו שהיה להם ריח טוב מעשבי השדה הטובים ומרחוק לא היה מרגיש בריחם עד שקרב לו ונשק לו. ויברכהו, אחר שאמר ראה ריח בני כריח שדה ברכתו, אלא הקדימו להודיעך כי שמח לבו מתוך המאכל והמשתה וריח הטוב, ומתוך כך שרתה עליו רוח הקודש וברכו. ראה, הציווי בזה אינו לאדם מיוחד

אלא כן דרך הלשון לומר לשון הלווי שלא לאדם מיוחד אלא למי שיהיה והוא על דרך מלילה, וכן, אמר למלך ולגבירה (ירמיה י"ג), קול אומר קרא חזקו ידים רפות (ישעיה מ' ו') והדומים להם. אשר ברכו ה', ברכו לשדה, כלומר שברכו ה' בעשבים טובים הגדלים בו כן ריח בני, ויהיה וי"ו ויתן לך לזה. הפירוש שהם תחלת הדברים שלא יבאו להוסיף על מה שאמר כוי"ו וישא אברהם את עיניו (בראשית כ"ב) והדומים לו רבים, או יהיה וי"ו ברכו כנוי אל בנו, אמר, ראה ריח בני, כי ריחו טוב, כריח שדה, כי ברכו ה' ונתן לו ריח טוב, וכמו שברכו עד כה יברכהו עוד ויתן לך וגו'. ולזה הפירש יהיה וי"ו ויתן לך כשאר הווי"ן לתוספת: (כח) ויתן לך מטל השמים, מה שיצטרך [illegible] ולא זכר מטר כי הטל כלו לברכה ולא כן מטר, כי יש מטר סוחף או שלא בעתו. והברכות האלה לו ולזרעו אחריו, וכן לעשו. ומשמני, מ"ם עומד במקום שנים כאלו אמר וממשמני: או יהיה טעמו בלא מ"ם השמוש, כמו שאמר לעשו, הנה משמני הארץ: (כט) הוה גביר לאחיך, הם בני עשו, וכן בני אמך, וכן היה בימי דוד וכן יהיה לימות המשיח. אורריך ארור, כלו אחד ואחד, וכן ברוך: (ל) מלידו, כמו מלודו, שם במקום מקור, וכן ולמסע את המחנות (במדבר י' ב') כמו ולהסיע את המחנות, ומספר רובע ישראל (במדבר כ"ג) כמו ולספר: (לג) ויחרד, הראה חרדה גדולה בעצמו בפני עשו כדי שלא יחשוב עליו עשו כי בכוונה עשה יצחק מה שברך את יעקב והתל בו. מי איפוא, פירש מי הוא זה איפוא הוא. ואכל מכל, מכל אשר הכין ממיני המטעמים. בטרם תבוא, כי אלו לא אכלתי מכל והיית אתה בא בתוך הסעודה הייתי מניח שלו ולוקח שלך והייתי מברך אותך אבל עתה אכלתי מכל קודם שבאת וברכתיו מיד בעוד שלבי טוב. גם ברוך יהיה, אחר שאני ברכתיו עתה אני מקיים לו הברכה, כי ידעתי כי בני הוא: (לד) גם אני, אף אני. בנך כמוהו ברכני גם אני. אני בקמץ שלא בהפסק אבל הוא בהעמדת טעם, וכן אם אני לא אעבור עליך (ל"א כ"ב) אף אני בכור אתנהו (תהלים פ"ט): (לה) במרמה, שעשה ידיו שעירות: (לו) ויאמר וגומר, כששמע כי במרמה בא, שעשה ידיו שעירות, אמר הכי קרא שמו יעקב, הה"א לאמתת הדבר כה"א הרצחת (מלכים א' כ"א י"ט) המן הסלע הזה (במדבר כ') והדומים להם, אמר על נכון קרא הקורא שמו יעקב, כי יעקב יש בו שני ענינים מן עקב ומרמה, כמו עקב הלב (ירמיה י"ז) כי כל אח עקב יעקב (שם ט') ושניהם היו בו. ויעקבני, רמה אותי פעמים. את בכורתי לקח, בנזיד עדשים, כשמלאוני רעב, ואין לך מרמה גדולה מזו, והנה עתה גם כן לקח ברכתי במרמה. הלא אצלת לי ברכה, לא הנחת אצלך שום ברכה בעבורי אלא הכל נתת לו, איך היה זה: (לז) ויען וגו', למה שאמר הלא אצלת לי ברכה ענהו הן גביר. ואת כל אחיו, כמו שאמר לאחיך, והם בני עשו, כמו שפירשנו. סמכתיו לו, שיהיו סמוכים לו וקרובים לו לעולם, וכן רוח נדיבה תסמכני (תהלים נ"א) שתהיה סמוכה וקרובה לו, או יהיה פירושם סעד ומשען, ויהיה חסר בי"ת השמוש כאלו אמר ובדגן ובתירוש. ולכה אפוא מה אעשה, מה ברכה נשארה לך אחר זה, וכן מה לך אפוא (ישעיה כ"ב): (לח) הברכה אחת, אין לך שתברכני

בענין אחר שלא ברכת אותו: (לט) הנה משמני הארץ, הארץ שתירש אותה ותשב בה תהיה משמני הארץ והוא הר שעיר. ומטל השמים, כלומר שמתחת תהיה ארצך שמנה, ומעל יהיה לך מטל השמים; וזאת היא הברכה שמספיק לשניכם, שארצו תהיה שמנה וארצך גם כן: (מ) ועל חרבך תחיה, זאת הברכה תהיה מיוחדת לך, שתחיה על חרבך ויירשוך בעבור חרבך שתהיה בעל מלחמה. ואת אחיך תעבוד, וגם בזה ברכה, כי טוב לו שיעבוד אחיו משיעבוד את אחרים. והיה כאשר תריד, כשתגיע העת שתמשול אתה. ופרקת עלו, ולא תעבדנו, וזה תהיה בעונו: (מא) יקרבו ימי אבל אבי, כלומר שימות אבי, כי קרוב הוא למיתה, ונאבל עליו ואחר כן אהרוג יעקב אחי, כי בחיי אבי לא אעשה כדי שלא אגרים לאבי שיבה רעה: (מב) ויגד לרבקה, ואיאך הוגד לה, והוא לא אמר אלא בלבו? אפשר כי בנבואה נאמר לה כי נביאה היתה, כדברי הקבלה, או אפשר, כי כמו שחשב בלבו כן אמר בלא מתכוין והוגד לרבקה. מתנחם לך, כאלו קבל תנחומין על מיתתך, כי חושב להרגך, או תתנחם על מיתתו בעבורך, אם יוכל להרגך איננו חושש אם יהרגוהו אחר כך: (מג) חרנה, כי שמעה כי יצא מאור כשדים לשבת בחרן: (מד) ימים אחדים, מעטים, ולפי שהאחד הוא תחלת המספרים והוא המעט שבמספרים יכנה הדבר המועט באחד, וכן כימים אחדים (כ"ט): (מה) גם שניכם, האחד לרבות על חבירו, וכן גם אנחנו גם אתה (מ"ג ח') והדומים להם. כי אם יהרגוך יהרג גם הוא, והנה אשכל שניכם גם אחד, למה תגרום זה, כי אם לא תברח יהיה זה: (מו) מפני בנות חת, והם נשי עשו, ואם כן יעשה יעקב למה לי חיים, טוב לי שאמות, כי לא יוכל להיות ימים רבים בלא אשה וכבר הוא בן ארבעים ויותר, לפיכך צריך שתלוהו לילך אל לבן אחי ויגלל מחרב אחיו ומבנות כנען, כי שם יקח מבנות לבן או ממשפחות אחרות:

כח (א) ויברך אתו, והברכה היא מה שאמר ואל שדי יברך אתך: (ב) קום, ענין זרוז, כלומר מעתה תלך: (ד) ויתן לך את ברכת אברהם, שברכו האל, כי עליך ועל זרעך אמר, כי אתה הזרע המיוחד לי כמו שהייתי אני לאבי אע"פ שהיה לו בנים אחרים: (ה) וישלח, שלשו מאתו ללכת אל אשר לוהו וכן עשה. וילך פדנה ארם, ולקח עמו כדי הולאתו עד חרן, כי ידע אביו ואמו כי כיון שיהיה עם לבן לא יחסר כל. אחי רבקה, לפיכך היתה לו טענה גדולה ללכת אליו למנוסה כי אחי אמו הוא. אם יעקב ועשו, הקדים יעקב לעשו בעבור כי אם יעקב היתה באמת, כי היתה אוהבת אותו יותר ממה שהיתה אוהבת עשו, ומחמלתה עליו שלחו אל אחיה, ואע"פ שהיתה אם לעשו גם כן, לא היתה אוהבת אותו כמו שהיתה אוהבת את יעקב, וזה היה ידוע בפדן ארם לקרוביה: (ו) וירא, לפי שהראיה גדולה משאר הרגשות נשאלות כלם עליה, וגם ראית הלב מן ההרגשות. לקחת לו משם אשה, כי לא הוליאו קול שהיה בורח מפני עשו אלא לקחת אשה היה משלחו אביו שם: (ח) וירא עשו, ודאה גם כן שיעקב שמע אליו בזה, ראה כי רעות בנות כנען, ואע"פ שקודם זה ידע כי באמת כשלקח עשו מבנות חת לא

ישר בעיני יצחק ושמח בו, אלא שלא התחזק במו לבטלו לפי שידע כי עשו אינו זרע המיוחד לו, אך עתה כשראה עשו כי רעות כל כך בעיניו עד שלוה ליעקב שלא יקח מהם אשה והטריחו בעבור זה ללכת עד פדן ארם ידע באמת כי רעות בעיני אביו, והלך אל ישמעאל: (ט) אחות נביות, כי היה נביות בעל השם, וכן "אחות לבן" "אחי יפת". על נשיו, השניות, לקח זו למעלה וליתרון:

ויצא

(י) **ויצא** יעקב וגו' וילך חרנה, כן הוא מנהג הכתוב לקחת תחלת הדברים וסופם ומניח אמצעיתם וכן ויקם וילך אל ארם נהרים (כ"ד י') ולא הלך ביום אחד, וכן צמח בלי יעשה קמח (הושע ח') והניח הפעולות האמצעות כי הולך הכתוב בספור אל הכונה: (יא) ויפגע, בדרכו פגע בערב במקום אחד שהיה בדרך יום אחד מבאר שבע, והיה ערב ולן שם כי לא יכול ללכת יותר באותו יום כי כבר בא השמש בבאו במקום, ונפתחה בי"ת במקום, לידיעת המקום שהיו שנים שם הבאים מבאר שבע. ויקח מאבני המקום, אחת מאבני המקום, כי לא נכנס בעיר ללון בה אלא לן חוץ לעיר בשדה ושם אבן אחת מראשותיו וישכב שם: (יב) ויחלם, רבו הדעות בפתרון החלום הזה בדרז"ל ובדברי זולתם. יש אומרים מעמד הר סיני הראה לו ומספר אותיותיו סלם כמספר אותיות סיני, מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, באותו מעמד היו יחד העליונים עם התחתונים ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו, העולים הם משה ואהרן, והיורדים הם המלאכים העליונים: (יג) והנה ה' נצב עליו, זהו שאמר, וירד ה' על הר סיני. ויש אומרים דבר הקרבנות שיעשו בבנין הראה לו, והסלם הוא המזבח, וראשו מגיע השמימה, זהו עשן המערכה שעולה לשמים לרצון ריח ניחוח לה', ומלאכי אלהים, אלה הכהנים המקריבים הקרבנות ומקטירים קטורת, ואמרו בדבריהם ז"ל (תנחומא) שהסלם היו בו ארבע רווקים ורחב הסולם עולם ושליש עולם, והיו ארבעה מלאכים עולים ויורדים בו, שנים עולים ושנים יורדים, וכשנתחברו ברווק אחד שנים העולים ושנים היורדים היה מלא הרווק מהם, ומלאך הוא שליש העולם, שנאמר, וגויתו כתרשיש (דניאל י' ו') וגמירי תרשיש הוי שלישו של עולם, הנה כי רוחב הסלם עולם ושליש עולם, וצריך להתבונן בפתרון הזה, כי מה נכבד הוא, והראה לנו הרב רבינו משה ז"ל (מ"נ ב' י') בזה הפתרון כי המלאכים שלשה והשלישי הוא המלאך, והרווקים שהיו ארבע הם ארבע כדורים, והעולים והיורדים רמז על המנהיגים ברצון האל, זהו מה שאמר, והנה ה' נצב עליו, ויהיה טעם עליו על הסלם או על יעקב, ויהיה הטעם להשכילו, וטעם עולים תחלה ואחר כך יורדים לפי התלמדות האדם שהוא ממטה למעלה, וההנהגה הוא מלמעלה למטה. סוף דבר ההנהגה הזאת שהיתה להשכיל את יעקב הנהגת העולם היאך היא ושהיא על ידי אמצעים, ולפי שהיה בורח הראה לו זה, וכי המנהיג הגדול ימשול בכל ומשנה ההנהגה כאשר ירצה לשעתו, והבטיחו לתת הארץ ההיא לו ולזרעו כי הוא הזרע המיוחד מאברהם ומיצחק, לפיכך אמר אביך כאלו הוא אביך

ולא אבי הבנים האחרים כי ירושתו לך תהיה, וקורא לאבי אב אב, וכן עבוד בית אביו שאמר (ישעיה כ"ב) על אחיו, ורבים ככה. אשר אתה שוכב עליה, שאתה שוכב במקום ממנה, וכן כי כל הארץ אשר אתה רואה. ומה שאמרו רז"ל (חולין ל"א) שקפלה כל ארץ ישראל תחתיו ר"ל כאלו קפלה כלה תחתיו, כן יחדה לו שתהיה ברשותו כולה, שתהיה לאחוזה מעתה ובניו ירשוה וישכנו בה: (יד) ונברכו בך, בעבורך ובעבור זרעך יהיו כל המשפחות נברכות, כי במה שיעשו מצות האל ויכירו כי הוא לבדו אדון העולם הוא קיום העולם ובעבורו העולם עומד: (טו) והנה אנכי עמך, אע"פ שאתה בורח. ושמרתיך בכל אשר תלך, בלכתך ובשובך. כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי, אם כן לא יעזבנו לעולם, כי ההבטחה לו כל ימיו לעולם ולזרעו אחריו. אשר אם, כפל ענין לחזק הדבר, כי די לו באשר או באם: (טז) אכן יש ה' וגו', כי נראה המקום הזה נבחר והוא מקום קבול שכינה כי פה הראני גדולות ונפלאות במחזה החלום. ואנכי לא ידעתי, כי אלו ידעתי הייתי נזהר בעצמי יותר ולא הייתי שוכב במקום הזה, ואפשר כי זאת היתה תחלת נבואתו, ולזה עוד הכיר מעלת המקום כי שם נגלה אליו תחלה האל. ויירא ויאמר, ירא בעצמו על אשר שכב שם, אולי לא התנהג בענוה ובצניעות בשכבו שם: (יז) ויאמר מה נורא המקום הזה, כי מראה גדולה כזאת ראיתי בו, מאד נורא המקום וצריך לירא ממנו ושיהיה בו האדם בטהרה ובצניעות, כי מקום קדוש הוא. אין זה כי אם בית אלהים, אין זה המקום ראוי אלא שיהיה בית מקודש לאלהים להתפלל בו ולזבוח בו זבחים לאלהים, או פירושו לא ראיתי המראה הזאת אלא כדי שאעשנו בית אלהים. וזה שער השמים, על דרך "ותבוא תפלתם למעון קדשו השמים": (יח) וישם אתה מצבה, הציבה על קומתה. ויצוק שמן על ראשה, כדי להכירה בשובו דרך שם שיעשה שם מזבח ויקריב עליו, כי כתם השמן לא ימחה במי מטר, או היה יציקת השמן לעבודה כמו נסוך היין, וכן עשה בשובו במצבה אשר הקים אמר "ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן". וכל זה היה לאות ולסימן שיירשו בניו את הארץ כמו שכתבנו באברהם ויצחק, כי שניהם עשו בארץ כרצונם, כי הנה יעקב לקח האבן ההיא ושם אותה מצבה, ואין מי שלקח אותה לצרכו, ולא אפי' בעל השדה, וכמו שהציבה כן מצאה ובנה שם מזבח בשובו, כאדם הבונה בשלו ואין מוחה בעדו. ויקרא למקום ההוא בית אל שהיה שמו לוז בראשונה, והסכימו אנשי המקום וזולתם על ידו, וכן לאברהם וליצחק, כמו שכתוב בחפירת הבארות ובנות המזבחות. כי שם האל מוראם ואהבתם בלב אנשי הארץ, כמו שאמר, אל תגעו במשיחי ולנביאי אל תרעו (תהלים ק"ה): (יט) וידר נדר, נדר הנדר על תנאי, ולא היה התנאי לפי שהיה לבו נוקפו בהבטחה שהבטיחו האל, כי ידע שהאל יקיים לו הבטחתו, אלא לא היה התנאי אלא מפחדו שמא יגרום החטא, ולא יהיה ההבטחה קיימת, ולא ישוב אל בית אביו ולא יוכל לעשות מה שנדר. לחם לאכול, לא שאל יתרון אלא צרכו לבד כדי שיחיה, ומים לא היה צריך לשאל כי בכל מקום ימצא אדם מים לשתות בחנם: (כ) ושבתי בשלום, באשה ובבנים, כי זולתם לא יהיה שלום לו ולא לאביו ולא לאמו,

כי

כי הוא לא יוכל לקחת אשה מבנות כנען. והיה ה' לי לאלהים, ר"ל שיהיה מתבודד לעבודת האלהים ולא יתעסק עוד בעסקי העולם כל ימיו, ועוד נדר שהמקום ההוא ששם בו האבן מצבה יהיה בית האלהים כלומר שיבנה שם בית ומזבח לבוא שם כל עובד אלהים ולהתפלל ולעבוד שם לאלהים ולא לזולתו, או פירושו יהיה בית אלהים, שילוה לבניו, כי כשירשו הארץ יעשו שם בית האלהים ועוד נדר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, כלומר אתן מעשר מהרכוש והמקנה שתתן לי ואתננו לאנשים שיצטרכו מהיראי אלהים ועובדים אותו. ואמרו (ב"ר ע') כי גם על הבנים אמר שיעשר, וכן היה לוי המעשר שהיה מתעסק בעבודת האל יותר משאר אחיו ולמדו יעקב בהתבודדו ומסר לו סודות התורה והחכמה; ומה שאמר עשר אעשרנו לך, כן הוא דרך הכתוב לחבר המקור עם הפועל לחזק הפעולות, כמו שמע תשמעו (דברים י"א) שמר תשמרון (שם) והדומים להם רבים. ורז"ל (כתובות נ"ה) עשו סמך בזה הפסוק ואמרו הרוצה לבזבז מנכסיו לצדקה אל יבזבז יותר מחומש, שאמר עשר אעשרנו, ושני עשיריות הוא החומש, ומנעו מזה כדי שלא יצטרך הוא לבריות:

כט (א) וישא יעקב רגליו, כיון שהבטיחו האל והראהו המראה הגדול הזה שמח ונשא רגליו בקלות והלך שמח וטוב לב, כי מתחלה היה הולך ברפיון רגלים כאדם הבורח מבית אביו עצב, ולא היה בורח בחפזון כבורח מחרב כי לא היה מפחד מחרב אחיו כל זמן שהיה אביו חי. וילך ארצה בני קדם, כי הארץ מזרחית לארץ ישראל, והעיר הסמוכה לספר ארץ כנען הוא חרן כמו שכתבנו, אלא כלל ואמר ארצה בני קדם, שיצא מארץ כנען לארץ בני קדם, ובהיותו קרוב לחרן ראה באר אחד בשדה: (ב) רובצים עליה, סמוך לה, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב') והדומים לו רבים. והאבן גדולה, לפי שלא היו שם מים אחרים להשקות לאנשי העיר שמו אבן גדולה על פי הבאר כדי שלא יוכלו להשקות אלא בהיותם יחד וישקו זה אחר זה, ואם ישקו זה לבדו וזה לבדו ישאב כל אחד לנפשו והנשארים בשקת ילכו לבטלה וישפך עד שלא יבא האחר, ואפילו יהיו בשקת לא ישקה מהם הבא אחרי כן כיון שעמדו שאובים שעה או שתים, כי לא ישתו הצאן לרצונם כן אלא השאובים לשעתם, לפיכך שמו אבן גדולה על פי הבאר שלא יוכלו להסיעה עד שיהיו יחד כל אנשי העיר: (ג) ונגללו, הרועים רועי העדרים: (ד) ויאמר להם, לרועי העדרים השלשה שהיו שם. אחי, כמו אל נא אחי תרעו (י"ט ח'). כי יאמר אדם לאוהביו או לשכניו אחי אע"פ שאינו קרוב או אע"פ שלא ידעו, וזה להכנס עמו באהבה וריעות ודברי שלום: (ה) לבן בן נחור, זכר אבי אביו ולא זכר אביו, כי נחור היה ידוע ובעל השם, ונכבד יותר מבתואל, וכן אמר לבן "אלהי אברהם ואלהי נחור". באה, מלרע, כי הוא בינוני: (ט) ורחל באה, מלעיל כי הוא פועל עבר. כי רועה היא, מנהגם היה להיות גם נשים רועות, וכן בנות יתרו שהיה גדול במדין היו בנותיו רועות: (י) ויגל את האבן, עם שלשה הרועים שהיו שם או הוא לבדו, והיה לו זה מברכת האל שנתן לו כח יתירה: (יא) וישק, כיון שראתה שעשה כל זה בעבודה קבלה נשיקתו. ויבך, זו היא בכיה של שמחה

ומרוב אהבה הנית הלב: (יב) כי אחי אביה הוא, ר"ל בן אחות אביה. וכי בן רבקה הוא, שהיה ידוע לכל שנשאת ליצחק: (יג) ויספר ללבן, על איזה דבר ברח מבית אביו וכי במצות אביו ואמו בא והם שלחוהו אליו: (יד) אך עצמי, פירש באמת, וכן אך טוב לישראל אלהים (תהלים פ"ג) אך עמי המה (ישעיה ס"ג) והדומים להם. אמר לו אל תחוש אם יצאת מבית אביך כי לא תחסר עמי דבר: (טו) הכי אחי אתה, כמו "הכי קרא" כלומר אחר שאחי אתה איני טוב שתעבדני חנם בעד בגדים ומחיתך לבד אלא שיהיה לך טוב עמי ותגדל בנכסים אתי: (טז) וללבן, ספר זה בתחלה בעבור מה שעתיד לספר באהבת יעקב את רחל, ושעבד בעבורה שבע שנים, כי לא היה עובד מה שעבד בעבור לאה אלא שרמה לו לבן: (יז) ועיני לאה רכות, יפת תואר היתה אלא שעיניה היו רכות ודומעות, אבל רחל היתה יפת תאר ויפת מראה בלא שום מום. ותאר הוא על צורת הפנים ושאר האברים וקומת הגוף, ומראה על הבשר שהיה לבן ואדום והשער שחור: (יח) אעבדך שבע שנים ברחל, על מה ששאל לו מה משכורתך ענהו זאת תהיה משכורתי מאתך לבד עיך בגדים ומחייתי, שתתן לי את רחל בתך הקטנה, אע"פ שזכר רחל אמר הקטנה ושנה לו הידוע כדי שלא יטעה באחרת. ויש לשאול אחר שכוונת הצדיקים לאשה לזרע, למה היו מחזירים אחר אשה יפה כיון שאין כוונתם לתאוה, ויעקב אבינו בשר ברחל לפי שהית' יפה מאד ועבד בה שבע שנים והתרעם בלבן אחר שנתן לו לאה תמורתה לפי שלא היתה יפה כמו רחל? ויש לומר כי כונתם לטובה לפי שהאשה יפה מעוררת התאוה, וכדי להרבות בנים היתה כוונתם לעורר תאותם, ועוד כדי שיהיו הבנים והבנות יפה מראה ויהיו דומים להם, ועוד כי צורה הנאה משמחת לב האדם כל שכן הצורה שתהיה לפניו תמיד שתהיה שמחתו בה תמידי, וצריך שיהיה האדם שמח בעולמו ובחלקו שנתן לו האל, כי האלהים נענה בשמחת אדם ומזמין לצדיק אשה יפה כמו שעשה לאבות ולשאר הצדיקים שיהיו שמחים בחלקם ומולידים בנים כמותם: (יט) טוב תתי, להודיע כי הצדק במשפחתו הוא טוב. שבה עמדי, בתנאי זה שאמרת ואחר כן אתננה לך: (כ) כימים אחדים, מעטים, כמו שפירשנו. אמר כל כך היה אוהב אותה, כי אחר שעבד בעבודה שבע שנים היה קל בעיניו כאלו עבד שבעה ימים: (כב) ויאסוף, להודיע כי מנהג נהוג היה מעולם, והוא עדיין, לעשות משתה ושמחה לנשואין, יעשה החתן או אבי החתן או הכלה, וכן סמכו חכמים סעודת נשואין ושבעת ימי שמחה, שהרי אמר מלא שבוע זאת: (כג) ויהי בערב, הודיענו בספור הזה שאין ראוי לאדם לשמש מטתו לאור הנר כל שכן לאור היום ולא לספר עם אשתו בשעת תשמיש אלא בחשאי ולהיות בצניעות עם אשתו, שהרי יעקב לא הכיר בה אלא עד הבקר, לא במראה ולא בקול: (כד) ויתן את זלפה שפחתו, כשהכניסה לנשואין נתן לה שפחה לשמשה ולעמוד לפניה: (כה) ויהי בבקר והנה היא לאה, כי עד הבקר לא הכיר בה כמו שפירשנו, והדרש שמסרה לה רחל סימנים ידוע: (כו) לא יעשה כן במקומנו, אע"פ שאתה לא שאלת אלא הקטנה, שיראה כי במקומך אין קפידין, במקומנו לא יתכן לעשות כן: (כז) מלא שבע זאת, השלם

שבעת ימי המשתה של זאת של לאה. ונתנה לך, יתכן שהוא מבנין נפעל לנקבה, או תהיה מבנין הקל והנו"ן למדבר בדרך התפארת, כמו משכני אחריך נרוצה נגילה ונשמחה (ש"ה א') והדומים להם, ואחר שתשלים שבעת ימי שמחה ללאה אתן לך רחל ותעשה שבעה ימי שמחה אחרים לרחל, ומכאן סמכו חכמים (ב"ר ע') שאין מערבין שמחה בשמחה, אלא כל שמחה תהיה לבדה: (ל) ויבא גם אל רחל, כמו שבא אל לאה. ויאהב גם את רחל מלאה, להודיע כי גם לאה אהב, אע"פ שלא בחר בה מתחלה לאשה, כיון שנשאה לו אע"פ שלא היה בכוונה, אהבה כמו שאדם אהב אשתו, אבל יותר אהב רחל: (לא) וירא ה' כי שנואה לאה, לא היה יעקב שונא אותה, אבל היה אוהב אותה, אלא לפי שהיה אוהב את רחל יותר מלאה קרא לאה שנואה, כלומר כנגד אהבתה של רחל היתה שנואה, וכן האחת אהובה והאחת שנואה (דברים כ"א ט"ו) ולפי שהית' עלובה בעיניה שלא היתה אהובה כאחותה ראה ה' בעניה ויפתח את רחמה. ובאמרו ויפתח, מלמד שהיתה עקרה וה' פתח רחמה, ורחל נשארה עקרה כמו שהיתה: (לב) יאהבני, כאחותי ופת"ח הבי"ת במקום צר"י: (לד) ילוה אישי אלי, יהיה נלוה לאהבתי יותר מאהבת אחותי כי ילדתי לו שלשה בנים, וכונת הצדיקים לאשה לבנים היא. על כן קרא שמו, יעקב קרא שמו כמאמר לאה כי שמח בהולדו, ואפשר גם כן שראה בנבואה כי בניו יהיו עבדי ה' ומורי התורה ויהיו נלוים אל ה', וה' יהיה נחלתם, ומתאמר אשתו ומה שראה בנבואה קרא שמו לוי, ומה שמחזיק זה הענין שלא קרא יעקב שם לאחד מבניו אלא לזה, ובנימין הוא טעם אחר כמו שנכתוב עוד: (לה) אודה את ה', אין לי אלא להודות ולשבחו שנתן לי יותר ממה שבקשתי ממנו. ותעמד מלדת, באותו הפרק, וזה היה סבה מאת האל כדי שילדו גם השפחות ליעקב:

ל (א) ותקנא רחל באחתה. קנאה בדבר שראתה לאחותה שילדה ארבעה בנים ליעקב והיא לא ילדה אפי' אחד: (ב) אשר מנע ממך, הוא מנע ממך ולא אני, וממנו תבקש שיתן לך בנים, כי אני נותן לך העונה שעלי לתת, ואם את עקרה מהאל תבקשי שיפתח את רחמך כאשר עשה לאחותך בבקשה ממנו, והמניעה היא מאת ההריון בפתוח הרחם, לפיכך חרה אף יעקב לפי שתלתה הכח בו ולא באל אשר לו הכח והיכולת עד עקרה ילדה שבעה, והיא אמרה "הבה לי בנים" אבל אם אמרה בקש רחמים עלי, צדקה באמרה ולא חרה אפו בו: (ג) ותאמר, אחר שאין בידך לעשות בי דבר והאל מנע ממני. בא אל אמתי ותלד על ברכי, מה שתלד יהיה על ברכי ואהיה לו לאומנת ואחשוב שיהיה בני כיון שהיא משפחתי. ואבנה גם אנכי ממנה, גם, ר"ל כמו אחותי, ואם לא ממני יהיה ממנה. ותתן לו וגו' לאשה, יחדה לו למשכבו: (ה) ותלד ליעקב, זכר בארבעה בני השפחות ליעקב, להודיע כי הם נחשבים ליעקב כבני נשיו וכן היו בברכה ובירושה, גם היו בהם ראשים ושופטים כמו בבני הנשים: (ו) דנני אלהים, שפטני בדינו עם אחותי וראה כי גם אני ראויה לבנים כמוה. ולפי שזכרה הדין זכרה שם אלהים שפירושו דיין. ויתן לי בן, כי אני חושב אותו כמו אם היה בני כיון

שהוא

שהוא משפחתי: (ח) נפתולי אלהים, חזוקים גדולים נתחזקתי עם אחותי כאדם הנתפש עם חבירו ומתחזק עמו לראות מי יכול מחבירו ומי יפיל את חבירו, ומסיעים ומסבבים זה את זה, לפיכך אמרה בזה הלשון כמו הפתיל שהוא ינדבק משני חוטים וכשיכפל ויהיה שזור הוא יותר חזק, ואמרה אלהים להגדיל הנפתולים, כי כל דבר שגדולה להגדיל סומך אותו לשם יתברך, כמו עיר גדולה לאלהים (יונה ג') כהררי אל (תהלים פ"ב ל"ו) ארזי אל: (ט) ותרא לאה, חשבה כי לא תוליד עוד ונתנה שפחתה ליעקב להבנות ממנה, ואע"פ שהיו לה בנים רצתה להרבות בנים, כי כל כונתם היתה להרבות בנים: (יא) בגד, כתוב מלה אחת בלא אלף, ופי' במזל טוב בא זה, וקרי שתי מלות, ר"ל בא מזל, והענין אחד, וכן העורכים לגד שלחן (ישעיה כ"ה) למזל. ואומר ר' משה הכהן, כי הוא כוכב צדק, כי כן נקרא בלשון קדר והוא מזל שיורה על כל דבר טוב; ואם נפרש גד ענין גדוד יתפרש ג"כ על זה הדרך ויהיה פי' בא גד, גודד הגדוד, כלומר עם זה היו לי גדוד בנים. (יג) באשרי, מקור מן הקל יאמר כל הבנין ממנו, אמרה באשרי שאמרתי: כי אשרוני בנות, כי הנשים אומרות עלי אשרי, שהיה לי כמה בנים בין ממני בין משפחתי: (יד) וילך ראובן, וראובן היה אז כבן שבע שנים וילא אל השדה בימי קציר חטים ומלא דודאים ולקטם והביאם אל לאה אמו, והדודאים הם עשב ששרשו הוא מצוייר ציור טבעי כדמות אדם, אולי שמע ראובן מה שאומרים ההמון כי הם מועילים להריון האשה, ולפי שעמדה אמו מלדת הביאם אליה; אבל הדבר הזה אינו אמת, כי אילו היה כן למה לא הרתה רחל שלקחה מהם, וגם לאה לא הרתה בשבתם שהרי אמר "וישמע אלהים אל לאה". ותאמר רחל, חשבה כי דברי ההמון אמת: (טו) המעט קחתך את אישי, כי בעבור שלא היו בנים לרחל היה יעקב שוכב עם רחל כדי להפיס דעתה. את אישי, כי אישי הוא כמו אישך. ולקחת, מקור, ר"ל ותרצי לקחת, ואלו היה כדברי המתרגם שתרגם ותסבין*) היתה התיו דגושה כמשפט, כמו ולקחת בידך (מלכים י"ד). לכן, בעבור כן: (טז) ויבא יעקב, כל הספור הזה להודיע כי כל האמהות כוונתם להוליד בנים מיעקב לפי שהיה צדיק וטוב, לא להנאת משגל, ורחל כשלקחה יעקב היה עמה תמיד כי אמר אולי באחת הפעמים תפקד ותהר, וכל פעם ופעם היתה מתפללת לאל שיתן לה הריון כמו שאמר, וישמע אליה אלהים, וכן לאה כשבקשה אותו מאחותה כדי שתלד ממנו התפללה לאל שיתן לה הריון באותה ביאה כי עמדה מלדת, כמו שאמר וישמע אלהים אל לאה. ומה שיצאה לאה לקראתו מדרך המוסר עשת' זה לפי שיעקב לא ידע בדבר והיה הולך כדרכו לבית רחל ולא היה מדרך המוסר שתוליכנו לאה מבית אחותה אחר שנכנס שם. אלי תבא, אל אהלי כי לכל אחת היתה אהל בפני עצמה. בלילה הוא, בידיעת המתואר וחסרון ידיעת התואר, וכן את הכבש אחד (במדבר כ"ח) את העגלה חדשה (שמואל ב' ו') ורבים כמוהם: (יז) בן חמישי, באמרו בן חמישי ובן ששי, להודיע כי בצדקתה ובתפלתה יצאו חצי שבטי ישראל ממנה: (יח) נתן שכרי, לפי שעמדה מלדת ונתנה

במקומה

*) בתרגום שלפנינו הגירסא ולמיסב.

במקומה שפחתה, חשבה שקבלה בזה שכר מאת האל לפיכך קראה שם
הבן הזה יששכר, כלומר יש שכר לפעולתי: (כ) זבדני, ענינו לפי מקומו
נתן לי אלהים מתן טוב: ומה שאמר אותי אחר שאמר זבדני, כפל הכנוי
הוא לתוספת ביאור. או יהיה פירוש אותי כמו ממני, כמו הם יצאו את
העיר (מ"ד ג') ורולתו, כלומר ממני עצמי נתן לי מתן טוב שלא היה זרע בעלי
בי לבטלה ונתן לי בן הריון וילדתי בן, הנה כי המתן היה ממני ובי אלא
שרצונו היה משותף בו. הפעם יזבלני, שאהיה בית זבולו ומגורו ויהיה
עמי יותר תמיד ממה שהיה ויוסיף בי אהבה, כי ילדתי לו ששה בנים, ועל
שם זבול קראה אותו זבולון: (כא) ואחר ילדה בת, נראה כי דינה
תאומה היתה עם זבולון, לפיכך אמר ואחר ילדה בת, ולא אמר ותלד עוד.
ולא זכר למה קרא שמה דינה, ויש דרש (ב"ר שם) שדנה לאה בעצמה ואמרה
אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות, והתפללה ונהפכה לנקבה:
(כב) ויזכור אלהים, אחר שנראה כנשכחת שכולן ילדה והיא לא ילדה
ראה האל בעצבונה ופקדה: (כג) וישמע, אל כל התפלות שהתפללה,
והגיע עתה העת שנעתר האל לתפלתה: (כד) אסף אלהים, על דרך אספו
נגהם (יואל ד') או יהיה לשון כליה כמו ואספת נפשך (שופטים י"ח) פן
אוסיפך עמו (שמואל ט"ו). בן אחר, לפחות יהיה לי בן אחר אם לא יהיה
לי בן יותר: (כה) ויהי כאשר ילדה רחל, כיון שילדה רחל שהיתה
עקרה, אמר יעקב אין לו טענה ללבן שיעכבני עוד כי כבר ילדו בנותיו
ושפחותיו שנתן לי. ויש דרש (ב"ב קכ"ג) כיון שנולד יוסף בטח מרעתו של
עשו, כי נאמר לו בנבואה כי זרע של עשו עתיד ליפול ביד זרעו של יוסף,
לפיכך רצה ללכת אל ארצו. שלחני, כלומר תן לי רשות ללכת. תנה, כי
בביתך וברשותך כל אשר לי: (כו) אשר עבדתי, כלומר לא תוכל לעכבם
לי כי עבדתיך בהן, ואוליך אותם אל ארצי. בהן, שב אל נשי: (כז) נחשתי,
כתרגומו, כלומר ישיבתך עמי היתה לי נחש וסימן טוב וארצה שתשב עמי
עוד: (כח) נקבה, כתירגומו, וכן אשר פי ה' יקבנו (ישעיה ס"ב), נקובי
ראשית הגוים (עמוס ו'), כלומר כל מה שתפרש עלי שאתן בשכרך אתן:
(כט) ואת אשר היה, פירושו כי מעט, כלומר אתה ידעת כי עבדתיך
באמונה, וידעת כי אשר היה מקנך אתי, ואלהים שלח ברכה במקנך:
(ל) לרגלי, בשבילי, ר"ל מזמן שהלכתי בעבודתך, נתברכת כמו שאומרים
בני אדם, רגל טובה לפלוני. מתי אעשה גם אנכי לביתי, כלומר
מתי אטרח לצרכי ביתי כמו שטרחתי בעבודך. ורבינו שלמה פירש עד עתה
אין עושין לצרכי ביתי אלא בני, מתי אעשה גם אנכי: (לא) ויאמר מה
אתן לך כלומר אני מבקש ממך שתשב עוד עמי ועתה אמור מה אתן לך
בשכרך. לא תתן לי מאומה, לא תתנלי שום דבר קצוב בשכרי, אלא יהיה
שכרי דרך מקרה וטובת האל כמו שיזמין לי, ובזה אשובה ארעה לאנך
אשמור כמו שעשיתי: (לב) אעבור, פירש אעבור עייך. הסר, מקור,
או פירש הסר אתה מהם שלא תאמר היום או מחר שנשאר שם שום נקוד
וטלוא שיולידו דמותן. כל שה נקוד וטלוא, מן התישים שהם זכרים
וכן מן העזים הנקבות כמו שאמר וטלוא ונקד בעזים, והתישים לא זכרם
במפורש כי כן הבינו כל אחד מהם ובספור המעשה זכרם בפירוש, ומה
שאמר

שאמר שה לפי שהוא כולל זכר ונקבה, כמו, בין שה בריה בין שה רזה (יחזקאל ל"ד כ'), שור או שה אותו ואת בנו (ויקרא כ"ב). חום, אבל חום לא יהיו רובם שחורות. נקד, בשחרת או בלהבות שבהם נקודות לבנות. וטלוא, הוא שבתוכיהם רחבים כמו מטולאות וכן בדרז"ל טלאי על גבי טלאי. חום, שחור וכן אמר בלשון ערבי דמי שיחור שהוא הראש והגרון, ומן הצאן יאמר לוחם (?). והיה שכרי, כאלה יהיה שכרי, כמו שיולידו מכאן ואילך הצאן: (לג) וענתה בי צדקתי, כי בצדק הנהגתי עמך ואתנהג. וצדקתי תעיד בי שיולידו הצאן רבים כאלה ויהיו לחלקי וכל שתמצא בחלקי שאפריד מצאנך ותמצא שאינו כאלה תאמר כי גנוב הוא אתי. ומלת לפניך דבוקה עם וענתה בי צדקתי, כלומר אתה תראה שתעיד בי צדקתי כשתבוא אלי על שכרך לראות מה הוא: (לד) ויאמר לבן הן, טוב הוא אני רוצה בזה השכר אשר פירשת. לו יהי כדבריך, הלואי שתהיה כדבריך שלא תחזור בך, כי חשב בלבו כיון שהמולידים לא היו כן, הנולדים נקוד וטלוא וחום לא יהיו אלא מעטים: (לה) ויסר, לבן הסירם מן הצאן כמו שאמר לו יעקב. העקודים, זכר עקודים במקום נקודים כי עקודים הם נקודים אלא שעקודים ר"ל על נקודת היד והרגל לבד, מענין ויעקוד את יצחק בנו (כ"ב ט') כשרוצים לגזוז הצאן קושרים אותו ביד וברגל, ונקודים כולל נקודות כל הגוף, ובא להודיע באמרו עקודים, כי לבן דקדק בהסרת הנקודים כי אפילו אותן שלא היתה נקודתן אלא ברגלים לבד הסיר לבן מן הצאן ואין צ"ל אותן שנקודתם בכל הגוף, ואחר כך כלל ואמר כל אשר לבן בו, כל מי שיהיה שום לבנונית בו בין מעט בין הרבה, ולבן יהיה תואר כחבריו ופירושו כל מי שהיה למר לבן בו רוצה לומר בחלק ממנו, ויחסר המתואר, כמו כעדר הקצובות (ש"ה ד') והדומה להם. ויתן ביד בניו, לבן נתן אותם שהסיר, דרך שלשת ימים ממקום שהיה רועה יעקב ויעקב היה רועה הנותרים במקום שהיה רגיל לרעות, ועשה זה לבן מיראתו שמא ילכו מן הנקודים אשר בידו ביד בניו אל הצאן שהיה רועה יעקב ויתערבו עמהם ויאמר יעקב כי שלו הם: (לז) ויקח וגו', לא עשה יעקב זה בשנה הראשונה אלא משנה ואילך, והמקלות לא היה מניח לצאן לבן, כי אם לחלקו המגיעו מן הנולדים בשנה ראשונה שהם עקודים נקודים וטלואים, ולאותם שהיו שלו היה מניח המקלות כדי שלא יולידו אלא כדמות הפצלות, שאם היו מולידים צאן יעקב עזים שלא היו נקודים וטלואים יחשדנו לבן כי גנבם יעקב מהצאן שלו, כן פירש אדני אבי ז"ל, כי רבים תמהים על יעקב אבינו שהיה צדיק איך היה עושה דבר רמאות בצאן לבן להרבות חלקו. לבנה, הוא עץ שנזכרו לבן ולקח אותו כדי לפצל הפצלות בעודו לח, וכן לקח מקלות לוז וערמון לחים, כי אלו יהיה מחשופם לבן יותר מאחרים, וכאשר היה מסיר הקליפות נשארו מקומותיהם חשופות והם לבנות, והפצול הוא הסרת הקליפה. ולוז וערמון ידועים: (לח) ויצג את המקלות, העמידם בשקתות המים בשעת שבא להשקות הצאן, וזהו שאמר אשר תבאן הצאן, פירש כאשר תבאן, וכן אשר ראיתם (שמות ד') כאשר ראיתם, תאכל מלות אשר לויתיך (שם ל"ד) כאשר לויתיך. לנכח הצאן, העמידם לנכח הצאן. ויחמנה, כי דרך הצאן להתחמם בבואן לשתות. ופירש ברהטים, תרגום וירץ ורהט, ופירש מקום מרוצת מים

בבריכות

בבריכות העשויות בארץ להשקות שם הבהמות. ומלת ויחמנה, באה בסימן אחד משני סימני הנקבות, וכן ויסרנה הפרות (שמואל ו'). (לט) ויחמו, על הזכרים אמר וכן הנקבות כאחד מתחממים. אל המקלות, כנגד המקלות. ותלדן הצאן, כי כח הדמיון גמור והזרע תחלתו ומאמו לפיכך ילדו לפי הדמיון: (מ) והכשבים הפריד יעקב, הפרידם מן התיישים והענין שלא היה משקה אותם עמהם כדי שלא יצאו עקדים, כי אותם לא היו ליעקב אלא השחורים מן הכשבים היו לו לפיכך היה משקה אותם לבדם הכשבים והרחלות, ולאותם לא היה משים מקלות כי לא היה לו מקלות שחורות אלא אם כן היה צובע אותם, ואם היה עושה כן היה ניכר הדבר ונודע כי במדבר לא היה יכול לצבעם, אלא היה נותן פני הצאן אל עקוד, פני העזים והתישים ומצאן יעקב נתן אותם בשעה שהיו שותים כנגד העקוד והטלוא אשר היו בצאן לבן מלבד המקלות שהיו כנגדם, וכן היה נותן פני הכשבים והרחלות בשעה שהיו שותים כנגד כל חום שהיה בצאן לבן כדי שיולידו כמותן ׳ וזכר עקוד ובכללו נקוד וטלוא. וישת לו עדרים לבדו, מהנולדים לו בכל שנה שת לו עדרים לבדו כי רבו הנולדים ונתן אותם ביד רועים ולא רעה אותם עם צאן לבן, כי לבן היה עינו רעה וכשהיה בא לבקר את צאנו והיה רואה בצאן עקודים נקודים או טלואים כמו שהיה תנאו, ובכל שנה שהיה מחליף משכורתו והיה רואה חלקו של יעקב רב משלו, היה מריב עמו לקנאתו בו. על צאן לבן, כמו עם צאן, וכן ויבאו האנשים על הנשים (שמות ל"ה): (מא) והיה בכל יחם, בכל עת שהיו מתחממות והוא עת הבורן, וכן הוא התרגום בכל עדן דמתיחמן, ויחם, מקור, ובעבור הדבקו למלת בכל נאמר שהוא במקום שם, ואם נאמר שהוא חבר עת, וכמו שכתבנו הוא מקור במשפט. הצאן מולידות פעמים בשנה ועתה מספר באיזה מן הלידות היה משים יעקב את המקלות ואמר כי בלידת הראשונה שהיא המעוטה היה משים יעקב את המקלות לפי שלא היה לבן מקפיד באותה לידה לבא לבקר את צאנו לפי שהיא מעוטה אבל בלידת שנייה שהיא מרובה לא היה משים המקלות לפי שהיה בא לבן באותה לידה לבקר את צאנו, אם היה מוצא דבר המקלות היה מריב עמו ונוזל ממנו את שלו, לפי שהיה מוצא אותו דמאי, ואע"פ שיעקב לא היה משים המקלות אלא בשלו, כמו שכתבתי בשם אאז"ל, אעפ"כ היה אומר לבן, כשם שמשים בשלו כך משים בשלי. ופירש המקשרות, הקשורים. וכן ובהעטיף, והעטופים, כמו שתרגם אונקלס. ואדני אבי פירש, כי שנה אחת היה זה התנאי ביניהם, שהיו הנולדים בלידה ראשונה של יעקב והנולדים בלידה שניה של לבן. ליחמנה במקלות ליחם אותן בענין המקלות כמו שפירשנו. וה"א ליחמנה נוספת, כה"א אותנה (שמות כ"ט ל"ה) ובאה הנו"ן דגושה שלא כמנהג, כמו הנו"ן עיני תראינה בה (מיכה ז') וכן נו"ן תעוגינה לעיניהם (יחזקאל ד' י"ב) והמנהג להיות דגושה, ואע"פ שיש בזה ובזה פנים אחרים כמו שכתבנו בספר מכלול בחלק הדקדוק ממנו. והיה כל הספור הזה להודיע כי השגחת האל לצדיק להצילו מיד רשע שלא יוכל לו, כמו שאמר צופה רשע לצדיק וגו' ה' לא יעזבנו בידו (תהלים ל"ז): (מג) ויפרוץ, ענין רבוי הממון, וכן ופרצת ימה (כ"ח י"ד) כאילו הרכוש פורץ הגדר כלומר שלא

יכילנו

יכילנו מקום מרובו וזה על דרך ההפלגה. ועוד אמר מאד מאד, להגדיל הרבוי. צאן רבות, אמר רבות על הנקבות כי מהן יהיה הרבוי, וזכר אחד יהיה לכמה נקבות: ולא זכר הבקר, כי מלאכתו היה בצאן ובהם היה מתעסק ואע"פ שהיה לו בקר:

לא (א) וישמע את דברי בני לבן לאמר, איש לאחיו היה אומר אלה הדברים וכן היו אומרים לאביהם לפני בניו של יעקב: (ב) וירא את פני לבן, בפניו הכיר כי איננו עמו בלבו כתמול שלשום כי ראה פניו זועפים, ובעודנו חושב במה שהיה שומע ורואה בא אליו דבר אלהים בחלום: (ג) ויאמר ה', כי המלאך נקרא בשם אדניו ואמר דברי שליחותו בלשון אדניו כאילו הוא מדבר: (ד) וישלח, השדה אל צאנו, שיבאו אליו אל השדה במקום שהיה רועה שם צאנו: (ה) ואלהי אבי היה עמדי, הוא שונא אותי מקנאתו כי רכושי רב, ולא משלו אלא כי אלהי אבי היה עמדי והצליח דרכי: (ו) ואתנה ידעתן, אני עבדתיהו באמונה, והיה הולך עמי בעקפון. בכל כחי, כמו שאמר, הייתי ביום אכלני חרב וגו': (ז) ואביכן התל בי, בא השורש הזה מבנין הדגוש והוא קל, ובא דגש ויהתל בהם אליהו (מלכים י"ח). עשרת מנים, פעמים, ואמר עשרת לפי שהוא סוף אחדים וראש העשיריות, לפיכך בא לשון רבוי המספר בזה השם בשמם, ור"ל פעמים רבות, וכן ואפו עשר נשים (ויקרא כ"ו) והדומים להם. ואמז"ל פירש עשרת דווקא, כי שש שנים עבד בצאנו, שנה הראשונה ראה בלידה כי היה חלקו של יעקב רב, והחליף משכורתו, ומכאן ואילך בכל שנה ושנה שני פעמים, כי שני פעמים יולדות הצאן בכל שנה הרי בד' שנים ח' פעמים, ובראשונה פעם אחת ובאחרונה פעם אחת הרי עשרה: (ח) כל הצאן, רוב הצאן, כמו וכל הארץ באו מצרימה (ת"א כ"ז) והדומים לו: (ט) ויצל, ענין הסרה ושלילה, לפי שהוא גוזל אותי ומחליף משכורתי לפיכך היה מאת האל והיו יולדות רוב הצאן כמשכורתי, וכן הראני האל בחלום להודיעני כי מאתו נהיה הדבר הזה ולא דרך מקרה, כי האל משגיח ביראיו להצילם מיד עושקיהם ולהטיב להם: (י) העתודים, הם התיישים. וברדים, זכרו במקום טלאים. ואמר ברודים כי לבנותם היה כמו הברד: (יג) אנכי האל בית אל. חסר הנסמך, ר"ל האל אל בית אל, כמו הארון הברית (יהושע ג'), וענין אל בית אל, ר"ל שנגליתי לך בבית אל. אשר נדרת לי, כבר כתבתי כי המלאך ידבר בלשון אדניו כאלו הוא מדבר, כי יעקב לא נדר למלאך אלא לאל: (יד) ותען רחל ולאה, כמו ויבא משה ואהרן (שמות י') ורחל היתה ראשונה למענה כי היתה אוהבת את יעקב מאד כמו שהוא היה אוהב אותה: (טו) גם אכל את כספינו, כספינו הראוי לתת לנו להכנסה לבעל. ומה שאמרו ויאכל גם אכול אכילה אחר אכילה, כי אכל מה שראוי לתת לנו ואכל משכורתך ויגיעך שהיה לנו ולבנינו: (יז) ויקם וישא, נשאם והרכיבם על הגמלים: (יח) וינהג את כל מקנהו מקנה קנינו, מה שזכר תחלה הוא מקנה מרעיתו וזהו מקנה שקנה, ומקנה סמוך כי הוא נקוד בצרי: (יט) ולבן הלך לגזז את צאנו, והיה המקום רחוק שלשת ימים כמו שאמר וישם דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב לפיכך

לא

לא ידע לבן עד יום השלישי, ולבן לא היה בביתו וגם בניו לא היו שם כי היו רועים צאן אביהם, לפיכך לקחה רחל את התרפים, כי לא היה אדם בבית שיתעכבה. והתרפים הם כלי הנחשת שרואין בו שעות היום ויראו בו את העתידות ופעמים רבות יכזב, וכן אמר כי התרפים דברו און (זכריה י') ונקראו בלשון רבים לפי שהוא עשוי לוחות לוחות. והחכם ראב"ע כתב כי התרפים עשוים על צורת בן אדם והיא עשויה לקבל כח עליונים וגנבת אותם רחל כדי שלא יראה בהם אביה אנה הלכו; ויעקב לא ידע בזה הדבר כמו שאמר ולא ידע יעקב, כי אם היה יודע לא היה מניח אותה לקחת מבית אביה דבר שלא מדעתו כל שכן התרפים: (כ) ויגנב יעקב את לב לבן, גנב דעתו כי הוא היה חושב שיהיה בעיר והוא הלך לו. על בלי הגיד לו, על שלא הגיד לו דרכו. כי בורח הוא, לא שיאמר לו אני בורח, כי זה לא יתכן, אלא טעם כי בורח למלת ויגנב, גנב דעתו כי בורח הוא והעלים ממנו, ולא הגיד לו כי היה רוצה ללכת: (כא) ויעבר את הנהר, הוא פרת: (כג) אחיו, קרוביו ואוהביו: (כד) ויבא אלהים, כמו שבא אל אבימלך לכבוד יצחק כן בא ללבן לכבוד יעקב. פן תדבר, שתריב עמו לעשות לו רע, אפילו מן הדבור השמר, ופירש פן תדבר שלא תדבר, וכן פן תמותון (ג' ג') פן תשיב את בני שמה (כ"ד ז'). מטוב ועד רע, מה שידמה לך שהוא טוב אם תקח קצת מרכושו ותניח לו הרוב או שתקח ממנו הרוב שהוא רע אפילו בעיניך אלא שתרצה להנקם ממנו לפי שהלך בלא רשותך: (כה) ויעקב תקע את אהלו בהר, באותו הר שהדביקו לבן להודיע כי לא ברח מפניו. ולבן תקע את אחיו, תקע את אהלו עם אחיו גם כן בהר הגלעד, והנה היו שניהם בהר אלה נוכח אלה או פירש כתרגומו אשרי ית אחוה: (כו) כשביות, כאנשים השביות ביד בעלי חרב שיוצאות ממקומן שלא מדעת כן נהגת בנותי שלא מדעתי ודעת אחיהן וקרוביהן: (כז) למה נחבאת לברוח, נחבאת ממני. ותגנב אותי, את דעתי. ואשלחך, שאם הגדת לי הייתי משלחך בשמחה: (כח) לנשק לבני, בני בנים ובני בנות הרי הן כבנים. עתה הסכלת עשו, עשו בוי"ו כמו בה"א והוא מקור. ומה שאמר עתה, ר"ל אע"פ שאתה חכם עתה היית סכל בזה הדבר: (כט) יש לאל ידי, כתרגומו חילא. אמש, הלילה שעברה. ואלהי אביכם, אלהי אברהם שהוא הודיעו בעולם: (ל) נכסף נכספת, כתרגומו, ונכסף מקור מבנין נפעל בשקל נשאל נשאל דוד (שמואל ב'). למה גנבת את אלהי, קרא התרפים אלהים לפי שהיו בוטחים בהם כמו בדבר אלהים: (לא) ויען, כי יראתי, למה שאמרת לי, מה עשית ותגנב את לבבי, לא הודעתיך לפי שיראתי ואמרתי בלבי אם אודיעך פן תגזל את בנותיך מעמי: (לב) עם אשר תמצא, מה שאמרת לי למה גנבת את אלהי, עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה, מעתה אני אומר לך שתהרג מי שתמצאם אצלו. נגד אחינו, בפני אחי ואחיך חפש כל אשר לי ומה שתכיר שהוא שלך קח לך אם אלהיך או דבר אחר: (לג) ויצא מאהל לאה, וכאשר יצא מאהל לאה נכנס באהל רחל ולפי שנתעכב שם ורבו הדברים בינו לבינה כתבו באחרונה. ובב"ר ויבא לבן באהל יעקב זהו אהל רחל, ויבא באהל רחל, שני פעמים נכנס באהל

רחל, הכיר בה שהיתה משמשת: (לה) דרך נשים לי, הוא הנדות וכן אורח כנשים, ואמרה כן דרך כבוד: (לו) ויחר ליעקב, לפי שלא האמין בו ומשש את כליו, ואע"פ שהוא אמר לו הכר לך, לבן היה לו למנוע עצמו מזה, מדרך המוסר: (לז) שים כה, סדר טענותיך ודבר עמי נגד אחי ואחיך, ואחי יעקב הם הרועים ושאר אנשים שהיו עמו: (לח) לא שכלו, מברכת ה' לך בגללי. ואילי צאנך לא אכלתי, ומאילי צאנך לא אכלתי, ואפילו אחד לא אכלתי, ותחסר מ"ם השמוש, כמו אלחנן בן דוד בית לחם (שמואל ב' כ"ג) כמו מבית לחם, עד יקום גוי איביו (יהושע ט') מאויביו, והדומים להם. ואמר זה כי דרך הרועים לאכול מבשר מרעיתם פעמים; אמר הוא, אני לא אכלתי מצאנך אלא משלי אכלתי, וזכר האילים שהם גרועים יותר לאכילה מהכבשים, ואעפ"כ לא אכלתי מהם; ולא זכר הנקבות כי לא יאכלום ברוב: (לט) טרפה, ואע"פ שנטרפה באונס כגון שני זאבים ולא היה לי להציל, זהו שאמר מידי תבקשנו, אם הייתי מביא אותה אליך, ידעתי שתבקשנה מידי שלא כדין. אנכי אחטנה, החטא היה עלי לשלמה לך אע"פ שלא הייתי חוטא ופושע בו. גנובתי יום, היו"ד נוספת כיו"ד מלאתי משפט (ישעיה א') ואלו היתה לכנוי היתה הבית קמוצה: (מ) הייתי ביום וגו', לפי שלא הייתי רוצה לנטוש הצאן על רועה אחר תחתי הייתי סובל חמימות השמש ביום וקרח בלילה, ונדדה גם כן שנתי מעיני הן מפני הקור הן מפני שהיה לבי טרוד על הצאן שמא יבאו זאבים לטרוף או גנבים לגנוב: (מא) בשתי בנותיך, מה שאין מנהג העולם לעשות כן לעבוד באשה, וכמו כן הן אמרו, כי מכרנו: (מב) אלהי אבי, ואחר כן פרש אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי, כתרגומו, ופרושו, כי היה יעקב אמר פחד יצחק על העקדה, שפחדו לאל מסר עצמו לשחיטה. ויש לפרש פחד יצחק, פחד יעקב ליצחק שימצאנו חי, ופירש היה לי, לשני טעמים, האחד, לולי אלהי אברהם היה לי בעזרי אותך, ריקם שלחתני; והאחר לולי פחד יצחק היה לי שאני מפחד אם אמצאנו חי ובעבור זה לא נשארתי עוד עמך, שאם הייתי נשאר עמך יותר היית משלח אותי ריקם מרוב תחבולותיך ומרמותיך בהחליפך משכורתי ותגזל את אשר לי ומפחדי אל יצחק מהרתי דרכי ולא הודעתיך, כי נכספתי אליו לראות במיתתו ולקברו. ויוכח אמש, כשאמר לך השמר לך מדבר עם יעקב מטוב ועד רע: (מג) לי הוא, כי ממני היה לך הכל. מה אעשה לאלה, אמר לאלה אשר שאמר לבנותי, כלומר לבנות כאלה שהם טובות מה אעשה כלומר איך אפחד מהם: (מד) והיה לעד, דבר הברית יהיה עד ביני ובינך, והעדות יפרש בסוף אם תענה וגו': (מה) וירימה מצבה, הרימה להיות מצבה שהציבה על קומתה ושמה במקום גבוה מההר להיות נראית מרחוק, זהו שאמר וירימה ולא אמר וישם אותה מצבה ולפיכך קראה מצפה: (מו) לאחיו, לאנשיו ואע"פ שיעקב אמר לאחיו לבן גם כן עם אנשיו לקטו אבנים ועשו כולם גל אבנים ואכלו שם ביחד, יעקב עם אשר עמו, ולבן עם אשר עמו, אכלו יחד על הגל. או יהיה פירש לאחיו גם על אנשי לבן, כי כולם היו בכלל אחיו אשר שהיה שלום ביניהם. (מז) ויקרא, כל אחד קרא לו שם בלשונו, לבן בלשון ארמי. יגר שהדותא, וכן תרגום

והיתה

והיתה בבל לגלים (ירמיה נ"א) ליגרין. ויאמר, אמר בלשונו זה הדבר, או אמר בלשון עברי, כי אפשר שלבן היה יודע לשון עברי ומדבר בו עם יעקב. ויעקב קרא שמו גלעד להיותו עד בינו ובין לבן: (מח) והמצפה, והיא המצבה שקרא אותה יעקב מצפה, לפי שהקימה במקום גבוה, וקרא אותה גם כן מצפה לענין שאמר יצף ה' ביני ובינך, ולבן קראה בלשונו סכותא. כי נסתר, כאשר נסתר איש מרעהו ולא יראה איש ממנו בענין חברו, יהיה לי עד ביני ובינך: (נ) אם תענה, אם יחסרו דבר וילעקו או שלא תתנהג עמהן דרך כבוד, כי כל זה עינוי לנשים הנכבדות. ובדרז"ל אם תענה מתשמיש (יומא ע"ז) אם תקח לרות. אין איש עמנו, והלא כמה אנשים היו עמהם, אלא אין איש עמנו שיוכיח בין שנינו אם תעשה זה, כי אתה תשכון בארץ אחרת ואין מי שיאמר לך מה תעשה. הלא כרת ברית עם לבן? אלא אלהים יהיה עד ביני ובינך אם תשקור בעדותי: (נא) אשר יריתי, להיותם עד ביני ובינך, או פירושו יהיה ביני ובינך שלא תעבור מהם אלי לרעה, ולא אעבור מהם והלאה אליך לרעה. ואמר אשר יריתי אע"פ שיעקב הקים המצבה והוא אמר לעשות הגל, כיון שלבן אמר ליעקב לכה ונכרתה ברית ויעקב עשה על דבריו, הרי הוא כאילו ירה אבני הגל והמצבה, וכבר פירשנו כי בני לבן ואחיו לקטו אבנים לעשות הגל. או פירוש אשר יריתי בדברי כלומר בדברי השלכתים ביני ובינך, וכן אורה אתכם ביד אל (איוב כ"ז י"א): (נב) אם אני, אם זה, טעמו במקום שי"ן השמוש, כאלו אמר שאני שאתה, וכן עד אם כלו לשתות (כ"ד י"ט) אני בקמץ שלא במקום הפסק אבל הוא בהעמדת טעם, וכן אף אני בכור אתנהו (תהלים פ"ט), ברכני גם אני (כ"ז ל"ד). ואת המצבה, אשר הצבת אתה לעד ולברית ביני ובינך כי המצבה הרים יעקב והגל עשו שניהם לפיכך זכר המצבה באמרו ליעקב ואם אתה. והילך היה לבן מפיים ממנו, והלא אמר יש לאל ידי לעשות עמכם רעה, אלא שראה כי אלהים עם יעקב בכל אשר עושה והזהירו עליו ואמר השמר לך, לפיכך ירא ממנו ובקש ממנו ברית, כמו שאמר אבימלך ליצחק, ראה ראינו כי היה ה' עמך, תהי נא אלה וגו': (נג) אלהי אברהם ואלהי נחור. אלהי אברהם קודש, אלהי נחור חול, והוא אלהים אחרים שהיא עבודת הכוכבים שהיו עובדים הדורות ההם ולבן היה מאמין בהם. וזכר אברהם ונחור ולא זכר יצחק ובתואל, לפי שהם היו נודעים יותר ומפורסמים בגדולה. אלהי אביהם (מסכת סופרים ד') חול כיון שמתערב בו אלהות חול, וזכר אלהי אבי יעקב ואבי לבן, כל אחד נשבע באמונתו, ויעקב נשבע מה שאמר לבן בפחד אביו יצחק, וכבר פרשנוהו: (נד) ויזבח, עשה סעודה ומשתה כדי שיאכלו ביחד בהפרדם זה מזה לזכרון הברית. ויקרא לאחיו, להאנשים אשר עם לבן, כי כולם אחים ואוהבים אחרי הברית. לחם, כלל לכל מאכל:

לב (ג) כאשר ראם, כמו וירא וירץ לקראתם שנאמר באברהם. מחנים, שתי מחנות מחנה מלאכים ומחנה יעקב, לפיכך קרא שם המקום מחנים, ובשם הזה נקרא מהיום ההוא ואילך כמו שראינוהו נזכר כן בספר יהושע (י"ג ל') והשכימו עמו אנשי המקום.

וכן

וכן כל המקומות שהיו קוראים להם האבות כן היה שמם, וזה מברכת ה' עליהם, כמו שכתבנו בראש הפרשה:

וישלח

(ד) וישלח יעקב מלאכים, אע"פ שהבטיחו האל כמה פעמים היה מפחד מאחיו, כי בכעס היה עמו כשנפרד ממנו והיה מפחד ממנו שמא יגרום החטא כמו שכתבנו בראש פ' ויצא, ושלח לו מלאכים מאנשיו לפניו שיבואו למצוא חן בעיניו. ארצה שעיר, ששמע ששם היה אבל לא היה שוכן שם עם ביתו, כי בארץ כנען היה ביתו עדיין, כמו שכתוב ויקח עשו את נשיו וגו'. שדה אדום, ארץ אדום, וכן לגור בשדה מואב (רות א'): (ה) ויצו לאמר, צוה אותם לאמר זה שאמר להם. כה תאמרו, בזה הלשון יספרו שיאמרו כן לוכו יעקב שנאמר לך. כה תאמרון לאדני לעשו, לפיכך אמר לאדני לעשו: (ו) ויהי לי שור וחמור, כלם לשון כלל, וכן את הסוס אסור (מלכים ב' ז') ואיש ישראל נגש (שמואל י"ד) ורבים כמוהם, ידבר על רבים דרך כלל בלשון יחיד. למצא חן בעיניך, כדי שאמצא חן בעיניך כשאודיעך טובתי כי ידעתי כי ייטב בעיניך: (ז) אל אחיך אל עשו, אמרו עשו אחר שאמרו אחיך, כלומר עדיין הוא עשו כמו שהיה בשנאתו. וגם הולך לקראתך, שמע שאתה בא, ואינו הולך לקראתך לשלום אלא למלחמה, כי הוא בא בארבע מאות איש, כראה כי להלחם עמך בא: (ח) ויירא ויצר, כפל הענין במלות שונות לרוב יראתו. ובב"ר (ע"ח) זו היא יראה זו היא צרה אלא וירא שלא יהרג, ויצר שלא יהרוג. ויחץ, אמר ר' חייא למדך תורה דרך ארץ שלא יהא אדם מניח ממונו בבית אחד: (י) אלהי אבי אברהם וגו', אתה הוא שהבטחתני בנסעי מבית אבי בזכות אבותי אלה, ואמרת לי "אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק" ובזכותם אני מתפלל לפניך שתקיים לי הבטחתך, וגם בחרן הבטחתני שנית ואמרת לי שוב לארצך והוא ארץ אבותיך שאמרת. ואטיבה עמך, ואהיה עמך שאמר לו, וכבר כתבנו כי בשנות הדברים ישמור המקרא הטעמים ולא ישמור המלות: (יא) קטנתי, איני שואל מאתך לפי מעשי כי ידעתי כי אני קטן ונבזה ממעשות עמי כל החסדים וכל האמת אשר עשית את עבדך, והחסד הוא רוב הטובה שנתן לו, והאמת לפי שהבטיחו ואמר לו הנה אנכי עמך, והוא ברוך הוא מקיים דבריו הטוב, אבל מה שאני שואל מאתך שתשמור לי הבטחתך שאמרת לי "ושמרתיך בכל אשר תלך" ולא לזכותי, כי אולי חטאתי לפניך אלא לזכות אבותי אני מתפלל לפניך שתצילני מיד אחי מיד עשו, שאינו שומר לי אחוה כי עדיין הוא עשו שעומד ברשעו ובשנאתו אותי: (יב) אם על בנים, אם עם בנים, וכן אם על בנים רוטשה (הושע י'): (יג) ואתה אמרת, על דרך שאמר דוד זכר לעבדך על אשר יחלתני (קי"ט). היטב איטיב, כן דרך המקרא לכתוב המקור עם הפועל לחזק הפעולה. ובב"ר (ע"ח) היטב בזכותך ואיטיב בזכות אבותיך. כחול הים, והוא אמר לו כעפר הארץ, והענין אחד, כמו שכתבנו המקרא שומר הטעמים, ושניהם נאמרו להפלגה: (יד) וילן שם, עומד ומצפה תשובת האל על תפילתו, ובין כך הכין מנחה מן הבא

בידו, ואחר כן מפרש מה לקח. מן הבא בידו, ברשותו, וכן כל אשר יש לו נתן בידי (ל"ט) ולא בא לו המלאך שהיה תשובת תפלתו עד שהכין המנחה ושלחה לפניו, וזה להודיע כי האדם שהוא בעת צרה אפילו יהיה צדיק לא יסמוך על הנס אלא ישמור עצמו בכל אשר יכול ויכין עצמו לשלשה דברים, לתפלה, לתת ממון ולמלחמה, ועל הכל ישים לבו לאל ויבטח בו והוא יעשה: (טו) עזים מאתים, יעקב אבינו היה רועה והיה יודע כמה צריכים לכמה נקבות והעזים והרחלים דרך אחד להם: (טז) גמלים מיניקות, לא ידענו למה שלח עם גמלים והפרות והאתונות הקטנים שהם יונקים, כי עם הגמלים אמר ובניהם ר"ל הקטנים היונקים וכן הפרים והעזים הם הקטנים, כי כן יראה ובניהם עם בניהם היו שלשים, ומן המין המרובה שלח רב ומן המין המועט מעט הכל לפי שכלו ולפי ידיעתו בענין המקנה. ומה שספר הכתוב מספר המנחה להודיע כי מנחה ראויה שלח לו וכן ראוי לעשות למי שצריך להשלי' עם אויביו שיכבדהו במנחה הראויה, וכן מה שנתן עדר עדר לבדו ורוח בין עדר לעדר כל זה להגדיל המנחה לפארה בעיני הרואים, כדי שיתרצה אחיו לו בכבדו אותו במנחה מפוארה, וכן בב"ר (ע"ו) למה לא הכניסם לו באחת כדי להשביע עינו של אותו רשע אתי למחשל והוא אמר קביל: (יז) ורוח תשימו, בב"ר (שם) מהו ורוח תשימו אמר יעקב לפני הקב"ה רבש"ע אם תביא צער על בני תן רוח בין צרה לצרה: (יח) ויצו, כי מכל מין ומין עשה עדר אחד ועבד אחד מנהיגם וצוה יעקב את הראשון שישיב לעשו תשובת עבד לאדוניו. יפגשך, הגימל בקמץ מעמיד בגעיה ורפה. אלה לפניך, אלה אשר לפניך: (כ) במצאכם, המ"ם בחולם והצדיק בפתח להרחיב על האלף, ולולי זה היה המם בקמץ חטף והצדיק בשוא כמו כתפשכם את העיר (יהושע ח'): (כא) ואמרתם, אע"פ שאמר כדבר הזה ובכללו גם הנה הוא אחרינו הוסיף להם את הדבר הזה עוד, שיהיו זוכרים זה שיאמרו לו שהוא בא אחריהם. אכפרה פניו, אסיר כעסו, כל לשון כפרה ענין הסרה, וכן וכפר בריתכם את מות (ישעיה כ"ח) לא תוכלי כפרה (שם מ"ז) וכן כפרת העון הוא הסרת העון. פניו, ענין כעס, כמו ופניה לא היה לה עוד (שמואל א' א' י"ח): (כב) ותעבר המנחה אל פניו, כמו לפניו, וכן עוברים אל פני המלך (שמואל ב' ט"ו), ובב"ר (שם) על פניו אף הוא הוה בעקא, כלומ' לפי שהוצרך לכל זה. והוא לן בלילה ההוא במחנה, לן שם עם מחנהו, כי לא הלך אחרי מנהגי העדרים: (כג) ויקם בלילה הוא, בחסרון ה"א הידיעה, אמר כי קם יעקב בעוד לילה אחר שישן מעט להעביר מחנהו בלילה. ויקח, הזמינם על שפת נחל לעבור, ועבר הוא לנסות אם המים עמוקים, זהו שאמר ויעבר את מעבר יבק. מעבר, מקום שעוברים אי שאין כל כך המים עמוקים שם כמו במקומות אחרים, כי כל הנהרות והנחלים יש להם מעבר ידוע. ואת אחד עשר ילדיו, ודינה בכלל נשיו, כי עם לאה היתה, כי הבת לא תפרד מן האם. ובב"ר (ע"ו) ואת אחד עשר ילדיו ודינה היכן היתה? בתיבה היתה נתונה ונעל בפניה, אמר, הרשע הזה עינו רמה אם יראה אותה יקח אותה ממני, ר' הונא בשם ר' אבא כהן, עד דלא א"ל הקב"ה, למס מרעהו חסד (איוב ו'), מנעת

אחר מן אחיך אי נכנת לא גרת, ופירש אי נשאה לא זנתה, לא בקשת שתנשא למהול, הרי היא נשאת לערל, לא בקשת שתנשא בהתר, הרי היא נשאת באיסור, הדא היא, ותלא דינה וגו': (כד) ויקחם ויעברם, אחר שעבר הוא ונשה המים, שב על שפת הנהל ולקחם והעבירם, מי שראוי שישאם על כתיפו היה נושא ומי שהיו ראוים שיוליכם בידו היה מוליך ומעביר זה אחר זה עד שעברו כולם. בב"ר (שם) רב הונא בשם רב אידי עשה עצמו כמין גשר נסיב מהכא ויהיב הכא. ויעבר את אשר לו, ואחר שהעביר האנשים והנשים העביר את אשר לו והוא המטלטלין, ועברו הבהמות והעבדים ואחר שהעביר הכל נשאר הוא עדיין לפקוד ולחפש אם נשאר דבר משלו. ואמרז"ל שחזר אחר פכין קטנים (חולין צ"א) כי הצדיקים חביב עליהם ממונם, ולמה? לפי שלא פשטו ידיהם בגזל: (כה) ויאבק איש עמו, נתאבק עמו עד שהעלו אבק, איש מלאך, וכן והנה איש עומד לנגדו (יהושע ה') והאיש גבריאל (דניאל ט') ונקראו אישים המלאכים המדברים עם בני אדם ונראים להם בצורת איש כמוהם במראה או בהקיץ, ושלח האל זה המלאך ליעקב לחזק לבו שלא ירא מעשו, כי לא יכול לו, לפיכך נאבק עמו ולא יכול להפילו, כן עשו לא יוכל לו, ונאבק עמו עד עלות השחר, רמז לו בזה, כי תהיה לו אורה אחר שחשכה, כי הצרה כמשלת ללילה וחשכה לפיכך בא אליו בלילה ונאבק עמו עד עלות השחר, רמז לו שיהיה לו רוח והצלה שהוא כאור אחר חשכה: (כו) וירא כי לא יכול לו, שלא יכול להפילו. ויגע בכף ירכו, רמז לו שעשו לא יוכל לו אבל הוא יכאב לו מלד אחד, מלד ירכו, רמז לו בזה שיכאיב באחד מיוצאי ירכו, והוא בתו שנבעלה לכנעני, לפיכך נגע בכף, כי כף לשון נקבה. וכל זה הבין יעקב ממעשה המלאך, אך דבר בתו קבר איפשר שתחלה או שתמות. וכל המעשה הזה אפשר שהיה במראה הנבואה בחלום, אע"פ שלא עצמו צולע בהקיץ, היה לו זה מאת האל להיות בו זה לאות לפי שהיה פושע במחשבתו אחר כמה הבטחות אשר עשה עמו האל מדה כנגד מדה להיות פוסח בגופו; כי אע"פ שהיה בוטח באל בכל לבו אלא שחשב שמא יגרום החטא, אעפ"כ אחר כמה הבטחות לא היה לו להרהר ולחוש לעשו ולקרוא כמה פעמים אחי ולשלוח לו מנחה גדולה ולהשתחות לו כמה פעמים, ובזה חטא, ושלם לו האל בזה העולם ולקה בגופו עונש מחשבתו; ואם תרצה תאמר כי המעשה הזה היה בהקיץ ממש, ולא היה לו אלא דמיון לבד שנדמה לו ולא היה, כמו שנאמר במלאך יהושע ובמלאך גדעון ונוכל לומר כן במלאכי אברהם ולוט, כי כל זה היה יכול להיות בדמיון, אבל זה היה בנגיעה ואי אפשר בלא גוף, לפיכך נאמר שלבש גשמיות לשעתו על דרך מופת, וזהו שנגע בכף ירך יעקב והיה צולע, כי זה היה נגיעה ממש. ותקע, ענין הסרה, כמו פן תקע נפשי ממך (ירמיה ו' ח') כלומר הסיר הבשר מעל העצם ונכאב בשרו ובעבור זה היה צולע: (כז) ויאמר שלחני, כלומר אני שולחתי אליך מאת האל להבטיחך להראות אליך במעשה שעשיתי שליחותי; שלחני, כלומר אם לא תרצה יותר ממני אלך לי, ויעקב אמר לו ארצה יותר ולא הלך ברצוני עד שתברכני. וטעם כי עלה השחר, כלומר לא תפחד בעבור שאניחך יחידי, כי כבר עלה השחר ויום הוא ותמצא

עוברים

עוברים ושבים בדרכך. ואמרז"ל מכאן שלא יצא אדם יחידי בלילה (חולין צ"א) ולא הניחו המלאך עד שהאיר היום: (כח) מה שמך, השאלה לפתיחת הדברים, כמו איכה (ג' י'), מה זה בידך (שמות ד') והדומים להם כי יודע היה מה שמו כיון ששולח אליו: (כט) ויאמר, יש רשות למלאך להוסיף על שליחותו כפי אשר יראה כמו המלאך שהציל את לוט שאמר הנה נשאתי את פניך גם לדבר הזה, או אמר לו בשם האל לא יעקב וגו'. לא יעקב, לבדו, וכן לא גוע בעונו (יהושע כ"ב), לא את ולא שתים (מלכים ב' ו') שהרי כאינו שנקרא יעקב כמה פעמים הוא וזרעו. כי אם ישראל, ונחלקו רז"ל (ב"ר ע"ח) ישראל עקר ויעקב טפלה לו ר' זכריה אמר יעקב עקר וישראל מוסיף עליו. ומה שאמר לו המלאך לא יעקב יאמר עוד שמך, בשורה היא שבשרו שהקב"ה יקרא שמו ישראל וכן עשה בבית אל, ולפיכך אמר שם ויקרא שמו ישראל ולא אמר כן הנה אבל טעם השם גלה לו המלאך. כי שרית עם אלהים, עם מלאך, שנאבקת עמי ולא יכולתי לך להפילך. עם אנשים, עם לבן ועם עשו, שהרי בלבם להרע לך ולא יכולו לך, כי כמו נקרה לך עם לבן כן יקרה לך עם עשו ואלופיו: (ל) הגידה נא שמך, כי לכל אחד שם לפי הענין שהפקד עליו, וכן הוא אומר לכולם בשם יקרא (ישעיה מ') וכן מלאכו שם למלאכים והאיש גבריאל (דניאל ט'), כי אם מיכאל שרכם (שם י' כ"א) ולפי ששיכה שמו שאלו יעקב מה שמו לדעת על איזה דבר הוא ממונה. למה זה תשאל, אינך צריך לדעת שמי, וכן אמר המלאך למנוח, אבל מנוח לא היה יודע שהוא מלאך כששאלו שמו, ולא ידענו למה מעלימים שמם, ובב"ר למה זה תשאל לשמי, אין לנו שם קבוע שמשנים שמותינו לפי מלות השליחות שאנו משתלחים בה, א"ר אמי בשם אבא יוסי, כתוב אחד אומר לכלם שמות יקרא וכתוב אחד אומר לכלם בשמות יקרא, מלמד שאין שם שנוי בכוכבים, בשם שהם נקראים עכשיו כן נקראים לאחר זמן, אבל למלאכים יש שנוי שם לא כשהוא נקרא עכשיו נקרא לאחר זמן, שנאמר למה זה תשאל לשמי והוא פלאי (שופטים י"ג) איני יודע באיזה שם מתחלף. ויברך אותו שם; מלבד שקראו ישראל שהוא לענין כדכתיב כי שרית עם אלהים, עוד ברכו ברכה אחרת. ואמר שם, לפי שעתיד לברכו בבית אל: (לא) פנים אל פנים, לאחד מן הפירושים שפרשנו שלבש גשמות היה לו דבר זה חדוש, אחר שהבין שהוא מלאך וראהו בהקיץ ממש פנים אל פנים מה שלא ראה כן פעמים אחרות. כי ראיתי אלהים פנים אל פנים, תמה איך נצלה נפשו ממנו אחרי שראוהו ממש ומראה המלאך נורא מאד, לפיכך אמר פנים אל פנים, ואמר ותנצל נפשי מה שלא אמר כן במראות אחרות. ולפי שפירשנו שהכל היה במראה הנבואה אמר פנים אל פנים למה שהיתה המראה הזאת מבוארת לו עד שעשה בה מעשה עם המלאך במראה ונאבק עמו כאשר יעשה איש עם רעהו, לפיכך אמר פנים אל פנים, כמו שאמר בנבואת משה ודבר ה' אל משה פנים בפנים (שמות ל"ג) ואמר פנים בפנים דבר ה' עמכם (דברים ה' ד') לפי שהיתה המראה גדולה ומבוארת בקולות וברקים. ואמר גם כן ותנצל נפשי, כי זה פלא גדול שנאבקתי עם המלאך ונצלה נפשי, ואע"פ שהיה במראה הנבואה הנה נשאר בו דבר כאילו היה ממש. ולזכר הדבר

לדורות קרא שם המקום פניאל, וכן היה שמו לדורות. ופניאל ביו"ד ופנואל בוי"ו אחד הוא כי אותיות אהו"י מתחלפות: (לב) ויזרח לו השמש, כמו ויאור להם בחברון (שמואל ב' ב'). ויש דרש, כי לו זרחה שנתרפא בה. א"ר ברכיה לא זרחה השמש אלא לרפאתו אבל לאחרים אורה אמר ר"ה כך יהיה השמש מרפא ביעקב אבינו ומלהבת בעשו ובאלופיו, מרפא ביעקב שנאמר וזרחה לכם יראי שמי, ומלהבת בעשו שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג'). והוא צולע על ירכו, כאשר עבר את פנואל הרגיש יותר בכאב ומצא עצמו צולע: (לג) על כן לא יאכלו בני ישראל, בני יעקב אסרוהו על עצמן לכבוד אביהם שלקה בו והם צוו לבניהם (כמצות יהונדב בן רכב לבניו שלא ישתו יין), ונאסר להם ולבניהם ולבני בניהם עד עולם, וכתבו משה רבינו בתורה על פי ה', אבל לפירז"ל בסיני נאסר וכתבה במקומו להודיע הטעם שנאסר בעבורו. גיד הנשה, ארז"ל כי נקרא כן לפי שנשה ממקומו ועלה (ב"ר ע"ח) כלומר נפסק ונעלה על הכף שהוא דבק בו. אשר על כף הירך, אינו אסור מן התורה אלא אשר על הכף בלבד אבל לא מה שלמעלה ממנו ושלמטה הימנו, וכן גיד החיצון כולו אינו אסור אלא מדברי סופרים ונוהג בבהמה ובחיה ונוהג בשליל ונוהג בירך ימין ובירך של שמאל אע"פ שיעקב אבינו לא לקה אלא באחת שנאמר ויגע בכף ירכו. ומחלוקת בין רז"ל (שם) ר' יהודה אומר באחת מהן נגע ובאחת מהן נאסרו ר' יוסי אומר באחת מהן נגע ובשתיהן נאסרו והלכה כר' יוסי, וחלב הגיד נאסר מדברי סופרים:

לג (א) ויחץ, על לאה ועל רחל וגו', חלקם על האמהות, כי כל אחת חסה יותר על בניה, ואם תוכל תצילם ואם לא, תבכה ותבקש רחמים עליהם: (ב) וישם, אחרון אחרון חביב אולי ינוח כעסו בהריגת הראשונים ויניח האחרונים: (ג) והוא עבר לפניהם, כרחם אב על בנים, ויגע בו ולא יגע בהם ויניח הבנים או ילחם עליהם הוא ועבדיו אם לא יקבל פיוסו. שבע פעמים, בב"ר (ע"ח) על שם שבע יפול צדיק וקם (משלי כ"ד): (ד) וירץ, כשראה שנכנע כל כך לפניו כיפר לו כל מה שעשה לו ונתמלא עליו רחמים. וישקהו, נקוד עליו, בב"ר (שם) אמר ר"ש בן אלעזר בכל מקום שאתה מוצא כתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב, נקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה. כאן לא הכתב רבה ולא הנקודה רבה, מלמד שנשקו בכל לבו. א"ר ינאי א"כ למה נקד עליו, אלא מלמד שלא בקש לנשקו אלא לנשכו ונעשה צוארו של יעקב של שיש ושניו של עשו של שעוה, זה בכה על צוארו וזה בכה על שניו: (ה) מי אלה לך, אלה הנשים והילדים אשר אני רואה אתך ועמך מי הם, והוא ענה לו על הילדים ומעצמו ידע כי הנשים אמותיהם: (ז) יוסף ורחל, הקדים יוסף לרחל כי מרוב חמלתה עליו היתה מוליכה אותו לפניה בין ידיה; ויש דרש (ב"ר ע"ח) כי יוסף קדם והלך לפני אמו לפי שהיתה יפת תואר וכסה אותה בקומתו, שהיה גבה קומה, שלא יראנה אותו רשע ויתן עינו עליה. הה"ד "בן פורת יוסף בן פרת עלי עין": (ח) מי לך, למי, כלומר למי אתה שולח כל המחנה אשר לך ולמי אתה שולח כל הצאן והבקר הזה. למצא חן בעיני אדני, שלחתיו אם אמצא חן בעיניך שתקבלנו: (ט) יש לי רב,

אינני

איכני צריך למנחתך כי יש לי רב. ובב"ר (שם) יהי לך אשר לך א"ר אלעזר אין קיום הגט אלא בחותמיו, שלא תאמר אילולי שרמה אבינו יעקב את אביו לא נטל את הברכות, בא עשו וחתמו ואמר, אחי יהי לך אשר לך: (י) כי על כן ראיתי פניך, על כן ראוי לך לקבלה כי בלב טוב אני נותנה לך, כי כשראיתי פניך יישר בעיני כמו פני המלאך שראיתי, וזכר לו ראיית פני המלאך כדי שירא ממנו לעשות לו רע כמו שאמר לבן, כי יודע היה עשו כי יעקב היה צדיק ותמים, כמו שהיה יושב אהלים מנעריו, והאמין בו שהמלאך נראה לו. ודמיון ראיית פני אדם לראיית פני המלאך הוא על דרך הפלגה, כמו ואדני חכם כמלאך אלהים לדעת כל אשר בארץ (שמואל ב' י"ד). ותרצני, היתה לרצון לי, או פירש אחר שרצית בי: (יא) קח נא את ברכתי, מנחתי, כמו קח נא ברכה מאת עבדיך (מלכים ב' ה' ט"ו). אשר הבאת לך, על ידי העבדים ההולכים אחרי העדרים. וכי יש לי כל, כל עשר וכבוד. ויפצר בו, הרבה לו תחנונים עד שקבלו. נסעה, אפשר שהוא צווי, אמר עשו נסעה אתה תחלה לפי שיש לך מקנה רב וילדים ונלכה ביחד: (יב) ואלכה לנגדך, ואע"פ שפעמים אלך לפניך לא ארחק ממך אלא לנגדך בקרוב אליך; או יהיה נו"ן נסעה איתן הנון למדבר, כלומר אני ואתה נלכה: (יג) עלות עלי, הצאן והבקר שהם עלות, כלומר שהם מניקות ובניהם הם עולי ימים. עלי, לנהלם לאטם. ודפקום, ואם דפקום, וכן ונתן ה' לכם לחם צר (ישעיה ל') ואם נתן, כלומר אם ידפקום הרועים יום אחד שיצטרכו למהרם בעבורך שלא תתאחר בדרכך ימותו כל הצאן. ומתו, הוי"ו כוי"ו נרדם ורכב וסוס (תהלים ע"ו) והדומים להם: (יד) לרגל המלאכה, המקנה נקרא מלאכה לפי שבו עבודת האדם ועסקו, וכן וכל המלאכה נמבזה ונמס (שמואל א' ט"ו ט'). אל אדני שעירה, כי שם היה שוכן אבל לא עם ביתו, כמו שכתבנו בתחלת הפרשה. ואע"פ שלא הלך שם אמר לו כן להתפייס דעתו. ובב"ר (ע"ט) לפי שקרא שמנה פעמים אדני נענש ונמלכו באדום שמנה מלכים לפני מלך מלך בבני ישראל: (טו) למה זה אמצא חן, לעשות כל הכבוד הזה, וכן, מדוע מצאתי חן בעיניך להכירני (רות ב' י'): (יז) ויבן לו בית, מלמד שימות הגשמים היו. ובב"ר (שם) כמה יעקב אבינו עשה בסכות ר' אבא בר כהנא אמר שמנה עשר חדש, סכות ובית וסכת: (יח) ויבא יעקב שלם, שלא חסר דבר מכל אשר לו עם עשו ולא הרע לו אדם בכל הדרך אשר יצא מפדן ארם עד בואו לשכם ושם הרעו לו בדבר בתו, לפיכך אמר כן בבא לשכם ולא אמר כן בבאו לסכות. ובב"ר שלם בגופו שנתרפא ושלם בממונו. את פני העיר, לפני, וכן את פני מבין חכמה (משלי י"ז כ"ד) אולי היתה העיר קטנה, והוא במקנה רב ועבדים ושפחות ולא רצה להכביד על בני העיר ונטה אהלו מחוץ לעיר באותה חלקה שקנה. ובדרז"ל (ב"ר ע"ט) ויחן את פני העיר נכנס עם דמדומי חמה וקבע תחומין מבעוד יום, הד"א שיעקב אבינו שמר את השבת קודם שנתנה: (יט) ויקן מיד בני חמור, ולא מחמור, כי אולי שלהם היתה ולא לאביהם. אבי שכם, כי היה נכבד ומפורסם לפיכך יחסם אביו אליו. במאה קשיטה, מעות כסף, ובדרז"ל א"ר עקיבא כשהלכתי לערביא שמעתי שהיו קוראים למעה

קשיטה

קשיטה (ר"ה כ"ו) ודעת אונקלס כבשות שתרגם חורפן ותרגם גם כן כבשות הצאן (כ"א) חרפן דעאן: (כ) ויצב, באמרו ויצב ולא אמר ויבן, נראה כי לא היתה אלא אבן אחת, הציבה והעלה עליה קרבן. ויקרא לו אל אלהי ישראל, קרא למזבח כן להיות לזכרון לאשר הצילהו האל בדרך ושלח לו מלאך, ושנה שמו ישראל, ר"ל ששר עם אל, ולפיכך שם המזבח כן. וכן קרא משה רבינו למזבח אשר בנה, ה' נסי (שמות ח') לזכרון הנס שעשה להם ה':

לד (א) ותצא דינה בת לאה, יצאה מאהל אמה ואביה שהיה מחוץ לעיר ובאה אל העיר לראות בבנות הארץ. ומה שאמר בת לאה, דרשו בו (ב"ר פ') יוצאנית בת יוצאנית "ותצא לאה לקראתו" ואמר אשר ילדה ליעקב, כי מה שקרה לה עונש יעקב היה כמו שכתבנו:
(ב) ויענה, לפי שהיתה בתולה, וכן תחת אשר ענה (דברים כ"ב כ"ט):
(ג) ותדבק נפשו בדינה בת יעקב, דבקה נפשו בה בעבור יפיה ועוד שהיתה בת אדם גדול ונכבד. וידבר על לב הנערה, בעבור שעינה דבר על לבה שלא יחר לה, וכי הוא ישאנה לאשה, והוא נשיא הארץ:
(ה) ויעקב שמע כי טמא, שכם הנזכר, ונטמאה היא שנבעלה לערל. והחריש יעקב, שלא נתן קול בעיר ולא התרעם עד באם וכן כשיצא חמור לדבר עמו החריש מלענות אותו דברים כי אמר לו עד שיבאו בניו:
(ז) כי נבלה עשה בישראל, ובכל זרע ישראל יהיה פגם זאת הנבלה שעשה. וכן לא יעשה, בשאר בנות אדם לענות בת איש כל שכן בבת יעקב: (ח) וידבר אתם, עם יעקב ובניו. בבתכם, כי יעקב הוא העיקר ועוד כי לכל אדם נחשבת אחותו כבתו: (ט) והתחתנו אותנו, עמנו: (י) ושחרוה, וסחרו בה. והאחזו בה, קחו לכם אחוזה בה עד שתהיו כגדולי העיר: (יג) ויענו בני יעקב, אבל הוא לא דבר במרמה אע"פ שחטא לו לא דבר מרמה בשפתיו והניח הדבר לבניו, והם ענו להם במרמה. ובעבור שטמא את דינה אחותם לא חשבו זה לעון אם ירמאו אותו בדבריהם:
(כ) אל שער עירם, כי שם יאספו זקני העיר וגדוליה לכל דבר, כמו שכתוב, השערה אל הזקנים (דברים ה' ז'), ובועז עלה השערה (רות ג'):
(כא) האנשים שלמים הם אתנו, בשלום הם אתנו, ולא נשמר מהם אע"פ שעניתי אותם כי הם רוצים לשבת אתנו להיות לעם אחד, ודבר מועט שואלים ממנו, בהמול לנו כל זכר כאשר הם נמולים, ומה נהיה חסרים בזה, אין שואלים ממנו דבר כי יש להם רב והארץ רחבת ידים לפניהם, אע"פ שיש להם מקנה רב הארץ רחבת מקומות היא ויש לנו ולהם די למקום מרעה: (כה) ביום השלישי בהיותם כואבים, כי ביום השלישי למילה המכה היא קשה יותר, לפיכך התירו רז"ל (שבת קל"ה) לרחצה בחמין שהוחמו בשב' מפני שהיא סכנה. ויקחו שני בני יעקב, אע"פ שכולם היו בהסכמה זאת תחלה כמו שאמר ויענו בני יעקב במרמה, אעפ"כ מנעו עצמן מיראתם מבני הארץ, אבל שמעון ולוי עמדו על דעתם הראשונה ולא פחדו לפיכך אמר אחי דינה שמסרו עצמם. בטח, כאלו היו רבים: (כו) ויקחו את דינה, יש דרש שלא רצתה לצאת מחרפה עד שנשבע לה שמעון שישאנה (ב"ר פ'), וזהו שאמר ושאול בן הכנענית (מ"ו י'): (כז) בני

יעקב

יעקב באו על החללים, לפשטם ולקחת כל אשר בבתיהם. אשר טמאו אחותם, העיר אשר טמאו בה אחותם, כי רבים באו כאשר לקחוה שכם בחזקה ולא מיחו: (כט) ואת כל חילם, כסף וזהב ומרגליות. ואת כל אשר בבית, המטלטלים: (ל) עכרתם, ענין השחתה. להבאישני, שיתאשוני וירחקוני, וכמו שמואס אדם ומרחיק הדבר הנמאס והנבאש והנסרח, ויעקב היה מפחד כמנהגו, ובניו היו אנשי לב לנקום את חרפתם על נפשם: (לא) הכזונה, יעשה שכם את אחותנו, כאשה זונה, ולא נקח נקמתינו ממנו:

לה (א) ויאמר אלהים, נגלה לו מלאך שם בשכם ואמר לו שיעלה לבית אל וישלם נדרו אשר נדר, ומה שאמר ושב שם ר"ל שיתעכב עד שיבנה שם בית לבית אלהים כמו שנדר, ורמז לו בזה שנגלה לו בשכם, כי זה שקרה לו בדבר בתו מפני שאחר בדרך ובנה בשכם בית וקנה לו בשכם חלקת השדה כאלו היה רצה לשבת שם, והוא היה לו לבא דרך ישר לבית אל לשלם נדרו ומיד ילך אל אביו ולא יתעכב כל כך בדרך, לפיכך נענש בדרך בדבר הזה, ואע"פ שפרשנו כי העונש היה על פחדו אחר כמה וכמה הבטחות, זה היה גם כן. לאל הנראה אליך, זהו שאמר, והנה ה' נצב עליו, ואמר לו המלאך שיעשה מזבח לאל יתברך שנראה אליו בבית אל. בברחך, כלומר זכור שהיית יחידי בורח והוא נראה לך בבית אל והבטיחך להטיב לך ולשמרך בכל אשר תלך, וכן עשה, גם אתה שלם לו נדרך שנדרת: (ב) אל ביתו, אל בניו. ואל כל אשר עמו, אלה עבדיו ושפחותיו. הסירו את אלהי הנכר, בכסף וזהב שלקחו היו צורות נעשות לשם ע"ז כנזמים וטבעת, ואע"פ שהם לא לקחום לעבדם אלא להתיכם וליהנות בכסף וזהב הנתכים, אעפ"כ לא רצה יעקב אבינו שיהנו בשום דבר שהיה ע"ז וכל זה להרחיק הע"ז מהם וכן כתב משה רבינו בתורתו אחרי כן ואמר לא תחמוד כסף וזהב עליהם (דברים ז' כ"ה), ולא ידבק בידך מאומה מן החרם (שם י"ג י"ח). והטהרו, לפי שע"ז מטמא. והחליפו שמלותיכם, שנטמאו עמהם, או אותם שמלות שלקחו מן החללים שהפשיטו ומאשר בבתיהם: (ד) ויטמן, ולא הניחם על הארץ שלא יבא תקלה על ידם למי שימצאנו. עם שכם, סמוך לשכם. לוזה אשר בארץ כנען, מלמד שיש לוז אחר: (ו) הוא וכל העם, להודיע כי לא נפקד מהם איש בשכם ולא בדרך, כי חתת אלהים היתה על בני הארץ ההיא ולא זנבו בהם: (ז) ויבן שם מזבח, פירש בבית אשר בנה שם במקום המצבה כמו שאמר „יהיה" וכמו שפירשנו, ואע"פ שלא זכר הבית. ויקרא למקום אל בית אל, כבר קרא בית אל, ועתה הוסיף עליו אל, כמו שפירשנו גבי אל אלהי ישראל. כי שם נגלו אליו האלהים, המלאכים שראה בסולם, או פירש האלהים, על השם יתברך ואמר נגלו בלשון רבים, דרך כבוד, כמו שאמר ישמח ישראל בעושיו (תהלים קמ"ט) איה אלוה עושי (איוב ל"ה י') והדומים להם: (ח) ותמת דבורה, אמרו כי שלחה אותה רבקה אל יעקב כמו שאמרה ושלחתי ולקחתיך משם (ב"ר ע"א) והיתה באה עמו ומתה בבית אל. תחת האלון, כמו תחת אלון ולבנה (הושע ד') אלונים מבשן (יחזקאל כ') ותרגם אותם יונתן בלוטין והוא הנקרא קסטניים בלע"ז,

ואונקלס

ואונקלס תרגם זה כמו אלון בלרי באלוני ממרא, בשפולי ממרא. בב"ר (פ"א) ר' שמואל ב"ר נחמן אמר לשון יונית הוא אלון אחד עד שהוא משמר אבלת של דבורה באה לו בשורתה של אמו שמתה: (ט) וירא אלהים, הוא אל יתברך, וזהו שאמר לו, עוד, כי כבר נגלה אליו בברחו, כמו שאמר, והנה ה' נצב עליו ועתה בבאו מפדן ארם נגלה גם כן. ויברך אתו, והברכה היא כי אם ישראל, רוצה לומר כי אם ישראל משתחק עמו, כמו שפירשנו: (יא) אל שדי, חזק, ומגלה התולדות, כמו שפירשנו באברהם, כי שלש האמהות היו עקרות ואל שדי גלה התולדות וילדו. פרה ורבה, תפרה ותרבה, ועל זרעו אמר, כמו שאמר לאברהם „והפרתי אותך במאד מאד“ כי על זרעו אמר, אבל האבות הם העקר, וכל התולדת עד הסוף בני האבות הראשונים הם, כי יעקב לא היה לו בן אחר זאת המראה כי בנימין שנולד כבר היתה אמו מעוברת ממנו. גוי וקהל גוים, כולם יהיו גוי אחד מיוחד, כמו שאמר מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ד"ה א' י"ז א') וזה הגוי יהיה קהל גוים שיהיו שנים עשר שבטים עם זה הבן שיולד לך עתה, וכל הברכה שבירך את אברהם בירך את יעקב כי הוא היה הזרע המיוחד לאברהם. ובב"ר מפרש הפסוק על בני רחל, גוי זה בנימין, וקהל גוים, זה מנשה ואפרים, ומלכים, זה שאול ואיש בושת. אפשר אבנר אדם צדיק היה חולק על מלכות דוד, אלא מדרש דרש והמליך את איש בושת: (יג) ויעל מעליו אלהים, כמו שנאמר באברהם „ויעל אלהים מעל אברהם“ נסתלק כבודו שנראה לו במראה וראהו במראה בעת שנסתלק. ובב"ר (פ"ב) א"ר שמעון בן לקיש האבות הן הן המרכבה. במקום אשר דבר אתו, להודיע כי אותו המקום היה מקום קבול השכינה ומקום הנבואה ובאותו המקום דבר עמו בראשונה ובשניה, וזהו המקום נבחר שאמר הנביא ושם ידבר עימנו (הושע י"ב) ושם הליב יעקב אבינו מצבות בראשונה ובשניה, ומה שאמר ויעל מעליו, רמז בו שעתיד הכבוד לעלות מאותו המקום, מיום שהעמידו בו העגל: (יד) ויצב וגו', אמר פעם אחרת במקום אשר דבר אתו (עיין רש"י) להודיע כי יעקב אבינו הבין וידע כי המקום ההוא נבחר לנבואה, ואע"פ שבראשונה אמר כן אין זה כי אם בית אלהים עתה התאמת אצלו יותר שבאה לו הנבואה באותו מקום עצמו. מצבת אבן, אבן אחרת היתה ולא אותה שהציב בראשונה, ואמר גם כן אבן ר"ל אבן אחת מלבד המזבח אשר בנה שהוא מאבנים רבים. ויסך עליה נסך, נסך יין. ויצק עליה שמן, למנחה גם כן: (טו) ויקרא, אמר פעם שלישית „אשר דבר אתו שם אלהים“ להודיע כי אותו המקום ביחוד שבנה שם בית אלהים, ומזבח ומצבות קרא בית אל מלבד שקרא בראשונה שם העיר כולה בית אל. וכל העיר נקרא כן על שם אותו המקום: (טז) כברת, פירשו בו מיל, ולפי דעתי כי הכף שימוש, וברת שם, מן ולא ברה אתם לחם (שמואל ב' י"ב) והכף כף השמוש, כמו כעשרים איש כאלפים אמה. ר"ל שיעור מהלך מן העיר עד מקום שסועדין בו הולכי דרכים. ותקש בלדתה, היה לה קושי ולער גדול מהלידה עד שמתה ממנה. ויהיה ותקש פועל עומד אע"פ שהוא מן הדגש, או יהיה יוצא, ופירש כי הלידה קשתה ולערה אותה מאד: (יז) כי גם זה לך בן, כמו שאמרת יוסף ה'

לי

לי בן אחר, כן היה כי גם זה בן, ועתה התחזקי: (יח) ויהי, בעוד שהיתה יוצאה נפשה. כי מתה, קרובה למות, ואין בה תקוה, קראה לו, קודם שתמות. בן אוני, כי בצער גדול ילדתיו. ואביו קרא לו בנימין, כלומר בן ימיני וחביב עלי שנולד לעת זקנותי, וכן תהי ידך על איש ימינך (תהלים פ׳) האהוב וחביב עליך, כמו שאמר ועל בן אמצת לך: (כא) ויסע לכתו, אל בית אביו: (כב) ויהי בשכון, והוא לא שכן במקום עד שהלך אל בית אביו, אלא לפי שהיה כבד במקנה ועם רב אתו, היה הולך למסעיו מעט מעט, עד שמסעיו דומה למשכן. וילך ראובן, הלך לאהל בלהה ושכב עמה. פלגש אביו, אשת אביו היתה נקראת פלגש; שראובן חשב כי לא היתה אסורה עליו לפי שהיתה תחלה שפחה ואחר כן לקחה אביו לפלגש והכתוב מעיד עליה שהיתה לו לאשה, כמו שאמר ותתן לו בלהה שפחתה לאשה, והיתה אסורה עליו, כי בני נח נצטוו על העריות כמו שכתבנו, כל שכן בני יעקב, לפיכך נטל ממנו יעקב בכורתו, כמו שאמר, בחללו יצועי אביו, ונתנה בכורתו ליוסף. וישמע ישראל, ופירש מן האשה, זהו שאמר "ויהיו בני יעקב שנים עשר" כי לא היה לו עוד בן, והיה פורש כל ימיו מאשה ומדרכי העולם, והתעסק בעבודת האל, זהו שאמר והיה ה׳ לי לאלהים, ובדרש לא שכב עמה אלא בלבל יצועה, אמר, אם אחות אמי צרה לה, תהא שפחתה צרה לה, עמד ובלבל יצועה: (כג) בכור יעקב ראובן, אע״פ שחטא ונטלה ממנו הבכורה בחטאו, קראו בכור. אמר ר׳ סימון קשה לפני הקב״ה לעקל שלשלת יוחסין, שנאמר בכור יעקב ראובן, אמור מעתה בכורת ממון נטלה ממנו ולא נטלה ממנו בכורת יוחסין, ר׳ יצחק אמר אפילו בשעת קלקולו אין מיחסין אלא לראובן: (כו) אשר ילד לו בפדן ארם, ילך דרך כלל לשון יחיד על רבים ואמר בפדן ארם אע״פ שבנימין לא נולד בפדן ארם, הלך אחר הרוב: (כז) קרית הארבע, פירשנוהו, ובא בה״א הידיעה אע״פ שהוא שם אדם, לפי שהוא בדמות תואר וכי נקרא כן לפי שהיה הוא ובניו ארבעה. אשר גר שם אברהם ויצחק, אמר לפי שיעקב גם כן גר שם להודיע כי ראוי לאדם לגור בעיר אבותיו לכבוד האבות שהם נקברים שם, וכן אמר העיר קברת אבותי (נחמיה ב׳ ה׳) תלה הדבר בקברת אבותיו: (כט) ויקברו אתו עשו ויעקב, הקדים עשו לפי שהיה בכור, ואע״פ שמכר בכורתו יעקב היה נוהג בו כבוד ומקדימו לפניו ומעת שהשלים אתו, אבל באברהם כתיב "ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו" הקדים יצחק לישמעאל ואע״פ שהיה ישמעאל בכור לפי שהיה יצחק בן הגבירה, וישמעאל בן השפחה:

לו (א) עשו הוא אדום, כמו שאמר "על כן קרא שמו אדום" ואמר עוד הוא אדום, ושנקרא הגוי שיצא ממנו אדום כי הם תולדותיו, וזכר התולדות שנולדו לו בארץ כנען והתולדות שנולדו לו בהר שעיר שנתן לו האל בירושתו: (ב) עדה בת אילון, לא זכרה בשם בשמת שזכרה בתחלה, כי שני שמות היו לכל אחד מהן, והרבה נמצאים במקרא כזה; וכן לבעון זכרו למעלה בשם בארי, וכן בשמת זכרה למעלה בשם מחלת. ואת כל בהמתו, שם כלל: (ו) וילך אל ארץ, שהיה יושב בה דרך עראי קודם שבא יעקב, ועתה אחר שבא הלך משם

עם כל אשר לו מפני יעקב אחיו. והטעם כי היה רכושם רב, ונדחה הוא מפניו כי ידע מברכות אביו שבירך את יעקב כי תהיה ארץ כנען לזרע יעקב, ולו גם כן תהיה הארץ שבירך אותו אביו, ואמר לו „הנה משמני הארץ יהיה מושביך" כלומר ארץ שמנה, אולי שמע מאביו כי יתן האל לו ולזרעו הר שעיר, אולי נאמר לו בנבואה וכן כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר (דברים ב'): (ט) ואלה תלדות, זכר תלדות בניו שהיה לו בהר שעיר: (י) אלה שמות בני עשו, זכר שמות בניו ואחר כך שמות בני בניו, והנה לא זכר לאהליבמה בני בנים, כי לא זכר אלא האלופים ובני אהליבמה היו אלופים ולא בני בניה: (יב) ותמנע, אפשר שתמנע הזאת לא היתה אחות לוטן, ואפשר שהיתה, כדברי הדרש שאמר שנכתב זה להודיע שבחו של אברהם אבינו באומות (ב"ר פ"ב, סנהדרין ל"ט) כי זאת היתה אחות אלוף, ואמרה הואיל ולא זכיתי להנשא לזרעו של אברהם אהיה פלגש: (טז) אלוף קרח, והנה קרח לא נזכר למעלה בבני אליפז אלא בבני אהליבמה, ואולי קרח זה היה לאחד מבני אליפז והיה אלוף ונכרו עם האלופים בני אליפז. בארץ אדום, שנולדו שם והיו אלופים שם. אלה בני עדה, בני בן עדה, והנה עמלק לא היה מבן עדה כי בן פלגש היה, אלא זכרו לפי שהיה אלוף; ואמר על הרוב אלה בני עדה: (יט) ואלה אלופיהם, בני עשו הם האבות הנזכרים ובכללם בניהם ובני בניהם, והנזכרים הם אלופים כל אחד אלוף למשפחה אחת מהם. ואחז"ל (שם) כל אלוף מלכותא בלא תגא. ונכתבו תולדות עשו בתורה לכבוד יצחק כמו שנכתבו תלדות ישמעאל לכבוד אברהם, ועוד נזכרו שמותם כדי שידע אדם משפחות שיצאו מהם שנקראו על שמם כדי שלא יתגרו בם ישראל, כמו שאמר אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו (דברים ב'): (כ) אלה בני שעיר החרי ישבי הארץ, שהיו יושבי הארץ מתחלה קודם שבאו בני עשו ותולדותיו, והיה הספור הזה להודיע כי לא' הארץ ומלואה נוטלה מזה ונותנה לזה, כי אלה היו יושבי הארץ מתחלה, והאל הורישם מפני עשו ובניו. ובדרש (שבת פ"ה) החרי שהיו מריחים בארץ יושבי הארץ שהיו בקיאי' בארץ, ואמרו מלא קנה זו לזית מלא קנה זו לגפנים: (כד) ואיה וענה, וי"ו ואיה נוספת והיא הוי"ו שנמצאת במקרא לתחלת הדברים, כמו וישא אברהם את עיניו, נרדם ורכב וסוס (תהלים ע"ו) ורבים כהם, ואדני אבי ז"ל כתב, כי אלה הווי"ן אינם נוספות אבל הם מורות על מלה חסרה, כענין וי"ו של וישא אברהם ר"ל השכים ביום השלישי וישא את עיניו. ופירש ואיה וענה, כי היו לו בנים אחרים קודם אלה ולא זכרם, אולי לא היה להם תולדות, וזה ענה הוא ענה אחר לא הנזכר למעלה, כי אותו היה בן שעיר וזה בן לצבעון, ודעת רז"ל כי הוא היה אותו ענה הנזכר (ב"ב קט"ו) ושקשה המקשה ודלמא חרי ענה הוי, והשיב המשיב הוא ענה דמעיקרא ואמרו שבא לצבעון על אמו והוליד ממנה ענה, ואמרו ענה פסול היה והביא פסולים. ועל דרך הפשט אמר הוא ענה הידוע. אשר מצא את הימים, פרשו אותו פרדים, וזהו שאמר ברעותו את החמורים מצא בדעתו שירכיב החמור על הסוסיא לראות מה יצא מהם ויצא מהם פרד או הרכיב הסוס עם החמורה, כי משני המינים יצא פרד או פרדה. ואחז"ל כל שאזניו קטנות אמו סוסיא ואביו חמור (חולין

ד׳ ע״ט) וכל שאזניו גדולות אמו חמורה ואביו סוס, וזה עשה כנגד רצון האל, כי האל יתברך ברא הנבראים והצמחים כל אחד למינו לפיכך אסר הכלאים. ובב״ר (פ״ב) תני האש והכלאים לא נבראו בששת ימי בראשית, כלאים אימתי נבראו, בימי ענה, האש למי לוי אמר ל״ו שעות שמשה אותה האור, שתים עשרה של ערב שבת שנברא בו אדם, וכיון ששקעה חמה בערב שבת בקש הקב״ה לגנזה וחלק כבוד לשבת, וכ״ד של שבת וי״ב של ערב שבת הרי ל״ו, כששקעה חמה במוצאי שבת אמר אדם הראשון עולם חשך בעדי וזימן לו הקב״ה שני רעפים להקישן זה בזה ויצא מהן אש, ובירך עליה אדם ״ולילה אור בעדני״ (תהלים קל״ט) אתיא כר׳ שמואל דאמר מפני מה מברכין על האור במוצאי שבת מפני שהוא תחלת ברייתו. ר׳ אבוה בשם ר׳ יוחנן אמר אף במוצאי יום הכפורים מברכים, מפני ששבת כל אותו היום. ומה שאמר ברעותו את החמורים גם סוסים היה רועה אלא שרוב מרעיתו היו החמורים לפיכך זכרם, ואונקלס שתרגם הימים גבריא, לא ידענו דעתו (עיין רמב״ן) וזכר אלה אלופי שעיר להודיע כי לאהבת יצחק נתן לעשו נחלת אלופים אלה בני שעיר: (לא) ואלה המלכים, זכר מלכי אדום לפני מלך מלך בבני ישראל; ומלכו באדום שמונה מלכים ואחד עשר אלופים, והמלכים לא היו מלך בן מלך, אלא שהיו מולכים עליהם מלכים ממקומות אחרים לפי התנגדות אנשי המקומות ההם, ומלכות ישראל מלך בן מלך; ובכל מה שקדמה מלכותם לא עמדו לפני ישראל, כי שאול נלחם בהם הראשון ולא יכלו לו; ודוד המלך הכניעם עד שהיו לו לעבדים ולכל המלכים אשר היו אחריו, עד יהורם בן יהושפט. ואמרו בב״ר זהו שאמר הכתוב נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ׳). ואמרו זה העמיד שמונה מלכים וזה העמיד שמונה מלכים; זה העמיד בלע, יובב, חושם, הדד, שמלה, שאול, בעל חנן בן עכבור, הדר; וזה העמיד, שאול, איש בושת, דוד, שלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, ובימי יהורם פשע אדום בישראל: (לט) ושם אשתו, לא ידענו למה הזכיר שם אשתו ושם אביה: (מ) ואלה שמות אלופי עשו, הזכיר עתה שמות אלופי עשו שהיו אלופים אחר שפסקה המלכות הנזכרת מאדום, והנה אחד עשר אלופים היו: (מא) אלוף אהליבמה, זכר היה, ואע״פ שהיה שמו בה״א כדרך שמות הנקבות ברוב. וגם אהליבמה שם לנקבה בזו הפרשה. וכן שמלה ממשריקה בה״א, ואחרים זולתו. וכן תמנע היתה פלגש אליפז, ושם אחד מאלופי עשו תמנע:

וישב

לז (א) וישב יעקב, כבר פרשנו זה בפסוק אשר גר שם אברהם ויצחק. אלה תלדות, תלדות זה, פירושו קורות, וכן אלה תולדות נח, כי הקורות הם תולדות הימים, וכן אמר, כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ״ז): (ב) יוסף בן שבע עשרה שנה, כשהיה רועה את אחיו בצאן. ואמר בצאן ולא אמר הצאן, כי עדיין היה נער לרעות הצאן, אלא הלך עם אחיו במרעית הצאן, והיה מתלמד מהם לרעות הצאן. והוא נער, היה מתגדל עמהם כשהיו רועים הצאן. כשי

אביו

אביו, כמו שכתוב בכל אחת מהן "לאשה" ולא היה בזה בזיון כי בני נשי אביו היו. את דבתם רעה, היה אומר לאביו כי אחיו היו שונאים אותו, אלה בני השפחות שגדל עמהם וכן בני הגבירות, שהוא היה מתגאה עליהם לפי שאביו היה אוהבו ביותר מכל אחיו, והוא היה מביא דבתם זאת אל אביהם שהיו מבזים ומדברים עליו רעה, ויעקב היה גוער אותם בעבורו; והכת׳ הולך ומפרש סבת השנאה כמו שאמ׳ וישראל אהב, ויראו אותו. ובב"ר (פ"ד) חד אמר, שהיה אומר לו חשודין בניך על אבר מן החי, וחד אמר, תולים הם עיניהם בבנות הארץ, וחד אמר שקורין לבני שפחות עבדים, אמר ר׳ יהודה בר סימון על תלתיהון פלס ומאזני משפט לה׳. א"ל הקב"ה אתה אמרת חשודין הן על אבר מן החי, חייך, אפילו בשעת הקלקלה אינם אלא שוחטין, שנאמר, וישחטו שעיר עזים. אתה אמרת שקורין לבני השפחות עבדים, לעבד נמכר יוסף, אתה אמרת תולין עיניהם בבנות הארץ, חייך, שאני מגרה בך את הדוב, הדא היא "ותשא אשת אדניו": (ג) כי בן זקונים הוא לו, והלא בשבע שנים נולדו כל בני יעקב, אע"פ שנולד יוסף אחרון מה זקנה היתה ליעקב בהולד יוסף משאר בניו? אלא פירושו כי בן זקונים הוא לו, כי היה מולאו חכם בכל דבריו כמו אם היה זקן, וכן תרגם אונקלס ארי בר חכים הוא ליה. ולאהבתו אותו יותר מכל בניו היה מלבישו בבגדים נאים ועשה לו כתונת פסים. פסים, מענין פס ידיו, והיתה הכתונת עשויה פס אחד מצבע אחד ופס אחד מצבע אחר, כמו כלי מילת שעשוים פסים פסים: והיתה הכתונת נאה וזה היה גורם לו שישנאו אותו מלבד שהיה מדבר עליהם רע אל אביהם. ואחז"ל (שבת י׳) לעולם אל יטיל אדם קנאה בין הבנים שבשביל חמשת סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף על בניו נתקנאו בו אחיו וירדו אבותינו למצרים: (ד) ולא יכלו דברו לשלום, לדבר עמו בדברי שלום אלא בדברי מריבה: (ה) ויגד לאחיו, היה מספר לאחיו החלום להכאיב לבם לפי שהיו מקנאים בו לאהבת אביו אותו, והיו שונאים אותו. והיה החלום הזה מענין מה שקרה לו ומה שקרה להם עמו; כי ע"י התבואה עלה הוא לגדולה. וזהו שחלם קמה אלומתי, ועל ידי התבואה השתחוו לו אחיו, וזהו שאמר תסובינה אלומתיכם ותשתחוין: (ח) ויאמרו לו אחיו, התחשוב למלוך עלינו, כי חשבת כזה וכזה, אין זה כי אם רוע לב. על חלומותיו, אולי חלם גם כן פעם אחרת קודם זה החלום ולא זכר הכתוב אלא שני החלומות שהיו מבוארים. או אמר חלומותיו על זה ועל הבאים אחריו, וחלומותיו שאמר הוא ספור הכתוב. ועל דבריו, שהיה מתגאה עליהם ומביא דבתם אל אביהם: (ט) ויחלום, החלום הזה מבואר הפתרון, כי השמש והירח הם אביו ואמו, ואחד עשר כוכבים הם אחיו שהיו אחד עשר. והחלומות שנכתבים שבאו דרך משל וחידה כמו חלומות יוסף וחלום המשקה והאופה וחלום פרעה וחלום נבוכדנאצר וחלום גדעון בן יואש שהתאמתו לפי הפתרון היה בהם חלק גדול מהנבואה והיו מאת האל לצורך עבדיו: (י) ויספר אל אביו, לפי שהיה לאביו זכר בזה החלום ולא כן באחר. אני ואמך, כשם שאי אפשר באמך שכבר מתה, כלומר כשם שבטל החלום בזה כך בטל כולו. ורז"ל למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים, וכן הוא אומר מה לתבן

את

את הבר, כשם שאי אפשר לבר בלא תבן כך אי אפשר לחלום בלא דברים בטלים: (יא) שמר את הדבר, אע"פ שגער בו חשב לחלום ושמרו בלבו: (יב) וילכו, את, נקוד עליו, בב"ר למה? שלא הלכו אלא לרעות את עצמן, ר"ל הרחיקו מאביהם להנאת עצמם לאכול ולשתות ולעשות כרצונם בשכם, ולא היו יראים מאנשי שכם שהרגו אנשיה ושללו העיר והיו בוטחים באל ואנשי הארץ היו יראים מהם, כי בעוד שעשו מעשה היה חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם כי ארכו הימים והיה הדבר כאלו היה נשכח: (יג) הלא אחיך, כלומר הלא ידעת כי אחיך רועים בשכם. הנני, לא פחד מאחיו ואע"פ שהיו שונאים אותו כי חשב כי ליראת אביו עליהם לא יעשו לו דבר רע; ואף אביו לא חשב זה שאלו היה לבו נוקפו בזה לא היה שולחו, וכל המעשה הזה סבה מאת האל בורא עלילות על בני אדם כדי שירדו אבותינו בסבה זו למצרים כאשר נגזר בין הבתרים: (יד) ואת שלום הצאן, בב"ר (פ"ד) הדה אמרת צריך אדם לשאול בשלום מה שיש לו הנאה ממנו. מעמק חברון, ליוה אותו מן העיר עד אותו העמק שסמוך לחברון ומשם שלחהו. ובב"ר מעמק חברון והלא חברון הר היה, אלא מעלה עמוק' שבין הקב"ה ובין אבינו אברהם הקבור בחברון לקיים מה שנאמר לו בין הבתרים "כי גר יהיה זרעך": (טו) וימצאהו איש, אחר שהגיע לשכם ולא מצאם במקום המרעה היה הולך הנה והנה אם ימצאם והיה תועה בשדה: (טז) הגידה נא לי, אם תדע איפה הם רועים: (יז) נסעו מזה, מהמקום הזה, וכן "לא היתה בזה קדשה" במקום הזה. כי שמעתי אומרים, שהיו אומרים: (יח) אתו, כמו לו או בו, כי מלאכו קשר הלשון הזה עם בי"ת להתנכל בעבדיו (תהלים ק"ה), ועם למ"ד אשר נכלו לכם (במדבר כ"ה) וענינו המחשבה הרעה הצפונה בלב: (כא) לא נכנו נפש, מכת נפש: (כב) אל תשפכו דם, כי דם נקי הוא כי אין לו משפט מות, אבל השליכו אותו אל הבור הזה, כי אם הכאיב לבבכם בחלומותיו ובדבריו הכאיבו אתם לבו, אבל יד אל תשלחו בו להמיתו. ומה שאמר השליכו אתו אל הבור, לא אמר אלא למען הציל אותו מידם להשיבו אל אביו, וזאת היתה כוונתו, כי לא היתה כוונתו להרע לו שום רעה: (כג) את כתנתו את כתנת הפסים, אמר את כתנת הפסים אחר שאמר את כתנתו לפי שעליה קנאו בו: (כד) ויקחהו חסר וי"ו. ובב"ר (פס) מי היה שלקחו, זה שמעון, הה"ד ויקח מאתם את שמעון. אין בו מים, כי אם היה בו מים היה טובע במים והרי כאלו הרגו בידם. ואמר אין בו מים אחר שאמר והבור רק, אולי היה בו טיט כמו בור ירמיהו שנאמר ויטבע ירמיהו בטיט (ירמיה ל"ח) ולא מת בעבור זה, והדרש ידוע (שבת כ"ב) שאמר מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו. ואם כן הוא, הוי כאילו הרגוהו, כי לא ידעו שיעשה לו האל נס ולא ישכוהו: (כה) צרי, פירש רשב"ג (שבת ל"ג) הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף ונקרא בלע"ז בלסמי. ולוט פירשו בב"ר (ל"א) מסטכי: (כו) כי נהרג, והלא כבר מנעם ראובן מלהרגו? אלא אמר להם מה נעשה לו אם נניחנו בבור ימות שם והרי הוא כאלו הרגנוהו. וכסינו את דמו, כהרגנו ונכסי על דמו שנעלים מיתתו מאבינו: (כז) וידינו אל תהי בו, לקרב מיתתו

ואם

ואם נמכרנו לא ימות: (כח) אנשים מדינים, הם הישמעאלים שזכר כי הם המדינים. והמדינים הם בני קטורה. ואם קטורה זו הגר הנה בני ישמעאל ובני קטורה אחים, ואם אינה הגר כלם היו בני אברהם, והתחתנו המשפחות אלה עם אלה כי קרובים היו. וכן במלחמות גדעון עם מדין אמר, כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם (שופטים ח' כ"ד) וקראם הנה מדנים ומדינים וישמעאלים, כי מדן ומדין היו בני קטורה. ואמר "והמדנים מכרו אתו אל מצרים". וימשכו ויעלו, וימשכו בחבלים; אחי יוסף משכוהו והעלוהו מן הבור ומכרוהו לישמעאלים, וראובן לא היה עמהם, אולי הלך אל אביו, או היה רועה צאנו לבד במקום אחר: (כט) וישב, שב ממקום שהלך שם אל אחיו ושב לבור אם יוכל לקחתו משם בלא ידיעת אחיו ולהשיבו אל אביו: (ל) וישב אל אחיו, והיכן הלך ראובן? ר' אליעזר אומר עסוק היה בשקו ובתעניתו, כלומר היה מתענה ולובש שק על שבלבל יצועי אביו. ויאמר וגו', כי לא ידע שמכרוהו אלא חשב שנגנב מן הבור: (לא) וישחטו שעיר עזים, אמרו (ב"ר פ"ז) כי דמו דומה לדם אדם: (לב) וישלחו, שלחוה ביד מקצתם, ויש מפרשים לשון כי בשלח יעבורו (איוב ל"ו י"ב) פירושו חרב, כלומר כרתו כדמות כריתת שיני חיות. הכר נא, בב"ר (שם) אמר ר' יוחנן, אמר הקב"ה ליהודה אתה אמרת לאביך הכר נא, חייך שתאמר לך הכר נא: (לד) ויקרע יעקב וגו', התאבל עליו מאד על שהיה אהבו מכל בניו, ועוד כי הוא שלחו ואמר כי הוא פשע בו ששלחו יחיד: (לה) ויקמו כל בניו וכל בנותיו; בנו וכל כלותיו שהם כמו בנותיו. בב"ר (שם) ר' יהודה אומר תאומה נולדה עם כל שבט ושבט ונשאום לנשים. ר' נחמיה אומר וכל בנותיו, חדא הות הלואי קברה אלא אין אדם נמנע לקרא לחתנו בנו ולכלתו בתו. שאלה, עד הקבר אתאבל עליו, וטעם אל בני, כלומר אני הולך אליו ואאסף אל עמיו. ויבך אתו אביו, אמר אביו, שהראה בו אביו אהבת אב על הבן העובד אותו, כי היה עמו תמיד, כי אע"פ שהיה רועה עם אחיו רוב פעמים היה עומד עם אביו ועובד אותו, ובכל שעה שהיה צריך לעבודתו היה זוכרו ולא היה יכול להתאפק מלבכות. ובדרז"ל (ב"ר פ"ד) ויבך אתו אביו זה יצחק; ואמת כי חי היה יצחק כשנמכר יוסף וחיה אחר מכירתו י"ב שנה, כיצד, יצחק גדול מיעקב ס' שנה שנאמר "ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם" וכשמת יצחק שהיה בן מאה ושמנים, היה יעקב ק"כ. וכשהיה בן ק"ל כשבא למצרים היה יוסף ל"ט, חסר עשר שנים, זו שמת יצחק עד שהיה בן ק"ל היה יוסף בן ל"ט הנה היה יוסף בן כ"ט כשמת יצחק:

לח (א) ויהי בעת ההיא וירד יהודה, אחר שנמכר יוסף, ובאמרו וירד נראה כי מדותן לעדולם הוא ירידה; ובדרש שהורידוהו אחיו מגדולתו שנתחרטו ממכירת יוסף ואמרו לו כשם שאמרת לנו "לכו ונמכרנו לישמעאלים" אלו אמרת לנו השיבוהו אל אבינו היינו שומעים לך. ובב"ר (פ"ה) וירד יהודה לא היה צריך לומר אלא ויוסף הורד מצרימה, ר' אלעזר אומר כדי לסמוך הכר נא להכר נא. ויט עד איש עדולמי, נטה אהלו עם צאנו עד שהלך לעדולם ונתחבר עם זה האיש: (ב) בת איש כנעני, ולא זכר שמה אלא אביה ולא ידענו למה, וכנעני כתרגומו

סוחר

סוחר היה משאר האומות והתגורר שם, כי בני יעקב היו נזהרים מלהתחתן עם בנות כנען כמו האבות, כי שמעון שלקח אשה מבנות כנען זכרו לגנאי והפרידו מאחיו ואמר ושאול בן הכנענית. ויקחה, לקחה לאשה ואחר כך בא אליה כי לא שכב עמה דרך זנות, ובאמרו וירא נראה שהיתה יפה וישרה בעיניו: (ג) ותהר וגו', לראשון קרא שם יהודה ולשני קראה אשתו, נראה שכן היה מנהגם; ולשלישי היה לו ליהודה לקרא לו שם אלא שהיה בכזיב בלדתה אותו לפיכך אמר "והיה בכזיב": (ז) ויהי רע בעיני ה', שלא היה יודע בו אלא ה' והוא בדברים שבינו לבינה ואמרז"ל (שם) שהיה דש מבפנים וזורה מבחוץ כדי שלא תתעבר כדי שלא תכחש יופיה: (ח) ויבם אתה, נראה כי הדבר של יבום היה משפט הקדמונים קודם שנתנה התורה: (ט) וידע אונן, כמו שאמר לו אביו "והקם זרע לאחיך" ושחת ארצה, שחת זרעו לארץ כענין שאמרנו בער: (י) גם אתו, שניהם בחטא אחד מתו: (יא) פן ימות, בב"ר אמר ר' אלעזר אע"פ שאין נחש יש סימן: (יב) וירבו, בב"ר שנים עשר חדש. ויעל, ובשמשון נאמר "וירד תמנתה" כל אחד לפי המקום שהיה בו. על גוזזי צאנו, כמו אל גוזזי, כמו ותתפלל על ה' (שמואל א') כמו אל ה', והדומים לו: (יד) ותכס בצעיף, כסתה פניה בצעיף כדי שלא יכירה יהודה. ותתעלף, בבגדים נאים שלבשה. בפתח עינים, בפרשת דרכים מקום נפתח ונגלה לעיני ההולכים בדרך זו. כי ראתה, אמרה כיון שלא חפץ בה יהודה לתתו לבנו יהיה לה זרע ממנו: (טו) ויראה, כי כסתה פניה ולא הכירה בעבור זה חשבה לזונה כיון שישבה בפרשת דרכים יחידה אמר אין זו אלא זונה, שאם לא כסתה פניה היה מכירה שהיא כלתו ולא ישכב עמה. ורז"ל שכסתה פניה בבית חמיה והיתה צנועה ביותר, ועתה היתה יושבת בפרשת דרכים לא עלה על לבו לפיכך חשבה לזונה: (טז) ויט אליה, נטה מדרכו שהיה הולך בה אל הדרך, ר"ל אל ראש הדרך שהיתה יושבת שם שהיה שם מקום אחד. הבה נא, ענין זרוז והכנה, כמו שפירשנו "הבה נבנה לנו עיר": (יח) חותמך, כתרגומו עזקתך, הטבעת שחותמין בו. ופתילך, שמלתך כתרגומו שושיפך, או הצעיף שעל ראשו, וכן צמיד פתיל (במדבר י"ט) וכמוהו במשנה (שבת פ"ב) פתילת הבגד, ומה שאמר והפתילים נראה כי השמלה או הצעיף היו נעשים על תכונת שנים או יותר: (יט) מעליה, מעל ראשה ופניה. ותלבש, זה מוכיח כי לא נתכונה אלא להיות לה זרע מיהודה כי הכל מתאוים לזרע אברהם אביו להדבק בו: (כא) וישאל, אנשי מקומה, המבוי שהיתה יושבת שם כי באמת שאל אותה יהודה באיזה מבוי מן העיר היא יושבת כדי שיקח ערבונו מידה בשלחו גדי העזים והיא אמרה לו במבוי כך וכך, וכאשר הלך העדולמי לבקשה באותו מבוי שאמר לו יהודה ולא ראה באותו מבוי קדשה, שאל לאנשי המבוי הקדשה שהיתה חמול בעינים על הדרך שאמרה שהיתה יושבת באותו מקום אם ידעו איה היא, והם אמרו לו לא היתה בזה קדשה. בזה, בזה המקום, כמו נסעו מזה (ל"ז) מזה המקום: (כג) תקח לה, תעכבם לעצמה שלא נהיה לבוז אם נחקור אחריה יותר שיתפרסם הדבר כי שכבתי עם קדשה. ובב"ר ר' יהודה בשם רב נחמן, משחקת בתבל ארצו (משלי ח' ל"א), התורה משחקת על הבריות,

אמרה

אמרה ליהודה, אתה רואית לאביך בגדי עזים, חייך, תמר תרמה אותך בגדי
עזים: (כד) כמשלש חדשים, משלש שם, והכף כף השיעור כב"ף כעשרים
איש, והדומים לו. בב"ר (פ"ה, נדה ח') סומכוס אומר משם ר' מאיר מניין
שאין העובר ניכר במעי אמו עד שלשה חדשים מן הכא. ר' הונא בשם ר'
יוסי לא סוף דבר שלשה שלמים, אלא חצי ראשון וחצי אחרון וכל האמצעי.
הוציאוה, למקום שמוציאין הנדונין לשרפה ותשרף, כי כפי מה שהיו נוהגים
היבום היתה להם שומרת יבם כאילו היא אשת איש והיו דנים דינה לשריפה
אם לא תזכה. אבל לאמיתה לא היתה אסורה אם ילדה הוא, כי אחר שהיה
היבום להקים זרע למת שוה היה בעיניהם אבי המת או אחיו, כי שניהם
היו קרובים למת אלא שהיה האח קודם לפיכך פטרה תמר עצמה ביהודה:
(כה) היא מוצאת, לא רצתה לפרסמו ואף כי הוציאוה להשרף, לפיכך לא
אמרה בפירוש מאותו אני הרה אלא לאיש אשר אלה לו, מכאן אחז"ל (סוטה י')
מוטב לאדם שיפיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים שהרי
תמר היתה מוצאת להשרף ולא רצתה לומר ממנו אני הרה, ומה שאמרה
לו בסתם אמרה, ואם לא היה מודה יהודה היתה נשרפת. ותאמר, אמרה
לאותו ששלחה אל חמיה שיאמר ליהודה הכר נא. בב"ר (פ"ה) תורה משחקת
על הבריות, אמרה ליהודה אתה אמרת לאביך הכר נא, חייך שתאמר תמר
הכר נא: (כו) צדקה ממני, יותר ממני שאמרתי לשרפה כי אינה חייבת
שריפה כי ממני מעוברת. וארז"ל בשלשה מקומות הופיע רוח הקודש, בבית
דינו של שם דכתיב ממני, יצאה בת קול ואמרה ממני יצאו הדברים, בבית
דינו של שמואל ובבית דינו של שלמה, וראיתי בתשובת לגאון ששאלתם מהו
ממני יצאו כבושים לא כך אנו גורסים בישיבה, בית דינו של שם דכתיב ויכר
יהודה ויאמר צדקה ממני, מנא ידע, דלמא כי היכי דאפקרה נפשה לגביה
הכי נמי אפקרה נפשה לגבי אחריני, יצאת בת קול ואמרה ממך יצאו, כבושים,
וליהודה אמרה, והלין ניהו דקא כניש ודחיק חד לחבריה. ואיכא דגרסין יצאו
כובשין, ופירש דלבתר דאסהיד עליה דמיניה ניהו בשריה במלכות שבט יהודה,
דכובשים את הארץ דכתיב ונכבשה הארץ לפניכם. כי על כן, שלא נתתיה
לשלה בני עשתה זה, וכן, בעבור זה עשה ה' (שמות י"ג ט') שעשה ה',
והדומים לו. ולא יסף עוד לדעתה, ולא שכב עמה עוד כיון שהפעם
הזאת שכב עמה שלא בידיעה ובדרך ביזיון כי חשב שהיא קדשה ואין כבוד
לאדם חשוב שישכב עם קדשה, לפיכך לא יסף עוד לדעתה. ומצאנו בתרגום
שתי נוסחאות, יש נוסחא ולא פסק עוד מלדעתה, ויש נכחא ולא אוסיף
עוד. וכל הדברים האלה היות זרע יהודה הנספר בזה הדרך, והיות דוד
מרות המואביה, ושלמה מבת שבע, הכל היתה סבה מאת האל לפי שמלכות
נתנה האל לדוד ולזרעו עד עולם כדי שלא יתגאו מלכות יהודה על ישראל,
ויזכרו צור חצבו ממנו ויהיו שפלי רוח וינהיגו המלכות בענוה ובתום לבב:
(כז) ויהי בעת לדתה, מלמד שלא הרגישה בהריונה בתאומים אלא
בעובר אחד עד שילדה, לא כמו שהיה ברבקה שהרגישה בשנים. ויש דרש,
ברבקה שתי מלכיות היו כי שני גוים היו, בתמר לא היו אלא מלכות אחת,
ומי שילא המלכות ממנו פורץ הגדר, וכמו שאמר, עלה הפורץ לפניהם
(מיכה ב' י"ג). תאומים, מלא כמשפטו. ויש בו דרש לפי שהיו שניהם
לדיקים

צדיקים, וברבקה שהיה אחד מהם רשע מאומים חסר: (כח) ויתן יד, ויתן אחד מהם יד מן הרחם כאלו רצה לצאת, ולא יכול, והשיב ידו. ותקשר על ידו, לקחה ידו קודם שהשיבו וקשרה על ידו חוט שני לסימן: (כט) ויהי כמשיב ידו, בעת שהשיב ידו דחקו אחיו ויצא, וכן ויהי כפורחת (מ' י'). ותאמר, אמרה המילדת כנגד הילוד מה מאד פרצת גדר הרחם, בדחקך על אחיך ויצאת. עליך פרץ, עליך דין הפרץ הזה אם מת אחיך בדחקך עליו. ויקרא, יהודה קרא שמו פרץ לענין מה שאמרה המילדת: (ל) זרח, יהודה קרא שמו זרח לענין השני שעל ידו כי צבע השני מזהיר:

לט (א) ויוסף הורד, וכבר אמר זה אלא שנה אותו הנה לסדר ענין יוסף: (ב) איש מצליח, בכל ענינו היה מצליח, וכן מצליח בבית אדניו המצרי בכל מה שהיה שולח לו ידו בעסק אדניו היתה בו הצלחה: (ד) וישרת אתו, לפי שמצא חן בעיניו שמהו לשרת עצמו שיהיה עומד לפניו לבדו ושמהו פקיד על ביתו שלא יעשה דבר בביתו אלא על פיו. וכל יש לו, וכל אשר יש לו: (ו) ולא ידע אתו מאומה, לא היה מסתכל ונזקק לשום דבר שהיה לו אלא היה הכל מוטל עליו, ומה שיעשה הוא יהיה עשוי לבד מענין מאכלו שלא היה עוזב בידו, לפי שהיה מעם אחר כמו שאמר "כי לא יוכלו המצרים לאכול את העברים לחם". ויש דרש לחם זה אשתו, ולשון נקייה. ויהי יוסף יפה תואר, אמר זה לפי שאמר "ותשא אשת אדוניו": (ז) ויהי אחר הדברים האלה, אחר זמן שהיה יוסף גדול ונכבד בבית המצרי ויושב לבטח הגיע אליו דבר אשת פוטיפרע והכל היה סבה לטובתו ולטובת אביו ואחיו, ואע"פ שהיה קשה מתחילה היה לטובה בסוף, וכן חטא המשקה וחלום פרעה הכל היה סבה מאת האל יתברך שעל ידי זה עלה יוסף לגדולה. ונכתב הספור הזה להודיע סבת הדברים, ואם יקרא לאדם שום מקרה יבטח באל. ונכתב ג"כ להודיע צדקתו של יוסף ושילמד אדם ממנו לכבוש את יצרו ולשמור אמונה למי שבוטח יהיה מי שיהיה ולא ישקר בו: (ט) איננו גדול בבית, מי שהוא גדול ממני ואיך אשקר בו והוא עשה עמי כל הכבוד הזה. כי אם אותך באשר את אשתו, וזה מסייע לדברי הדרש שכתבנו. או אפשר שמנע ממנו בפירוש והזהירו על אשתו לפי שהיה יפה תאר ויפה מראה. ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת, לשכב עם אשתו ואשקר בו, ועוד שאחטא בזה לאלהים שצוה בני אדם על העריות כמו שכתבנו בסדר בראשית "ודבק באשתו" ולא באשת חבירו: (י) לשכב אצלה להיות עמה, אפילו לשכב עמה במטה שלא בקרוב בשר לא שמע אליה. ובדרש לשכב עמה בעולם הזה להיות עמה בעולם הבא: (יא) ויהי כהיום הזה, יום אחד כמו הזה שהפצירה בו מאד לשכב אצלה, והבית היה פנוי מאנשיו. לעשות מלאכתו, לפקוד ענין הבית המוטל עליו, וכמו שתרגם אונקלס: (יד) ותקרא לאנשי ביתו, והלא לא היה אדם בבית? אלא קראה בקול ושמעו ובאו כמו שאמרה בסיפור "ואקרא בקול גדול". ותאמר, לאמר לבעלה. הביא, איך הביא לנו זה האיש. בנו, לשון תפארת: (טו) ויעזב בגדו אצלי, כי תפשתיו בבגדיו לעכבהו עד שתבא ותתפשהו:

(יז) ותדבר אליו כדברים האלה, שדברה אל אנשי הבית, ואמרו כדברים בכף השעור, כלומר פחות מהם או יותר עליהם, אבל הענין אחד: (כ) אל בית הסהר, כמו בבית הסהר, וכן אל הארון תתן (שמות כ"ה) כמו בארון. אסורי, כתיב והוא פעול, ואסירי קרי והוא תאר, והענין אחד. ויהי שם, שלא התחרט אדניו עליו להוציאו משם, כי האמין לדברי אשתו, וכתיב כי קנאת חמת גבר ולא יחמול ביום נקם (משלי ו'): (כב) האסירים, תאר. הוא היה עושה, כתרגומו שלא היו עושים דבר אלא על פיו כאילו הוא היה עושה: (כג) את כל מאומה, למעט יותר, וכן הרק אך במשה (במדבר י"ב) ולרבוי, ואף גם זאת (ויקרא כ"ו):

מ (א) לאדניהם, בתנועת האלף (כי כל לשון אדנות עם בוכ"ל לא מפיק אלף בר מן שבעה וזה אחד מהם): (ב) ויקצוף וגו' על שר המשקים וגו', שנה לכתוב על שר המשקים ועל שר האופים, וכבר זכרם, להודיע כי על השרים קצף והם שחטאו ולפי שיוסף שרת אותם כי לא שרת אלא לשרים גדולים: (ג) מקום אשר יוסף אסור שם, וכתב זה לפי מה שאמר באחרונה שהגידו לו חלומותיו ובקשתם יצא יוסף מבית הסהר. ובא מקום סמוך על מלת אשר. וכן מקום לא ידע אל (איוב י"ח) ומשוש את רצין (ישעיה ח' ה'). ויפקד, מנה יוסף להיות עמם ולשרתם: (ד) ימים, ולא זכר כמה, ואפשר כי היה שנה שהיו במשמר וכן ימים תהיה גאולתו (ויקרא כ"ה): (ה) איש כפתרון חלומו, כענין הפתרון חלומו של כל אחד מהם, כפי שנפתר לו כן חלם, ר"ל כי מכוון היה הפתרון לחלום. המשקה והאופה, אמר זה ואע"פ שזכרם כבר, לפי שכל אחד ראה בחלומו כפי מלאכתו שנתמנה עליה. ואמר למלך מצרים, לפי שהחלום היה בעבודתם לו כל אחד לפי עבודתו. ואמר אשר אסורים בבית הסהר, לפי מה שיצאו משם על ידי חלומותיהם היה: (ו) זעפים, נזופים היו כל אחד ואחד על חלומו כי לא ידעו מה הוא. וישאל וגו', כי לפי שראה אותם זעפים עליו לשאול להם מזה כי גדולים היו, סריסי פרעה, ועוד כי אתו היה במשמר, ואדניו צוהו לשרתם: (ח) ופתר אין אתו, כי שאלו לאחרים אשר היו עמו בבית הסהר ולא מצאו מי שיפתר אתו. הלא לאלהים פתרונים, כמו שהחלומות לו והוא יחלים בני אדם ומראה לו העתידות כן לו הפתרונים שישכיל בני אדם להבין דברי החלומות ופתרונם, שאם לא ימצא פותר חלומות יהיו החלומות לבטלה. ספרו נא לי, אולי ישכיל אותי אלהים לפתור החלום. (ט) בחלומי, ראיתי בחלומי: (י) שלשה שריגים, כעיפי הגפן נקראו שריגים. והיא כפורחת, בעת שהיתה הגפן פורחת, והוא הוצאת העלים, באותו העת עלתה נצה והוא הבוסר והיתה אשכולות ומיד הבשילו אשכלותיה עד שהיו ענבים, כי לא קראו ענבים עד שיתבשלו, וכמו כ"ף כפורחת כ"ף כמשיב ידו כמו שפירשנו: (יא) ואשחט, ענין עציר, וכן במשנה (שבת קמ"ג) אין סוחטין הפירות להוציא מהם משקין. אל כוס, כמו בכוס: (יב) שלשת ימים, השכיל יוסף בחלום וראה כי המעשה הזה יהיה מהיר מאד, כי באותה שעה פרחה ועלתה נצה והבשילו ענבים ועשה היין, לפיכך לקח הזמן המועט ואמר ימים ולא חדשים ולא שנים: (יג) ישא

פרעה

פרעה את ראשך, ירים ראשך שהוא עתה בשפל שאתה במאסר. והשיבך, בפתח הוי"ו, והשיבך ה' מצרים (דברים כ"ח) בסגול הוי"ו: (יד) כי אם זכרתני, כאשר ייטב לך, ותעלה, הדין לזכרני בטיבתך, לעשות עמי טובה, כי על ידי פתרוני באה לך בשורה טובה ושמחתיך בעלבך וראוי לך שתטיב לי כשיקויים פתרוני. זהו שאמר כאשר יטב לך. ועשית חסד, עוד אני מבקש שתעשה עמי חסד והוא שתזכירני אל פרעה והוצאתני, כלומר השתדל עם פרעה להוציאני כי אתה שר וגדול לפניו וישמע אליך כי שלא כדין שמו אותי בבור: (טו) כי גנב גנבתי, ר"ל נגנבתי מבית אבי שהוא בארץ העברים, כי ידועה היתה משפחת העברים שהם האבות שהיו גרים בארץ כנען, לפיכך יחס הארץ אליהם: (טז) וירא, ראה בלבו להשמעות אזניו כי הפתרון טוב הוא, וחשב כי כן יאמר פתרון חלומו קטוב כי דעת בני אדם כי החלומות הולכים אחר הפתרון. וכן בדברי חז"ל (ברכות נ"ה) כל החלומות הולכים אחר הפה. ויוסף מה שהבין בחלום כל אחד פתר לפי שכלו אם טוב אם רע. סלי חרי, מן ויקב חור בדלתו (מלכים ב' י"ב) כי הסלים היו עשוים משבטים קלופים חרים חרים, כי יעשו אותם מעשה שבכה. וחרי כמו חרים, וכן ראש השלשי (שמואל ב' כ"ג) כמו השלישים והדומים לו, כמו שכתבנו בספר מכלל, כי פעמים יסתפקו בסימן אחד מן הרבוי. ולא דבר מה היו בתוך הסלים. ובדרז"ל מפרש (ירושלמי פ"ב דבילה) חרי מענין חררה שהיא עוגת רצפים והיו בשני הסלים חררות, ובעליון מכל מאכל פרעה בדבר הלחם שהוא מעשה אופה לעשות מינים רבים מן הבצק, אפוים בתנור או במחבת: (יח) ויען יוסף, אמר גם לזה שלשה ימים כי גם המעשה הזה היה מהיר ומתוקן לפני פרעה כמו היין אלא שלא הביא המאכל לפני פרעה, ומזה הבין יוסף כי לא ישיבהו פרעה על כנו, ואם כן יהיה דינו להריגה, לפיכך אמר לו ישא פרעה כלומר יסיר ראשך בסייף ואחר כן יתלה אותו. ובתליה הבין ממה שאמר והעוף אוכל אותם מן הסל, והעוף יאכל בשר הנבלה שאינו נקבר: (כ) יום הלדת, יום שנולד בו לפרעה או פירושו יום שנולד, והיה עושה משתה לכל שנה באותו היום ומה שאמר את, כמו יחלק את הארץ (במדבר כ"ו), וכן אמר יום הלדת אתך (יחזקאל ט"ז): (כג) ולא זכר, לא זכרו להטיב. וישכחהו, שלא הזכירו אל פרעה:

מקץ

מא (א) ויהי מקץ, מסוף שנתים ימים שעשה פרעה משתה הזה חלם זה החלום. והנה עומד על היאור, סמוך על היאור, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב') והדומים לו. יתברך נורא עלילה על בני אדם אשר סבב כל הסבות האלו וסבה לסבה עד שירדו אבותינו לגור שם ובאו שם בכבוד והיו שם בכבוד עד שמת יוסף משך מאה שנה עד שגברו עונות ובאו ימי השעבוד. והחלום היה מאת האל כדמות נבואה כמו שאמר הכתוב, ויקרא רעב על הארץ (תהלים ק"ה) וכי נתקיים החלום כאשר פתר יוסף, והחלום מבואר הפתרון היה לכל מבין אלא שאבדה חכמת חכמיו כדי שיפתרהו ויעלה לגדולה על ידי הפתרון, ועל כיוצא זה נאמר (ישעיה מ"ד כ"ה) משיב

חכמים אחר ודעתם יקבל: (ב) מן היאור עולת, היה זה מענין הפתרון כי יאור מצרים עולה ומשקה את הארץ, והפרות הדלות דלות התבואה. ותרעינה באחו, כי מוצאות חציר לרוב: (ג) ותעמודנה, לא אמר ותרעינה, אלא שהיו עומדות קרובות לראשונות כל זה מבואר הפתרון: (ד) ותאכלנה, וזה ענין הפתרון כי בשבע שני הרעב אכלו תבואות שנת השבע: (ז) וייקץ פרעה, יקץ מן חלום לחלום שאם היה כולו חלם אחד ידמה האחרון מוסיף ענין על הראשון, אבל כשהיו שני חלומות לא הוסיף ענין האחרון על הראשון אלא שנה אותה לענין מהירות הדבר, כמו שנאמר ויישן והנה חלום, ותבלענה והנה חלום. והנה החלום נשלם ולא חלם עוד אותו הלילה: (ח) ותפעם רוחו, נשברה רוחו מדאגתו על החלום, כי ראה חלום על דרך אחת והוא חלוק במראה ונבהל על פתרונו. וישלח ויקרא, קרא להם על ידי שלוחין. ואין פותר אותם, מהם, כמו הם יצאו את העיר (מ"ד ד'): (ט) את חטאי, אע"פ שאינו מן המוסר להזכיר אדם חטאיו שחטא אל המלך לפניו אחר שעברה עת הכליאה, עתה אומר אני מזכיר אותם לצורך המלך: (י) אותי ואת שר האופים, אע"פ שזכר אותי שנה עוד מפני הדברים כי כן דרך הלשון, כמו ואם באמת ובתמים (שופטים ט' י"ט) ששנה אותו מפני הדברים שהיו ביניהם, וכן ומאין אני ואחי ונערי וגו'" ושנה "אין אנחנו פושטים בגדינו" (נחמיה ד' ט"ז) מפני הדברים שהיו ביניהם: (יב) ושם נער, לפי שהיה משרת אותם במשמר אמר כן ואמר עבד לשר הטבחים לפי שהיה יודע בעבורו ושישאלוהו הקורא אותו שם בשמו. איש כחלומו, חסר למ"ד השמוש, ר"ל לאיש כחלומו, כלומר לכל אחד פתר כענין חלומו, זה למשקה וזה למאכל: (יד) ויריצוהו, הוציאו אותו במהרה משם כי דבר המלך נחוץ. ויחלף שמלותיו, כי אין לבא לפני המלך אלא אם כן מהודר בגופו ובלבושיו: (טו) שמעתי עליך לאמר, שאומרים שאתה מבין חלום לפתור אותו אל נכון. תשמע, כמו תבין, וכן גוי אשר לא תשמע לשונו (דברים כ"ח): (טז) בלעדי, זולתי, לפתור אותו לפי שכלי. אלהים יענה את שלום, והוא יקיימנו לשלום לך, ופירש יענה כמו מענה בשמחת לבו (קהלת ה') שיהיה חפץ ומכוון בשלום פרעה, או שישים בפי פתרונו לשלום פרעה, והוא על דרך, ומה' מענה לשון (משלי י"ו): (יז) וידבר, כבר כתבנו כי בשנות אדם הדברים יוסיף או יגרע או ישנה, ואינו שומר אלא שיהיה הענין אחד, וכן בספור זה החלום. ודקות בשר, בדג"ש שרשו דקק מן ודקיקי מלות. ולא נודע, על זה אמר בפתרון ולא יוודע השבע. צנמות, לשון רז"ל (ברכות ל"ט) פת צנומה בקערה, וכל הספור והפתרון מבואר הוא: (כז) הפרות הרקות, בדג"ש מן רקק כמו האחרים. השבלים הרקות, מן והבור רק, קדמאה (כ"ה) הגיד תניינא (כ"ח) הראה, וחד פסיק סימן מהגיד את המראה (שמואל ג'): (לב) ועל השנות החלום פעמים, אמר פעמים אחר שאמר השנות לתוספות ביאור: (לד) וחמש, יקח אחד מן חמשה: (לה) ויקבצו, על החמשית אמר שיקבצו כל החמשית שיקח פרעה בשבע השנים הטובות, ויצברו כל האכל תחת יד פרעה בכל עיר ועיר ויהיה שמור לשבע שני הרעב, מלבד מה שיאצור כל אחד לעצמו,

ובכל

ובכל עיר ועיר יהיו אוצרות לפרעה שיצבור שם כל החמשית שיקח בשבע
שני השבע: (לו) לפקדון, יהיה לכם כמו פקדון שיצילו אותו לעת
הצורך, ואע"פ שיקנו אותו בטוב יהיה להם שיצילו אותו בר: (לז) וייטב,
הבינו כי עצתו טובה, ועל הפתרון האמינוהו, כי ראו כי קרוב מאד
הפתרון לחלום, ועוד כי שמעו משר המשקים כי כאשר פתר להם כן היה,
ועוד שלא הצריך המעשה אלא אמר הנה שבע שנים באות: (לח) הנמצא
כזה, הנו"ן למדברים, אמר, הוא אמר שנשים איש חכם ונבון על ארץ
מצרים ואנה נמצא כמהו, כי חכמתו גדולה מכל החרטומים והחכמים,
הנה אין זה כי אם רוח אלהים שיש בו: (מ) ישק, ענין נשק כתרגומו.
הכסא אגדל ממך, בדבר הכסא אהיה גדל ממך: (מא) ראה נתתי,
ראה כי המשלתיך עליה, הנהיגה כפי שכלך: (מב) ויסר הטבעת,
היא אות וסימן לממשלה, ויחתום בה לאשר ירצה: (מג) במרכבת
המשנה, במרכבת השר שהיה משנה למלך, או פירושו כתרגומו. אברך,
האל"ף במקום ה"א והוא מקור כמו ובחון אותו, כלומר כל אחד היה אומר
זה ראוי לתתו על כל ארץ מצרים: (מד) אני פרעה, אע"פ שאני מלך,
בלא רשותך לא ירים איש את ידו ואת רגלו לכל דבר: (מה) צפנת פענח,
לשון מצרי הוא, כמו שקרא נבוכדנאצר לדניאל וחבריו שם בלשון ארמי,
והמפרשים שפירשו שהוא לשון הקדש תמה הוא איך קרא פרעה שם בלשון
הקודש. ויצא יוסף, יצא להחזיק בממשלתו שנתן לו פרעה: (מו) ויצא
מלפני פרעה, יצא מלעמוד לפניו תמיד כשאר השרים. ויעבור בכל
ארץ מצרים, על עניני המלכות לפקוד ולחקור עליהם לפי שפרעה שמהו
אדון על הכל: (מז) ותעש הארץ, עשתה הארץ התבואה לקמצים, כלומר
מגרגר אחד הוציאה קמצים רבים: (מח) ויתן אכל בערים, כי האוצרות
עשה בערים ולא בכפרים ומה שהיה מקבץ מן החמשיות משדות הכפרים
היה נותן באוצרות בערים: (מט) כחול הים, דרך הפלגה: (נ) וליוסף
יולד, דרך כלל, ואולי תאומים נולדו, לפיכך אמר יולד, כי נולדו בלידה
אחת. שנת הרעב, הראשונה. ואמר בטרם תבא כי בשנה האחרונה
של השבע נולדו. והנה היה יוסף בן ל"ז כשנולדו, והם היו בני ע"ג כשמת
יוסף. ורז"ל דרשו מזה (תענית י"א) שאסור לאדם לשמש מטתו בשנת
רעבון. אשר ילדה לו אסנת, להודיע כי לא היתה לו אשה אחרת כי
שניהם היו לו ממנה: (נא) כי נשני, כל כך נתן לי ה' עושר וכבוד עד
כי השכיחני כל עמלי שהיה לי משנמכרתי וגם כל בית אבי השכיחני. נשני,
הפת"ח במקום חירק על משקל לְוַנִי, וי"א כי שרשו בשקל חַנַּנִי: (נב) בארץ
עניי, שהיתה לי מתחלה ארץ עניי ועתה הפרני האל בה בבנים
ובעושר ובכבוד: (נג) אשר היה, דרך כלל: (נד) ובכל ארץ מצרים,
בכל הארצות הקרובות לארץ מצרים היה לחם מאשר אצר כל אחד לעצמו:
(נה) ותרעב, כי כלו לאכול את אשר אצרו כי לא יכלו לאצור לכל שבע
השנים מפני החמשית שנתנו לפרעה. ויצעק העם, כי ידעו כי יוסף
אצר אוצרות מן החמשית, ולצורך העם אצרו שימצאו תבואה לקנות, לפיכך
צעקו אל פרעה בעבור הלחם: (נו) ויפתח, פתח את כל אוצרות שבהם
תבואה. וישבור למצרים, תחלה מכר להם עד שנודע בארצות כי

במצרים

במצרים תבואה ומכר גם להם. ולשון שבר מבנין הקל נופל על המוכר ועל הקונה, כי הפעולה בזה על שם התבואה שנקראת שבר לפי שהיא שוברת הרעב על דרך ישברו פראים צמאם (תהלים ק"ד) והנה המוכר נותן השבר והקונה לוקח השבר, והפעולה על שניהם. אבל בבנין הפעיל ממנו אינו נופל אלא על המוכר לפי שהפעולה יוצאת ממנו. ובבנין הפעיל ברוב הוא יוצא. ויחזק הרעב, ומשבאו לקנות לפיכך אמר אחריו וכל הארץ, כי לפי שרבו הקונים חזק הרעב במצרים, כי לא היו מוכרים להם אלא בצמצום ומפני שהיה צריך גם כן למכור בשאר ארצות, ומפני זמן הרעב שיהיה ארוך: (נז) באו לשבור אל יוסף, כמו הפוך באו אל יוסף לשבור:

מב (א) וירא יעקב, כי ראה אנשי הארץ באים עם תבואה ושאלם מאין יביאו התבואה ואמרו ממצרים זהו שאמר הנה שמעתי. למה תתראו, למה אתם מראים עצמיכם שיש לכם תבואה ושאר בני אדם הולכים לקנות תבואה ואתם יושבים: (ג) וירדו אחי יוסף, ולא אמר בני יעקב לפי שבסבתו ירדו, ועתה בירידתם נפתר חלומו. ובב"ר ומה עשרה, עשרה חלוקים באחוה ואחד לבור בר: (ד) ואת בנימין אחי יוסף, שהיה אחיו מאבי ואם. ובעבור מה שקרה ליוסף ירא יעקב מלשלחו בדרך פן יקראנו אסון. אסון, בידי אדם או בידי שמים, ואמרז"ל בידי אדם צינים פחים (כתובות ל') בידי שמים אריא וגנבי. ואמרז"ל (שם) הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, שנאמר צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם (משלי כ"ב). ויש לנו לשאול למה פחד יעקב מאסון שיקראנו בדרך יותר מבבית? ויש לומר כי הדרך מצוי לפגעים יותר מהבית, כי אריא וגנבי מצויים בדרך ולא בעיר, ומצינים פחים יוכל אדם לשמור עצמו בעיר יותר מן הדרך ועוד כי אינו מצוי בעיר כמו בדרך ואפילו מיתה שהוא בידי שמים שתוכל לבוא בעיר כמו בדרך, הדרך הוא מקום סכנה יותר לזה ולזה. ויש לו לאדם לשמור עצמו ממקום סכנה ואפילו הצדיק ולא ישען בצדקו שמא עושין לו נס שמא לא יעשו, ואם יעשו מנכין לו מזכיותיו, ומצאו רז"ל בזה סמך, דכתיב לא תנסו את ה' אלהיכם (דברים ו'). וכן מצאנו בשמואל הנביא שאמר איך אלך ושמע שאול והרגני (ט"ז ב') ומפני זה פחד יעקב לשלחו בדרך: (ה) בתוך הבאים, שלא נבדלו בעצמן לפי שהיו עשרה אלא בתוך שאר הבאים מארץ כנען באו, כי היה הרעב בארץ כנען, ורבו הבאים והשביהם: (ו) ויוסף הוא השליט, והוצרכו אחיו לבא לפניו כי הוא המשביר. ומשביר פועל יוצא לשלישי, מצוה לאנשיו שישברו, ותחלה היו הקונים באים אליו כי כן צוה הוא שלא ימכרו עד שיבאו לפניו וישאלו ממנו שיצוה שימכרו להם, וצוה זה בעבור שידע כי אחיו יבואו לקנות התבואה, כי הרעב היה בארץ כנען, ואם יבואו, על כל פנים יתראו אליו, וכן עשו: (ז) וירא יוסף את אחיו ויכירם. פירשו רז"ל (ב"ר צ"א) שיצא בלא חתימת זקן אבל הם היו בחתימת זקן, לפיכך הכירם הוא והם לא הכירוהו. ואפשר שהכירוהו אע"פ שהיה בחתימת זקן לולי שראוהו בגדולה והיה רחוק בעיניהם מאד שיהיה הוא יוסף שמכרוהו לעבד והוא אדון לכל מצרים. ואמרו בלבם אע"פ שצורתו דומה לצורת יוסף

הרבה בני אדם דומה צורת זה לזה בקצת, לפיכך יצא מלבם שיהיה זה יוסף. ויתנכר, עשה עצמו כנכרי אליהם לדבר אתם קשות ולומר שמרגלים הם וכל זה להוציא מלבם שלא יחשבו כי הוא יוסף: (ח) ויכר, כמו שפירשנו, ושנה אותו, כי הכיר להם האחוה שלא הודע להם והם לא הכירוהו שחשבו להמיתו והפשיטוהו והשליכוהו לבור ומכרוהו לעבד: (ט) אשר חלם להם, כי להם היו החלומות וראה עתה פתרונם, והם שנאוהו בעבורם, ובזכרו כל מה שעשו לא גמלם רעה אבל ליסרם והקניטם: (י) ועבדיך, הוי"ו במקום אבל, כלומר לא אדני כמו שאתה אומר, אבל עבדיך באו לשביר אוכל, ולא לרגל; וכן ואחלצה צוררי ריקם (תהלים ז') והדומים לו כמו שכתבנו בחלק הדקדוק מספר המכלול: (יא) כלנו בני איש אחד, ואם תאמר כי אנחנו מרגלים בעבור שאנחנו יחד ובחבורה אחת, כלנו בני איש אחד נחנו, לפיכך אנחנו יחד ושואלים שאילתינו ביחד, כי בית א' אנחנו. כנים, אמיתים: (יג) ויאמרו, אמרו עוד בני איש אחד להחזיק בלבו כי כנים הם וחברתם אינה אלא לפי שהם בית אחד והם שנים עשר אחים. את אבינו, ונשאר לשרת אבינו. איננו, אמרו לשון זה כמו כן שני פעמים, כי אם יאמרו מת יוכל להכחישם כי הם לא ידעו אם חי ואם מת, והם ידעו כי נמכר במצרים וחשבו אולי גלה משפחתו בעיר, ובאמת נודע כי עברי הוא כי הקונים אותו קנוהו מן העברים והם מכרוהו לעבד עברי, כמו שאמרה אשת פוטיפר "ראו הביא לנו איש עברי" ואמר שר המשקים "נער עברי" אבל בית אביו אולי לא הגיד, לפיכך אמרו איננו, כי אם מת הנה איננו, ואם חי איננו בבית אביו: (יד) הוא אשר דברתי, אחר שבאתם עשרה למה לא בא גם הוא, ומה שתאמרו כי לשרת אביכם נשאר, הלא היה נשאר לו נשיכם וטפכם עד שובכם: (טז) האמת אתכם, כמו שאתם אומרים כנים אנחנו: (יז) ויאסוף, לעד אותם בלא הפקד גופם וממונם: (יח) את האלהים אני ירא, ולא אעכב כולכם, כי רעבון בתיכם ויהיה עלי אשם בזה אלא אעכב אחד מכם לבחון דבריכם: (יט) שבר רעבון בתיכם, מה שישבירון הרעבון והוא התבואה לפיכך נקראת התבואה שבר כמו שפירשנו: (כא) ויאמרו, אחר שהשלים דבריו עמהם והלך לו, המליץ שהיה יודע לדבר בלשון עברי ושומע מהם היה אומר ליוסף בלשון מצרי כי יוסף היה מאד נשמר מהם שלא ידבר בלשון עברי שלא יחשבו עליו עם הכרת צורתו שהוא יוסף, וכשהלך המליץ התוודו על עונם ואמרו איש אל אחיו כי בעון יוסף בא להם זה, כי שאל להם יוסף מה שלא היה שואל מאחרים שהיו באים לקנות תבואה, כי אין זה כי אם עון גדול שהיה עליהם, וזה עון יוסף אחיהם. בהתחננו אלינו, כי באמת היה מתחנן אליהם בהפשיטם אותו את כתנתו להשליכו לבור. על כן באה אלינו הצרה הזאת, למדנו בספור הזה כי כשתבא צרה לאדם ראוי לו לחפש במעשיו ולבדוק מה היה המעשה הרע שעשה ויתחרט עליו ויתודה לפני האל, ויבקש ממנו כפרה: (כב) וגם דמו הנה נדרש, כי חשבו עליו שמת, כיון שלא שמעו ממנו דבר אחר שנמכר, ואם נהרג או מת מיתת עצמו בארץ נכריה דמו עלינו: (כד) ויסוב ויבך, כי שמע שהתוודו עליו. ויקח את שמעון, אמרו שהוא השליכו לבור, כמו שכתבנו למעלה. ויאסר,

השינו

הושיב אותו לעיניהם אל המשמר. בב"ר (ל"א) ר' חגי בשם ר' יצחק, לעיניהם אסרו כיון שיצאו הוציאו והיה מאכילו ומשקהו ומרחיצו וסכו: (כה) ויצו, צוה עבדיו מוכרי התבואה שימלאו כליהם בר, וכן עשו וימלאו, וזה מקרא קצר וכמוהו רבים. ולהשיב, ויצו גם כן להשיב את כספיהם. ויעש להם כן, על השבת הכסף ועל צידה עליהם אמר, כי על התבואה כבר אמר וימלאו: (כז) ויפתח האחד, אחד מהם, ובדרש זה לוי שנשאר יחידי משמעון שהיה בן זוגו. בפי אמתחתו, כן צוה יוסף שלאחד מהם ישימו כספו בפי אמתחתו, ולאחרים באמצע האמתחת או בתחתיתו, שאם ישימו כספם בפי האמתחת כולם בלקחם מספוא לחמוריהם יראו וישובו למצרים על דבר הכסף להשיבו ולהודיע כי לא פשעו בו כי הם כנים, לפיכך צוה יוסף לשים הכסף באמצע האמתחת כדי שלא ירגישו בכסף עד היותם בביתם, אבל צוה לשים לאחד מהם בפי אמתחתו כדי לצערם וידע כי בעבור כסף של אחד לא ישובו למצרים: (כח) ויצא לבם, על דרך נפשי יצאה בדברו (שיר השירים ה'): (כט) ויגידו, הדברים שספרו לאביהם מבארים, ואע"פ שיש בהם תוספת ומגרעת ושינוים, הענין אחד: (לה) בשקו, ולא אמרו בפי שקו, כמו שכתבנו. וייראו, שלא החזירו מוכרי התבואה בשקם לרע כדי להכשילם ולהחזיקם בחזקת גנבים: (לו) שכלתם, פועל יוצא לשלישי, וכן שכלה אנשים חרבך (שמואל ט"ו) כלומר אתם שבבתם לי כל הצרות השלשה. כלנה, כל הצרות האלה: (לז) את שני בני, שנים מבני, כי ארבעה היה לו. ואמר ראובן דבר כסלות שיעקב ימית בניו, אמר לו בכור שוטה; בניך ולא בני, לפיכך לא חשש יעקב להשיבו על דבריו אלא אמר להם שלא ירד בנימין עמהם: (לח) כי אחיו מת, כי אם היה חי הייתי שומע עליו שום דבר:

מג (א) והרעב כבד, אמר להם יהודה לאחיו הניחו לזקן עד שתכלה התבואה מן הבית כי אז יתרצה לנו לשלוח בנו:

(ג) העד העד, ענין התראה לפי שאדם מתרה את חבירו בפני עדים יאמרו התראה בלשון העדה. וכל הדברים האלה מבוארים: (ח) גם אנחנו גם אתה, כל אחד לרבות על חבירו, כן היא דרך הלשון. אמר לו שילך אחד בספק ולא נמות כולנו ברעב ועל כל זה אנכי אערבנו: (ט) וחטאתי, אחשב עלוני לפניך כחוטא ומנודה כל הימים ומכאן למדו רז"ל מנודה על תנאי אפילו מעצמו צריך הפרה, מכלן מיהודה דכתיב אם לא הביאותיו וגו' וכל ארבעים שנה היה עצמותיו מגולגלים בארון בעון זה עד שבקש משה עליהם רחמים, דכתיב וזאת ליהודה (דברים ל"ג ו'): (יא) אם כן אפוא, שלא תוכל לעכבו עתה, זאת עשו לכבד פני אדוני הארץ. מזמרת הארץ, מהדברים המשבחים את הארץ. מעט צרי מעט דבש, הצרי והדבש היו מוליכין מארץ ישראל לשאר ארצות כמו שנאמר בפרשת צור, יהודה וארץ ישראל המה רוכליך בחטי מנית ופנג ודבש ושמן (יחזקאל כ"ז י"ז) וצרי הוא הנקרא בלסמו. נכאת, פירשו בב"ר (ל"א) שעוה, ולוט, מסתוכי. ופירשו דבש בריא כאבן. והגאון ר' סעדיה פירש צרי טריאקי. נכאת, *כריב, ולוט שיך בלוט, והוא הנקרא ערמון.

בטנים

*) Chrub

בטנים, הם הנקראים לנוכר (?), ובערבי פיולש בלע"ז. ושקדים, ידוע. ובב"ר משח דבטים, משח דלוזים, והשקדים נקראים לאון בערבי: (יב) וכסף משנה, וכסף שני, וכן ומשנה שברין, שברון שני, כי הוא שנו"ל. אולי משגה הוא, אולי מוכרי התבואה הניחו לרורות כספיהם בתבואה לפי שעה, וכשמדדו בידה היה הכסף בתוך התבואה ונכנס בידם ובשק עמה, וכשתחזירוהו יחזיקו אתכם כנאמנים וייטב לכם: (יד) כאשר שכלתי שכלתי, לפי שכפל הענין שנה המלות כמנהג, הראשון לגזרת פָעול והשני לגזרת פָעַל, ואמר ואני מה אוכל לעשות אם יקרה מקרה באחד מכם כאשר שכלתי מיוסף שכלתי מאחד מכם שיקרה בו מקרה: (טו) ויעמדו לפני יוסף, שילאוהו בשוק לפי דרכם שהיו הולכים לבית מלוגם והוא לא שאל להם לשלום בשוק עד שהיו בביתו וכיון שראה אותם אמר לאשר על ביתו להביאם אל ביתו: (טז) בצהרים, בחלי היום שהוא עת אכילת השרים והשופטים שיתעסקו בצרכי העיר, כמו שאמר ושריך בעת יאכלו (קהלת י׳) ויוסף היה תחת ידו כל דברי הארץ: (יח) להתגולל עלינו, עלילות וגלגולים לאמר שאנחנו לקחנו הכסף וירצה להתנפל עלינו, כי מתחלה דבר אתנו קשות, ועתה רוצה לבא עלינו בתחבולה כדי שיקח אותנו לעבדים כמשפט גנבים ולקחת את חמרינו ואת אשר יש לנו פה כי לולי זה למה הביא אותנו בביתו: (יט) פתח הבית, כדי שלא ישמעו אנשי הבית: (כ) בי אדני, ענין בקשה ותחנה, ואמרו לו הדברים כאשר היה: (כג) מטמון, אם מלאתם כסף ברכת האל היא שנתן לכם, כאדם שמולא מטמון, אבל כספכם בא אלי, אל תראו מזה. ויוצא, לוה שיוליאוהו מן המסגר ולהביאו אליהם מיד לחזק לבם ולנחמם: (כד) ויבא, הכניסם לבית מפתח הבית שדברו עמו שם: (כה) ויכינו, סדרו את המנחה כדי שיביאוהו לפניו דרך כבוד כשיבוא לבית. כי שמעו, מאשר על הבית גם מאנשי הבית שהיו מכינים הסעודה. לחם, כלל לכל מאכל. (כו) ויביאו, האל"ף דגושה. הביתה, באותו בית שהיה הוא שם, כי גם הם היו בבית אלא שבבית אדם גדול הרבה בתים שם והם היו בבית החלון והוא היה בבית הפנימי בהיכלו: (כח) ויקדו וישתחוו, לשם אביהם השתחוו לו: (כט) וישא עיניו, כי היו בערבוביא לפניו ונשא עיניו אל בנימין. יָחְנְךָ משפטו על המנהג יָחָנְךָ בדגשות הנו"ן לחסרון נו"ן הכפל והקלו המלה כמו שהקלו רבים מפעלי הכפל (והוטלה תנועת החי"ת על היו"ד) וכן בא כמהו חנון יחנך (ישעיה ל׳): (לא) ויתאפק, התחזק בעלימו מלבכות עוד. וישימו לו לבדו, דרך גדולה וכבוד כמנהגו: (לב) ולהם לבדם ולמצרים לבדם. אמר הטעם כי לא יוכלון, כי העברים היו אוכלים בשר כמו שאמר וטבוח טבח, והמצרים לא היו אוכלים. ומה שהיו מגדלין הצאן, לחלב ולגזה. ואמרו שהיו עובדים מזל טלה לפיכך לא היו אוכלים שום בשר בהמה: (לג) וישבו לפניו, כמו שליה הוא להושיבם הבכור כבכורתו. ויתמהו, כי איך היה מכיר אנשים שנולדו כולם כשבע שנים מי גדיל מחבירו, וזה היה תמוה בעיניהם. ובב"ר (ל"ב) נטל הגביע ועשה עליו כמכיר ואמר יהודה שהוא מלך ישב בראש, ראובן שהוא בכור שני לו וכן כולם, ואמר בנימין לית ליה אמא ואנא לית לי

אתה ליסב גבאי, לפיכך ויתמהו האנשים: (לד) וישא, הנושא, וכן, ויגד ליעקב, המגיד. וכל זה הקירוב שקרבם ושכבדם חשבו הם כי היה עושה חלף מה שהקניטם וליערם, ובנימין היה מחבב יותר לפי שהביאו מארצו והפרידו מאביו ללא דבר, והיה מפיס דעתו בזה:

מד (א) ויצו, כל אלה הדברים מבוארים ועשה יוסף כל זה כדי להקניטם כל אשר יוכל מבלתי שירע להם ושלא יגע לא בגופם ולא בממונם ועשה הכל בחכמה: (ג) הבוקר אור, פועל עבר מבנין פעול, וכן כי אורו עיני (שמואל י"ד): (ד) את העיר, מן העיר, וכן כלאתי את העיר (שמות ד'). הרחיקו פועל עומד, וכן המה הרחיקו מבית מיכה (שופטים י"ח). והשגתם, כדי שתשיגם: (ה) נחש ינחש, יש מפרשים ישאל למנחשים בעבורו מי לקחו, או פירושו יחשב אבידת הגביע לנחש רע לעצמו שאבד ממנו הכלי שהיה שותה בו, והכל מבואר: (י) כדבריכם כן הוא, כן הוא הדין כמו שאתם אומרים אבל אני אקל מדבריכם, אשר ימצא וגו'. ויש מפרשים כדבריכם כן הוא שאמרתם שהשיבותם את הכסף מארץ כנען ואני מחזיקכם כנאמנים, אבל מי שימצא הגביע בידו יהיה לי עבד ואתם נקיים אין עליכם אשמה: (יב) בגדול החל, כדי שלא יחשדוהו שהוא יודע בדבר לפיכך חפש על הסדר וידע הגדול והקטן כמו שסדרם יוסף כשישבו לפניו: (יג) ויעמס, עמס כל אחד משאו על חמורו: (טז) ומה נצטדק, לא נוכל לומר שאנחנו צדיקים בזה כמו שאנחנו צדיקים בדבר הכסף. האלהים, מצא את עונינו מזומן לפניו להענישנו עליו והכשילנו בזה, וזה כאמר על דרך ונתתי מכשול לפניו (יחזקאל ג' כ'):

(יז) אל אביכם, המלפה לכם על התבואה:

ויגש

(יח) כמוך כפרעה, שני כפי"ן הדמיון באים להשוות הדברים, וכן כעבד כאדוניו (ישעיה כ') כלומר אתה מושל כפרעה ופרעה כמוך וירא אני לדבר לפניך כמו לפני פרעה, ומפני הצרה הגדולה שמצאתנו לא אוכל לשתוק ועל כל מה שאדבר אל יחר אפך בעבדך. ואתה בתחילה באת בעלילה עלינו שלא באת כן לשאר בני אדם הבאים לקנות התבואה: (יט) אדני שאל. ספר לו כל הדברים כמו שהיה שיהמו רחמיו על הזקן ולא יעכב הנער: (ל) ונפשו קשורה בנפשו, מרוב אהבה, ואם לא ישוב הנער אחנו תצא נפשו ותהיה האשמה רבה עלינו ועליך שסבבת את מיתתו. ואם תאמר כי חטא לך והלא אתה אמרת ואשימה עיני ואיה השמת עין, אם לא חטא לך אינו צריך להשמת עין אבל אם חטא לך, כמו שאתה אומר, כי הוא לא לקחו, אבל אחר שנמצא באמתחתו לא נוכל לכחש, ואם תשא עינו זו היא חשומת עין. ואם תאמר למה אדבר אני עליו יותר מאחי: (לב) כי עבדך ערב את הנער, עתה אם לא תרצה לכפר עונו קחני במקומו כי לכל דבר אני טוב ממנו:

מה (א) ולא יכל, כיון שהזכיר כמה פעמים רעת אביו שימצאנו כמרו רחמיו עליו ולא יכול להחזיק עצמו מלבכות, ובעבור כל הנצבים עליו קרא, הוציאו כל איש מעלי, ואותם שקרא להם להוציא יצאו

גם כן עם האחרים לפי שאמר להם כל איש: (ב) וישמעו מצרים, המצרים שיצאו מן הבית שמעו קול הבכי והלך הדבר מאיש לאיש עד ששמעו אנשי בית פרעה כי יוסף בוכה: (ד) גשו נא אלי, כיון שראה אותם נבהלים קרא להם שיגשו אליו ולא יפחדו ממנו. ובדרש שהראה להם ברית מילה למען יאמינו לכל הדברים שדבר אליהם (ב"ר צ"ג): (יב) והנה עיניכם, שהרי תכירוני בצורתי שאתם רואים, ותכירוני גם כן בלשוני. כי פי המדבר אליכם, בלשונכם ועד עתה היה המליץ בינותינו שהייתי מכסה עצמי מכם: (יד) ויפול, כי היו אחים מאב ואם לפיכך היו אוהבים זה את זה יותר ובכו כל אחד זה על זה: (טו) ויבך עליהם, אבל הם לא בכו כי הי' להם בשת ממנו. ואחרי כן דברו אחיו, כיון שנשק להם ובכה עליהם ידעו כי לבו עמהם, ושאלוהו על אשר קרהו מיום שנפרד מהם ואיך עלה לגדולה: (טז) וייטב, כי ראו כי הוא ממשפחה נכבדת, כי משפחת אברהם היתה ידועה: (יז) טענו את בעירכם, ענין משא וכן בדרז"ל (סנהדרין ל"ב) אחת טעונה ואחת שאינה טעונה, ואאז"ל פירש ענין דקירה, דקרו חמוריכם בדרבן שלהם למהרם ללכת כמו שעושין לחמורים, וכן תרגם ר' סעדיה בערבי סוקו. בעירכם דרך כלל, כמו עד צמח זקניכם (שמואל ב'), כף רגליכם (יהושע מ"א) והדומים להם רבים: (יט) ואתה צויתה, שלא תוציא ממני ותאמר להם זאת עשו. ואאז"ל פירש כי יוסף צוה שלא יוציאו עגלות ממצרים בתבואה כדי שלא תחסר התבואה ממצרים, ואמר לו פרעה אע"פ שאתה צויתה בזה, אמור לאחיך שיקחו להם עגלות ויטעינום תבואה ובשובם יהיו להם לשאת טפם ונשיהם: (כ) ועיניכם אל תחוס, מנהג לשון הקודש לסמוך החמלה ברוב אל העין ואע"פ שאין החמלה אלא בלב. לפי כי לראות העין תהיה החמלה בלב: (כא) ויעשו כן כמו שאמר טענו את בעירכם ותקנו את דרככם למהר ללכת. על פי פרעה, זה מורה על מה שכתב אאז"ל, כי בלא רשות לא היה יכול לתת להם עגלות. לאיש, לכל איש ואיש: (כב) חליפות שמלות, כמו שנתן לאחיו, ועוד שלח לו עשרה חמורים וגו' בר, הוא התבואה שהוא מספוא לחמורים: (כג) ולחם, הוא התבואה הנקיית למאכל בני אדם ומזון שאר דברים שהם מזון לאדם כמו תמרים ושאר מגדים: (כד) אל תרגזו, בכור שור פירש לשון פחד, ורשב"ם פי' לשון דאגה ויראה והר' יונה פירש לער בשערי צ"ק שלו קרוב לראשיתו, אל תתקוטטו זה עם זה על מכירתי לאמר זה לחבירו אתה גרמת מכירתו. עוד, וכי הוא מושל, ועוד שזכר במקום שנים עומד: (כו) ויפג לבו, חלש לבו ונרפה על שזכרוהו כי לא האמין להם לפי שאמרו לו כי הוא חי וכי הוא מושל, ונרפה וחלוש לבו על זכרונו, כי נראה כי הם קדמו לבא קודם שבאו החמורים והעגלות לבשר את אביהם, לפיכך כשדברו אליו בניו את כל דברי יוסף וראה את העגלות שבאו האמין: (כז) ותחי, רוחו שהיתה כמו מתה כמו שאמר ויפג לבו. ורז"ל אמרו (אדרכפ"ל) כי זה רוח נבואה שפירשה ממנו מיום שיצא יוסף, כי אין רוח נבואה שורה אלא מתוך שמחה וכיון ששמע בבשורת בנו חזרה אליו רוח נבואה זהו שאמר ותחי. וזהו שלא נאמר לו בנבואה בדבר יוסף כל אותן השנים לפי שהיה אבל ונעצב, וכיון שאין הרוח פנוי מעסקי אחרי לא ידבק בו השכל, כי לא ידבק אלא

בדומה לו, ובאמר שבע נגלה אליו אלהים במראות הלילה אחר ששבה אליו רוח נבואה: (כח) רב עוד יוסף בני חי, אחר שיוסף בני חי:

מו (א) לאלהי אביו יצחק, אמר כן לפי שיצחק אביו היה רצונו לרדת מצרים מפני הרעב ואמר לו האל אל תרד מצרימה; וזבח זבחים בבאר שבע שהוא בקצה ארץ כנען, וקודם שיצא מן הארץ רצה לדעת רצון האל אם ימנענו כאשר מנע אביו יצחק או לא, וזבח זבחים כדי שתבא אליו רוח נבואה: (ב) יעקב יעקב, כפל לו הקריאה לפי שעמד כמה שנים שלא שרתה עליו רוח נבואה קראו פעמים כדי שיתבונן כי רוח נבואה היא שקוראת לו: (ג) אלהי אביך, שמנעתיו מרדת מצרים אבל לך אני אומר שלא תירא מרדת שם כי לגוי גדול אשימך שם ואחר אחת וביחד. אשימך, ר"ל אשים בניך. וכן אעלך, אעלה בניך משם לרשת את הארץ הזאת: (ד) אנכי ארד עמך, שלא יקרך רע בדרך. ואנכי אעלך, כמו שפירשנו. או פירושו על עצמו שיהיה עמו כשיעלוהו לקברו. ואמר גם עלה, על בניו שיעלם משם. ויוסף ישית ידו, כמו שאמר ויפול יוסף על פני אביו, ובשרו בזה שישאר יוסף אחריו לכלכל בניו ובני בניו כל אותן השנים שחיה אחריו: (ז) בנותיו דינה בתו וכלותיו. ובנות בניו, כלותם ושרח בת אשר: (י) ושאול בן הכנענית, נראה כי כולם נזהרו במצות אברהם זקנם שלא ליקח אשה מבנות כנען, ושמעון גם כן, אלא אחר שלקח אשתו ראשונה והיה לו בנים ממנה לקח אשה אחרת כנענית והיה לו ממנה שאול, לפיכך פרסמו הכתוב. ורז"ל דרשו כי כנענית זאת היא דינה וקראה כנענית לפי שנבעלה לכנעני ושמעון נשאה לאשה כמו שכתבנו: (יד) כל נפש שלשים ושלש, ובפרטן אין אנו מוצאים אלא שלשים ושתים. ארז"ל (ב"ב קכ"ג) כי יוכבד בת לוי נולדה בין החומות לפיכך לא מנה אותה בפרט כי לא נולדה כשבאו בחומת המדינה וקודם שנכנסו בתוך החומה הפנימית נולדה, לפיכך אמר שלשים ושלש, וזהו בנותיו כי שתי בנות היו דינה ויוכבד. וכתב החכם ר' אב"ע וכן כתב אאז"ל כי יעקב בכלל השבעים וכן אמר בתחלה, יעקב ובניו; ולפירושם יהיה טעם ובנותיו כטעם ובני דן חושים: (כג) ובני דן חושים, לא היה לו אלא בן אחד ושמו חושים. ואמר ובני כאלו אמר כל הבנים שהיו לא היה אלא זה, וכן ובני איתן עזריה (ד"ה א׳ ב׳): (כה) כל נפש הבאה, אמר בזה המספר פעמים חשבון הזכרים, כמו ארבעה עשר, שבעה, ופעמים חשבון הנקבות כמו שלשים ושלש, שש עשרה, לפי שהגוף בלשון זכר והנפש בלשון נקבה. הבאה, מלעיל שהוא פועל עבר ופירושו אשר באה. ובאמרו מצרימה והם לא באו לעיר מצרים בבואם אלא בגושן, ר"ל מצרימה לארץ מצרים וגושן בכללה: (כח) ואת יהודה, יעקב שלח לפניו את יהודה אל יוסף שיורה לפניו הדרך לגושן כמו ששלח לו יוסף "וישבת בארץ גושן" או פירושו להורות, שילך לפניו קודם שיכנסו לעיר שיורה אותם אנה יכנסו בעיר או מה יעשו: (כט) וירא אליו, פירש אאז"ל נראה אליו מרחוק שיאמרו לו זה יוסף הבא לקראתך עד גשתו אליו, שלא יראה לו בפתע פתאום. ויפל על צואריו, בגשתו אליו נפל על צוארי אביו ובכה. ופירש עוד, יותר, כמו ויאמר ה׳ אליו עוד (שמות

ד'

ד') כלומר פעם אחר פעם, כי כשהיה בוכה ועומד, היה חוזר עוד לבכות, אבל יעקב לא בכה על צוארי יוסף אבל בכה באמת אלא שלא נפל על צוארי יוסף לבכות על צואריו. ויש דרש (מס' דרך ארץ) כי יעקב היה קורא שמע באותו שעה לפיכך לא בכה יעקב על צואריו: (ל) אמותה הפעם, איני חושש שאם אמות הפעם הזאת, אחרי ראותי את פניך: (לא) ויאמר יוסף אל אחיו, אין ספק כי מאביו לקח רשות תחלה אלא זכר אחיו לענין מה שאמר להם והיה כי יקרא לכם פרעה. אעלה, הנה כאשר הלך ממצרים לגושן, אמר ויעל לקראת ישראל אביו גשנה, ואיך אמר בשובו למצרים מגושן אעלה? אלא פירש אעלה על המרכבה: (לד) בעבור תשבו בארץ גשן, לפי שהיתה ארץ מקנה, ועוד כדי שלא יקח אתכם לעבודת המלך. כי תועבת מצרים כל רועה צאן, לפי שאין רועים אותם אלא לאכול את בשרם, ומצרים לא היו מגדלין מהם אלא מעט לגיזה ולחלב:

מז (ב) ומקצה אחיו, אחר שהגיד לפרעה, שלח לאחיו ולקח מהם חמשה הפחותים מהם או הגדולים מהם. כי מחלוקת בדברי רז"ל (ב"ק צ"ב וב"ר צ"ה) וכל הענין מבואר. (ו) אנשי חיל, בענין המקנה: (ז) ויברך יעקב את פרעה, נתן לו שלום כדרך הנכנסים לפני המלך, וכן כי תמצא איש לא תברכנו (מלכים ב' ד) ואיני מוצא טעם לספור הזה למה נכתב: (ט) ימי שני מגורי, הימים ושנים שגרתי הנה והנה עד כה היו שלשים ומאת שנה והיו מעט ורעים, כי בצרה הייתי כל הימים שחייתי עד הנה, זהו שאמר רעים, אבל מעט היאך ידע עדיין כמה יחיה אלא מפני הצרות שמצאוהו הרגיש בעצמו חולשו וידע כי לא יוכל לחיות עוד אלא מעט. ולא השיגו, לא בטובה ולא בשנים: (יא) ויושב, הושיבם בגשן ונתן להם אחוזה שדות וכרמים. במיטב הארץ שהוא רעמסס והוא קרוב לגשן כאשר צוה פרעה, כמו שאמר במיטב הארץ, כי בלא רשותו לא היה נותן להם, ואע"פ שהיה לו רשות לתת לאחרים, שהרי שמהו פרעה אדון לכל מצרים, לאחיו לא היה נותן בלא רשות פרעה, מדרך המוסר: (יב) ויכלכל לחם לפי הטף, אוכל שם בפיהם כל היום ואוכלים ומפרפרים הלחם, כמו שאמרז"ל דרכו של תינוק לפרר (פסחים י'). ואומרים במשל, רקב המעות הבנין ורקב הלחם הטף: (יג) ותלה, ענין שגעון, כי מפני הרעב ישתגע האדם וכן בהכפל הפ"א כמתלהלה היורה זקים (משלי כ"ו י"ח): (יד) וילקט, זה היה בקלה שתי השנים הראשונים ובשאר שני הרעב, כי בתחלתם אכלו מה שנותר להם בשני השבע, ואחר כן קנו בכספם השלש שנים ובהם תם הכסף, ובשנה השנית מן הראשונים בא יעקב, כמו שאמר יוסף "כי זה שנתים רעב וגו'". ויבא יוסף, להודיע אמונתו של יוסף, כי היה יכול לגנוז הכסף בביתו, כי לא מחשב פרעה עמו, כי ידע כי נאמן הוא, ואעפ"כ הוא היה שומר את עצמו מן החשד, וכמו שהיה בא לו הכסף היה מביאו ביתה פרעה: (טו) ויבאו כל מצרים, וארץ כנען הלכו למקומות אחרים, וזה היה בשנה הששית, וינהלם יוסף במקנה בשנה ההיא ובשנית לה שהיא השנה השביעית נתן להם באדמתם מה שאכלו בשנה ההיא ומה שזרעו כדי לקצור בשנה השמינית, כי בשנה השביעית שלמו ימי הרעב, ורז"ל אמרו כשבא יעקב אבינו פסק הרעב

בזכותו

בזכותו ועלה נילוס והשקה את הארץ (תנחומא) וזהו שאמר ויברך יעקב את פרעה, אבל יש לתמוה לדבריהם אם אלה השנים הראשונים היו, מתי חם הכסף שהרי אומר כי בשנה ההיא נהלם במקנה, ובשנה האחרת באדמתם. למה נמות וגו' גם אדמתנו, שהאדמה שהיא שוממה היא כמו מתה וכן אמר לא תשם: (כא) ואת העם העביר לערים, כדי שלא תהיה נחלתם בחזקתם הראשונה אלא לכל אחד נתן נחלה מחדש נחלת זה נתן לזה כדי שיודע כי מפרעה היתה להם נחלתם ונותנים לו החמישית בכל שנה: (כב) רק הכהנים, כומרי הבמות. ולאשר בבתיכם, העבדים והשפחות ולסוסים ולחמורים: (כד) ולאכל לטפכם, ואע"פ שהטף צריכים למאכל רב מפני שהם אוכלים ומפרפרים, לכל יספיקו לכם ארבע הידות, כי ארץ מצרים שבעה רוב השנים, כי הנהר משקה אותה ואינה צריכה למטר. והכל מבואר: (כז) וישב ישראל, דרך כלל, ר"ל בני ישראל. ויאחזו בה, שקנו שם אחוזה לבד מה שנתן להם יוסף. ויפרו וירבו מאד, בבנים ובנכסים:

ויחי

(כח) שבע עשרה, דרשו בו כמו שהיה יוסף בחיק יעקב שבע עשרה, כן היה יעקב בחיק יוסף שבע עשרה שנה: (כט) ויקרבו, שהרגיש בעצמו כי קרובה מיתתו, כי רבה חולשתו לרוב יגיעתו ולרוב צרותיו אשר מצאוהו, ופחד שמא תבאהו המיתה פתאום ולוה ליוסף שישאהו ממצרים ויקברהו בקברות אבותיו. חסד ואמת, האמת הוא שחייב לקבור את אביו, והחסד הוא שישאוהו ממצרים לארץ כנען לקברו שם: (לא) השבעה לי, השבועה בשם הוא לאל. וישתחו, הודה והשתחוה לאל. על ראש המטה, שהיה יושב בה או שוכב, הודה לאל שזכהו והראהו בנו חי אחרי היאוש, ושהבטיחו ונשבע לו לנשאו מארץ כנען ולקברו שם עם אבותיו. וטעם על ראש המטה, פנה כלפי הראש לכבוד האל להשתחוות לו שם, והמקום המכובד מן המטה הוא הראש. ורז"ל למדו מזה (מגילה י"ו) כי שכינה למעלה מראשותיו של חולה:

מח (א) ויאמר, האומר, ומן הדומה שהיה אחד מאחיו שהלך למצרים ואמר ליוסף כי אביו חולה: (ב) ויגד, בא המגיד לפני בא יוסף להגיד ליעקב יוסף בא אליו: (ג) אל שדי נראה אלי בלוז, כי שם זכר לו זה השם ואמר אני אל שדי פרה ורבה: (ד) הנני מפרך, כבר פירשנו בפ' וישלח ופתח לו הדברים כן בעבור נחלת הארץ, כלומר האל ברך אותי ואמר לי שיתן לי ולזרעי אחרי את ארץ כנען. ואחר שאתם ובניכם תנחלו אותה, מיתנה אני מנחיל אותה, ולכן שני בניך יקחו שני חלקים כמו ראובן ושמעון כאלו היו בניך אלה בני: (ה) עד באי, ואיני אומר על כל בניך שיהיו כבני בנחלה אלא אלה שני בניך אפרים ומנשה: (ו) ומולדתך אשר הולדת, אולי הוליד באלה י"ג שנים בנים אחרים ואף על פי שלא נזכרו ולא הביאם לפני אביו, והיו קטנים. ואם תאמר שהוא במקום תוליד, כמו שתרגם אונקלס וכמו שפירשו המפרשים, גם כן לא מצאנו לו בנים שנולדו אחרי כן, ולא נזכרו לו בנים אחרים

אחרים

אחרים אלא אפרים ומנשה: (ז) ואני, המאמר הזה הוא להתנצל אל יוסף מה שלא קבר אמו במערה כמו שקבר לאה והוא לית לו שישאהו ויקברהו במערה, אמר לו שלא פשע בזה כי מתה בדרך והוא היה הולך לאט לרגל המלאכה, ולא יכול לעזוב המלאכה ולנשאה לבית לחם וכל שכן למערה, וזהו שאמר עלי כמו "והצאן והבקר עלות עלי" ואם היה נושאה לרגל היתה מסרחת, אולי ימי קיץ היה. גם לא היה בידו לחנוט אותה כי לא היו רופאים עמו, ובדרך מתה, וקברה בדרך והציב מצבה על קבורתה: (ח) וירא, ראה אותם מרחוק ולא הבחין לורתם כי כבדו עיניו ולא יוכל לראות ולהבחין כי אם בקרוב אליו מאד, לפיכך כשראה אותם עם יוסף שאל לו מי אלה עמך: (ט) בזה, במקום הזה, וכן (ל"ח) לא היתה בזה קדשה: (י) ויגש אותם אליו, שלא כסדר: (יא) לא פללתי, מן ונתן בפלילים (שמות כ"א) כלומר לא דנתי בעצמי ולא חשבתי שאראך עוד, כי חשבתי שאתה מת. ויש מפרשים פללתי ענין תפלה, כי לתפלת שוא הייתי חושב זאת התפלה, כי באמת הייתי חושב שאתה מת: (יב) ויוצא, אחר שנשק להם וחבק להם קודם שברכם הוציא אותם מעם ברכיו, כי שלא כסדר הגישם אליו ונזכר כי כסדר היו ראוים להיות לפניו כשיברכם, לפיכך הוציאם מעם ברכיו להגישם לפניו עוד כסדר. מעם ברכיו, כלומר מבין ברכיו. כי מלת עם תבא בזה הענין, וכן מעם השולחן (שמואל א' כ"ג) עם באר לחי רואי (כ"ד): (יג) ויקח, בימינו, כדי שלא יהיה משמאל אביו. שכל את ידיו, כלומר נתן שכל לידיו כאלו עשה בשכל ובחכמה מה שעשה, כי מנשה היה הבכור, וראה בנבואה כי הוא יהיה קטן בברכה, כי אם היה נותן ימינו על ראש מנשה, מה שכל היה בזה, כן הוא דרך העולם: (טו) ויברך את יוסף, כי כשבירך את בניו הרי בירך אותו. אשר התהלכו, כבר פירשנו כי הלשון הזה מורה על עבודת האל בלב ובמעשה, ושרש העבודה היא בלב. ולא התפאר הוא על עצמו אע"פ שהוא התהלך לפניו, אלא זכר זכות אבותיו, ואמר על עצמו האלהים שהטיב עמי מעודי. ואמר אחר כן המלאך, לפי שמעשה האל הוא על ידי אמצעים והמלאכים הם שלוחים מהאל לעבדיו לשומרם ולהטיב מעשיהם, כמו שאמר, חנה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים ל"ד) לפיכך אמר הגואל אותי מכל רע כי שלחו לי לגאלני מכל רע ולברכני, כן יברך את הנערים. וכן ראינו ששלחו לו בדבר לבן, בדבר עשו ובדבר שכם: (טז) ויקרא בהם שמי, זהו שיקרא ישראל בשם יוסף ואפרים, וכמו שאמר רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף (תהלים פ' ב') ולא נחלו על שבר יוסף (עמוס ו' ו') אולי יחנן ה' אלהי צבאות שארית יוסף (שם ה' ט"ו) וכן אמר לפני אפרים ומנשה עוררה את גבורתך (תהלים פ' ג'). וידגו לרוב, ירבו כמו הדגים: (יז) וירא יוסף, אפשר כי קודם שברכם אמר לו זה או אחר שהחל לברכם שאמר להם זאת ברכה הראשונה: (יט) גם הוא יהיה לעם, יהיו רבים עד שיאמרו עליהם עם. וגם הוא יגדל, לרוב, אלא שאחיו הקטן יגדל ממנו, בצאתם ממצרים היה מספר אפרים יותר ממנשה אבל בבאי הארץ היה מנשה יותר, א"כ יגדל ר"ל לשון גדולה ורוממות כי יהושע בן נון היה מאפרים שהיה מושיע ישראל, ונביאות ומלכות ישראל היה

מאפרים, ירבעם והיה אפרים ראש דגל ובחנוכת נשיאים. אפרים ביום השביעי ומנשה ביום השמיני ומלכות ישראל נקראת על שמו אחר שנחלקה, וכל ישראל היו קוראים ונקראים בשם אפרים כמו שכתבנו, ואמר אפרים לא יקנא את יהודה (ישעיה י"א) ויתכן גם כן יגדל במספר שהרי אמר וזרעו יהיה מלא הגוים, ומה שמלאנו מספרם פחות בבואם לארץ מפני שהרגם בני גת במדבר, כמו שכתוב בדברי הימים אבל בכל שאר מקומות היו בני אפרים רבים במספר. ובתנחומה, אימת נתקיימה ברכה זו בחנוכת הנשיאים לקיים מה שנאמר מקים דבר עבדו. מלא הגוים, בגלותו ביניהם שימלאו ארצות הגוים מהם: (כ) ויברכם, עוד ברכם ברכה אחרת באותו היום. ואמר בך יברך ישראל, כשירצה אחד מישראל לברך את בנו יאמר לו "ישימך אלהים כאפרים וכמנשה". וישם את אפרים לפני מנשה, גם בזאת הברכה שם עיקר הברכה אפרים שהקדימו לפני מנשה ואמר כאפרים וכמנשה, גם באמרו בך לשון יחיד אמר כנגד אפרים אלא שהטפיל עמו מנשה: (כא) אנכי מת, קרוב למיתה, ואני מלוה כי כשישיב ה' אתכם כלומר זרעכם אל ארץ אבותיכם שיהיה לך חלק אחד על אחיך, והוא חלק הבכורה שנתתי לך שעשיתי אפרים ומנשה כראובן ושמעון שתטול אתה שני חלקים בחלוקת ארץ: (כב) שכם, חלק, כמו כי תשיתמו שכם (תהלים כ"א), ולעובדו שכם אחד (צפניה ג'). אשר לקחתי, כמו אשר אקח, כי כן מנהג הלשון לאמר עבר במקום עתיד במקומות רבים, ובדברי הנבואה ברוב. ובאמרו לקחתי, ר"ל שילקחו בני, וכן בחרבי ובקשתי, בחרב בני ובקשתם. והנה אמר יהושע לישראל לא בחרבך ולא בקשתך (כ"ד י"ב), לפיכך מפרשים בחרבי ובקשתי בעזרת האל שהוא חרבי וקשתי, על דרך מגיני וקרן ישעי (שמואל ב' כ"ב), סלעי ומצודתי (שם). וזכר האמורי כי הוא היה העלום שבשבעה גוים, כמו שאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב' ט') ודרש כי על העיר שכם אמר שנתנה יעקב ליוסף שיהיה נקבר בה. וכן היו מפרשים לקחתי שלקחוה שמעון ולוי, והאמורי הוא החוי:

מט (א) ויקרא, קראם שיאספו לפניו. את אשר יקרא, ענין מקרה כמו מדוע קראני אלה (ירמיה י"ג) שתים המה קראתיך (ישעיה י"ד) והדומים להם. ופירש את אשר, מאשר, כי את הוא במקום מן ברוב המקומות, כי הוא לא הגיד להם אלא קלת מאשר יקרא באחרית הימים יש בקרוב ויש ברחיק כמו מלת אחר, וזה ענינו כשיכנסו לארץ לרשתה, ואמר להם ברוח הנבואה קלת מאשר יקרא אותם, יש בחלוקתם ויש בהלחמתם במלחמה עם אויביהם. ועד יהודה זכר דרך לידתם: (ב) הקבצו ושמעו, זה היה תחלת דברו ברוח הקודש, כמו בשירת משה, "האזינו השמים" ובשירת דבורה "שמעו מלכים": (ג) ראובן בכרי אתה, ושנה ושלש ואמר כחי וראשית אוני, כי הוא ראוי לשלש מעלות, כמו שהרגם אונקלס כהונתא בכורתא ומלכותא, וזהו שאמר. יתר שאת, והוא כולל הבכורה והכהונה שהם מעלה ונשיאות, ואמר יתר עז על המלוכה, כי המלך צריך עז למלכותו, אמר לו היית ראוי שיהיה לך יתר שאת ויתר עז לולי שחטאת חטא גדול, זהו שאמר פחז כמים, קלות ומהירות היה

לך כמו המים הנגרים כן מהרת לעשות תאותך וגבר יצרך עליך ולא עמדת לפניו ולא התבוננת בעצמך כי עון גדול הוא, לפיכך אל תותר, לא יהיה לך יתרון על אחיך: (ד) כי עלית משכבי אביך, אז כשעשית זאת חללת יצועי ונפסק ממני שלא הייתי עוד עם בלהה. ואא"ז ל פירש יתר שאת ענין כפרה, והיא הברכה שברכו שהתגבר סליחתו על עוונו: (ה) שמעון ולוי אחים, אחים היו במעשה דינה כמו שאמר „ויקחו שני בני יעקב אחי דינה". כלי חמס, חרבותם היו כלי חמס, כי שלא בדין הרגו כל אנשי שכם, אם שכם חטא מה חטאו כולם. ושמו אותי ואת ביתי בסכנה גדולה, לולי רחמי האל שהיה חתתו על הגוים. מכרותיהם, כמו במכורותיהם כלומר בארץ מגורותם שהיה עמהם בשלום והיו גרים עמהם והרגו אותם, זהו חמס, כי לא היו אנשי מלחמתם, וכן בארץ מכורותיך (יחזקאל כ"א) וכן תרגם אונקלס בארעא תותבותהון, ובילמדנו מפרש סקודין לחרב מכירין: (ו) בסודם, כשנתיעצו ונקהלו במעשה שכם לא באה נפשי עמהם ולא עשו בעצתי מה שעשו וכפל הענין במלת שונות. ואמר כבדי, לשון נקבה, כי הכבוד הוא הנפש. הרגו איש, דרך כלל, כמו ואיש ישראל נגף (שמואל י"ד) והדומים לו. וכן שור, כמו „כי בא סוס פרעה" והדומים לו. כי אפשר שלקחו קנת הבהמות עמהם ועקרו קנתם. ויש מפרשים עקרו כמו הרגו. בשרשים כתב ר' יעקב בן אלעזר שהוא כנוי למושל, ושור הוא נשיא הארץ מתור, ולגדולה קראו שור, כמו בכור שור. או יהיה שור חומה כתרגומו. ופירש וברצונם, למלא רצונם ותאותם: (ז) ארור אפם, כל ארור הוא לשון חסרון הברכה, כמו וארותי את ברכותיהם (מלאכי א') וכן ארור אפם דרך תפלה שיחסר אפם כי עז הוא מלסובלו, וכפל הדבר במלת שונות לחזק הדבר. אחלקם ביעקב, שלא יהיו יחד, כי שמעון היתה נחלתו חלוקה כי היה להם בתוך בני יהודה ולא היתה נחלתם כאחד, ולוי גם כן לא היתה לו נחלה אלא מגרש הערים בכל שבט ושבט (ובתנחומא) אחלקם ביעקב כילד כ"ד אלפים נפלו משבט שמעון בדבר זמרי והיו אלמנותיו כ"ד אלפים ונחלקו בשבטי ישראל שני אלפים בכל שבט ושבט. וכל מי שמסבב על הפתחים משבטו של שמעון הוא. אמר הקב"ה ולוי אף הוא יהא מסבב, מה עשה הקב"ה האכילו פרנסתו בנקיות ונתקיימה גזירת יעקב, גדלו הקב"ה ונתן לו אחד מעשרה והוא מסבב על הגרנות ואומר תנו לי חלק: (ח) יהודה אתה יודוך אחיך, למלוכה שהמלכות שנטלתי מראובן נתתיה לך ואחיך יודו לך המלוכה, כמו שנאמר ויבאו כל שבטי ישראל אל דוד חברונה להמליך את דוד (שמואל ב' ה'). ובב"ר כיון שראה יהודה שזכר לראובן חטאו ושמעון ולוי חטאם נתיירא יהודה שלא יזכיר לו מעשה תמר, התחיל קורא לו, יהודה אתה יודוך אחיך להיות מלך עליהם. ישתחוו לך בני אביך, כשיראו אותך מלך ישתחוו לך ויאמרו כי לך יאתה מלוכה. וילחק אמר ליעקב בני אמך שלא היתה לו אשה אלא רבקה, ויעקב אמר ליהודה בני אביך לפי שהיו לו ארבע נשים וכל הבנים בני אב אחד: (ט) גור אריה, מתחלה יהיה גור שהוא הקטן ואעפ"כ הוא על שאר החיות, וכן יהודה הוא ראשון לקרבן הנשיאים, וכן במלחמות הכנעני אמר יהודה יעלה (שופטים ב') וכן בגבעת בנימין; וכן ראשון לשופטים היה עתניאל בן קנז

למטה יהודה עד שבא דוד ומלך והיה אריה. מטרף בני עלית, מרוב טרף עלית לשם ולתפארת, כמו שאמר על דוד בשובו מהכות את ארם. כרע רבץ, פירש אא"ל, בימי דוד כרע כמו האריה שבעת פחדו מחיות אחרות לא ירבץ אלא יכרע כדי שיהא נקל לקום עליו אבל כשאינו פוחד הוא רובץ בהשקט. כן דוד היה טרוד במלחמות כל ימיו, והיה קם מהרה על אויביו והרגם כמו האריה לחיות, אבל שלמה יהיה רובץ שלא יפחד ממלחמה כי כל הגוים יעבדוהו ויראו ממנו ואין מי שיקימנו: (י) לא יסור שבט, המושל יקרא שבט לפי שרודה על העם ומיסרם כמו שמיסר אדם בשבטו וכן דרך המושלים להיות שבט בידם לדמיון זה כמו שנאמר את שרביט הזהב אשר בידו (אסתר ג') וכן אמר שבט מושלים (ישעיה י"ד) שבט מלכותך. ומחוקק מבין רגליו, ר"ל מבניו כמו שאמר ובשליתה היוצאת מבין רגליה (ויקרא כ"ו) והמושל נקרא מחוקק לפי שנותן החוקים, ואמר לא תסור שררה מיהודה עד שיהיה לו יותר שיהיה מלך, ואמר זה על דוד. ופירש שילה, בנו, מן ובשליתה. ודעת המתרגם על המשיח ותרגם שלה כמו שלו דיליה, וכן בב"ר (שם) עד כי יבא שילה עד שיבא מי שהמלכות שלו, וענין זה כאדם האומר לאחד קח זה עתה עד שאתן לך יותר. יקהת, שם, וכן ליקהת אם (משלי ל') ופירושם משמעות ועבודה, אומר כי העמים יהיו נשמעים אליו ועובדים אותו, והיה זה לדוד וכל שכן למלך המשיח: (יא) אסרי, היו"ד נוספת כיו"ד שכני סנה (דברים ל"ג) והדומים, וכן בני אתונו היו"ד נוספת וכפל הענין במלות שונות. ואמר לשורקה בני אתונו, כי לשורקה הוא כמו לגפן, ובני אתונו, כמו עירה, ובזה כפר הכתוב שבח ארץ יהודה שתהיה טובה ודשנה עד שכל אחד מהם יאסר חמורו לגפן אחד שיאכל ממנו ואינו חושש, כל כך יהיה ענבים רבים בגפן. ויש מפרשים שיטעון חמורו מגפן אחד, וכן מרוב היין אם ירצה יכבס בגדיו ביין, וכפל הענין במלות שונות, ואמר ובדם ענבים סותה, כי דם ענבים הוא היין וסותו הוא לבושו, וכל זה דרך הפלגה: (יב) חכלילי עינים מיין, גם כן דרך הפלגה, כי פניו ועיניו יהיו אדומים, ואמר עינים על המראה, כמו ועינו כעין הבדלח (במדבר י"א). ולבן שנים מחלב, מרוב שתית חלב יהיו השינים לבנים. ויש מפרשים שינים שני הסלע יהיו לבנים מחלב הרחלים והעזים והפרות שיזוב משדיהן מרוב חלב. ויש לפרש אלה השנים פסוקים דרך משל, על המלך המשיח אמר אסרי לגפן, והגפן משל על ישראל כמו שנאמר עליהם גפן ממצרים תסיע (תהלים פ') וכן שרק כמו שנאמר ואנכי נטעתיך שרק כלו זרע אמת (ירמיה ב') וכן יהיו ישראל בימי המשיח כי השורקה הוא הטוב שבגפנים עד שאמרו כי הענבים שיוצאים ממנו אין בהם חרצן, ואמר אסרי. כי המלך המשיח יחבר ברצון האל מלכות יהודה ואפרים כאחד, כמו שאמר ועשיתים לעץ אחד והיו אחד בידי (יחזקאל ל"ז י"ט) ואמר לשון אוסר על דרך שאמר באסרם לשתי עונותם (הושע י' י') שהוא אומר על שתי המלכות, כי החבור היפה שלא יפרד עם האסירה והקשירה, ועירה ובני אתונות הוא המלך המשיח, כמו שנאמר עליו עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתונות (זכריה ט') ואמר כבס ביין לבושו על דרך שאמר עליו גם כן במזמור (מ"ה ב') "רחש לבי דבר טוב" מר ואהלות

קליעות

קליעות כל בגדותיך שנאמר, בדרך משל על החכמה ועל המעשים הטובים, כמו שאמר דרך משל בספר (קהלת י') בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך לא יחסר, ואמר ביין, כי ריח היין טוב כולל בעלי הריח. וכן אמר זכרו כיין לבנון (הושע י"ד) לפיכך אמר ביין בפתח הבי"ת שמורה הידיעה, כלומר היין הידוע בריח ובטעם, כמו שאמר זכרו כיין לבנון, ואמר וחכך כיין הטוב (ש"ה ז') ונאמר עליו זה כי השכליות יעמדו לו במקום החושיות, כמו שנאמר ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ה', והריחו ביראת ה', לא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח, ושפט בצדק דלים וגו' והכה ארץ בשבט פיו וגו' (ישעי' י"א) וזהו שאמר ובדם ענבים, הנה זכר על כיבוס המראה שנראה הדבר יפה אחר הכבוס, וזכר היין על הריח והכל מבואר דרך משל. ואמר חכלילי עינים מיין ולבן שנים מחלב, כבר זכר היין לענין הריח וזכר אותו הנה לענין המראה, ואלה שתי המראות שזכר שתיהם היפות שבמראה, וכן אמר זכו נזיריה משלג צחו מחלב אדמו עצים מפנינים ספיר גזרתם (איכה ד') ואמר דודי צח ואדום (ש"ה ה') ומעלת היין במראהו כשהוא אדום מבהיק, כמו שאמר אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו (משלי כ"ג ל') והנה הוא לעינים מראהו ומראה אחר. וכן הלובן הלא מבהיק מראהו, כמו שאמר כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר (שמות כ"ד י') ומזכות השמים ומטהרתם יראו הכוכבים מאחריו, וכן הספיר מראה מראה אחר מאחריו. ופירש עינים שתי מראות, וכן פי' שינים, והשינים הם לבנות מכל הגוף, וכן שבח אותם בלובן שאמר „שניך כעדר הרחלים" (ש"ה ו') כי הרחלים למרס לבן ׳ וגם הם חזקות שאין עומד קיים בגוף לאחר מיתה לאורך ימים כמו השנים, וגם עומדים בלבנותם לא ישנם העפרורית, וזכר שתי המראות בלשון השנות עינים שינים, והאחד מגיד על חבירו, כמו שפירשנו למשל על המשיח כי מיושר מעשיו על השלמות יראה יושר לבבו ועולם כמו בתחתונים ובעליונים עד השגתו האל יתברך כפי מה שיסבול השכל בעודו בגוף. והנה יהיה חכו כברו, ויותר. כי יתרון פעולת השכל על פעולת המעשה מאד. וכל הענין הזה אמר יעקב אבינו ברוח נבואה שבאתהו כשקרא לבניו, ואמר לכל אחד כפי שהראתהו הנבואה: (יג) זבולן, עד הנה כסדר לידתם, ועתה הקדים זבלן ליששכר ויששכר נולד קודם זבולן, ואמרו בב"ר (תנחומא) לפי שיששכר עוסק בתורה וזבולן עוסק בפרקמטיא ומאכילהו ומחיהו, לפ כך קדם עליו עץ חיים היא למחזיקים בה, וכן משה אמר „שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך". לחוף ימים ישכון, כמו שאמר בספר (יהושע י"ט) ועלה גבולם ימה, וכן אמר משה „כי שפע ימים יינקו" וחוף היא ענין כסוי כמו חופה והוא הכותל מקום שיתכסות שם הספינות מפני הרוחות הנוסבות לפיכך נקרא חוף. והוא לחוף אניות, והוא יהיה תמיד לחוף אניות, כן יהיה רוב עסקו בסחורה דרך ים ויהיו אניות בחוף הים באורלו. וירכתו על צידן, סוף גבולו יהיה על צידן, כי צידן היא לחוף ימים. ופירש על כמו עד, וכן על התעברות (יהושע ב') כמו עד. וירכתו, כמו ולירכתי המשכן (שמות כ"ו): (יד) יששכר חמור גרם, כמו חמור חזק בעל גרמים שרובץ תחת משאו כשירצה לנוח מעט ויקום עם משאו.

והמשפתים

והמשפתים הם המשואות שנושא, ואמר משפתים לשון שנים, כי עורכים
עליו שני משואות אחד מימין ואחד משמאל, ודמהו הדמיון הזה, ר"ל כי
תהיה ארצו טובה ויתעסק בעבודת ארצו, לא ילא למלחמה עם שאר השבטים
אלא יתן מס למלך ישראל שיניחהו בארצו, וזהו שאמר "וירא מנוחה כי
טוב". ורז"ל פירשו זה הענין שהיה שבט יששכר עוסק בתורה והיתה לו
ארץ טובה, והוא משל שתהיה תורתו כעייתה ושלייתה ויגיעתו בתורה היתה
לו מנוחה וזהו שאמר וירא מנוחה וגו', ויט שכמו לסבול. עבודת התורה
והחכמה, ויהי למס עבד, שהיה עבד ישראל ושלא להם דברי תורה וחכמה,
וכן הוא אומר ומבני יששכר יודעי בינה לעיתים לדעת מה יעשה בישראל (ד"ה
א' י"ב): (טז) דן ידין עמו, אמר כי מדן יהיה שופט כמו מאחד שבטי
ישראל, והוצרך לומר זה מפני שהיה בן השפחה אעפ"כ יהיה כאחד שבטי
ישראל בגדולה, וכן היה ראש דגל. ושפט את ישראל, ואמר זה על שמשון,
כמו שנאמר והוא שפט את ישראל (שופטים י"ו): (יז) יהי דן, דמהו לנחש
ולשפיפון שהלך יחידי כי שאר החיות ברוב הולכים חבורות, והנחש לעולם
הולך יחידי וממית רבים, וכן שמשון הלך יחיד והיה ממית רבים משונאי ישראל
רגלים ופרשים כמו שכתב (שם ט"ו) "ויך אותם שוק על ירך" ובלחי החמור
הכה אלף והושיע את ישראל מיד פלשתים זהו שאמר יעקב אבינו לישועתך
קויתי ה', וזה ישועתך תהיה שאיש אחד יכה כמה אלפים, אין זה כי
אם ישועת האל. ויש מפרשים כשראה יעקב אביו שינקרו פלשתים את עיניו
אמר לישועתך קויתי שינקום נקמתו מהם, וכן היה, כמו שנאמר כי רבים
אשר המית במותו מאשר המית בחייו (שופטי' שם): (יט) גד גדוד יגודנו,
גדוד יבא עליו שיגודנו, והוא יגד עקב בסוף, בדברי הימים (א') ואע"פ
שנזכרו תחלה כי על ספור בני גד בא זה הענין, כי נזכרו ספור בני ראובן
בתחלה זכר המלחמה שעשו הם עם הגריאים אם כן המלחמה הזאת היתה
לבני גד וזכר בני ראובן וחצי שבט מנשה כי הם עזרום: (כ) מאשר, בת"ם
נראה כי על מקלת ארצו אמר שתהיה שמנה, ולחמו הוא ארצו, כי היא
המולידה לחם, והלחם כלל לכל מאכל, והיה בארצו זיתים לרוב, וכן אמר
משה "וטובל בשמן רגלו" וכן שאר פירות ארצו היו שמנים. והוא יתן
מעדני מלך, לפי שארצו תהיה שמנה ישלח מפירותיה למלכים למעדן:
(כא) נפתלי אילה שלוחה, נתנבא על התשועה שתבא על ישראל על
יד איש משבט נפתלי והוא ברק, ועל יד דבורה, והיא כאילה שהיא קלה
ברגליה, ולא אמר איל, כי עיקר המעשה על יד נקבה היה והיא דבורה,
ואמר שלוחה, כאלו שלוחה למהר המעשה וכן נאמר בשירה על ברק "בעמק
שלח ברגליו" ואמר על השירה שישירו אחר התשועה "הנותן אמרי שפר":
(כב) בן פרת יוסף, הסעיף נקרא בן, לפי שהוא תולדת האילן. ואמר
בן שהוא לשון זכר וכנה בלשון נקבה ואמר פרת, ואמר בנות, ואמר לעדה,
לפי שהוא הסעיף והיא הפארה שהוא בלשון נקבה, וכן אמר בסעיפותיו
קננו (ישעיה י') בלשון נקבה, כמו שאמר אחבשה לי החמור וארכב עליה
(שמואל ב' י"ט) לפי שיקרא חמור ויקרא בהמה, וכן שלמת ריעך עד בא
השמש תשיבנו לו (שמות כ"ב), לפי שיקרא שלמה ובגד, והדומים להם
שכתבנו בספר מכלול. ופרת התי"ו במקום ה"א, ואמר לזכר פורה ולנקבה

פורה

פורה, ובא התי"ו במקום ה"א, כמו וקראת אתכם (דברים י"א) כמו וקראה. בן פורת עלי עין, שלא יבול עלהו ויפרה וירבה מאד, כמו שאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים (תהלים א') וכן היו בני יוסף רבים, וכפל הענין לפי שהיו שני שבטים. בנות צעדה עלי שור, ואלה שתי הבנות הן הפארות יגדלו ויאריכו כל כך עד שיעלו על החומה כמו שמעלין גפן סורחת על החומה: (כג) וימררוהו ורבו, אם דבר זה על העבד? אמר זה על פוטיפר ואשתו על אנשי ביתו אבל לא על אחיו כי לא יתכן שדבר יעקב אבינו בגנות בניו בשעה שבירכם. ואע"פ שדבר בגנות ראובן עשה כן לתת טעם למה נטלה ממנו בכורתו, וכן שמעון ולוי, למה חלקם. וימררוהו, מררו חייו שנתנוהו במאסר יותר משנתים ימים, ואמר בהזכיר ענו בכבל רגלו ברזל באה נפשו (תהלים ק"ה). ורבו, הירו בו חצים, והוא מפעלי הכפל, ובא לנזרת פעול בקל רומו מעט (איוב כ"ד). וישטמוהו בעלי חצים, שטמוהו אנשים אותם בעלי חצים שהלשינוהו אל אדוניו והדברים הרעים כנה אותם בחצים כמו שאמר (שם ק"כ) חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים: (כד) ותשב באיתן קשתו, קשתם שהושמו אליהם בם נשברה אבל קשתו ישבה במקום חזק עד שעלה למעלה. ויפזו זרועי ידיו, ויתחזקו זרועי ידיו, כלומר היה לו כח רב להשיב נימוס לשונאיו, וכן מפזז ומכרכר (שמואל ב' ו') ענין חוזק, כי המכרכר מחזק איבריו מאד בעת רקדו, ומאין בא לו כל הכבוד הזה. מידי אביר יעקב, מיד האל שהוא אביר יעקב שחזק אותו ולא נמוטו פעמיו בכל הצרות שעברו עליו. משם רועה אבן ישראל, משם, מכבוד יוסף שנתן לו האל רעה עתה כל ישראל. ולפי שהאבן עלם חזקה וגוף אחד כנה כל ישראל לאבן, או לפי שישראל עקר בנין העולם קראם אבן על דרך משל. ורב סעדיה פירש בערבי דיאתי, פירש עלם כמו שפירשנו: (כה) מאל אביך, בא אליך זה הכבוד, והוא יעזרך. ואת שדי, ומאת שדי בא אליך והוא יברכך. ומ"ם מאל עומד במקום שנים; ובמה יברכך, שתהיה ארצך מבורכת מברכות שמים מעל, והוא הטל והגשם בעתו. וכן יתן לך ברכות תהום רובצת תחת, וכן אמר משה "מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל ומתהום רובצת תחת". ואמר על המים שהם בבטן הארץ כאלו הם רובצים עד בא עתם ויצאו, או על ידי אדם או על ידי מטר השמים, שארצו תהיה מלוחלחת מהמים שתחת הארץ עד שלא תהיה יבשת לאחד מן העשבים והעצים שיצמחו בה אפילו בעת שלא ירד הגשם. ברכות שדים ורחם, דעת המתרגם ידוע, ויש מפרשים ברכות שמים וארץ, ואע"פ שזכרם כפל הענין לחזק, כי השמים בתתם המטר הם כמו השדים שנותנין החלב, והארץ בהוציאה פירות היא כמו הרחם. ואאז"ל פירש שדים המניקות ורחם האם וזכר אחר כן ברכות אביך, כי שלשה אלה מברכים הילוד, האב והאם והמינקת. ולפי דעתי כי הוא ברכות הנולדים, והפך, רחם משכיל ושדים צומקים (הושע ט'): (כו) ברכות אביך גברו, כמו יגברו, ורבים כמוהם עבר במקום עתיד, ובדברי הנבואה יותר אמר ברכותי שאני מברך אותך יגברו על ברכות הורי שברכו אותי, והורי, פירושו אבותי, והם אברהם ויצחק, והאב יקרא הורה והאם הורה, כי שניהם שותפין בהריון, האב נותן ההריון והאם מקבלת אותו. עד תאות גבעות עולם, והברכות

יהיו

יהיו לך ולזרעך עד גבול גבעות עולם. תאות מן והתאויתם לכם (במדבר ל"ד) שפירושו והגבלתם. ור"ל כל זמן שהעולם קיים, וזכר הגבעות כי הגבעות וההרים הם הדבר הקיים יותר בעולם השפל, וכן אמר כי ההרים ימושו והגבעות תמוטנה (ישעיה נ"ד). תהיין לראש יוסף, כפל הענין במלות שונות לחזק הענין. ואמר ולקדקד נזיר אחיו, נזיר שר וגדול כמו מנזריך כארבה (נחום ג'): (כז) בנימין זאב יטרף, יהיה כמו הזאב שהוא טורף בהמות וחיות, והוא אביר לב לבוא אל הישוב יותר משאר חיות, וכן בני בנימין יהיו גבורים ואבירי לב ובעלי מלחמה, וכן נזכרו בדבר פלגש בגבעה (שופטים כ') ובדבר דוד כשבאו אליו, ואמר עליהם (ד"ה א' י"ב) "מימינים ומשמאילים באבנים ובחצים". בבקר יאכל עד, אמר ויותר יהיה מן הזאב, כי הזאב טורף בערב, כמו שאמר זאבי ערב (צפניה ג') אבל בנימין בבקר ובערב יאכל עד אויביו ויחלק שללם, ועד כמו שלל, תרגום שלל עדאה, ורמז ג"כ בזה מלחמת שאול, שהיה משבט בנימין, בעמלק ובשאר הגוים, כמו שכתוב, וכן מרדכי שקם על המן ועל בניו והיתה תשועה גדולה לישראל על ידו. וקרא מלחמת שאול בקר לפי שהיתה בתחלת מלכות ישראל, והיו ישראל בארצם, וקרא מלחמת מרדכי ערב לפי שגלו ישראל מארצם והיו בגלות שדומה לערב, ומה שאמר יחלק שלל, והכתוב אומר "ובבזה לא שלחו את ידם" לפי שנתן המלך למרדכי כל אשר להמן: (כח) כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, אמר זה לפי שיוסף היה שני שבטים, אעפ"כ לא היו אלא שנים עשר בחלוקת הארץ, כי לוי לא נטל חלק בארץ; והנה שנים עשר שבטים. איש אשר כברכתו, ברכה העתידה לבא על כל אחד ואחד ברך אותם:

סיטה העברית
היהדות
ספרים

הספריה הלאומית
S 22 A 4163
קמחי, דוד בן יוסף,
פרוש רד"ק על התורה :
C.4
1202448-20
MAH